

12

Kieliopillistuminen
Tapaustutkimuksia suomesta

KIELI

Kieli 12

Kieliopillistuminen

Tapaustutkimuksia suomesta

Toimittaneet
Tapani Lehtinen ja Lea Laitinen

Kansi: Virpi Kunttu
Tummavuoren Kirjapaino Oy, Vantaa 1997

ISBN 951-45-7863-5
ISSN 0782-8519

Sisällys

Lukijalle.....	5
<i>Lea Laitinen — Tapani Lehtinen: Johdanto</i>	6
<i>Sari Maamies: Hanhi hautomaisillansa</i>	20
<i>Taru Salminen: Kvasirakenteen kieliopillistuminen</i>	38
<i>Heli Pekkarinen: Kieliopillistuva olla tehtävissä –tyyppi.....</i>	66
<i>Tiina Onikki: Kieliopin ja leksikon rajalla</i>	89
<i>Minna Jaakola: Genetiivin kanssa esiintyvien adpositioiden kieliopillistumisesta</i>	121
<i>Ilona Herlin: Suomen kausaalikonnektoreiden synty</i>	157
<i>Antoine Meillet: Kieliopillisten muotojen kehitys.....</i>	188
Kirjallisuus	203

Lukijalle

Viime syksynä Turussa pidetyn skandinaavisen lingvistikonferenssin esitelmäsään Bernd Heine tiivistä kieliopillistumisteorian tämänhetkisen tilanteen näin: nyt tarvitaan yksityiskohtaisia tapaustutkimuksia eri kielistä. Kokoelmamme on yksi vastaus tarpeeseen. Kirjoittajat ovat kaikki valmistuneet Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksesta; useimmat heistä valmistelevat tällä hetkellä väitöskirjaa. Mukana on sekä aloittelevia että jo pitkällä olevia jatko-opiskelijoita. Kansainvälinen typologinen tilaus saanee siis jo lähivuosina ainakin eräiltä osin suomen kielestä vastauksia. Tämä kirja on kuitenkin kirjoitettu suomeksi ja tarkoitettu palvelemaan lähinnä suomalaisia tutkijoita ja varsinkin suomen kielen opiskelijoita.

Samalla kirja näyttää yhden puolen siitä keskustelusta, mitä tutkijat Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa ovat viime aikoina keskenään käyneet. Laitoksessa kieliopillistumisteoriaa alettiin yhteisesti seurata 1990-luvun alussa. Laitoksen järjestämässä Suitian valtakunnallisessa jatkokoulutusseminaarissa valittiin yhteiseksi aiheeksi vuonna 1990 juuri kieliopillistuminen. Aihe tuntui sopivan hyvin ainakin oman laitoksemme tutkijoiden välisen teoreettisen keskustelun kimmokkeeksi, ja sitä on myöhemminkin usein pohdittu laitoksen omassa tutkijapiirissä. Se on myös toiminut teoreettisena lähtökohtana useissa opinnäytteissä. Nyt käsillä oleva artikkelikokoelmakin on yksi osoitus kieliopillistumisteorian virittämästä yhteistyöstä.

Samantapaista keskustelua Suomessa käydään tällä hetkellä myös eräissä muissa yliopistoissa. Kieliopillistuminen onkin sellainen empiirisesti tutkittavissa oleva ihmiskielen ilmiö, joka nostaa esiin monelta kannalta relevantteja teoreettisia kysymyksiä ja suorastaan vaatii yhteistyötä. Meidän laitoksesamme tämä aihepiiri on tuonut yhteen monien eri alojen tutkijoita: historiallisen morfologian ja puhutun kielen syntaksin tutkijoita, kognitiivisen kielentutkimuksen ja keskusteluntutkimuksen edustajia. Tässä kirjassa kohtaavat lähinnä historiallisen morfologian ja kognitiivisen kielentutkimuksen edustajat. Ryhmä vietti syksystä kevääseen monia antoisia hetkiä näitä kirjoituksia valmistellessaan. Kirjan toimittajina kiitämme lämpimästi sen kirjoittajia.

Helsingissä 30. syyskuuta 1997

Tapani Lehtinen

Lea Laitinen

Johdanto

Kieliopillistumisella tarkoitetaan prosesseja, joissa kieleen syntyy kieliopillisia aineksia vähemmän kieliopillisista aineksista. Kieliopillisten muotojen ja rakenteiden alkuperää ovat pohtineet jo monet 1800-luvun tutkijat (ks. esim. Christian Lehmann 1995, Heine, Claudi ja Hünemeyer 1991), mutta nykyaikaisen kieliopillistumisteorian lähtölaukauksena pidetään yleensä ranskalaisen kielentutkijan Antoine Meillet'n v. 1912 ilmestynyttä artikkelia *L'évolution des formes grammaticales* (Kieliopillisten muotojen kehitys). Meillet esitti, että kieliopillisten morfeemien lähteenä ovat täysimerkityksiset sanat, lekseemit, ja niiden muodostamat konstruktio. Yhtenä esimerkkinä hän käytti nykyranskan futuurityyppiä *je ferai* 'tulen tekemään', joka on syntynyt latinan perifrastisesta rakenteesta *facere habeo* 'minun on tehtävä' siten, että apuverbin *habere* persoonamuoto on menettänyt itsenäisyytensä ja liimautunut pääverbin infinitiiviin futuurin tunnukseksi. Siihen tapaan kieliopillistuminen Meillet'n mukaan ylimalkaankin kulkee: itsenäisen sanan merkitys abstraktistuu kieliopilliseksi, sanan äänneasu kuluu ja se menettää itsenäisen asemansa fuusioituen epäitsenäiseksi affliksiksi, osaksi toista sanaa. Mutta toisaalta voi syntyä uusia perifrastisia ilmauksia samaa kieliopillista merkitystä ilmaisemaan. Esim. ranskaan on vanhan, latinasta periytyvän futuurin rinnalle ilmaantunut uusi futuurisuutta ilmaiseva tyyppi *je vais faire*, kirjaimellisesti 'menen tekemään'. Siinä siis tekemisen sijoittuminen tulevaisuuteen ilmaistaan verbin 'mennä' avulla — samaa keinoa on käytetty eräissä muissakin kielissä, esim. englannissa (*I am going to do [something]*). Koska ranskassa *je ferai* on täysin käyttökelpoinen futuurityyppi, ei uuden perifrastisen tyypin *je vais faire* syntyä voi selittää siten, että futuurilta puuttuisi kielessä ilmaisu. Meillet'n mukaan uuden tyypin käyttöä suosii pikemminkin pyrkimys tuoreuteen ja ekspressiivisyyteen: kun yksi ilmaisu vakiintuu ja käy jokapäiväiseksi, käyttöön otetaan toinen, tuoreempi. Meillet nimittää tätä kiertoa uusiutumiseksi (*renouvellement*).

Uusiutumista on tapahtunut indoeurooppalaisen futuurin kehityksessä jo ennen latinan kehittymistä ranskaksi. Nesessiivirakenteesta kehittynyt *habere*-futuuri oli syrjäyttänyt latinan synteettisen futuurin, joka muodostettiin yks. 1. persoonassa päätteellä *-bo* (esim. *cantabo* 'laulan' fut.). Saksalaisen Georg von

der Gabelentzin (1891) mukaan *bo*-aines on puolestaan syntynyt, kun indoeurooppalaisen kantakielen itsenäinen verbinmuoto **b^hwo* 'olen', jota alkujaan oli käytetty apuverbinä, agglutinoitui pääverbin kanssa. Näin siis jo latinan futuuri tyyppiä *cantabo* 'laulan' perustuu fuusioon. Juuri tällainen jatkuva spiraalimainen uusiutuminen tarjoaa edellytykset sille, että samalla kielipiillisellä merkityksellä voi olla kielessä useampia kuin yksi ilmaisutapa.

1. Suomen *-kaa*

Seuraavan esimerkin otamme suomesta. Eteläsuomalaiseen puhekieleen on viime vuosikymmeninä levinnyt postpositiosta *kanssa* variantti *kaa*, joka on äänneasultaan huomattavan kulunut ja menettänyt siinä määrin painoaan, että se tuntuu jo liittyvän edeltävään substantiiviin affiksina. Sanotaan siis *munkaa*, *isäntäkaa*, *autonkaa* jne. Joissakin murteissa — ainakin Kymenlaakson seuduilla ja ennen toista maailmansotaa mm. Tytärsaarella — aineksesta on tullut siksi kiinteä osa isäntäsanaansa, että se osallistuu vokaalisointuun: voidaan sanoa *is-käntäkaa*, *kärrinkäa* kuten *autonkaa*, *paatinkaa*.

Vastaavanlaisia rakenteita on myös viron kielessä, missä suomen ainesta *-kaa* vastaa komitatiivin sijapäätte *-ga*. Sanotaan siis esimerkiksi *isaga* 'isän kanssa', *autoga* 'auton kanssa, autolla' jne. Vastaava muoto kuuluu myös viroa monin tavoin muistuttavan vatjan nominintaivutukseen, esim. *ja.igākā* 'jalalla' ('jalan kanssa'), *tüttärēkā* 'tyttären kanssa'. Vastaavanlaisia postpositiolähtöisiä "sijapäätteitä" on runsaasti varsinkin vepsässä, muutamia murteittain karjalassakin.

Ei ole aivan mahdotonta, että eteläsuomalainen *-kaa* on alun alkujaan viron kielestä peräisin. Siihen viittaa mm. sen suomalaislevikin kymenlaaksolainen painopiste ja se, että se on kuulunut jo viime vuosisadalla Tytärsaaren murteeseen, koillisvirolaiseen tapaan vokaalisointuun mukautuneena. Mitenkään välttämätön ei lainaoletus kylläkään ole: itsenäisen sanan statuksen menettänyt *-kaa* tavataan myös eräissä Ylä-Satakunnan murteissa, mutta satakuntalainen levikkialue ei ole yhteydessä kaakkoishämäläis-eteläsuomalaiseen levikkialueeseen. Tämä todistaa kuitenkin, että *-kaa* on voinut syntyä itsenäisesti eri puolilla itämerensuomalaisia kieliä, myös suomessa.

Viron kielipiipit lukevat aineksen *-ga* aidoksi sijapäätteeksi. Suomessa kehitys sijapäätteen suuntaan ei ole yhtä pitkällä, minkä havaitsee mm. siitä, että *-kaa* ei (puheena olleita poikkeuksia lukuun ottamatta) osallistu vokaalisointuun ja postpositioiden tapaan se liitetään isäntäsanaansa genetiivimuotoon, ei

vartaloon kuten taivutuspäätteet. Possessiivisuffiksi ja liitepartikkeli sijaitsee ennen *kaa*-ainesta (*isänskaa, isänkikaa* jne.). *-kaa* ei myöskään aiheuta adjektiiviattribuuttiin kongruenssia: ei siis sanota **vanhankaa isänkaa* kuten esim. *vanhalla isällä, vanhalle isälle* jne. (Kongruenssittomuus on ominaista myös viron *ga*-komitatiiville: ei **vanaga isaga* vaan *vana isaga*.)

kaa-aineiksella on siis yhä jäljellä itsenäisen sanan ominaisuuksia, mutta kuitenkin se muodostaa edeltävän sanan kanssa paljon tiiviimmän liiton kuin itsenäiset sanat yleensä. Tällaisia puolittain affiksoituneita aineksia on kielitieteessä tapana nimittää *kliiteiksi*. Kyseessä on siis itsenäisestä sanasta kehittynyt aines, joka ei ole saavuttanut tavanomaisten sijapäätteiden kaikkia ominaisuuksia.

Kehitys, joka on johtanut *kaa*-kliitin syntyyn, on alkanut jo ennen kuin on syntynyt kliitin välitön edeltäjä, postpositio *kanssa*. Postpositiollakin on näet taustansa: sen uskotaan syntyneen muodosta *kansassa*, joka on substantiivin *kansa* yks. inessiivimuoto. Substantiivi puolestaan on lainattu kantagermaanista, jossa sen merkitys on ollut 'ihmisjoukko'; sana on historiallisesti samaa perua kuin keskiaikaisen pohjoissaksalaisen kauppaliiton *Hansan* nimi. Merkitys 'joukko' on periytynyt suomeenkin. Postpositioitumiskehitys lienee alkanut sellaisissa konteksteissa kuin *menen sinne heidän kansassaan* tms.; merkitykseltään ilmaus on vastannut suunnilleen samaa kuin nykyisin sanottaisiin *menen sinne heidän joukossaan*. Postpositioitumisen yhteydessä alkuperäinen (ihmis)joukon merkitys on kalvennut pois mutta 'mukana olemisen' merkitys jäänyt.

Tällainen merkityksen abstraktistuminen on kieliopillisten ainesten kehityksessä tyypillistä. Tyypillistä kieliopillistumiselle on myös se, että kehitys on tapahtunut vaiheittain ja vähittäin: ensin substantiivista postpositioksi ja sitten postpositiosta kliitiksi. Ja tyypillistä on vihdoin sekin, että kehityksen lähtökohta ja tähänastinen päätepiste voivat elää kielessä yhtäkaaa, rinnakkain, kuten tässä tapauksessa substantiivi *kansa*, sen yhdestä sijamuodosta kehittynyt postpositio *kanssa* ja tämän edelleenkehittymä *-kaa*.

Kehitystä voi kuvata seuraavanlaisena jatkumona:

kansassa (subst.) *kanssa* (postp.) *-kaa* (kliitti) →

2. Uusi alku

Kielihistorian tutkimuksen kulta-aikaa oli erityisesti 1800-luku, mutta tällä vuosisadalla kielen muuttumisen tutkimus oli suunnilleen 1920-luvulta lähtien vuosikymmeniä syrjässä kielitieteen kansainvälisistä valtavirtauksista. Tutkimus oli synkronista, ja katsomuksellisesti sitä leimasi strukturalismi. Se painutui ohjelmallisesti selvittämään kielen rakennetta ja torjui kielen muuttumiseen liittyvät kysymykset taka-alalle. Viime vuosikymmeninä tilanne on kuitenkin alkanut muuttua, niin että luonteeltaan diakroniset kysymykset saavat osakseen aiempaa suurempaa huomiota. Osoituksena muutoksesta oli jo 1960-luvun alussa tapahtunut sociolinguistiikan esiinmarssi, ja samaan ilmastovaihdokseen kuuluu myös kieliopillistumista kohtaan virinnyt mielenkiinto.

Meillet'n jälkeen kieliopillistumisen tutkimus tuli kielitieteen areenalle uudestaan vasta 1980-luvulla, tosin paljon muuntuneena, ja kiinnostus sitä kohtaan näyttää kasvavan. Kieliopillistumisen tutkimuksen hiljaista ajanjaksoa strukturalismin läpimurrosta 1980-luvulle on nimitetty sattuvasti muistinmenetyksen kaudeksi (Hopper ja Traugott 1993). Merkittäviä tutkielmia ilmestyi silti muutama (mm. Kurylowicz 1965, Benveniste 1968).

Merkittävää tietoa karttui myös mm. kielten typologisista ominaisuuksista. Maailman kielten — siis muidenkin kuin eurooppalaislähtöisten valtakielten — parantunut tuntemus on ollut selvästi nykyaikaisen kieliopillistumisen tutkimuksen yhtenä pontimena. Kielitypologia tutkii sitä, millaisia ihmiskielet — joita maailmassa on arvioitu olevan n. 5000—6000 — yleensä ovat. Alan keskeisiin kysymyksiin kuuluu mm. se, millaisia ovat kielten kieliopilliset kategoriat eli mitkä merkityspiirteet kielissä yleensä kieliopillistuvat. Kielitypologiaa hyödyntäviä merkittäviä kieliopillistumisen tutkijaryhmiä ovat esimerkiksi Bernd Heinen johtama kölniläinen afrikanistiryhmä ja yhdysvaltalaisen Joan Bybeen ryhmä. Ehkä huomattavimmat kieliopillistumisilmiöitä valaisevat tutkimukset onkin viime vuosina kirjoitettu typologisesta näkökulmasta. Mainitakoon myös ruotsalaisen Östen Dahlin tutkimukset maailman kielten tempus- ja aspektikategorioista ja niiden kieliopillistumisesta.

3. Keskeisiä periaatteita

Typologista tietoa kieliopillistumisprosesseista on tällä hetkellä jo paljon. Kieliopillistumisen pääperiaatteista ja tyypillisistä mekanismeista ollaan pitkälle yksimielisiä, mutta koska se kiinnostaa tällä hetkellä monien eri tutkimustraditioiden edustajia, tulkintaerojakin tietysti on. Keskustelu on parhaillaan vil-

kasta. Siihen voi tutustua lukemalla rinnakkain vaikkapa Heinen, Claudin ja Hünemeyerin (1991), Hopperin ja Traugottin (1993) ja Bybeen, Perkinsin ja Pagliucan (1994) teokset, jotka kaikki edustavat hieman erilaista näkökulmaa samaan ilmiöön. Kokoelmamme lähdeviitteistä ja -luettelosta pääsee alan kirjallisuuden ja teoreettisen keskustelun jäljille laajemminkin. Tässä mainittakoon lyhyesti vain muutamia eri kielissä havaittujen kieliopillistumisprosessien keskeisiä piirteitä ja periaatteita.

3.1 Yksisuuntaisuus

Kieliopillistumisen suunta on leksikosta kielioppiin. Kyse on toistaiseksi vain hypoteesista, jolle kuitenkin on löytynyt eri kielistä vain vähän vastaesimerkkejä. Sen mukaan kieliopilliset kategoriat siis kehittyvät vähitellen leksikaalisemmista aineksista eikä päinvastoin. Leksikaalinen *sisältösana* (kuten suomen edellä mainittu *kansa*) alkaa toimia kieliopillisena *funktiosanana*: esim. *nomini adpositiona* (jonkun *kanssa*) tai jokin liikeverbi temporaalisten, modaalisten tai aspektuaalisten suhteiden merkitsijänä (*tulen tekemään; sinun tulee tehdä* ym.). Sana abstrahoituu siis tarkoitteiden tai niiden ominaisuuksien ilmaisusta pikemminkin erilaisten suhteiden osoittamiseen.

Sanan suhteesta muihin sanoihin tulee silloin sekä kielen systeemissä (paradigmaattisesti) että lausumien sisäisessä rakenteessa (syntagmaattisesti) si-donnaisempi kuin ennen. Kehityksen edetessä se saattaa menettää selvemmin autonomisuutensa ja kiinnittyä kliitiksi toiseen sanaan (kuten suomen *-kaa*). Prosessi voi johtaa edelleen affikseihin asti, mikä merkitsee vieläkin selvempää itsenäisyyden menetystä: kieliopillistunut elementti toimii produktiivisena osana esimerkiksi sijanmerkinnän (vrt. viron *-ga*), persoonataivutuksen, luvun, tempusten tai modusten systeemiä. Morfologistuessaan se mukautuu toisiin sanoihin entistäkin enemmän (esim. niiden kanssa kongruoiden) ja muuttuu samalla kieliopin pakolliseksi, automaattiseksi osaksi. Leksikaalisesta aineksesta kehittyy yhä selvemmin kieliopillinen kategoria, *grammi* (Dahl 1985; Bybee, Perkins ja Pagliuca 1994), joka voidaan määritellä sekä muodon että merkityksen perusteella.

Kehitystä on kuvattu kielellisen elementin vaikutusalan, autonomian ja aineksen supistumisena. Se siirtyy ”isosta” kieliopillisesta kategoriasta (kuten substantiivi ja verbi) ”pienemmäksi” (esim. prepositioksi, konjunktioksi, apuverbiksi, johtimeksi tai taivutuselementeiksi). Se asettuu yhä selkeämpiin ja jäsenmäärältään pienempiin morfosyntaktisiin paradigmoihin (luku, persoona, tempus jne.). Sen syntaktinen liikkuvuus ja itsenäisyys vähenevät. Fonolo-

gisesti se menettää hahmoaan ja erillisyyttään, kun foneettinen aines redusoi-
tuu, kuluu pois tai sulautuu muihin yksiköihin. Merkityksen kieliopillistuuessa
sen leksikaalinen puoli heikkenee tai kalpenee.

Kuvan voi kääntää toisinkin päin. Leksikaalinen yksikkö muuttuu kie-
liopillisessa systeemissä funktionaalisemmaksi ja relevantimmaksi. Sen riippu-
vuus muista elementeistä merkitsee rakenteellisen koheesion kasvua. Pakollis-
tuessaan se tulee yhteensopivammaksi kielen muiden elementtien kanssa. Mer-
kitykseltäänkin se yleistyy eli sopii useampiin konteksteihin kuin ennen. Usein
laajenee myös sen semanttinen vaikutusala, niin että grammi alkaa toimia koko
proposition modifioijana tai ilmaista sitäkin isompien yksiköiden välisiä suhtei-
ta. Pragmaattinen ja tekstuaalinen merkitys vahvistuvat kehityksen kuluessa.

Näkökulmasta riippumatta kehityksen suunta on joka tapauksessa leksi-
kaalisista aineksista kieliopillisiin. Tämän prosessin vastakohtana on pidetty
leksikaalistumista, kieliopillisen rakenteen kivettymistä tiettyyn muotoon ja
merkitykseen. Kuten Onikki kokoelmassamme ehdottaa, molemmat prosessit
voitaisiin joissakin tapauksissa hahmottaa samankin kehityksen eri puoliksi,
sillä leksikaalistunut yksikkö (kuten suomessa jokin paikallissijainen ilmaus)
saattaa puolestaan alkaa toimia uuden ja produktiivisen grammityypin (esim.
olotilanilmausten) mallina.

3.2 Kieliopillistuminen jatkumona

Keskeisenä on myös pidetty kieliopillistumisen jatkumonluonteisuutta. Jatku-
mon voi nähdä diakronisesti historiallisena muutoksena, mutta myös synkroni-
sesti kielen leksikaalisten ja grammaattisten ainesten välisenä asteikkona. Kieli-
opillistuminen tapahtuu vähittäin, sarjana limittäisiä siirtymiä. Jatkumon eri jä-
senten välillä vallitsee perheyhtäläisyysuhde: lähekkäisillä on paljon yhteisiä
ominaisuuksia mutta ääripäillä ei välttämättä keskenään enää juuri mitään. Ka-
tegorioina ne eivät ole kovin selvärajaisia eivätkä erillisiä, vaan usein jonkinlai-
sia kielellisiä hybridejä — esim. partikkelimaisia, taipumattomiksi muuttuneita
verbejä (*kato, näet, kuulemma*) tai substantiivin ja postposition välimuotoja
(*tien päässä, luolan suulla*).

Myös merkitykset näyttävät ketjuuntuvan: lokaaliset merkitykset motivoi-
vat temporaalisia, temporaaliset kausaalisia jne. Tähän aiheyhteyteen kuuluvat
kokoelmassamme Minna Jaakolan ja Ilona Herlinin kirjoitukset.

Jatkumoa tai kehityksen kanavaa on kuvattu kielikuvin, jotka nostavat
esiin sen eri puolia. Puhutaan esimerkiksi *kieliopillistumisklinistä*, eräänlai-
sesta liukuradasta, jota pitkin kielen elementti kulkee kohti kieliopillista mää-

ränpäätään (Hopper ja Traugott 1993). Moniulotteisemmin kliinit on kuvannut luennoissaan Dahl (1995), joka tarkastelee niitä myös maantieteellisen leviämisen perspektiivistä. Metaforallaan *kieliopillistumisketjusta* Heine (1992) korostaa paitsi kehityksen vähittäistä jatkuvuutta myös sen eri lenkkien limittäisyyttä ja kategoriarajojen sumeutta. Bybee, Perkins ja Pagliuca (1994) taas ovat hahmottaneet maailman kielistä *kieliopillistumispolkuja*, joille grammit asetuvat — eri tavoin kontekstista ja oman kehityksensä vaiheesta riippuen. Polut voivat kehityksen kuluessa myös haarautua, ja samasta varhaisesta alkupisteestäkin saattaa lähteä useita eri suuntiin johtavia reittejä, mitä on nimitetty polygrammaattistumiseksi (Craig 1991). Poluilta voi pudota syrjään irrallisia leksi-kaalistumia, mutta niistäkin kehitys voi jatkua edelleen, kuten Onikin kuva spiraalista havainnollistaa.

Kieliopillistumisjatkumo osoittautuu siis itse asiassa moniulotteiseksi ja monikerroksiseksi. Kieliopilliset muutokset usein kerrostuvatkin kieleen: samaa grammityyppiä (esim. omistusta tai mennyttä aikaa) edustamassa on yhtä aikaa useita eri-ikäisiä ja eri lähteistä kehittyneitä grammeja. Samankin kehityskulun toisistaan eriytyneet vaiheet elävät lisäksi sulassa sovussa rinnakkain (kuten modaaliverbien eri funktioihin kehittyneet rakenteet keskenään ja leksi-kaalisen lähtökohtansa kanssa: *pitää kädestä; pitää lähteä; pitikin sattua*). Ja pitkällekin kieliopillistuneessa grammissa tuntuu myös jotain sen alkuperästä säilyvän. Esim. suomen *hän*-pronominin kirjakielestä jo hävinneen indeksikaalisuuden ja evidentialifunktion jäljet voi vielä löytää *-hAn*-liitepartikkelista: ks. Laitinen 1995. Tämäntapaista merkitysten ja funktioiden säilyvyyttä, kerrostuneisuutta, jakautumista ja erikoistumista on pidetty jopa kieliopillistumisen kriteereinä (ks. Hopper 1991), mutta nämä piirteet lienevät ominaisia yleensäkin kielen muutoksille.

3.3 Lähtökohtia ja mekanismeja

Yleisen käsityksen mukaan kieliopillistumisprosessi käynnistyy semanttisesta muutoksesta. Kielellisen elementin merkitys tulkitaan jossain kontekstissa uudella tavoin (*reanalyysi*), mikä merkitsee myös uutta rakenteellista jäsentymistä (*restrukturaatio*), jonka konventionaalistuminen aiheuttaa myös muutoksen systeemissä.

Kieliopillistuminen ei siis ole sattumanvaraista, vaan grammeilla on eri kielissä taipumus syntyä samantyyppisistä lähteistä ja kehittyä yhtäläisten vaiheiden kautta. Esimerkiksi toisiaan vastaavien adpositioiden ('päällä', 'alla', 'edessä' ja 'takana') taustalla on eri kielissä usein samoja ruumiinosatermejä

(‘pää’, ‘takapuoli’, ‘kasvot’ ja ‘selkä’). Jo leksikaalisen lähtökohdan semantiikka tuntuu siis määräävän kehityksen suuntaa; tätä Bybee ym. (1994) ovat nimittäneet *lähdedeterminaatioksi*. Kun esimerkiksi ruumiinosat ovat kaikki luontaisesti relationaalisia osia kokonaisuudesta ja lisäksi tuo kokonaisuus on aina elollinen, niitä ilmaisevat termitkin sijoittuvat jo sinänsä tiettyyn kontekstiin. Kieliopillistumisen tutkijat ovat yhtä mieltä siitä, että nimenomaan *konteksti* tuottaa kielellisen elementin uudelleentulkinnan. Konteksti voidaan tässä käsittää myös äskeistä konkreettisemmin, esim. kielellisinä rakenteina, joissa ilmaus esiintyy. Muutos saattaa lähteä liikkeelle lokaalisesti aivan tietystä yhteyksistä, vaikkapa verbin käytöstä jossain persoonassa tai tempuksesta, elollisten tai agenttiivisten subjektien kanssa jne. Esimerkiksi suomen *nessäiviverbien* (*täytyy, pitää*) kehitys modaaliseksi välttämättömyysrakenteiksi on parhaiten ymmärrettävissä kolmaspersoonaisen subjektien lähtökontekstista käsin: *vilja täytyy puida* (Laitinen 1992). Käsillä oleva kokoelmamme sisältää monia tapauksia, joissa kieliopilliseen tehtävään paradigmaattistuneelle suomen rakenteelle on osoitettavissa leksikaalisesti ja morfologisesti uskottava semanttinen motivaatio, mutta samalla myös uuden tulkinnan kirvoittava konteksti.

Ilmauksen konteksti tarjoaa siis tulkinnan ainekset kuulijalle. Uusi analyysi syntyykin usein juuri kontekstuaalisen *päätelyn* välityksellä, yleensä *abduktiivisesti*, arvaamalla (Anttila 1989). Havainnon pohjalta tehty päätelmä (esim. paikallissijassa olevan omistusrakennetyypin *tien pää+ssä* syntaktinen tulkinta postpositionarakenteeksi) voi silloin tuottaa uusia, reanalyysin mukaisia ilmauksia (*vuosien päässä* jne.). Yksi abduktiivisen päätelyn seuraus kieliopillistumisprosesseissa on ilmaukseen sisältyvien – siitä pääteltävissä olevien – pragmaattisten *implikaatioiden* (tai konversationaalisten implikatuurien) *konventionaalistuminen* sen merkitykseksi tai osaksi merkitystä. Kontekstilla on jälleen olennainen osuus. Suomen ja sen lähisukukielten passiivin irtoaminen lähteestään, refleksiivisistä kuratiivikausatiiveista, on ymmärrettävissä vain lähtökohtaverbien tietynlaisen käyttöyhteyden synnyttämien implikatuurien perusteella (Lehtinen 1984, 1997). Samoin englannin *may* ja *will* -apuverbien kehitys intention ilmauksista futuuriksi perustuu implikaation konventionaalistumiseen ja on alkanut vaiheessa, jossa niitä käytettiin ensimmäisen persoonan subjektien kanssa (ks. Bybee ym. 1995: 287). Uusi analyysi toteutuu siis usein ensin syntagmaattisella tasolla; uudennoksen mukaisia rakenteita taas tuottaa *analogia*, joka vakiinnuttaa sen paradigmaattisesti osaksi kieliopillista systeemiä.

Kehityksen keskeisinä mekanismeina on viime aikoina tutkittu kontekstuaalisen päätelyn lisäksi varsinkin *metaforan* ja *metonymian* toimintaa. Meta-

foran asemasta kieliopillistumisen keinona on eriäviä kantoja. Yksimielisiä ollaan ainakin siitä, että juuri se usein mahdollistaa abstraktien merkitysten ilmaisemisen vanhojen (leksikaalisten) ilmausten avulla ja samalla kieliopillistumisprosesseille ominaisen merkitysalueiden rajanylityksen. Kyseessä on käsittepiirien osittainen ikonisuus, kuten esim. ajan käsitteistäminen paikan tapaan. Metonymiaa on puolestaan käytetty lähes synonyymisenä terminä äsken mainitulle kontekstuaaliselle päättelylle. Sen pohjana oleva indeksikaalisuus on mahdollista ymmärtää esim. morfosyntaktisten konstituenttien suhteena, joka kieliopillistumisen kuluessa jäsentyy uudelleen.

3.4 Miksi kieliopillistumista?

Kieliopillistumisen tutkimus liittyy teorioihin, jotka näkevät muodon ja merkityksen suhteet paljolti motivaatiosuhteina: kielellisillä rakenteilla on merkitys, joka osin selittyy niiden historiallisesta lähtökohdasta ja suhteesta muihin rakenteisiin. Kielelliset kategoriat ovat joustavia ja rajoiltaan liukuvia, ja tutkijat korostavat polysemian ja synonymian, metonymian ja metaforan, uudelleenahmotuksen ja analogian asemaa kielessä. Kielioppi liikkuu: se ei ole kokonaan valmiiksi annettu, vaan se syntyy koko ajan uudestaan, kun leksikaalisia aineksia otetaan kieliopilliseen käyttöön. Kieliopin uusiutuminen on oikeastaan ongelmanratkaisua, ja sitä ohjaavat samat toimintamallit kuin ihmisen muutakin ongelmanratkaisua.

Tutkimuksensa tavoitteiden ja kielinäkemysensä pohjalta eri tutkijat hahmottavat kieliopillistumisen ongelmia tietenkin eri tavoin. Kieltä kommunikaationa tarkastelevan näkökulma on jossain määrin toinen kuin kognitiivisen kielentutkimuksen edustajan, ja pitkää historiallista kehityskulkua jäljittävä morfologi katsoo kohdettaan eri tavoin kuin keskusteluaineistoa jäsentävä puheentutkija. Erilaisia näkemyksiä on esimerkiksi kieliopillistumisen motivaatiosta tai syistä: siitä mikä tällaiset prosessit eri kielissä käynnistää. Onko esimerkiksi kyse funktionaalisista tarpeista, mekaanisista kielellisistä prosesseista vai universaaleista kognitiivisista hahmotusperiaatteista? Kommunikaation tarpeista lähtevä tutkimus korostaa muutosten funktionaalisuutta kielisysteemissä tai puheyhteisön ilmaisutarpeissa. Givónin klassiseksi käyneen kuvauksen mukaan (1979) kieliopillistuminen voidaan nähdä esimerkiksi diskurssin kiteytymisenä kielioppiin: sen syntaktistumisena, morfologistumisena ja niin edelleen. Kieliopillisten keinojen epätaloudellinen kerrostuminen eri kielissä puhuu toisaalta funktionaalista selitystä vastaan; uusien merkitysten luominen vanhoista aineksista ei selvästikään johdu aiempien keinojen puutteesta. Jos tarkastellaan

inhimillisen käsitteistykseen yleisiä säännönmukaisuuksia, metaforan kaltaiset kognitiiviset prosessit nousevat etualalle. Toisaalta kieliopillistumiskehityksissä on kielikohtaisia eroja, eikä ehdottomia universaaleja voida osoittaa. Keskustelu jatkuu ja sitä kannattaa seurata.

4. Mitä suomi kertoo?

Meillet korosti vahvasti itsenäisten lekseemien asemaa kieliopillistumisen lähtökohtana vaikka tarkasteli myös esimerkiksi sitä, kuinka ranskan sanajärjestys kieliopillistui korvaamaan latinan kaasussyntaksia. On kuitenkin huomautettu, että Meillet'n esittämät fuusiot ovat kielissä yleensä hyvin harvinaisia (Bloomfield 1931: 415). Suomi näyttää tukevan tätä huomiota. Puheena olleen *kaa*-aineksen kehitys on suomessa aika poikkeuksellinen, ja kuten sanottu, se voi joltakin osin perustua lainautumiseenkin. Esimerkiksi suomen kaikki varsinaiset sijapäätteet näyttävät olevan muuta kuin leksikaalista alkuperää, niin pitkälti kuin niiden historiallista taustaa tunnetaan. Kirjasuomessa ei ole ainuttakaan taivutusuffiksia, joka olisi kehittynyt itsenäisestä sanasta muutaman viime vuosituhannen kuluessa.¹

Suomessa on kyllä esimerkkejä siitä, miten täysimerkityksiset sanat ovat fuusioituneet johtimiksi. Johtimet sijaitsevat kieliopillistumisjatkumolla yleensä lähempänä leksikkoo kuin taivutusmuodot, joten niiden kieliopillisuusaste on tavallisesti pienempi kuin taivutusainesten. Monet ovat merkitykseltäänkin varsin leksikaalissävyyisiä. Tunnettu sanalähtöinen johdin on esim. suomen *-tAr* (*hiihtäjätär*, *laulajatar*), joka on peräisin vanhasta balttilaislainasta *tytär*. Muita ovat mm. *-lainen* (esim. *täl+lainen*; vrt. *laji*) ja *-mainen* (*aavemainen*, *nestemäinen*; vrt. *maa*). Johtimen *-lainen* fuusio on siinä mielessä kesken, että siitä käytetään kirjakielessä vain takavokaalista varianttia. Sen leksikaalinen lähtö-

¹ Jos haluamme puhua fuusioituneista morfemeista suomessa, meidän on palattava uscita vuosituhansia taaksepäin, aina esiuuralilaiseen kautteen, joka edelsi vanhinta suomaa edeltänyttä kantakieletä, jonka ominaisuuksia voidaan rekonstruoida. Jos nimittäin pitää paikkansa, että esim. verbien persoonapäätteistä yksikön 1. persoonan *-n* ja 2. persoonan *-t* palautuvat pronominivartaloihin **mV* ja **tV*, kuten yleisesti ajatellaan, niin fuusio on tapahtunut jo ennen uralilaisen kantakielen syntyä: rekonstruktiot osoittavat, että uralilaisessa kantakielessä fuusio oli jo tapahtuneena. Nuoria postpositiolähtöisiä sijamuotoja on kyllä runsaastikin esimerkiksi unkarissa, ja suomen *kaa*-komitatiivin tapaisia kliittejä tavataan viron ja vatjan lisäksi muissakin itämerensuomalaisissa kielissä, varsinkin karjalassa ja vepsässä.

kohta *laji* onkin vasta muinaisruotsista omaksuttu lainasana (vrt. myöhäis-muinaisruotsin *slagh*, nykyruotsin *slag*).

Kaikki johtimet eivät ole merkitykseltään yhtä leksikaalisia kuin *-lar* ja *-lainen*. Eräät johtimet ovat merkityksensä ja produktiivituensa kannalta siksi lähellä taivutusaineiksia, että eronteko voi olla vaikeaa. Jo tämä seikka tekee ymmärrettäväksi sen suomen kielen historiassa melko tavallisen ilmiön, että taivutusmorfeemeja on syntynyt johtimista. Johdosperäisiä taivutusmuotoja ovat esim. suomen passiivi, jonka tunnukset ovat peräisin kausatiivijohtimista (*laula+tta+a*, *pääs+tä+ä*), konditionaali, jonka tunnus *-isi-* on kehittynyt toiminnan jatkuvuutta ilmaisevasta johtimesta *-ise-* (vrt. *vap+ise+e*, *koh+ise+e*) ynnä imperfektin *i:*stä sekä verbien prees. yks. ja mon. 3. persoonan muodot, joiden lähtökohtana on 1. partisiippi (*antava* jne.); sen tunnus lieenee taas samaa perua kuin *vA-*johdin possessiivadjektiiveissa tyyppiä *villava*, *lihava*. Luetteloa olisi helppo jatkaa.

Ajatus, että taivutusmorfeemit voivat kehittyä johtimista, ei ole sinänsä uusi. Se kuuluu olennaisena osana jo saksalaisen Alfred Ludwigin 1800-luvun jälkipuoliskolla esittämään ns. adaptaatioteoriaan, ja sen varaan rakensi väitöskirjansa *Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den finisch-ugrischen Sprachen* (1887) myös nuori E. N. Setälä. Myöhempi tutkimus on tätä kantaa vahvistanut. Esim. Valter Tauli luetteli v. 1956 ilmestyneessä tutkielmassaan *The Origin of Affixes* runsaasti esimerkkejä johdinperäisistä taivutussuffikseista niin uralilaisissa kuin muissakin kielissä.

Huomattava kieliopillistumisen lähtökohta ovat myös kokonaiset sanaliitot, syntagmat, siis useammasta kuin yhdestä sanasta rakentuvat konstruktio. Edellä jo oli puheena ranskan synteettinen futuuri, joka perustuu myöhäislatinan *habere*-verbin ja infinitiivin muodostamaan syntagmaan. Suomessa on *olla*-verbistä ja erilaisista verbinmuodoista syntynyt useita varsinkin modaalisia rakenteita, esim. sellaiset kuin *on tehtävä*, *on tehtävissä*, *on tekemäisillään* ja *on tekevinään*. Nämä rakenteet näyttävät kehittyneen *olla*-verbin ja vain muutamien verbikantaisten adverbien muodostamista sanaliitoista. Kieliopillistuminen on merkinnyt adverbien morfologisen rakenteen produktiivistumista niin että ne ovat liittyneet asianomaisten kantaverbien paradigman jäseniksi. Rakenteiden kieliopillinen merkitys perustuu noiden kantaverbien ja niihin liittyneiden morfologisten ainesten semanttiseen ja pragmaattiseen vuorovaikutukseen. Alkuperäiset kantaverbit ovat kuuluneet vain tiettyihin merkitysluokkiin (esim. aspektiltaan perfektiiviset verbit, aistihavaintoa merkitsevät verbit), ja niiden mahdollistamat implikaattorit ovat kiteytyneet produktiivistuvien rakenteiden merkitykseen. Näihin kysymyksiin liittyvät tässä kirjassa Sari Maamie-

hen, Heli Pekkarisen ja Taru Salmisen artikkelit.

Suomi tarjoutuu kieliopillistumisteorialle monin tavoin kiinnostavaksi aineistoksi. Se on morfologisesti erittäin rikas kieli, jossa taivutus- ja johdinainesten vuorovaikutus keskenään ja vartaloainesten kanssa tarjoaa kiehto-vaa pohdittavaa. Meillä ei ole yhtä vanhoja kirjallisia dokumentteja kuin esim. englannin kielestä, jossa kieliopillistuvien rakenteiden vähittäistä vakiintumista voi seurata pitkältä ajalta, mutta toisaalta puhutusta kielestä, suomen murteista, meillä on käytettävissä poikkeuksellisen laajat aineistokokoelmat, joista kieliopillistumista voi hahmottaa synkronisesti.

5. Tässä kokoelmassa

Sari Maamies on selvittänyt murteiden ja kansanrunojen aineistosta 'vähällä olemista' ilmaisevan propinkvatiivirakenteen (*olla tulemaisillaan*) historiaa. Tämä rakenne luetaan nykyisin lähinnä verbiparadigmaan, mutta se on alkuaan kuulunut pikemminkin paikallissijaisten tilanilmausten joukkoon. Samantapaisia tilanilmauksia tunnetaan runsaasti sekä deverbalisina että denominaalisina ja kantasanattominakin johdoksina kansanrunoudesta, murteista ja suvukielistä (esim. *veistämäisillään, vestämäksillään; kantamoissaan, poikimoisillaan, repimöissä; niuramaisillaan, kupsamoisillaan, tanimoissaan*). Nimenomaan propinkvatiiviseen funktioon ovat tuosta adverbijoukosta siirtyneet kuitenkin vain eräät verbikantaiset johdokset. Tällaiseen kieliopillistumiskehitykseen on Maamiehen analyysin mukaan johtanut tiettyjen kantaverbien semantiikan ja aspektuaalisten tekijäin ristiriidasta nouseva pragmaattinen päättely: punktuaalisen, äkillistä tapahtumaa ilmaisevan verbin ja tilaa ilmaisevan adverbien leikkauspisteessä (vrt. *on lähdössä, putoamassa*) syntyy tulkinta tilanmuutosta edeltävästä vaiheesta, joka puolestaan kantaa mukanaan tulevaisuuteen viittaavia implikaatiota.

Taru Salmisen tutkimuskohteena on kvasirakenne (tyyppi *olla tekevinään, näkevinään, olevinaan*), monitulkintainen epätoden, fiktion ja referoinnin konteksteja luova kompleksinen modaalirakenne. Salminen analysoi sen intensionaalista semantiikkaa — mahdollisten maailmojen moninkertaisuutta — eräänlaisena moniäänisyytenä: useiden samanaikaisten subjektien tai osallistujanroolien vuorovaikutuksena. Rakenteen kieliopillistumisen taustaa hän tarkastelee toisaalta kantaverbien leksikaalisen jakauman, toisaalta morfologisten elementtien (1. partisiippi, monikko, essiivi ja omistusliite) valossa, mutta asettaa sen rinnalle myös muita samantapaisia adverbikiteymiä (*on ollakseen*;

ei ole tietääkseenkään; ei ole millänsäkään, moinaskaan jne.). Nykykielen kvasirakenteen mahdolliseksi lähtökohdaksi nousevat aineistosta sekä mentaali-verbit (kuten *kuulla* ja *tietää*) että *olla*-verbi, joiden muodostamien rakenteiden pohjalta Salminen hahmottelee näkyviin eräitä tälle kieliopillistumiskehitykselle otollisia konteksteja ja kulkureittejä.

Heli Pekkarinen käsittelee puolestaan *olla tehtävissä* -rakenteen kieliopillistumiskehitystä dynaamista mahdollisuutta ilmaisevaksi modaaliseksi verbirakenteeksi. Kiteymän tietä mahdollisuusrakenteeksi voidaan tarkastella yhdessä välttämättömyys- eli nesessiivirakenteen (*on tehtävä*) modaalikehityksen kanssa morfologisten elementtien (passiivi, 1. partisiippi, monikko ja inessiivi) vielä varsin läpinäkyvästä semantiikasta käsin: esim. *työ on tehtävissä* olisi alkuaan merkinnyt 'työ on tehtävien (tekeillä olevien töiden) joukossa'. Pekkarinen tarkastelee artikkelissaan rakennetta kuitenkin erityisesti osana muiden verbikantaisten *-villa*, *-vissa* -paikallissija-adverbien (esim. *näkyvillä*, *kuuluvilla*, *ulottuvilla*, *saapuvilla*) joukkoa ja löytää aineistostaan kehityksen todennäköisimmäksi lähtökohdaksi kiteymät *olla saatavissa* ja *olla nähtävissä*. Siirtyminen spatiaalisesta modaalimerkitykseen on peräisin jo varaloverbien semantiikasta: näkeminen ja saaminen sisältävät implisiittisesti kyvyn ja mahdollisuuden merkitykset. Rakenteen produktiivistuminen osaksi useimpien verbien paradigmaa saattoi käynnistyä sen jälkeen, kun mahdollisuuden merkitys tulkittiin nimenomaan suffiksijonon (*-villa*, *-vissa*) funktioksi.

Tiina Onikki tarkastelee yleisemmin paikallissijaisia olotilanilmauksia, kieliopillistumisteorian kannalta edellisissäkin artikkeleissa kiinnostavaksi osoittautunutta ilmausryhmää, ja pohtii näiden kautta eräitä keskeisiä teoreettisia pulmakysymyksiä. Paikallissijaiset tilanilmaukset (kuten *olla kalassa*, *seisaalla*, *hereillä*, *teloillaan*) ovat monin tavoin kaksikasvoisia rakenteita. Niillä on sekä substantiivien että adverbien piirteitä, ja joukkoon kuuluu runsaasti verbin ja nominin rajamaille sijoittuvia verbaalinominirakenteita. Lisäksi niiden kehityksessä voidaan nähdä sekä kieliopillistumisen että leksikaalistumisen prosessit. Onikki hahmottaa nämä kaksi prosessia spiraaliksi: saman kehityskulun vastavuoroisiksi puoliksi. Yhtäältä produktiivinen taivutusmuoto leksikaalistuu ja tuottaa olotilan merkitykseen erikoistuneita kiteymiä, toisaalta syntyy samalla uuden ilmaustyyppin morfosyntaktis-semanttinen skeema, joka voidaan monessa suhteessa tulkita omaksi kieliopilliseksi kategoriakseen. Varsinkin metonymia, jota Onikki artikkelissaan analysoi suhteessa metaforaan, analogiaan ja pragmaattiseen päättelyyn olotilarakenteiden eri kehitysvaiheissa, osoittautuu muutoksen avainkäsitteeksi.

Minna Jaakola kartoittaa artikkelissaan suomen genetiivin kanssa esiintyvien adpositioiden (pre- ja postpositioiden) kielioppia ja pohtii sen pohjalta niiden kieliopillistumiskehityksen mahdollisia lähtökohtia. Sanaluokkajaon synkronisesta näkökulmasta suomen adpositiot (esim. *alla, päällä, halki, mukaan, vuoksi* tai *avulla*) sijoittuvat nominien ja adverbien kanssa samalle jatkumolle. Diakronisesti ne ovat useimmiten lähtöisin nominien taivutusmuodoista eivätkä ole kieliopillistumiskehityksessään vielä kovin pitkällä. Jaakola hahmottelee adpositioiden leksikaalisten juurien pohjalta niiden abstraktistumista erilaisten skemaattisten suhteiden ilmaisuun. Suuressa osassa tapauksia adposition lähtökohta on yhä läpinäkyvä ja genetiivin käyttö motivoitua.

Ilona Herlin esittää murreaineiston pohjalta hypoteesin suomen kausaalikonnettorien (*sen takia, tautta, tähden, vuoksi; sitä varten, vasten; sillä*) kehityksestä. Kieliopillistumispolku kulkee hänen analyysinsä mukaan spatiaalisista ilmauksista postpositiofunktion kautta konnettoriksi ja jatkuu eräissä tapauksissa konjunktioksi asti; lisäksi voidaan jäljittää konsessiivisia sivupolkuja. Herlin erittelee finaalisien ja kausaalisen merkityksen suhdetta ja tekee myös ehdotuksen ilmausryhmässä tapahtuneiden semanttisten muutosten järjestyksestä. Konkreettisista suunnan ilmauksista on finaalisuuteen suora siirtymä, mutta myös kiertotie temporaalisuuden ja benefaktiivisuuden kautta; finaalisuudesta tie johtaa kausaalis-perusteleisiin funktioihin, ja kausaalisuus puolestaan toimii konsessiivisuuden kasvualustana.

Koska Meillet'n klassista artikkelia *L'evolution des formes grammaticales* ei tietääksemme ole ilmestynyt muilla kielillä kuin ranskaksi, julkaisemme siitä tässä kokoelmassa suomennoksen. Kiitämme Meri Larjavaaraa tarkasta käännöstyöstä.

Hanhi hautomaisillansa

Suomen *maisillaan*-johdosten kehitys

’Vähällä olemista’ ilmaiseva rakenne *olla tulemaisillaan* esitetään nykyisissä kieliopeissa infinitiivien yhteydessä ns. viidentenä infinitiivinä. Historiallisesti rakenne ei kuitenkaan ole kuulunut verbiparadigmaan, vaan monimorfeemista *maisillaan*-johdinta on käytetty tilaa ilmaisevien adverbien muodostajana. Suomen murteissa on runsaasti myös muita *mV*-aineksen sisältäviä johdostyypppejä, joilla on ollut samankaltainen funktio. Tarkastelen seuraavassa kielipilistumisprosessia, jonka tuloksena tilaa ilmaiseva adverbi on alettu mieltää verbiparadigman jäseneksi. Tähän kehitykseen ovat vaikuttaneet johdosten kanta-verbien semantiikka sekä aspektuaaliset tekijät.

1. Aluksi

Kirjoitukseni¹ käsittelee suomen ’vähällä olemista’ ilmaisevia rakenteita eli ns. propinkvatiiveja. Termiä propinkvatiivi (vrt. lat. *propinquo* ’lähestyä’) on käyttänyt lähinnä Lauri Hakulinen teoksessaan Suomen kielen rakenne ja kehitys, jossa hän tarkoittaa sillä ns. 5. infinitiiviä eli tyyppiä *tulemaisillaan, lähtemäisillään* (1979: 209). Käytän termiä myös muista ’vähällä olemista’ ilmaisevista rakenteista kuin ns. 5. infinitiivistä.

Tarkoitukseni oli alun perin tarkastella *maisillaan*-johdoksen² ja sen eri murrevarianttien morfologisten elementtien motivaatiota. Murteista ja kansanrunoista keräämäni aineisto kuitenkin osoitti, että nykykielessä *maisillaan*-propinkvatiivi on luonteeltaan pikemminkin kiteymä ja että propinkvatiivisen tul-

¹Kirjoitukseni perustuu vuonna 1990 valmistuneeseen pro gradu -työhöni ”*Tulemaisillaan, lähtemäisillään* — suomen propinkvatiivin muoto- ja merkityshistoriaa”.

²Käytän johdoksista yksinkertaisuuden vuoksi vain takavokaalisia muotoja.

kinnan kannalta sen muoto-opillisilla elementeillä ei tunnu olevan erillistä merkitystä³. Sen sijaan osoittautui, että murteissa käytetään sellaisia yleiskielen *maisillaan*-johdoksille selvästi sukua olevia johdoksia, jotka tuntuvat olevan funktioltaan pikemminkin tilaa ilmaisevia adverbija kuin verbin muotoja. Näin *maisillaan*-johdosten nykyinen 'vähällä olemisen' verbimerkitys on ilmeisesti myöhäisempää kehitystä. Tarkasteltavana on siten kieliopillistumisprosessi, jossa tilaa ilmaisevasta paikallissija-adverbista on kehittynyt verbiparadigman jäsen.

2. Aineistosta

Aineistoni olen kerännyt Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Suomen murteiden sana-arkistosta, Muoto-opin arkistosta, äännehistorioista, Suomisarjassa julkaistuista murrekuvauksista sekä Agricolan kootuista teoksista. *maisillaan*-johdoksista ja sille läheisistä varianteista aineistossani on noin 500 esimerkkiä, jotka edustavat noin 80:tä verbiä.

Spontaanissa puheessa propinkvatiivi on hyvin harvinainen, minkä vuoksi esimerkiksi Muoto-opin arkistoon on kertynyt aineistoa vain niukasti. SMSA:n kokoelmien käyttöä taas vaikeuttaa hakusanan puute: propinkvatiiveja on etsittävä sattumanvaraisesti sopivilta tuntuvien verbien kohdalta (joitakin kyselyjä on tosin tehty). Propinkvatiivi tuntuu olevan harvinainen myös laajoissa yleiskielen korpuksissa. Esimerkiksi ns. Oulun korpuksesta löytyy vain neljä 5. infinitiiviä: *uppoamaisillaan*, *kadottamaisillaan*, *tulemaisillaan* ja *törmäämäsillään*.

Muoto-opin arkistosta peräisin olevat esimerkit on merkitty tässä kirjoituksessa lyhenteellä MA sekä pitäjän nimellä, SMSA:n esimerkit vain pitäjän nimellä. Muista lähteistä löytyneet esimerkit on merkitty normaaliin lähdeviitteiden tapaan.

2.1 Propinkvatiivin eri muotoja

Vähällä olemisen ilmaisemiseen on suomessa lukuisia keinoja, esimerkiksi *olla tulemaisillaan*, *tulollaan*, *tulossa*; *olla kuolla*; *lähteä*, *meinata kuolla*; tarkaste-

³Morfologisten Clementtien motivaatiosta ks. Maamies 1990: 56—70.

len tässä kirjoituksessa vain sellaisia muotoja, joihin sisältyy *mV*-aines. Esimerkiksi *poikia*-verbistä murteissa tavataan propinkvatiivisessa tai sille läheisessä merkityksessä seuraavat muodot: *poikimaisillaan*, *poikimallaan*, *poikimoisillaan*, *poikimoillaan*, *poikimoisissaan*, *poikimoissaan*, *poikimaksillaan*, *poikimassa*, *poikimisissa*. Näistä *-maisillaan* on selvästi yleistyyppi, jonka rinnalla esiintyy muitakin variantteja. Tyypin *-mallaan* on lähinnä lounaismurteisuus (esiintyy myös Agricolalla). Propinkvatiivinen *olla poikimassa* on puolestaan yleissuomalainen lukuun ottamatta *olla poikimallaan* -tyypin aluetta. Tyypin *-maksillaan* on hyvin suppea-alainen ja harvinainen; sen aluetta ovat Pohjois-Savo (myös Vermlanti), Kajaani ja Nurmes. Muiden muotojen levikit eivät ole erityisen selkeärajaista. (Ks. tarkemmin Maamies 1990: 9–19.)

Eri variantit vaihtelevat morfologialtaan; yhteistä niille on *mV*-aines sekä paikallissija. Sija on tavallisimmin adessiivi tai inessiivi, mutta *mo*-tyypeissä myös allatiivi ja illatiivi ovat mahdollisia. *inen*-aines voi puuttua, samoin toisinaan myös omistusliite. Seuraavassa muutamia esimerkkejä:

-maisillaan

se oli *hukkumaisillaa*, kerraj jo oli upoksissa (Nivala) / rukiil leikkuo on meil *loppumaisilloa* (Lemi).

-mallaan

sillael et ol juur *mukkaamallas* [’kaataa, tönäistä’] paattii mut (MA, Kiukainen) / se [verenvuoto] alkas ku se ol jo *lakkamallas* ni se alkas uurestas (MA, Sauvo).

-massa

se näyttää että se on ihan *tipahtamassa* se kivi [rantaäyräältä] vaan se ei vacn [tipaha] (Sotkamo) / kissa oli just *puttoomassa* kun saen [jalasta kiinni] (MA, Kajaani).

-moisillaan ja -moillaan

me:n oli lehmä juur *poikimoisillans* (Vampula) / ko joku oli niinko *hukku-moisilhan* (MA, Veteli) / minä olinki jo *nousemoisillani* [nukkumasta] (MA, Himanka) / lehmä on *kantamoilansa* (Täräntö) / lehmä om *poikimoilloa* (Lemi).

-moisissaan ja -moissaan

ku ol iha siinä *kuolemoisissaa* (Juva) / johan ne pijot ol' niinku(n) *loppumoisissaa(n)* (Paasonen 1890: 203) / Lehmä oli siällä *poikimoissaan* (MA, Teisko).

2.2 Kansanrunojen *maisillaan*-johdokset

Muutama *maisillaan*- tai sille läheinen johdos esiintyy myös Kalevalassa. Säkeet 39: 191—193 kuuluvat:

”Minä, veistämä venonon, satalauta laaittama, tässä lahon lastuillani, venyn veistännäisilläni.”

Runossa Väinämöisen vene itkee: kaikki muut veneet sotia käyvät, mutta minä vain lahoan lastuillani jne. Suomen kansan vanhat runot -teossarjasta näille Kalevalan säkeille löytyy runsaasti erilaisia toisintoja, joissa esiintyy mm. seuraavanlaisia *veistää*-verbin johdoksia: *ve(i)stämäisilläni*, *ve(i)stämöisilläni*, *vestamoisillani*, *vestämäksilläni*, *vestälmyksilläni*, *vesselmyksilläni*, *vessalmuksillani*, *vessamaksillani*, *vestännäisilläni*, *vestännyksilleni*, *vessannäisilläni*, *veistoksillani*. Esimerkiksi (ensin on mainittu teoksen osa, sitten runon numero ja säkeet, paikkakunta ja kerääjä):

mic lahon on lassuillani, venyn *veistämäisilläni* (I 1, 649: 28—29, Vuokkinen-Lonkka, Genetz 1872)

mic lahon lastuillan[i], venyn *veistämöisill[äni]* (I 1, 615: 16—17 Vuokkinen-Latvajärvi, Lönnrot 1834)

minä lahon lastullani, venyn *vestämäksilläni* (VII 1, 643: 7—8, Nurmes, Ikonen 1893)

vain mic lahon lassuillani, venyn *vesselmyksilläni* (I 1, 641: 29—30, Vuokkinen-Vuonninen, Borenius 1872)

teällä lahon lastuillani, vieren *veistoksillani* (I 1, 671: 15—16, Koljola, Inha 1894).

Veistää-verbin johdoksella on näissä runonsäkeissä selvästi lokaalinen merkitys: pursi lahoaa veistopaikallaan. Samanlainen lokaalinen merkitys johdoksella on tulkintani mukaan myös Kalevalan säkeissä 46: 77—80:

Siinä otso pyörtelcit / Mesikämmen kääntelcit / Kuni pyy pesänsä päällä /
Hanhi *hautomaisillansa*.

Suomussalmelta (XII 2, 6481: 200—204) säkeet on merkitty seuraavasti:

Niin tuo Ohto pyörtelksen / Mesi kämmen kääntelksen / Niin kuni pyy pesän
päällä / Hanhi *hautomaksillahan*.

Muodon merkitys olisi siis 'hautomasijoillaan'. Göran Karlsson (1960: 97) esittää kuitenkin, että kyseessä voisi olla substantiivisesti käytetty agenttipar-tisiippi, jolloin merkitys olisi 'hautom(ais)illaan munilla'. Alkuperäisen runon harvinainen *maksillaan*-muoto ei kuitenkaan tuntuisi viittaavan agenttipar-tisiippiin, vaan nimenomaan deverbaliin adverbiin.

Kolmas kansanrunojen tarjoama esimerkki on A. A. Boreniuksen Uhtualta vuonna 1872 merkitsemä ja Lari Bogdanovin laulama Ahdin ja Kyllikin runo (I 2, 907: 15—25), jossa Ahdin sotavene itkee rannalla:

Micpä venyn *vessoillani* ['vcistopaikallani'] / Lahon *lastumuksillani* / Ilkiäm-
mät ilman linnut / Puna-parras paskantavat / Matalimmat moam matoset / Alla
koareni asuvat. / Itse tuon sanoiksi virkki / Olis Teuri tiijossani / Kuuro *kuulo-
moisissani* / Ahilla sovan avuksi / Liijoin voivalla lisäksi.

Lönnrotin samoin Uhtualta merkitsemässä runon toisinnossa (I 2, 906: 31—33) säkeet kuuluvat

Olis Teuri tiiossani / Kuuro *kuulomois[ini]* (!) / Ahilla soan avuksi.

Kalevalassa säkeet (30: 49—50) ovat muodossa "Onpa Tiera tieossani, Kuura *kuulemaisissani*". Merkitys on 'kuulomatkan päässä, kuultavissa'.

Runoissa esiintyvät kaikki murteissa tavattavat propinkvatiivin variantit (paitsi lounainen *-mallansa*) sekä lisäksi muita niille läheisiä johdoksia. Runsas ään-teellinen variaatio selittyy kansanrunojen luonteesta, ts. siitä, että ne ovat suul-lista perinnettä. Runojen siirtyessä laulajasukupolvelta toiselle saattavat yksit-täiset sanat vähitellen muuttaa muotoaan lähes tunnistamattomiksi. (Kuusi 1980: 11.) *ss*-geminaatta esimerkiksi sanoissa *vessalmuksillani* ja *vessoillani* aiheutunee *st*-yhtymän astevaihtelusta. Vaikka kansanrunojen luotettavuuteen lähdemateriaalina on suhtauduttava varauksin, osoittaa löytyneen materiaalin runsaus, vaihtelevuus ja laaja-alaisuus, että tässä tapauksessa kyseessä tuskin

on yhden runonlaulajan tai alueen oma innovaatio. Kansanrunojen aineisto viittaa siis siihen, että *maisillaan*-johdoksia variantteineen on ollut mahdollista käyttää myös konkreettisen sijainnin ilmaisimina. (Kansanrunojen luotettavuudesta lähdemateriaalina ks. Paunonen 1974: 243—244.)

2.3 Murteiden adverbiset *maisillaan*-johdokset

Murre-esimerkistö vahvistaa kansanrunojen perusteella syntyvää oletusta. Etenkin verbeillä *poikia* ja *kantaa* muu kuin propinkvatiivinen merkitys on usein selvä. Näistä verbeistä voidaan käyttää tällöin myös allatiivi- ja illatiivi-muotoja; muista verbeistä muut sijat kuin adessiivi ja inessiivi ovat sen sijaan harvinaisia.⁴

Johdosten merkitys voi ensinnäkin olla 'kantava, raskaana', eli tarkoitetaan synnytystä edeltävää tilaa:

kun on *kantamoessaam* poikalasta, nii' 'om paljo kippcempi ja huonompi (Maaninka) / nais 'ihminen kun on *kantamoissaa*, ni kun sen lapsen kuolettaa [salama] sinnen naisem mahhaa (Lapinlahti, Sarvas 1980: 23) / lähtcek kanta-mochcsa [= tulla raskaaksi, kantavaksi] (Nilsiiä).

Toiseksi merkitys voi olla 'parhaillaan synnyttää, poikii, poikiminen'; lehmä on synnyttämisen tilassa:

lehmä on navetassa *poikimoissaan* se kyllä koettelloo väittek (Piclisjärvi) / lehmä kun oli *poikimoissaan*, karkasi mchtään (Karttula) / se [lehmä] pit tap-poos siihc *poikimoisiise*; tulloo *poikimoisillee* (Juva) / se [lehmä] kual *poikimoisihh* [poikiessaan] (litti - Jaala) / kun se [lehmä] *poikimoiseensat* tulloo ja oikasec niin auttaahan sitä täyty (Orivesi) / siä kual kans lehmä *poikimoisillens* (Vampula).

Viimeisessä esimerkissä tulee lähelle myös konkreettinen tulkinta: merkitys olisi sijaintia ilmaiseva 'kuoli poikimistiloillensa'. Seuraavassa esimerkissä merkitys on propinkvatiivinen 'synnyttää kohta':

⁴Suomi-sarjan murretutkimuksissa jotkut kirjoittajat taivuttavat myös *maisillaan*-tyyppiä se-kä ulko- että sisäpaikallissijoissa, esimerkiksi *saamaisissa*, *-sta*, *saamaisilla*, *-lta* (Salonius 1881: 274). Arkistoista olen löytänyt vain muutaman esimerkin inessiivisijaisesta *maisissaan*-tyypistä (verbistä *saada* 'synnyttää, olla raskaana').

se [hevonen] oli jo iham *poikimoissaam* mutta töitä puski vaal loppuun asti (Kylmäkoski).

Propinkvatiivinen merkitys 'poikimaisillaan' on siis vain yksi kolmesta mahdollisesta. Varsinaisen 'vähällä olemisen' merkityksen rinnalla voidaan tarjota myös synnyttämistä edeltävää tilaa tai itse synnytysprosessia. Tällöin johdoksilla on adverbinen funktio. Käsitykseni mukaan tällainen tilan ja prosessin adverbinen merkitys on propinkvatiivista merkitystä alkuperäisempi.

2.4 Adverbiset *mV*-johdokset

Paitsi *maisillaan*- ja *moisillaan*-johdoksia murteissa käytetään myös muita *mV*-aineksen sisältäviä johdoksia samankaltaisissa tehtävissä. 'Vähällä olemisen' merkitystä selvempänä niissä usein on jonkinlaisen tilan merkityspiirre.

-minen:

mutt et se [kalja] ol sit jo *loppumisis* / nys se kukkanc o *varisemisex* (MA, Rauma) / ollaa vast juur *alkamisis*, san Jussi ku onsmäinc leipä loppus (Paimio) / kyl kai mää lähren nyj jo kotio — ko on siälä lehmäki *poikimisisa* ja (Loimaa) / kun on se clo *lopettamisissa*; kyllä se [clo] rupec jo *leikkaamisiin* tulcen (Urkjala, Kannisto 1902: 234) / se ol nii(n) *ottamisellaa(n)* ['aikeissa mennä naimisiin'] (Säkkijärvi, Karste 1932: 39).

Myös sukukielistä on muutamia tietoja *minen*-johdoksien käytöstä propinkvatiivin merkityksessä. Kukk (1987: 71) mainitsee aunuksesta seuraavat *minen*-johdokset: *uppuomizilleh* 'uppomassa, uppoamisen uhassa'; *peittymizilleh* 'peittymässä, vähällä peittyä'. Ariste mainitsee puolestaan vatjasta adessiivin omistusliitteellisiä *minen*-johdoksia propinkvatiivisessa merkityksessä (Ariste 1948: 87—88): *sõmizellä* 'just söömäs'; *tu.1emize.1.1ä* 'just tulemas'; *antamize.1.1ä* 'just andmas'; *elin tu.1emize.1.1ä* teile vërazi, kui poika tuli läsivässä 'olin just teile võõrsile tulemas, kui poeg jäi haigeks'; *staruxa on kõ.1emize.1.1ä* 'vanaeit on suremas'.

Samanlaista *minen*-johdoksen käyttöä esiintyy Kiurun (1989: 434) mukaan myös vuoden 1642 Raamatussa: *cosca* lapset owat *synnyttämiselläns* (2 Kun 19:3); *cosca* lapset owat tullet *synnyttämiselle* (Jes 26:17).

-mV:

Murteissa tavataan myös monikollisia *ma-*, *mo-*deverbaalijohdoksia, joita toisinaan mainitaan myös monikollisiksi agenttipartisiipeiksi. Lähteissä ei aina täsmennetty johdosten tarkkaa merkitystä; seuraavat esimerkit ovat merkitykseltään erityyppisiä:

pavut or *repimöissä* 'valmiit revittäviksi'; ruis ol *leikkaamoissa* (Urjala ym., Kannisto 1897: 72) / se on vielä *tekemöissään* (Multia, Sctälä 1883: 126) / *ammumissa* 'ammuttavissa'; [lchmä on] *kantamoilla* 'häller på att kalfva' (Jännes 1891: 181, 183) / tuo se on nyt oikcin *ottamoilansa* (Täräntö).

Muodot voidaan tulkita siten, että *repimöissä* olevat pavut (herneet) tai *leikkaamoissa* oleva ruis ovat kypsyneet sellaiseen tilaan, että sadonkorjuun aika on tullut. *Tekemöissään* olija on vielä tekemisen tilassa, työn touhussa, ja *ammumissa* oleva sellaisessa asennossa tai tilassa, että sen ampuminen on mahdollista.

Toisinaan johdoksilla voi olla myös jonkinlainen 'aikomisen' tai 'haluamisen' merkityspiirre. Haluaminen ja aikominen ovat mielentiloja: joku on siten esimerkiksi tulemisen tai ottamisen tilassa.

se ol' *ottamoisissaa(n)*; se ol' *naimosissaa(n)* (Hirvensalmi, Mikkeli, Paasonen 1890: 203) / se ol' nii *antamoisissaa*; toinc ol' nii *tulemoissaa* (Hirvensalmi, Hyryläinen 1893: 49) / minä tuota nuapurin tyttöä vokottelin kanssa iltamii, mutta chä se oekce olt *lähtemöissää* (Pertunmaa).

2.5 Muita kuin verbikantaisia *maisillaan*-johdoksia

Murteissa käytetään runsaasti myös muita kuin verbikantaisia *maisillaan*-adverbeja. Ne ilmaisevat usein asentoa, mielialaa tai tilaa. Johdosten variaatio on samanlaista kuin verbikantaisten johdosten: *maisillaan*-tyypin lisäksi niissä esiintyvät myös *moisillaan*-, *moissaan*- ja *maksillaan*-tyypit:

niuramaisillaan: nyt on toas suu *niuramaisilloa* [sanotaan lapsen hankkiessa itkua] (Lemi);

suutamaisillaan: mitä työ lapsen *suutamaisillee* panitta? (Koivisto) / sillon se on *suutamoisilhan* savikuorma (Rovaniemi);

tuusamaisillaan: ninku humalaiset ovat *tuusamaisilloa*, turpaki moassa (Lemi);

kupsamoisillaan: lato tuli *kupsamoisilleen* heiniä [‘polkemattoman täyteen heiniä’] (Nivala);

tanimoissaan: karpäset on niin *tanimoissaan* [‘läjäpäissä’] sattiin cillä (Kihtelysvaara);

kyykkämäksillään, *kyykkämoisissään*: se [kissa] ol’ tässä ovc(n) suussa *kyykkämoiesissää(n)* (Kangasniemi).

Monet näistä johdoksista ovat ilmeisesti deskriptiivisiä ja siten kantasanattomia. Joillakin on kantasanana substantiivi. Esimerkiksi *ojan niurama* on ‘pieni tai kapea ja huono tai vanha umpeenkasvanut oja’ ja *olla niuramilla* merkitsee ‘loukata itsensä pienille naarmuille’. *Kyykkämä* merkitsee Tuusniemellä ‘pientä koukkuselkäistä ihmistä tai eläintä’. Paitsi *kyykkämäksillään* voi olla myös *kyykkämällään*: ”se ol’ tuossa sāngyj jalaj juuressa *kyykkämällää(n)*” (Tuusniemi).

Tällaiset ei-verbikantaiset tila-adverbit tukevat osaltaan käsitystä deverbaalien *maisillaan*-johdosten adverbisuudesta. Ne osoittavat, että *maisillaan*-aines variantteineen on ollut produktiivinen monenlaisten tilaa ilmaisevien adverbien muodostuksessa.

*

Paikallissija-adverbeina käytetyt *ma-*, *mo-*, *maisillaan-* ja *moisillaan*-johdokset ovat tarjonneet keinon ilmaista tiloja ja kokemuksia. Verbikantaisten tilaa ilmaisevien adverbien tila-merkitys on kuitenkin joissain yhteyksissä alkanut syrjäytyä ja johdokset on alettu mieltää ‘vähällä olemisen’, propinkvatiivisuuden, ilmaisimiksi. Lopulta ne on alettu hahmottaa osaksi verbiparadigmaa. Esimerkiksi *kantaa-* ja *poikia-*verbien *moissaan-* ja joissakin *moillaan*-tyypin tapauksissa tämä kehitys on konkreettisesti nähtävissä, sillä niillä on jatkuvasti jäljellä myös tilan merkitys. Tilaa ilmaisevan adverbien merkityksestä ‘kantavana’ tai ‘poikimassa, parhaillaan poikii’ on päästy merkitykseen ‘poikimaisillaan’.

Sen, että *minen*-johtimisia propinkvatiiveja löytyi karjalasta ja vatjasta, ei tarvitse osoittaa yhteistä alkuperää, vaan rinnakkaiskehitys lienee todennäköisempi vaihtoehto. Se osoittaa, että suomessa tapahtunut kehitys ei ole mitenkään poikkeuksellinen. Vatjassa ja karjalassa propinkvatiivinen merkitys on vain kehittynyt toiselle, joskin läheiselle johdokselle.

Syitä siihen, miksi tilaa ilmaisevista paikallissija-adverbeista on vähitellen kehittynyt propinkvatiivi, on käsittääkseni etsittävä kantaverbien semantiikasta

sekä aspektuaalisista tekijöistä. Tarkastelen seuraavaksi verbien aspektuaalisia ominaisuuksia Zeno Vendlerin verbiluokituksen avulla. Sen jälkeen pohdin, miten propinkvatiivinen tulkinta syntyy; tarkastelen ensin rakenteen *olla* + 3. infinitiivin inessiivi propinkvatiivista tulkintaa, sitten *maisillaan*-johdoksia.

3. Vendlerin verbiluokitus

Zeno Vendler (1979: 97—104) jaottelee verbit niiden tapahtumisen sisäisen aikarakakenteen ja luonteen perusteella neljään ryhmään. Vendlerin verbiryhmät ovat *states*, *activities*, *accomplishments* ja *achievements* eli tila-, toiminta-, suoritus- ja saavutusverbit.

Tilaverbit ilmaisevat olotiloja, tunteita yms. epäagentiivista tapahtumista, esimerkiksi *olla*, *rakastaa*, *haluta*. Toimintaverbejä ovat sellaiset verbit kuin *juosta* ja *lukea*, suoritusverbejä puolestaan esimerkiksi *haudata*, *peittää*, *paikata* ja *pystyttää*. Toiminta- ja suoritusverbeillä ilmaistaan tapahtumista, joka on luonteeltaan prosessinomainen. Tapahtumalla on siis sisäinen kesto. Suoritusverbit eroavat kuitenkin toimintaverbeistä siten, että niillä on jokin päätepiste — maahan kokonaan haudattu esine tai olio, umpeen paikattu reikä tms. —, jota kohti prosessi etenee, ja jotta esitetty väite olisi tosi, on päätöshetki saavutettava. Prosessi päättyy tilanmuutokseen. Toimintaverbeillä näin ei ole laita: jos juoksija lopettaa juoksemisen, on totta, että hän juoksi. Jos sen sijaan reiän paikkaaminen lopetetaan ennen kuin se on ummessa, ei ole totta, että reikä olisi paikattu. Lopputulos on prosessin välttämätön päätepiste.

Saavutusverbejä ovat esimerkiksi *kaatua*, *ottaa*, *kuolla*, *lähteä*. Suoritusverbien tavoin nekin edellyttävät tilanmuutosta, mutta erona on se, että saavutusverbien ilmaisema tapahtuminen ei koostu vaiheista; tapahtumisella ei siis ole sisäistä kestoja, vaan se on punktuaalista. Esimerkiksi pituushyppääjä odottaa ensin sopivaa tuulta ja ottaa sitten kovan vauhdin hypätäkseen mahdollisimman pitkälle, mutta itse hyppääminen mielletään äkilliseksi, kestottomaksi tilanteeksi. Hypätä voi myös ilman vauhdinottoa, joten hyppäämistä edeltävä prosessi ei ole samalla tavalla välttämätön lopputuloksen eli varsinaisen hypyn kannalta kuin suoritusverbeillä. (Vendler 1979: 101—104; Lyons 1977: 712; Leino 1991: 150—156.)

Vendlerin luokitusta ja sen perusteita on kritisoinut mm. Alexander Mourelatos (1981: 191—202), joka selkiyttää Vendlerin käsitteitä. Hän osoittaa, että Vendlerin luokituksessa on itse asiassa kyse verbien aspekteista: tila- ja toi-

mintaverbit ovat aspektiltaan imperfektiivisiä, suoritus- ja saavutusverbit perfektiivisiä.

Sekä suoritukset että saavutukset edellyttävät siirtymistä tilasta toiseen, mutta niitä erottaa suhtautuminen tapahtuman sisäiseen aikaan. Saavutusverbeillä ilmaistaan Mourelatoksen mukaan tapahtuman punktuaalista alkua tai loppua. Jos tällaista tapahtumaa tarkastellaan aikajanalla, se erottuu siinä yhtenä pisteenä. Suoritusverbeillä ilmaistuilla tilanteilla sen sijaan on sisäinen kesko. Tapahtumaan viitattaessa referenttinä on silloin koko aikasegmentti, ei vain sen päättänyt hetki. (Mourelatos 1981: 199–201.)

4. Kolmannen infinitiivin inessiivi

'Vähällä olemista' merkitsevät johdokset ovat mahdollisia lähinnä saavutusverbeistä. Tarkastelen ensin, kuinka 'vähällä olemisen' merkityspiirre syntyy tällaisesta verbistä muodostetussa rakenteessa *olla* + 3. infinitiivin inessiivi. Samat tekijät ovat käsitykseni mukaan vaikuttaneet myös *maisillaan*-johdosten merkityksenkehityksessä.

Orvokki Heinämäki (1995) on selvittänyt rakenteen *olla* + 3. infinitiivin inessiivi esiintymisehtoja. Yksi rakenteen tehtävistä on ilmaista parhaillaan meneillään olevaa toimintaa eli progressiivisuutta. Heinämäki kuitenkin osoittaa, että se ei ole suomessa rakenteen ainoa tehtävä ja että sen hyväksyttävyyteen vaikuttavat verbin aspektuaalinen tyyppi sekä eräät muut merkitystekijät.

Rakenne *olla* + 3. infinitiivin inessiivi ei yleensä ole mahdollinen tilaverbeistä:

*Olen pitämässä kahvista.

Suoritusverbeistä rakenne on mahdollinen, mutta toisinaan hieman outo, eikä merkitys ole progressiivinen:

Lcena oli pitämässä puheen Turussa.

Olla-verbin tilalle voitaisiin vaihtaa *käydä*, jolloin lause on ehkä luontevampi.

Toimintaverbien hyväksyttävyyteen vaikuttavat tekemisen väliaikaisuus ja tarkoituksellisuus sekä eksplisiittisen tai implisiittisen agentin olemassaolo (ks. tarkemmin Heinämäki 1995: 144–149), esimerkiksi

?Kala on uimassa.
 Lccna on uimassa.
 ?Lccna on hengittämässä.
 Lccna on hengittämässä raitista ilmaa.
 ?Myrsky on kaatamassa puita.
 Serkku on kaatamassa puita.
 Pellossa on kasvamassa ruista.
 ?Pellossa on kasvamassa rikkaruohoja.

Toimintaverbeistä ovat propinkvatiivisen tulkinnan kannalta mielenkiintoisia lähinnä vain sellaiset *olla* + 3. infinitiiviin inessiivi -rakenteet, jotka ilmaisevat, että toiminnalla on päätepiste ja että tuon päätepisteen saavuttaminen on lähellä:

Kala on uimassa verkkoon.
 Venc on ajelchtimassa rantaan.

Saavutusverbien yhteydessä rakenteen tulkinta on selvästi propinkvatiivinen. Saavutusverbithän ilmaisevat momentaanista, kestotonta tapahtumista, joten ne eivät voi ilmaista käynnissä olevaa toimintaa:

Köysi on katkeamassa.
 Pommi on räjähtämässä.
 Konsertti on alkamassa.

Näillä verbirakenteilla ilmaistaan lähitulevaisuudessa odotettavissa olevaa tapahtumaa, jonka toteutumiseen ei kuitenkaan oteta kantaa. Rakenteet sisältävät siten futuurisen merkityspiirteen. Futuurinen merkityspiirre on toisinaan mahdollinen myös muissa kuin saavutusverbeissä, mutta propinkvatiivista tulkintaa ei silloin ole:

Kaupunki on rakentamassa lisää päiväkoteja.

Heinämäki erottaa omaksi ryhmäkseen vielä asteittaista tapahtumista ilmaisevat verbit, joiden yksi tulkinta on propinkvatiivinen:

Pyykki on kuivumassa.
 Sää on kylmenemässä.

Ensimmäisellä lauseella *Pyykki on kuivumassa* on kolme tulkintaa sen mukaan, mitä verbin ilmaiseman tekemisen luonteen piirrettä korostetaan: a) Joku on

pannut pyykit kuivumaan, mutta sitä ei kerrota, kuivuvatko ne. b) Lause ei ilmaise tarkoituksellisuutta, vaan se ilmaisee, että kuvumisprosessi on käynnissä ja pyykki kuivuu vähitellen, asteittain. c) Pyykin kuivumisprosessi lähestyy loppuaan; pyykki on jo lähes kuivaa (saavutus-tulkinta). Jälkimmäisellä lauseella on tulkinnat b ja c, koska tässä tapauksessa a-tulkinnan tarkoituksellisuus on mahdotonta.

4.1 Miten propinkvatiivinen tulkinta syntyy?

Propinkvatiivisen tulkinnan voivat siis saada Vendlerin luokituksen saavutusverbit sekä Heinämäen mainitsema asteittaista tapahtumista ilmaisevat verbit. Suoritus- ja toimintaverbeistä propinkvatiivitulkinta ei ole ensisijainen.

Propinkvatiivinen tulkinta syntyy aspektin vaikutuksesta. Saavutusverbit ovat luonnostaan aspektiltaan perfektiivisiä, koska ne ilmaisevat äkkinäistä, kestotonta tapahtumista. Kun tällainen verbi esitetään imperfektiivisenä, duraatiivista toimintaa ilmaisevassa muodossa, esimerkiksi rakenteessa *olla* + 3. infinitiivin inessiivi, syntyy ristiriita verbin leksikaalisen merkityksen ja verbi-muodon merkityksen välille. Tämän ristiriidan ratkaisu on propinkvatiivinen tulkinta.

Eeva Kangasmaa-Minn (1976: 22) havainnollistaa aspektin vaikutusta seuraavalla esimerkillä: Lause *Pekka hiihtää metsään* tulkitaan ensisijaisesti aspektiltaan perfektiiviseksi. Se voidaan kuitenkin tulkita myös imperfektiiviseksi, mikäli katsotaan, että Pekka on parhaillaan hiihtämässä metsää kohti, mutta ei ole vielä päässyt perille. Kangasmaa-Minnin sanoin ”imperfektiivinen aspekti edellyttää statiivista päällekkäispredikaatiota, joka pysähdyttää prosessin johonkin kehityskohtaansa.” Kun saavutusverbistä muodostetaan *olla* + 3. infinitiivin inessiivi -rakenne, on kyse juuri tällaisesta statiivisesta päällekkäispredikaatiosta, jolla dynaaminen toiminta pysäytetään. Kangasmaa-Minn (1976: 22) jatkaa: ”— — momentaaniset verbit eivät luonnu statiiviseen päällekkäispredikaatioon, paitsi silloin kun hetkeä keinotekoisesti venytetään: *Puheenjohtaja antaa juuri palkintoa voittajalle.*”

Koska momentaaniverbeillä esitetään tilanteet kestottomiksi, on ainoa mahdollisuus tulkita statiivinen päällekkäispredikaatio siten, että fokus kiinnitetään varsinaista tilanmuutosta edeltävään hetkeen, jota venytetään. Silmänräpäyksellistä, kestotonta hetkeä ei voi pysäyttää, sitä edeltävät hetket sen sijaan voi. Näin siksi, että arkielämän kannalta ei ole relevanttia esittää varsinaista punktuaalista tilannetta venytettynä. Jos lasi on putoamassa, ei itse putoamisen lyhyellä hetkellä ole pragmaattista mielenkiintoa, sitä edeltävillä tapahtumilla ja

sen seurauksilla sen sijaan on. Vaikka nykytekniikan keinoin onkin mahdollista tarkastella myös joitakin punktuaalisia tilanteita prosesseina (esimerkiksi hidastetun filmin avulla), ei sillä arkielämän maailman kannalta ole merkitystä.

Ei ole myöskään mielekäästä fokusoida tilanmuutoksen jälkeistä hetkeä. Jos lasi on putoamassa pöydältä, on relevantti kysymys, putoaako se siitä todella. Jos se todella putoaa, ovat relevantteja ainoastaan putoamisen aiheuttamat seuraukset: menikö lasi rikki vai säilyikö se ehjänä. Tällöin ei ole enää tarpeellista venyttää hetken kestoa, vaan tilanne ilmaistaan perfektiivisenä: lasi putosi ja meni rikki. Siksi imperfektiivisessä ilmauksessa pysäytetään nimenomaan muutoshetkeä edeltävä vaihe ja tulkitaan se prosessiksi. Näkökulma on näin siirtynyt tilanteen sisäiseen rakenteeseen. Verbin tarkoitteena ei ole enää silmänräpäyksellinen tilanmuutoksen hetki vaan sitä edeltävä ja siihen johtava prosessi.

Asteittaista muutosta ilmaisevat verbit viittaavat useista peräkkäisistä muutoksista koostuvaan prosessiin, joka päättyy lopulliseen tilanmuutokseen. Yksi verbeille annettava tulkinta voi näin olla myös propinkvatiivinen. Jotkin tavallisesti saavutusverbeiksi tulkitut verbit, esimerkiksi *kuolla*, *syntyä*, *laskeutua*, viittaavat samoin tilanteisiin, joissa tilanmuutoksen hetkeä edeltää jonkinlainen prosessi. Tässä ne muistuttavat asteittaista muutosta ilmaisevia verbejä. Prosessi mielletään kuitenkin ilmeisesti homogeeniseksi ja nopeammaksi kuin asteittain tapahtuvat prosessit, koska propinkvatiivinen tulkinta tuntuu olevan ensijainen ja asteittaisille prosesseille mahdolliset muut tulkinnat oudohkoja. Osa saavutusverbeistä on luonteeltaan hyvin epäprosessimaisia, esimerkiksi *saada*, *ottaa*, *pudota* ja *kaatua*.

4.2 Futuuriset implikaatiot ja propinkvatiivisuus

Kun kestotonta hetkeä edeltävä tilanne käsitetään prosessiksi, ratkaistaan saavutusverbiin erottamattomasti kuuluvan punktuaalisuuden ja duratiivisen verbimuodon välinen ristiriita. Statiivinen päällekkäispredikaatio pysäyttää silmänräpäyksellisen tilanteen, ja sitä edeltävän hetken kesto venyy kuin hidastetussa filmissä. Ollaan tilassa, joka **edeltää** punktuaalista tilanmuutoksen hetkeä. Joissakin konteksteissa tällainen tilanmuutosta edeltävä prosessi saa helposti aikomisen, halukkuuden, yrittämisen, suunnitelman, vaaran, uhan tms. merkityspiirteen. Koska aikomisen, halukkuuden, uhan ym. kohde on tulevaisuudessa, liittyy propinkvatiiviseen tulkintaan futuurisia implikaatioita.

se oli justii *lähtemässä* hakemaan kun ne [lehmät] sieltä tulivat (MA, Pudasjärvi) / onks Sciija *joutumassa* semmosiin töihin? (MA, Kuhmoinen) / met olimma *kylmetymässä* kuoliaksi (MA, Raisi).

Imperfektiivisen aspektin vaikutuksesta syntyvä futuurisuus ei ole ominaista vain suomelle. Englannissa *ing*-progressiivit saavat futuurisia implikaatioita etenkin silloin, kun ne muodostetaan äkillistä tilanmuutosta ilmaisevista verbeistä (*stop, go, land, arrive, die, fall*) eli Vendlerin saavutusverbeistä. (Leech 1987: 63–64; Quirk ym. 1974: 88, 95.) Myös venäjässä tulkitaan futuuriseksi luontaiselta aspektiltaan perfektiivisten verbien imperfektiiviset muodot. Esimerkiksi verbien *ottaa, heittää, rikkoa, kaatua* perfektiivinen muoto ilmaisee hypäyksellistä, onnistunutta siirtymistä tilasta toiseen. Jos tällainen punktuuaalinen tilanmuutosverbi esitetään imperfektiivisessä aspektissa, tulkitaan tilanmuutoshetkeä edeltävä hetki prosessiksi, jonka päätöshetki on tulevaisuudessa. Futuurisuus voi saada haluamisen, aikomisen, yrittämisen, vähällä olemisen tulkinnan, ja kulloinenkin tulkinta perustuu kontekstiin. (Ks. lähemmin Forsyth 1970: 49, 71; Lehtinen 1983: 491–494.)

4.3 Propinkvatiivinen tulkinta *maisillaan*-johdoksissa ja sen varianteissa

Myös *maisillaan*-johdoksilla ja sen varianteilla on toisinaan aikomisen, haluamisen, innokkuuden merkitys:

kyl ne [niskoilla olevat lapset] *ottamalla* oli [olisivat mielellään ottaneet ruokaa] (Vampula) / [lintu] rikko klasinkim pian ko on niin *ottamoisillans* [kärkäs syömään lintulaudalla] (Vampula) / se ol' *ottamoisissaa(n)*, se ol' *naimosis-saa(n)* (Hirvensalmi ja Mikkeli, Paasonen 1890: 203) / se ol' nii *antamoisissaa*; toinc ol' nii *tulemoisissaa* (Hirvensalmi, Hyyryläinen 1893: 49) / minä tuota nuapurin tyttöä vokottelin kanssan iltamii, mutta chä se ockec olt *lähtemoisissää* (Pertunmaa) / minä oon tään uamuna olluna *ottamoisissaim* poes koko veh-kec [väkkärän liiterin katolta] (Juva) / koholla koprin outtaa – ainai' *ottamak-sillaan* on (Puolanka) / se ol' nii *ottamisellaan* [aikeissa mennä naimisiin] (Säkkijärvi, Karste 1932: 39).

Myös tyypissä *olla menollaan* on innokkuuden, aikomuksen, halukkuuden merkitys tavallinen:

hyvihän tuo näytti oleval *lähöllään* [lähtöhaluinen] (Utajärvi) / on *otollansa* 'halukas, kärkäs ottamaan' (MA, Vähäkyrö) / mic ku sit olim *mänöllään* [olin menossa, mielin mennä] (Venjoki) / *mänöllänhä* mic täs olen, ain eppäilen

[kuitenkin epäilen] miäns mic vai en (Tuuteri) / kyllä se ois *tulollai* ollu [oli tulossakin, teki mieli tullakin] (Vermilanti) / [naiset] olivat *tulosas* (olivat halukkaita tulmaan) [ompluscuraan] (Vihti) / se ol' jo *poesmänössäänki*, kuham pikimmitään käö [= kävi] (Jämsä, Patajoki 1944: 54).

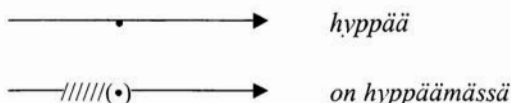
Nämä aikomisen, halukkuuden ym. synnyttämät futuuriset implikaatiot ovat olleet ratkaisevia siinä kehityksessä, jonka tuloksena tilaa ilmaiseva *maisillaan*-adverbi on alettu mieltää verbiparadigman jäseneksi.

Lähtemöisissään tai *lähtemäisillään* oleva on tilassa, joka edeltää lähtöä. Hän mahdollisesti liikehtii tai sanoo jotain, josta voidaan päätellä hänen haluan toteuttaa aikomuksensa. Hän on toisin sanoen lähdön aikeissa eli mahdollisesti lähtee kohta. Samoin *menollaan* oleva hevonen liikehtii levottomasti ja osoittaa eri tavoin lähtöhalukkuutensa. Sen käytöksestä voidaan päätellä, että se aikoo kohta rynnätä juoksuun, ellei sitä estetä. Tieto siitä, että innokkuus, halukkuus ja aikomus mahdollisesti lähitulevaisuudessa päättyy itse tekoon, on puhujan ja kuulijan yhteistä tietoa maailmasta. Tähän yksinkertaiseen pragmaattiseen päättelyyn perustuu se, että adverbien olotilanmerkityksestä on johdettu edelleen merkitys 'tapahtuu (ehkä) kohta'. Kun tämä futuurinen implikaatio on vähitellen konventionaalistunut, rakenne *olla* + *maisillaan*-johdos on lopulta restrukturoitunut verbikonstruktioksi, jossa futuurisuus on verbin ominaisuus.

Aikomuksen, halukkuuden ja innokkuuden merkityspiirre liittyy verbeihin, joilla on agenttiivinen subjekti. Jos subjekti aktiivisesti ja tietoisesti toimii siten, että tapahtuma tai teko toteutuisi, implikoi se luonnollisesti, että hän aikoo tehdä jotakin lähitulevaisuudessa. Uhan merkityspiirre syntyy sellaisten epäagenttiivisten verbien yhteydessä, jotka merkitsevät kokijasubjektin kannalta jotakin negatiivista; tällaisia ovat esimerkiksi verbit *kuolla* ja *tukehtua*. Uhka on samalla lailla tulevaisuuteen viittaava merkityspiirre kuin aikominen ja haluaminen. Jos subjekti uhkaa tukehtuminen — yskittää, henki ei kulje — on ratkaiseva hetki lähitulevaisuudessa. Lopullista kohtalokasta hetkeä edeltää vaihe, josta voidaan päätellä, että se kohta mahdollisesti päättyy tapahtumaan. Sellaisten verbien kuin *poikia* ja *synnyttää* yhteydessä futuurinen implikaatio syntyy yksinkertaisesti siitä yhteisestä tiedosta, että poikiminen ja synnyttäminen ovat prosesseja, jotka päättyvät tilanmuutokseen lähitulevaisuudessa.

Tämän pragmaattisen päättelyn taustalla vaikuttavat samat semanttiset syyt, joiden vuoksi punktuaaliverbeistä muodostettu *olla* + 3. infinitiivin inessiivi tulkitaan propinkvatiivisesti. *Olla* + 3. infinitiivin inessiivi -konstruktiossa propinkvatiivinen tulkinta syntyy aspektin vaikutuksesta, kun kestotonta tilanmuutoksen hetkeä edeltävä tilanne venytetään statiivisen päällekkäispredikaa-

tion avulla. Tällöin muutoshetkeä edeltävä tilanne mielletään prosessiksi, jonka päättää tulevaisuudessa sijaitseva tilanmuutoksen hetki. Imperfektiivinen aspekti aiheuttaa sen, että prosessia ei tarkastella kokonaisuutena, hyppäyksenä tilasta toiseen, vaan fokus on sen sisällä. Siksi myös muutoshetken saavuttaminen jää epävarmaksi. Vaikka muutoshetkeä edeltävä tilanne on luonteeltaan dynaaminen, aiheuttaa imperfektiivinen aspekti sen, että se koetaan eräänlaiseksi tilaksi. Perfektiivistä aspektia ja statiivisen päällekkäisprediaaktion aiheuttamaa prosessitulointia voi kuvata aikajanalla seuraavasti:

Lähes kaikki aineistoni propinkvatiivit on muodostettu Vendlerin saavutusverbeistä eli luonteeltaan punktuaalisista verbeistä tai Heinämäen mainitsemista asteittaista tapahtumista ilmaisevista verbeistä. Jos katsotaan, että *maisillaan*-johdoksia on aiemmin on käytetty paikallissija-adverbeina, on niillä nimenomaan ilmaistu kestotonta tilanmuutoksen hetkeä edeltävää olotilaa (tai prosessia, joka esitetään tilana). Näihin olotilanilmauksiin on liittynyt futuurisia implikaatioita; on voitu päätellä, että tila mahdollisesti päättyy tulevaisuudessa. Tällaisessa futuurisuudessa on kyse aikomiseen, halukkuuteen, yrittämiseen ja vähällä olemiseen liittyvistä futuurisista implikaatioista (Lehtinen 1983: 493). Tästä ei ole ollut pitkä matka siihen, että futuurinen verbimerkitys 'tapahtuu kohta' on syrjäyttänyt adverbien alkuperäisen tilan merkityksen. Kun adverbi on alettu mieltää verbimuodoksi, on se tajuttu aspektuaaliselta rakenteeltaan samanlaiseksi kuin saavutusverbeistä muodostettu *olla* + 3. infinitiivin inessiivi.

Propinkvatiivinen verbimerkitys on saattanut kehittyä ensiksi niihin adverbeihin, joiden kantaverbi voidaan selvästi mieltää prosessinomaiseksi; kyseeseen tulevat sellaiset verbit kuin *kuolla*, *hukkua*, *tukehtua*, *laskea*, *lähteä*, *synnyttää*. Kun vähällä olemisen merkitys on syrjäyttänyt adverbien merkityksen, on käyttö levinnyt sellaisiinkin verbeihin, joita on vaikeampi mieltää prosessimaisiksi, esimerkiksi verbeihin *räjähtää* ja *pudota*.

5. Lopuksi

Olen pyrkinyt osoittamaan murteista ja kansanrunoista kerätyn aineiston avulla, että *maisillaan*-johdoksia on alun perin käytetty tilaa ilmaisevina adverbeina. Käsitykseni mukaan johdosten kantaverbien semantiikka sekä aspektuaaliset tekijät ovat sitten mahdollistaneet kieliopillistumisprosessin, jonka seurauksena adverbijohdos on alettu hahmottaa 'vähällä olemista' ilmaisevaksi verbimuodoksi.

Tässä kehityksessä on ollut kyse yksinkertaisen pragmaattisen implikaation konventionaalistumisesta. Propinkvatiivien kantaverbit ovat momentaani-verbejä; ne siis ilmaisevat äkillistä, kestotonta tapahtumista, eli verbit ovat sisäiseltä aspektiltaan perfektiivisiä. Propinkvatiivinen tulkinta syntyy, kun kestoton tapahtuminen pysäytetään statiivisen päällekkäispredikaation avulla, niin kuin esimerkiksi rakenteessa *olla* + 3. infinitiivin inessiivi. Koska kestotonta tilanmuutoksen hetkeä ei voi venyttää, on ainoa mahdollisuus venyttää sitä edeltävää ja muutokseen johtavaa tilannetta. Se tulkitaan prosessiksi, jonka päätepiste on tilanmuutos.

Äkkinäistä, kestotonta tapahtumista ilmaisevista verbeistä muodotetut *maisillaan*-johdokset ovat ilmaisseet vastaavanlaista punktuaalista tilanmuutoksen hetkeä edeltävää tilaa. Tällöin ne ovat saaneet helposti aikomisen, yrittämisen, innokkuuden, uhan tms. merkityspiirteen, joihin liittyy futuurisia implikaatioita: esimerkiksi *kuolemaisillaan* oleva on kuolemista edeltävässä tilassa, josta voi arvella, että hän kuolee kohta. Tästä yksinkertaisesta päättelystä on lähtenyt liikkeelle merkityksenkehitys, joka on lopulta johtanut nykyisen ns. viidennen infinitiivin syntyyn.

Kvasirakenteen kielipillistuminen

Nyky-suomen kvasirakenne eli rakennetyyppi *olla tekevinään* on modaalinen kuvittelun, esittämisen ja fiktiivisten kontekstien verbimuoto. Kvasirakenteen kuvaama tilanne on aina monikerroksinen esimerkiksi siten, että ilmaus viittaa samalla hetkellä useisiin eri asiantiloihin tai ottaa huomioon useamman kuin yhden subjektin, on moniääninen. Pragmaattisesti kvasirakenteen kuvaama teko tai tila implikoi non- tai kontrafaktuaalisuutta: puhuja ei itse halua sitoutua lausuman totuuteen tai ei usko, että lausuma on tosi. Historiallisesti kvasirakenteen kielipillistuminen näyttäisi alkaneen joko kielteisistä mentaalista tilaa ilmaisevista adverbirakenteista (*ei ole kuulevinaan / tietävinään*) tai *olla*-verbistä muodostetusta adverbirakenteesta (*on olevinaan*), joihin liittyneet pragmaattiset implikaatiot ja niiden konventionaalistuminen ovat johtaneet rakenteiden morfosyntaktiseen reanalyysiin. Produktiivinen verbikategoria on syntynyt, kun uusi malli on analogisesti yleistynyt myös muihin verbikonteksteihin.

1. Johdanto

Suomen kielessä on useita kompleksisia verbirakenteita eli rakenteita, jotka koostuvat apuverbistä *olla* sekä nominaalimuotoisesta monimorfeemisesta pääverbistä, esim. *on tekevinään*, *on tehtävissä*, *on tehtävä*, *on tekemäisillään*, *on tekemässä*. Suomelle näyttäisi siis olevan tyypillistä, että *olla*-verbi ja sen yhteydessä esiintyvä nominaalimuotoinen komplementti voivat helposti saada modaalisia tai aspektuaalisia merkityksiä ja sitä kautta restrukturoitua apuverbin ja pääverbin muodostamiksi verbirakenteiksi (ks. Metslang 1994). Tarkastelen artikkelissani rakennetyypin *olla tekevinään* eli nk. kvasirakenteen kielipillistumista (rakennetyypeistä *olla tehtävissä* ja *olla tekemäisillään* ks. Pekkarinen ja Maamies tässä kokoelmassa). Käsittelen aluksi kvasirakenteen merkitystä ja tulkintaa, minkä jälkeen pohdin rakenteen kielipillistumiseen johta-

neita semanttisia ja pragmaattisia tekijöitä. Esitän myös hypoteesin kvasirakenteen kieliopillistumisrekonstruktiosta ja tarkastelen kieliopillistumiskehityksen mekanismeja, semanttista ja syntaktista reanalyysejä ja analogiaa¹.

2. Kvasirakenteen tulkinnasta

Kvasirakenne ilmaisee aina jonkinasteisesti todenvastaista tai todelliseen maailmaan kuulumatonta tekemistä: esittämistä, teeskentelyä, luulottelua, kuvittelua, odotuksenvastaista tai fiktiivistä tekoa tai tapahtumaa. Kvasirakenteen käyttö näyttäisi siis liittyvän erontekoon reaalisen ja irreaalisen välillä: sitä käytetään ympäristöissä, joiden ei jollakin tavalla tulkita kuuluvan reaalityodellisuuteen. Reaalinen—irreaalinen-erontekoa on modaalikirjallisuudessa kritisoitu mm. sen vuoksi, että typologisesti katsoen se ei ole yhtenäinen: se, mitä toisessa kielessä pidetään reaalisenä, voi toisessa kielessä olla irreaalista (esim. Bybee, Perkins ja Pagliuca 1994: 236—240). Irreaalisuuden osalta voitaisiinkin paremmin ehkä puhua esiintymäympäristöistä; eri kielten perusteella näyttäisi siltä, että on olemassa konteksteja, joissa reaalisuus—irreaalisuus-ero tyypillisesti tulee esiin. Tällaisia konteksteja ovat mm. kontrafaktuaaliset ja konditionaaliset konstruktiot, futuurisuus, fiktiiviset kontekstit (esim. uni ja leikki) ja tiedon osoittaminen epäsuoraksi (esim. Fleischman 1995; Givón 1995).

Tarkastelen seuraavassa kvasirakenteen tulkintaa kahdesta eri näkökulmasta. Kvasirakenneilmauksia voidaan ensinnäkin tarkastella sen perusteella, mitä ne implikoivat lausuman totuudesta. Kvasirakenteen ilmaisema tekeminen voidaan tulkita **nonfaktuaaliseksi**, jolloin puhuja ei sitoudu proposition totuuteen eikä sen epätotuuteen, tai **kontrafaktuaaliseksi**, jolloin puhuja ei sitoudu proposition totuuteen, vaan sen epätotuuteen (esim. Lyons 1977: 793—809). Toinen esittelemäni näkökulma kvasirakenteen tulkintaan perustuu moniäänisyyteen. Tällöin lähtökohtana ei ole totuus tai todellisuus, vaan kvasirakenteen ajatellaan yhtä aikaa ilmaisevan kahta toisiinsa kontrastoituvaa näkökulmaa, esim. puhujan ja toisen henkilön mielipidettä, nykymaailmaa ja aiempaa aikakautta tai unta ja todellisuutta. Pragmaattista tulkintaa ja moniäänisyyteen perustuvaa tulkintaa ei tulisi nähdä toisilleen vastakkaisina tai edes vaihtoehtoisina. Kyse on pikemminkin eri tasoista. Pragmaattiseen tulkintaan — kvasira-

¹Kiitän kokooman muita kirjoittajia ja Ecva-Lecna Seppästä neuvoista ja rohkaisusta sekä Vesa Koivistoa Kielitieteen päivillä 1996 pitämääni esitelmää koskevista kommentteista.

kennelausuman non- tai kontrafaktuaalisuuteen — vaikuttavia tekijöitä ovat mm. rakenteen subjekti, rakenteen pääverbin oma semantiikka ja pääverbin omat määritteet. Moniäänisyys rikkoo tämän lineaarisuuden ja suhteuttaa lausuman kuvaaman puhetilanteen toisiin aiempiin puhetilanteisiin, toiseen aika-kauteen tai toiseen todellisuuteen.

Pragmaattinen tulkinta syntyy keskustelumaksiimien (ks. Grice 1975) perusteella silloin, kun puhuja käyttää kvasirakennetta sellaisen lausuman sijasta, joka suoraan sitoisi hänet lausuman totuuteen (esim. indikatiivi), siis oikeastaan kvasirakenteen paradigmaattisesta suhteesta kaikkiin niihin lausumiin, joissa puhuja itse näyttäisi olevan sanojensa totuuden takana. Siihen, millaisen pragmaattisen tulkinnan (nonfaktuaalisuus—kontrafaktuaalisuus-jatkumolla) rakente kulloinkin saa, vaikuttavat lausuman sisäiset tekijät. Moniäänisyyden tulkinta taas syntyy silloin, kun kvasirakenteen kuvaamaa tilannetta tarkastellaan paradigmaattisessa suhteessa esim. toisiin puhetilanteisiin tai maailmoihin.

Artikkelin esimerkit ovat noin 1000 kvasirakennetta käsittävästä aineistosta. Näistä suurin osa (noin 800) on murre-esimerkkejä, jotka on enimmäkseen koottu Muoto-opin (MA) ja Lauseopin arkistoista (LA) sekä Suomen murteiden sana-arkistosta (SMSA). Yleiskielisiä esimerkkejä on noin 200. Näistä osa on poimittu Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen (UHLCS) ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ATK-korpuksista sekä osa aikakaus- ja sanomalehdistä. ATK-korpuksista koottujen esimerkkien joukossa on myös kaukokirjallisuudessa esiintyneitä kvasirakenteita.

2.1 Non- ja kontrafaktuaalisuus

Kvasirakenteet ovat aina monihahmotteisia siten, että **ilman kontekstia** ne voivat saada useita tulkintoja sen mukaan, kenen näkökulmasta tilannetta tarkastellaan. Tekeminen voidaan esim. hahmottaa rakenteen **subjektin** tarkoitteen kannalta esittämiseksi tai kuvitteluksi tai joidenkin verbien yhteydessä esim. ilmaukseksi **puhujan** kuvittelusta tai havainnosta:

Matti oli soittavinaan kitaraa.

'M. esitti soittavansa kitaraa'

'M. kuvitteli soittavansa kitaraa'

'Kuvittelin, että M. soitti kitaraa'

'Näytti aivan siltä kuin M. olisi soittanut kitaraa'.

Kvasirakenteen kulloinenkin merkitys määräytyy vasta todellisessa käyttökonektstissa. Sen monihahmotteisuus on siis lingvistinen ongelma, ei niinkään ongelma todellisen kielenkäyttöttilanteen kannalta (vaikka merkitys todellisessakin käyttöttilanteessa voi olla jossakin määrin sumearajainen). Kontekstissa kvasirakenteen tulkintaan vaikuttavia tekijöitä ovat mm. rakenteen pääverbi ja subjekti, rakenteen muut määritteet sekä laajempi lause- ja esiintymiskonteksti. Erityyppisissä konteksteissa esiintyvät kvasirakenteet asettuvat näin eräänlaiselle epätoden ja toden jatkumolle, jolla ne voivat hahmottua joko selvemmin kontrafaktuaalisiksi tai selvemmin nonfaktuaalisiksi.

Esittelen seuraavaksi muutamia kvasirakenteen keskeisiä käyttöjä. Tarastelen aluksi fiktiivisiä konteksteja ja sen jälkeen todellisen maailman konteksteja, joissa korostuu joko kontrafaktuaalinen tai nonfaktuaalinen tulkinta.

Fiktiivisissä konteksteissa ei ole kyse todellisessa maailmassa esiintyvistä entiteeteistä. Tällöin ei Kangasniemen (1992: 248) mukaan kysymys non- tai kontrafaktuaalisuudestakaan olisi relevantti, koska lausuma kokonaisuudessaan kuuluu faktuaalisen todellisuuden ulkopuolelle. Kvasirakenteen non- tai kontrafaktuaalisuudessa ei kuitenkaan ole kyse absoluuttisesta todesta tai faktuaalisesta todellisuudesta, vaan siitä, mikä on puhujan (ja kuulijan) suhtautuminen lausuman totuuteen. Myös reaalisuus—irreaalisuus-eronteon kannalta fiktiivisillä konteksteilla on yhteys non- tai kontrafaktuaalisuuteen. Kvasirakenteessa kaikki nämä epätoden ja toden jatkumolle asettuvat eriaisteiset poikkeamat todellisuudesta saavat saman merkinnän.

Kvasirakenne esiintyy usein silloin, kun puhutaan unista, kuvitelmista tai leikeistä, siis reaalitytodellisuuteen kuulumattomista fiktiivisistä tilanteista.

1. a. *Olin tiätyst lähtevänäs siit sänkyst johonki [unissani] (MA, Vihti).*
 b. *Se tyttö sano mitähän kum minä olin unissani juavanaan kylmää vettä (MA, Hausjärvi).*
 c. *Mic ko täs oli istui tuumoksissai ni — mic ko oli Kanneljärvel olevinnai ni mic kävi kaik [lapsuuteni leikkipaikat] (MA, Uusikirkko).*
 d. *Siin_oli olevana sittep pilttuut [leikkinavetassa] (MA, Kankaanpää).*
 e. *Se lchmä ol olevinnaa niiko kiv (MA, Ruokolahti).*

Usein myös todellisen maailman kontekstissa esiintyvän kvasirakenteen ilmaisema tekeminen tulkitaan kontrafaktuaalisesti esittämiseksi tai teeskente-lyksi. Näin hahmottuvat mm. useimmat agenttiivisen subjektin saavien verbien 3. persoonan kvasirakenteet eli tapaukset, joissa rakenteen subjekti voidaan tul- kita aktiiviseksi toimijaksi (2). Kontrafaktuaalisiksi hahmottuvat tavallisesti myös kielteiset mentaaliverbeistä (esim. *tietää, kuulla, nähdä, huomata*) muo- dostetut kvasirakenteet, joissa on yleensä kyse välinpitämättömyyden merki-

tyksestä (3). Kvasirakenteen kontrafaktuaalisuus siis tarkoittaa sitä, että myönteisissä lausumissa tulkitaan, että tekeminen ei ole totta tai todellista: *on keittelevinään* \supset ei keitele (esim. leikkii tai esittää). Kielteisissä rakenteissa tekeminen, tunteminen, havaitseminen tms. sitä vastoin tulkitaan todelliseksi: *ei ole näkevinään* \supset näkee (mutta esittää, ettei näe).

2. a. Se siinä niin käveleksi ja *oli keittelevinnään* ja *laittelevinnaan* (MA, Pudasjärvi).
 b. Ne [kulkumichet] *ol* tyätä *ettivänäh* mu ei ne tyästä niiv välittänyt (MA, Artjärvi).
 c. Se *oli lyövinhäm* muttei se silti lyöny (MA, Veteli).
 d. Seeki jotta ai *ol tekēvinās* (MA, Sauvo).
3. a. Isäntä *ei olluk kuulevinhaj* ja *näkevinhä* (MA, Halsua).
 b. *Ei se ollut tiätävännäs* lure semmosest [karkoituskainosta] (MA, Mietoinen).
 c. Ikkunalasi on maasudulla aina läpinäkymätöntä, molempiin suuntiin. Sisällä olevia *ei olla näkevinään*, eivätkä sisälläolijat katso ikkunasta pihalla olevia. Se vaikuttaisi kurkkimiselta. Siksi ikkunan läpi ei missään tapauksessa tervehditä. (Helsingin Sanomien kuukausiliite 12/1995.)

Kvasirakenne esiintyy usein myös konteksteissa, joissa referoidaan tois(t)en puhetta (4). Referoinniksi hahmottavat usein esim. 3. persoonan men-taaliverbin sisältävät kvasirakennetekstit (5). Koska puhujalla ei voi olla suoraa tietoa toisen henkilön havainnoista tai tunteista, tällaisiin tiloihin vii-taaminen edellyttää, että puhuja on kuullut niistä joltakin toiselta².

²Referointitulkintaa voi olla vahvistamassa jokin muu elementti, esim. epäsuoraan esitykseen viittaava aikamuoto (perfekti tai pluskvamperfekti), viittaus aiempaan puhetilanteeseen tai partikkeli *muka*. Jos kvasirakenne esiintyy ilman laajempaa kontekstia (kuten suurim-massa osassa arkistoesimerkkejä), referointitulkinta perustuu vain tietoon siitä, että emme voi olla suoraan tietoisia toisen henkilön ajatuksista ja havainnoista. Kaunokirjallisuus on tässä suhteessa poikkeus. Kaunokirjallisessa tekstissä kvasirakenne voi viitata suoraan 3. persoonan tajunnantilaan:

"Koko puhelun ajan hän *oli näkevinään* äidin puhumassa kuistin pikkupöydän luona seisovillaan ja isän syömässä taempana pitkän pöydän ääressä, suustaan ruotoja nouk-kien (LA)."

Toisaalta myös tajunnantilakuvaus on ajatusten referointia, jossa käytetään samoja keinoja kuin puheen referoinnissa, esim. suoraa esitystä:

"Silloin loppuu aina se ihana satutunnelmakin, joka kiersi kuin lämmin maito hänen suonissaan ja tuskaiset kysymykset kohottivat päitään.

'Mitä minä teen, jos hän tulee? Mitä minä silloin teen?'

4. Haast: Onks täällä mitään sellasii paikkoja mitä kannattas oikeen kattoa? Voisit mainostaa sitte että?
 TM: Nii ei tääl mitäs tääl nyt niin ihmciä ainahan ne puhuu että voi että tää nyt on niin kaunist maismaa *olevinaa* mut_että minä nyt tiedä. onhan tääl noit järvii nyt oj jaa, mut_et cihän tääl mitää oikeen sellaiست nys sitte (HL).
5. a. *S_ooli olluk kuulovana* aivan notta siälä kävelthinkin (MA, Vähäkylä).
 b. Mitä ne sielä nyt sitte *ol' kuulevinnaa* (MA, Hirvensalmi).
 c. Kyä ne niitä puhu kaikellaista niistä ja ne *oli näkevinnään* niitä vanhat ihmiset (MA, Teisko).

Se, että referoituna esitetty tieto voi usein saada epäilyn merkityksen, perustuu pragmaattiseen päättelyyn. Tiedon lähteen ilmipaneminen kontrastoituu lausumiin, joissa lähdettä ei ole mainittu ja joissa oletetaan, että puhuja itse sitoutuu sanomansa totuuteen. Jos tieto merkitään epäsuoraksi tai tiedon lähde on mainittu, lausuma tulkitaan usein siten, että puhuja ei itse halua ottaa kantaa lausuman totuuteen tai ei usko, että lausuma on totta (ks. Kuiri 1984: 248).

Nonfaktuaalisiksi hahmotuvat useimmat 1. persoonan kvasirakenteet, jotka tyypillisesti kuvaavat esim. puhujan kuvittelua tai epävarmaa arviota (6). Joskus kvasirakenteella viitataan myös puhujan aiempaan ajatukseen, tarkoitukseen tai odotukseen, jolloin kvasirakenteen viitaushetki on temporaalisesti tapahtumahetkeä edeltävässä ajassa (7) (ks. myös Laitinen 1988: 62).

6. a. Kerran minä *olin kuulevinani* mutta sekin oli ihmä ja, juu (MA, Teisko).
 b. Mää *olin näkevinnäs* sen hautumaal (MA, Somero).
 c. Sanna Kichelä puntaroi kirjoituksessaan (HS 17.12.) maltillisia ja räyhähenkisiä eläinsuojelijoita. Hyvä kirjoitus, mutta *olin aistivinani* siinä Animalian maun. Ja siellähän olikin mainos kirjoituksen lopussa; ottakaa yhteyttä Eläinsuojeluliitto Animaliaan, sen toiminta on laillista ja tiedotus asiallista. (HS 30.12.1995.)
7. a. *Mcä olil laittavinna* teän kello yhtectoist [mutta nyt se ei olekaan ajassa] (MA, Savitaipale).
 b. Minä *olin niv vähäl lämmittävinän* [tätä saunaa] (MA, Pihtipudas).

Hän oli kuulevinaan jo selvää jalan kapsettakin ulkoa ja sydän alkoi lyödä niin rajusti, että aivan piti sitä kädellä painaa.” (Johannes Linnankoski.)

Ajatusten ja puheen referoinnin yhteyden vuoksi ei siis aineistojen perusteella ole aina mahdollista (tai tarpeellista) crottaa toisistaan varsinaisia tajunnatilakuvauksia ja puhujan referoimia toisen henkilön tajunnantiloja.

c. Mitähäm miä nys sinne [jääkaappiin] sit *oliv viäpävinäin* (MA, Kymi).

Nyky-yleiskielessä kvasirakenteen yleisimpiä käyttökonteksteja sekä 1. että 3. persoonassa ovat erilaiset episteemiset kontekstit³. Kvasirakenne voi ilmaista esim. puhujan arviota tai epävarmuutta, kuten edellä esimerkissä (6c). 3. persoonassa kvasirakennetta voidaan käyttää mm. silloin, kun puhuja/kirjoittaja referoi jonkun muun henkilön epävarmaa arviota, mielipidettä tai väitettä, ei niinkään halua osoittaa omaa epäilystään lausuman totuudesta (8). Yleisiä kvasirakenneteksteja ovat myös futuriset kontekstit, joissa viitataan tulevien tapahtumien ennakoimiseen (9). Samantyyppistä käyttöä on myös niillä *olla nähtävissä* -tyyppisillä rakenteilla, joissa on vartaloverbinä jokin mentaaliverbi; *olla nähtävissä* -rakennetyypin yleisimpiin vartaloverbeihin yleiskielessä kuuluvat mm. verbit *nähdä* ja *havaita* (Salmela 1996: 31–36; Pekkarinen tässä kokoelmassa).

8. Pentti Peurasuo *on haistavinaan* uudenlaisia vaatimuksia puistojen ja muidenkin julkisten ulkotilojen suhteen. ”Ilmeisesti Suomi on nyt ehtinyt urbanisoitua siinä määrin, että kaupungilta odotetaan viihtyisyyttä tällaisten ulkoilma-olohuoneiden puitteissa” (SK).
9. Kasvihuoneilmion todennäköinen voimistuminen vaikuttaa myös veden kierto-kuuluun. Meri, jäätiköt, joet, kasvien vedenkäyttö, vieläpä pohjavesivarat kokevat muutoksia. Tutkijat ennakoivat muutosten suuruutta ja *ovat jo havaitsevin*ään niistä merkkejä (SK).

2.2 Moniäänisyys

Moniäänisyys rikkoo lausuman lineaarisuuden, sillä kerroksisessa ilmauksessa näkyy vastakkaisten näkemysten ja ajatusten, useiden puhujien ja erilaisten maailmojen välinen vuorovaikutus. Myös kvasirakenteen kautta useampi kuin yksi subjekti pääsee puhumaan yhtä aikaa. Tämä näkyy selvästi mm. esimerkiksi (4), jonka selkeyden vuoksi esitän tässä uudelleen:

³Kahden Suomen Kuvalehden vuosikerran, lehdistä poimittujen esimerkkien ja Otavan ja WSOY:n korpusten (UHLCS) 155 kvasirakennne-esimerkistä 113 oli muodostettu erilaisista mentaalista tilaa ilmaisevista verbeistä. Näistä yleisimmät olivat *nähdä*, *tietää*, *huomata*, *havaita* ja *kuulla*.

10. Haast: Onks täällä mitään sellasii paikkoja mitä kannattas oikeen kattoa? Voisit mainostaa sitte että?
 TM: nii ei tääl mitäs tääl nyt niin_ihmeitä ainahan ne puhuu että voi että tää nyt on niin kaunist maismaa olevinaa mut_että minä nyt tiedä. onhan tääl noit järvi nyt oj jaa, mut_ct cihän tääl mitää oikeen sellaista nys sitte (HL).

Edellisessä katkelmassa voidaan TM:n puheenvuorossa erottaa jopa kolme eri tasolla toimivaa subjektia⁴: kvasirakenteen kieliopillisena subjektina eli puheenaiheena on tässä maalaismaisema. Muita subjekteja ovat äänessä oleva haastateltava, joka on maalla asuva keski-ikäinen mies, sekä referoitu subjekti, joka tässä on epämääräiseksi jäävä joukko muita ihmisiä (*ne*). Referointiin viittaavia merkkejä TM:n repliikissä ovat mm. johtolause *ne puhuu* ja huudahdus *voi että*; siis luonteeltaan epäsuorassa esityksessä voidaan nähdä jälkiä alkuperäisen (tai tässä yhteydessä ehkä myös kuvitellun tai konstruoidun⁵) puhe-tilanteen ekspressiivisyydestä (ks. esim. Vološinov 1990 [1929]: 161–162). Kvasirakenteen käyttö viittaisi siihen, että näkemys maiseman kauneudesta halutaan merkitä muiden mielipiteeksi⁶. Samalla se kuitenkin viittaa myös puhujan omaan näkemykseen. Kvasirakenteen ohella katkelmassa on muitakin ilmauksia, joiden tulkinta vaatii kahden näkökulman huomioon ottamista. Tällaisia ovat mm. partikkeli *nyt* ja liitepartikkeli *-han*, joilla molemmilla on lausumassa tietyn tyyppinen dialoginen merkitys. Hakulisen ja Saaren (1995: 491) mukaan ”*nyt* — — näyttää indeksoivan, että lausuma on tulkittava jotakin sitä

⁴Tässä on taustalla Emile Benvenisten esittämä näkemys subjektin jakautumisesta. Benvenisten (esim. 1971 [1956; 1958]: 217–230) mukaan subjekti jakautuu diskurssissa kahtia enonsiaation eli ilmaisutapahtuman subjektiksi (puhujaa tai kirjoittajaa) ja lausuman subjektiksi (kielellinen olio eli se, josta puhutaan). (Laitinen 1995: 43–44.)

⁵Referoinnissa ei siis välttämättä ole kyse siitä, että puhujaa referoi jotakin todellista aiempaa puhe-tilannetta, vaan hän voi myös itse konstruoida lausumaansa usamman äänen dialogeja. Varsinkin kertomuksissa esitetyt dialogit ovat Tannenin (1988) mukaan usein konstruoituja. Ne ovat erityisesti sujuville kertojille tyypillinen keino tehdä kertomuksesta elävä ja koskettava (mt. 109). Goffman (esim. 1974: 504; 508–509) vertaa keskustelua teatteriin. Äänessä oleva puhujaa ei vain esitä informaatiota ja raportoi menneitä, vaan hän on puhe-tilanteessa ohjaaja, joka dramatisoi tapahtuman ja esittää yleisölle näytöksen, jossa on näyttelijöitä ja dialogeja aivan kuin teatterissakin. Näin kuulijat voivat samastua tilanteeseen ja kokea sen samalla tavalla kuin puhujaa (ks. myös Kajanne 1996: 213–214).

⁶Yksi tulkintavaihtoehto kvasirakenteen käytölle voisi olla puhujan vaatimattomuus — puhujaa ei siis haluaisi itse arvostella ja kehua omaa maisemaansa. Tässä katkelmassa äänessä ei kuitenkaan ole vaatimaton puhujaa, vaan kaikkien nykyaikaiseen ”hichumiseen ja hällätykseen” ironisesti suhtautuva maalaispoikamies, joka näyttäisi selvästi asettuvan toiselle kannalle kuin maisemaa ihailevat nimettömät joukot.

lähellä olevaa lausumaa vasten”. Esimerkkikatkelmassa tulkinnan pohjana ei ole meneillään olevan puhetilanteen lähellä oleva lausuma, vaan toinen (tietty, kuviteltu tai konstruoitu) puhetilanne, jossa maiseman kauneutta on aiemmin käsitelty. Puheena olevassa haastattelukatkelmassa *nyt* ja kvasirakenne näyttäsivät siis toimivan samantyyppisessä tehtävässä: kummatkin osoittavat, että kyseessä on kahden asiantilan välinen vertailu eli kummankin avulla puhuja voi käydä dialogia muiden esittämän mielipiteen ja oman käsityksensä välillä.

Lausuman moniäänisyyden voi nähdä myös puhujan roolin vaihteluna. Puhujan ja kuulijan roolien vaihtelua ja vuorovaikutusta voi tarkastella sosiologian ja keskusteluanalyysin parissa kehitellystä osallistumiskehikon näkökulmasta (Goffman 1981; A. Hakulinen 1990; Kajanne 1996; Seppänen 1997a). Goffmanin mukaan puhuja voi keskustelussa jakautua kolmia: **esittäjäksi** (engl. **animator**) eli äänessä olijaksi, **auktoriiksi** (engl. **author**) eli tekijäksi, jonka sanallisia muotoiluja äänessä olija siteeraa (jos äänessä olija esittää omia sanojaan ja ajatuksiaan, hän on samaan aikaan sekä esittäjä että auktori) sekä **päämieheksi** (engl. **principal**), joka on esitettyjen ajatusten tai arvojen takana. Tämä kolmijako mahdollistaa sen, että puhuja voi esim. puhua jonkun muun puolesta tai jonkun muun sanoin; puhujan **asento** keskustelun kuluessa voi vaihdella. (Goffman 1981: 145–156.)

Goffmanin jaottelun mukaan murre-esimerkissä (10) voidaan erottaa ainakin esittäjä (keski-ikäinen murteenpuhujaja) ja auktori (nimeltä mainitsemattomat muut henkilöt, joita lausumassa siteerataan). Lausumassa referoidut muut ihmiset toimivat myös päämiehenä, joiden näkemyksiin ja arvomaailmaan haastateltu viittaa. Tilanne on monikerroksinen siten, että kvasirakenteen kautta useampi kuin yksi näkökulma voi reaalistua samanaikaisesti. Tämä tulkinta perustuu osittain kvasirakenteeseen kieliopillistuneeseen moniäänisyyteen ja osittain pragmaattiseen päättelyyn. Perusmerkitykseltään kvasirakenne ilmaisee, että lausumalla on toinen auktori tai toinen päämies; pragmaattisesti tämä toiseen ääneen vetoaminen implikoi, että äänessä olija itse ei halua ottaa kantaa lausuman totuuteen (vrt. tiedon lähteen ilmaiseminen, s. 43).

Päämiehen ääntä voi käyttää erilaisiin tarkoituksiin. Paitsi vaatimattomuuden ilmaisuun (11), sitä voi käyttää esim. ilmaisemaan, että äänessä olija itse on päämiestä paremmin tietoinen asoiden oikeasta tilasta (12)–(13).

11. [Kurssin opettaja kehottaa kertomaan jotakin tulevasta korpuskurssista: ”Kertokaa jotakin X:n kurssista”] *tää on tavallaan olevinaan* pohjaa sille (oma mp. clokuussa 1995).

Esimerkissä (11) puhujana on tietokonekurssin opettaja, joka on itsekin vielä opiskelija. Kurssi pidettiin ennen laajempaa toista kurssia ja sillä oli tarkoitus käsitellä jälkimmäisen kurssin osanottoon vaadittavat perusasiat. Tätä korostettiin sekä kurssin osanottajille että sen pitäjälle. Lausuman päämieheksi voitaisiinkin tulkita joko laajemman kurssin pitäjä tai yleisemmällä tasolla jokin virallinen opintosuunnitelma, josta on ennalta sovittu. Kvasirakenteella esim. epävarma tai vaatimaton puhuja voi siis etäännyttää itsensä esittämästään ajatuksesta tai väitteestä.

12. Serra Peladassa clohopean höyryttäminen on keskitetty yhteen paikkaan, torin varrella olevaan taloon. Työntekijöillä *on olevinaan* tuulikaapit ja kaikki, mutta lasit ovat haljenneet ja clohopeahöyryt loijailevat iloisesti ympäri ahdasta tupaa, jonne garimpeiroit tuovat amalgaamikönttejään. He jonottavat käsittelyä. Scuraavaksi he siirtyvät punnitusjonoon kultanokare hyppysissään. Punnitsija kirjoittaa painon ylös, laskee koncella hinnan ja antaa shekin (SK).

Esimerkki (12) on reportaasista, jossa kerrotaan Brasilian viranomaisia huolestuttavasta elohopeaongelmasta: terveysviranomaiset ovat alkaneet valistaa ihmisiä kullan käsittelyssä käytetyn elohopean vaaroista. Esimerkki kertoo elohopeahöyryttämisestä, joka ei täytä länsimaaisia työsuojeluvaatimuksia. Kvasirakenteilmaus ”työntekijöillä *on olevinaan* tuulikaapit” on viitauksestaan kaksikavainen. Toisaalta se viittaa kultakaivosyhtiön ja rikkautta halajavien garimpeirojen eli vapaiden kullankaivajien välinpitämättömyyden suhtautumiseen: terveys- ja ympäristöhaittoja ei uskota, ja tuulikaapista käy rikkinäinen lasikoppi. Toisaalta kvasirakenne viittaa niihin, jotka ovat elohopean vaaroista huolissaan: tuulikaapin olemassaolo on ehkä Brasilian terveysministeriön vaatimus. Myös alueella vierailleen kirjoittajan turvatoimia epäilevä ääni kuuluu lausumassa. Kvasirakenne mahdollistaa sen, että eri äänet kuuluvat yhtä aikaa toisiinsa kontrastoituen.

Myös seuraavassa esimerkissä voidaan äänessä olijoiden takaa erottaa päämies. Laajemmasta kontekstista voi päätellä, että rautatien rakentamisen puolestapuhujia ovat virkamiehet ja herrat; äänessä olijat edustavat hyväksikäytettyä köyhää kansaa:

13. — ”Eivätköhän ne aio tuonnempanakaan korottaa palkkoja?” kysyi Mari.
— ”Tuskinpa vaan”, vastasi Heiskanen. ”Mikä pakko niiden on korottaa, työväkeä saavat kyllä kahdeksallakymmenelläkin pennillä tähän aikaan. Ja minä pelkään, että meille on suora vahinkoa koko rautatieistä, vaikka se avuksi *on olevinaan*. Tänne rupcaa sen tiimalta tulvaamaan työväkeä joka haaralta ja pal-

kat pysyvät kesän aikaan yhtä alhaalla kuin nyt. Mitäs yksityiset rupesivat maksamaan enempää kuin valtiokaan.” (Minna Canth.)

A. Hakulinen (1990: 10, alav. 6) rinnastaa päämiehen käsitteen Bahtinin vieraaseen sanaan. Bahtinin mukaan kaikki (romaanin) sanat eivät ole samalla tavalla tekijän sanoja: jotkut sanat kuvastavat suoraan tekijän omia intentioita, mutta toiset sanat tekijä vain **näyttää** (Bahtin 1979 [1934—1935]: 119). Tällaiset toiselle tekijälle kuuluvat sanat ovat vieraita sanoja, jo sanottuja ja taiteellisista tai tieteellisistä teksteistä tai tiedotusvälineistä jo tunnettuja sanoja, yleisiä mielipiteitä tai aikakauden iskulauseita (Bahtin 1979 [1934—1935]: 99; 1986 [1953]: 89). Puheemme muotoutuu ja kehittyy koko ajan interaktiossa muiden ilmausten kanssa. Näin moniäänisen sanan käsite näyttäisi muodostavan taustan paitsi päämiehelle, myös puhujan jakautumiselle yleisemminkin.

Bahtinin sana ei siis ole ”piste”, vaan risteyskohta, jossa kirjailija, vastaanottaja ja nykyinen tai mennyt kulttuuri käyvät dialogia (Kristeva 1993: 22). Sanan asema määräytyy täten sekä horisontaalisella tasolla (kirjoittavan tai puhuvan subjektin ja vastaanottajan vuoropuheluna) että vertikaalisella tasolla (sanan suuntautumisena kohti edeltävää tai samanaikaista kirjallista perinnettä) (mt. 23)⁷. Näiden eri tasojen olemassaoloa voidaan tarkastella seuraavista esimerkeistä:

14. Haast: Missäs vaiheessa tänne sähköt tuli?
Vm3: jaa.a. no tät_em mie tiedäm mitenkä tä- tänne on tullum mutta koti,äiv vasta tul siin, vähä ennen sotii. olkos se vasta kolmekymment seittemäv vuonna. siinäki ol naapuris, naapuris, sähköt kyl mut taikka ohan siit nyt naapuriin matkaa, puol kilometrii mut se tuli vasta siin kolmekymment-, seittemäv vai kahdeksav vuonna tul koti,äin sähköt sitte. joo. se *ol_olevinaa* hal⁸paa **silloin** ku isä, ne sähköt otti ku se myi yhren, tamman niin noin se sai silloin kaikki sähköt, huonchihi. ulkorakennuksih ja sisällej ja viel sähkömoottori sitte sil hevos hinnal_(että). **nyt**_ci saa hevosch hinnal vaikka olis, kuinka hyvä hevoin nii, semmoist hommaa tictetty. (HL.)
15. a. Lauvantai päivil ni muuten vaa sit siivotti ja siihen aikaan käytetti, talvel käytetti, katajahakoo taik kuuschakoo pyhänä permanol ja, *oli* vaan *olevanas* niin kovi nätti sitte (LA, Sammatti).

⁷Bahtinin mukaan romaanissa diskurssin moniäänisyys tulee esiin kahdella tasolla. Yhdessä tekstissä esiintyy rinnan uscita ääniä (intratekstuaalisuus), ja toisaalta teksti käy dialogia muiden tekstien kanssa (intertekstuaalisuus) (esim. Rimmon-Kenan 1991 [1983]: 147).

- b. Se [gramofoni] *oli olevamaaj* jo ihmellinev värkki siihc aikaan (MA, Kangasala).

Murrehaastattelussa kielenoppaat on yleensä valittu edustamaan vanhempaa aikakautta ja tapoja; murteen kerääjät taas ovat usein olleet nuoria⁸. Tämä on voinut motivoida kvasirakenteen käyttöä siten, että sen avulla puhuja voi etäännyttää itsensä lausuman todenperäisyydestä ja suojella kasvojaan: hän ei esim. itse ota kantaa siihen, onko gramofoni hieno laite tai kuusen- ja katajanhaot lattialla nättejä. Puhuja siis mukauttaa puheensa niihin odotuksiin ja arvoihin, joita hän olettaa kuulijalla olevan. Tällainen tulkinta korostaa kuulijan tärkeää ohjausvaikutusta puhetilanteessa⁹ (ks. Vološinov 1990 [1929]: 106–107).

Varsinaisen keskustelun tason eli haastattelijan ja haastateltavan välisen suhteen lisäksi edellä esitetyillä murre-esimerkeillä on ulottuvuutta myös vertikaalisella tasolla: nykyiset tavat ja perinteet käyvät dialogia murrehaastattelussa puheena olevan vanhanaikaisen maailman kanssa. Katkelmassa (14) tämä dialogi näkyy myös eksplisiittisesti (*”se ol_olevinaa hal”paa silloin” — ”nyt_ei saah hevoseh hinnal”*). Vanhojen asioiden muistelua korostavissa murrehaastatelussa kvasirakenne esiintyy yleisesti tällaisissa konteksteissa, joissa se mahdollistaa puhujan suuntautumisen kahteen eri aikakauteen yhtä aikaa.

Kvasirakenteen sisältävissä ilmauksissa puhuja voi myös tarkastella itseään kahden erilaisen maailman jäsenenä, lapsena ja aikuisena:

16. Mcillä oli kaikilla kelkat, potkukelkat, ja isän kelkka *oli olevinaan* valtavan suuri, hirmuisen suuri ja painava, se on aivan täysin normaali kelkka mutta sil-lon sitä katso tictysti, lasten näkökulmasta — — no nythäm potkurilla ei teep paljo mitääm mutta sillon pääsi esimcs jään_yli Korkasaarec (HP).
17. [Sota-aikana] se paistinuunii laitto niitä [lanttuja] ja, no sit ku ne_oli jo, saanup pakkasta ni nechän oli semmosii maksita ettei ne nytt_ollum mitää ensluokkasii lanttui, mut kylä se_oli *olevinaa* hyvää ku, viikkotolkulla oli syönyv vaa sitä, hmercrokkaa ja anjoviissilakkaa (HP).

⁸Kielenoppaiksi on pyritty valitsemaan vanhoja paikallaan pysyneitä ”hyviä” murteenpuhujia, joita on rohkaistu kertomaan vanhoista ajoista. Näin on pyritty tallentamaan mahdollisimman ”puhdasta” murretta (esim. Itkonen 1983: 18–19).

⁹Keskustelututkimuksessa puhutaan vastaanottajan huomioivasta muotoilusta (recipient design), joka tarkoittaa, että puhuja ei muotoile puhettaan yksin, vaan jatkuvassa vuorovaikutuksessa vastaanottajien kanssa (esim. Seppänen 1997a). Paitsi taaksepäin (esim. aiem-paan diskurssiin ja traditioon), puhe siis suuntautuu koko ajan myös eteenpäin, oletuksiin kuulijan ennakkokäsityksistä ja asenteista.

Puhuja voi siis kvasirakenteella luoda intensionaalisen kontekstin eli kontekstin, jossa hän yhdessä hengenvedossa tarkastelee useita vaihtoehtoisia asiantiloja eli useita mahdollisia maailmoja (vrt. Hintikka 1982: 72). Se, mikä sota-ajan lapsen näkökulmasta oli suurta tai herkullista, ei ole samanarvoista enää aikuiselle nykymaailmassa (puhehetken maailmassa). Goffmanin (1981: 151) käsittein edellisen kaltaisissa esimerkeissä olisi kyse asennon vaihdoksesta: puhuja ei käsittele tämänhetkisiä tuntemuksiaan, vaan tuntemuksiaan, joita hänellä on joskus ollut. Kvasirakenteen käyttö tuo tilanteeseen mukaan myös vertailuaselman: puhuja tarkastelee menneitä tuntemuksiaan nykyisten tuntemuksiensa kautta.

Esitän seuraavaksi näkemykseni siitä, miten kvasirakenne on voinut kieliopillistua moniäänisyyttä ilmaisevaksi verbirakenteeksi. Kehityksen lähtökonteksteina näyttäisivät olleen joko kielteiset mentaaliverbeistä muodostetut rakenteet *ei ole kuulevinaan(kaan)* / *ei ole tietävinään(kään)* tai *olla*-verbistä muodostettu (henkilösubjektiivinen) *on olevinaan*. Tällaiset rakenteet ovat jo alkuaan olleet luonteeltaan kaksikasvoisia: ne ovat ilmaisseet lauseen subjektin esittämistä, välinpitämättömyyttä, ylpeilyä jne., mutta niihin on jo alun perin aina liittynyt myös toinen näkökulma, esim. puhujan epäilevä tai moittiva asenne.

3. Kvasirakenteen kieliopillistuminen

3.1 Miten kieliopillistumiskehitys voidaan rekonstruoida?

Kieliopillistumiskehityksen rekonstruktio voi perustua mm. vanhoihin kirjallisiin dokumentteihin tai typologiseen tietoon. Esim. Bybeen, Perkinsin ja Pagliucan aikamuotojen, aspektin ja modaalisuuden kieliopillistumista käsittelevä tutkimus on pääosiltaan typologinen, mutta paikoitellen se käyttää typologisen tiedon rinnalla hyväkseen myös yksittäisten kielten tutkimuksissa saatuja tuloksia kieliopillisten kategorioiden kehityksestä (Bybee, Perkins ja Pagliuca 1994: 24).

Suomen kielen kompleksiset verbirakenteet ovat diakronisesta näkökulmasta ongelmallinen tutkimuskohde, koska rakenteet ovat tyypillisiä suomelle eivätkä esiinny produktiivisina lähimmissäkään sukukielissä. Samantyyppisiä kehityskulkuja ei ole kirjattu myöskään muista kielistä, ja myös tekstuaalinen tutkimus on hankalaa, koska suomen kielen kirjallinen historia on suhteellisen lyhyt ja vanhimmat kirjalliset dokumentit ovat lähinnä kirkollisia tai lakiteks-

tejä. Suomen kielen kompleksisten verbirakenteiden tutkimus joutuukin pitkälti turvautumaan pelkästään synkroniseen analyysiin. Tässä on keskeisessä asemassa ollut arkistoihin kerätty murreaineisto, jossa esiintyvä runsas variaatio voi kertoa jotakin myös rakenteiden historiallisista kehityskuluista. Aineiston synkroninen tarkastelu ei ole mitenkään ristiriidassa kieliopillistumistutkimuksen tradition kanssa, sillä kieliopillistumisen katsotaan yleensä rikkovan tarkan rajan synkronian ja diakronian väliltä. Juuri tämä mahdollistaa mm. sen, että diakronista kehitystä on mahdollista tarkastella synkronisesta aineistosta (esim. Heine 1992). Rakenteen kehityksestä kertovaa tietoa saadaan tarkastelemalla esim. kieliopillisen rakenteen erilaisia (eri-ikäisiä) käyttöjä eri konteksteissa. Myös kehityksen lähtökohta näkyy usein nykykielessä reliktimäisenä käyttönä tai tietyntyyppisenä merkitysvivahteena tietyissä konteksteissa (ks. Bybee ym. 1994:18).

Suomen kielen kompleksisten verbirakenteiden kehitystä koskevissa tutkimuksissa (Maamies 1990; Salminen 1993; Salmela 1996) on lähdetty liikkeelle rakenteiden leksikaalisesta distribuutiosta eli on tarkasteltu sitä, mistä verbeistä rakenteet voidaan muodostaa ja yleisimmin muodostetaan. Taulukko 1 kuvaa kvasirakenteen yleisimpien verbien jakautumista murreaineistossa. Yleisimmät verbit murreaineistossa ovat *olla*-verbi sekä tietyt mentaalista tilaa ilmaisevat verbit (*tietää*, *nähdä*, *kuulla* ja *muistaa*). Jakaumassa herättää huomiota mentaaliverbien suuri osuus suhteessa niiden normaalifrekvensseihin, mikä näkyy esim. silloin, kun verbien sijoitusta kvasirakenneaineistossa verrataan niiden sijoitukseen murteiden taajuussanastossa. Muut kvasirakenneaineiston yleisimmät verbit (*mennä*, *saada*, *tehdä* ja *tulla*) sitä vastoin ovat muutoinkin yleisimmin esiintyviä verbejä. Yleiskielessä jakauma poikkeaa murreaineiston taulukosta sikäli, että yleiskielessä mentaaliverbien osuus tuntuisi olevan vielä suurempi ja *olla*-verbin osuus vastaavasti suhteellisen pieni (ks. alaviite 3).

Suomen kielen kompleksisten verbirakenteiden tutkimuksissa on impliittisesti esiintynyt ajatus siitä, että verbifrekvenssit kertovat jotakin myös kieliopillistumiskehityksen lähtökohdista, ts. suurifrekvenssisimmät muodot ovat olleet niitä muotoja, joista koko rakennetyyppi on lähtenyt kehittymään. Frekvenssitiedot lienevätkin tärkeä tekijä rakenteiden historiaa selvitetäessä, mutta niihin viitattaessa tulisi ottaa huomioon ainakin seuraavat seikat:

1) Yksittäisen verbin tai verbiryhmän suuri frekvenssi ei **välttämättä** kerro rakenteen alkuperää, vaan se voi olla seurausta myös myöhemmästä kieliopillistumiskehityksestä. Esim. kvasirakenteessa ja *olla tehtävissä* -rakennetyypissä mentaaliverbien osuutta nykykielessä kasvattaa myöhäinen episteesin merkityksen yleistymisen. Kvasirakenteessa murreaineiston yleisin verbi

Verbi	n	%
<i>olla</i> (1.)	287	46
<i>tietää</i> (13.)	42	7
<i>nähdä</i> (19.)	23	4
<i>kuulla</i> (41.)	21	3
<i>muistaa</i> (12.)	21	3
<i>mennä</i> (3.)	15	2
<i>saada</i> (6.)	12	2
<i>tehdä</i> (5.)	12	2
<i>tulla</i> (2.)	12	2
<i>tuntea</i> (100.)	8	1
Yhteensä	453	72
Aineistossa esiintymiä yhteensä	578	100

Taulukko 1. Murrecainciston yleisimmät verbit.¹⁰

olla taas on muutenkin kielen yleisin verbi, joten pelkkä frekvenssitieto ei vielä riitä perustelemaan, että *olla*-verbi on kieliopillistumisen lähtökonteksti.

2) Suuri frekvenssi voi viitata myös leksikaalistumiseen, sillä leksikaalistuneet muodot ovat todennäköisesti yleisempiä kuin produktiiviseen paradigmaan kuuluvat muodot. Tällaista kiteytynyttä käyttöä on esim. *on olevinaan* -rakenteella silloin, kun se esiintyy henkilösubjektin yhteydessä ilman predikaatiivia ja ilmaisee ylpeilyä tai teeskentelyä (esim. ”Maija *on* aina niin *olevinaan*”). Paitsi että suuri frekvenssi voi olla seurausta leksikaalistumisesta, syy- ja seuraussuhde voi olla myös toisenlainen eli leksikaalistuminen voi olla seurausta suuresta frekvenssistä, sillä juuri usein esiintyvillä muodoilla on taipumus leksikaalistua.

3) Frekvenssivertailut eri aineistojen välillä ovat varsinkin suomessa hankalia, koska aineistot edustavat hyvin erilaisia teksti- ja tyyli-lajeja (esim. kvasirakenneaineistossa murrehaastattelua, lehtikieltä, puhekieltä, kaunokirjallisuutta jne.).

Jos siis frekvenssiä käytetään avuksi kieliopillistumisrekonstruktiossa, pitäisi sen ohella esittää myös muuta evidenssiä, joka tukee hypoteeseja raken-

¹⁰Prosenttiluvut on laskettu murrecaincistosta, jossa esiintyi yhteensä 578 kvasirakennesimerkkiä. Suluissa annettu luku viittaa verbin sijaintiin Suomen murteiden taajuus-sanastossa (Jussila ym. 1992).

teen lähtökonteksteista. Eli siis jos frekvenssin perusteella esim. oletetaan, että kvasirakenteen kehityksen alkuvaiheessa keskeisiä konteksteja ovat olleet tietyt mentaaliverbit, lähinnä *kuulla* ja *tietää*, sekä *olla*-verbi, pitäisi tämän oletuksen tueksi löytyä myös muita perusteluja. Tukea oletukselle löytyykin kahdelta suunnalta: kvasirakenteessa keskeisten verbien *tietää*, *kuulla* ja *olla* asema korostuu, kun tarkastellaan karjalan aineistoa sekä rinnakkaisrakennetta *on ollakseen*, *ei ole tietääkseen* (nk. kvantumrakenne).

Karjalassa ei esiinny produktiivisena kvasirakenteen kaltaista verbimuotoa. Verbeistä *olla*, *tietää* ja *kuulla* esiintyy kuitenkin karjalan murteissa suomen kvasirakennetta vastaavia leksikaalistumia (essiivimuotoinen *ei ole tiedävinäh* -tyyppi ja allatiivimuotoinen *ei ole tiedävilleh* -tyyppi):

18. a. *Ei ole tiedävinäh / tiedävällech / tiedävilleh: en_olluh tipposen tiedävinäh* (KKSA, Suistamo).
 b. *Ni kuulevalleh ei ole* nygöi, moin_en emändy vosroi 'ci ole kuullevinaankaan, niin on emäntä kopca' (KSKS, Säämäj).
 c. *Ei ole ni olevalleh / olevilleh / olevanneh* 'ci ole millänsäkään' (KSKS, Säämäj).

Myös suomen kvantumrakenne vastaa merkitykseltään kvasirakennetta silloin, kun se on muodostettu verbeistä *olla*, *tietää* ja *kuulla* (*tietää* ja *kuulla* vain kielteisinä). Muiden verbien yhteydessä I infinitiivin translatiivi on muussa käytössä (esim. "Menee jos on *mennäkseen*"; "Hän työskenteli yötä päivää *saadakseen* uuden auton"; "Hän on *tietääkseni* jo täyttänyt 30").

19. a. *Onpa tuo Vihtori nyt ollakseen* ci oo toisija näkevinnää (SMSA, Ähtäri).
 b. *Nc on nek kyröläisek kummat nc on niiku ollaksensa* (MA, Kolari).
20. a. *Mic en olt tietääkseikää* [vaikka toinen loukkasi minua] (MA, Ruokolahti).
 b. *Heikki ci ollu tietäkseekää* ko läksittä (MA, Uukunemi).
 c. *Ei olē kuulaksensakhan* 'ci ole kuullevinaankaan' (MA, Kolari).

Olla-verbi ja kielteiset mentaaliverbit *tietää* ja *kuulla* näyttävät siis verbi-frekvenssien, karjalan aineiston ja kvantumrakenteen perusteella muodostavan sen ydinalueen, jolla kvasirakenteen merkitys on voinut lähteä kehittymään. Tarkastelen seuraavaksi, millä semanttis-pragmaattisilla ehdoilla nämä verbi-kontekstit ovat voineet olla kvasirakenteen kieliopillistumiskehityksen lähtökohtia.

3.2 Kieliopillistumisen lähtökonteksteina *ei ole tietävinään / kuulevinaan*

Rakenteet *ei ole tietävinään / kuulevinaan* ovat ilmaisseet välinpitämättömyyttä eli tilannetta, jossa subjekti esittää, ettei hän havaitse jotakin tai välitä jostakin. *Kuulla*-verbi on tietyissä konteksteissa voinut merkitä paitsi aistihavaintoa myös tottelemista.

21. a. *Ei ne ook kuulevinnaan* [lapset nykyään komentoa] (MA, Polvijärvi).
b. *Oo se [emäntä] äkänen ku ei ook kuulevinnaa* (MA, Haapavesi).
22. a. *Ei se ollut tiätävännäs lure semmosest* [karkoituskainosta] (MA, Mietoinen).
b. *Ei ne ot tiätävännäj* jonka pitäs maata hallita (MA, Kangasala).

Välinpitämättömyyttä merkitsevä kielteinen kvasirakenne rinnastuu vastaavan merkityksiin pronominikantaisiin, samoja morfologisia elementtejä sisältäviin adverbeihin (23)—(25):

23. a. *Mutta em mää ollut siitä* [vaikka olin pudonnut tuoilta] *mitonaska* sit toisena päivänä (MA, Tammela).
b. *Mut chci se ollu muinaskan* Gion Gehräs vaa [kissa] (MA, Rymättylä).
c. *Ei ne [poliisit] semmosesta kommonansakkan* ollu (MA, Kiikka).
d. *Eikä ollut mōenaa* [‘millänsäkään’] (MA, Kiuruvesi).

c. *Ei ollu ni migonah* (KSKS, Suistamo).
f. *Häi minuu tsakkai, a minä en ollut ni miksenäh*, maamah kuoli, a häi ni *miksenäh* ci ollu (KSKS, Vitele).
g. *Elä ole minna millehkänä* [‘millänsäkään’], pojan tuoma tuollahkana [run.] (KSKS, Vuokkin).
24. a. *Ei se [poika] ollut millänsäv* vaikka kanttori sitä haukuu (MA, Kalvola).
b. [Piika] *nosti helmojaan sitte eikä ollut millänsäkkä* (MA, Kalvola).
c. *Ei äit ollut milleskä* naoreskel vaa (MA, Honkilahti).

d. *Elä ole ni milleh* (KSKS, Suoj).
c. *Sanoin hänclleh*, ga häi ci ollu ni *millex* sidä d’icluo [‘millänsäkään siitä asiasta’] (KSKS, Säämäj).
25. a. *Tul’ iha sinne kartanolc* [hirvi] *kävelcmmää* eikä olt *mikseesäkkää* (MA, Ruokolahti).
b. [Ei ollut] *moksiska* (MA, Rymättylä).

c. *Siid azicz ci ole ni miksehes* (KSKS, Suoj).
d. *ni mikseh* ci panna [‘ci olla millänsäkään’] (KSKS, Tver).
c. *ni miksenäh* en ollut, en tundenuh händy (KSKS, Säämäj).

Välinpitämättömyyttä ilmaisevat pronominikantaiset adverbit ovat yleensä monikollisia ja possessiivisuffiksillisia. Niissä esiintyvät sijat ovat essiivi, adessiivi ~ allatiivi ja translatiivi eli samat sijat kuin kvasirakenteessa ja kvantumrakenteessa. Myös muiden kuin 3. persoonan yhteydessä esiintyy yleensä 3. persoonan possessiivisuffiksi. Vastaavanlaista 3. persoonan possessiivisuffixin yleistymistä esiintyy kvasirakenteessakin.

Pronominikantaiset adverbit voivat esiintyä yksinään tai saada elatiivimuotoisen paikallissijaobjektin samoin kuin kvasirakenteessa *tietää*-verbi (*"ei ollut semmoisesta kommonansakaan"*, *"ei ollut tietävinäkään koko asias-ta"*). Niihin liittyy kielteisen kvasirakenteen tavoin usein myös liitepartikkeli *-kAAn*¹¹.

Pronominikantaiset adverbit *moinaskaan*, *millänsäkään*, *migonah* jne. esiintyvät konteksteissa, joissa tilanne on subjektin kannalta jollakin tavalla kiusallinen, huomiota herättävä tai muuten tunnusmerkinen. Lauseen subjektin oletetaan reagoivan tilanteeseen esim. suuttumalla, häpeämällä, hermostumalla tai olemalla nolo. Subjektina esiintyvä henkilö (tai joskus myös eläin) ei kuitenkaan käyttäydy odotetulla tavalla: hän *ei ole millänsäkään*, vaikka kanttori haukkuu, äiti kuolee tai hän itse putoaa tuolilta. Samalla tavalla partisiippi- tai infinitiivikantainen *ei ole tietävinään*, *tietävilleh*, *tietääkseen* / *kuulevinaan*, *kuulevilleh*, *kuullakseen* esiintyy konteksteissa, joissa tilanteesta voidaan päätellä, että subjektin pitäisi tietää, kuulla, huomata, havaita tms. Näihin kaikkiin tilanteisiin siis liittyy tietänytyyppinen odotuksenvastaisuus. Yleiskielessä vastaavassa kontekstissa esiintyy usein verbi *huomata*:

26. Nuori äiti scisoo suojaticen päässä picni lapsi vaunuissa, toista kädestä pitäen. Hän katsoo kauan silmä tarkkana oikealle ja vasemmalle odotellen ylitysmahdollisuutta autojen viiletäessä ohitse kadulla, jossa ei ole valoja. Kukaan autoliijoista *ei ole huomaavinaanakaan*, vaan jono jatkaa matkaansa aivan kuin autoja eivät ohjaisikaan ajattelevat ja näkevät ihmiset, vaan jonkinlaiset robotit." (HS 18. 2. 1995.)

Välinpitämättömyyttä ilmaisevat adverbit esiintyvät vain kielteisinä, ja tältä pohjalta näyttäisi siltä, että kvasirakenteen kieliopillistuminenkin olisi lähtenyt k i e l t e i s i s t ä konteksteista. Tämä on epätavallista sikäli, että hel-

¹¹Karjalassa kieltoa on vastaavalla tavalla vahvistamassa vain kielteisissä yhteyksissä esiintyvä partikkeli *ifi*.

poimmin uusia rakenteita syntyy myönteisissä väitelauseissa (päälauseissa) (Givón 1978: 91; Bybee ym. 1994: 230—231).

Kielteisen ilmauksen käyttö ja ymmärtäminen vaatii diskurssissa yleensä enemmän taustatietoa kuin myönteisen ilmauksen (Givón 1978: 80). Kielto-muotoiset ilmaukset siis esiintyvät yleensä kontekstissa, jossa oletetaan, että vastaava myönteinen lausuma on mainittu aiemmin, tai puhuja olettaa kuulijan uskovan, että vastaava myönteinen lausuma on tosi. Esim. lausuma ”Vaimoni ei ole raskaana” on sopiva vain, jos vaimon raskaudesta on puhuttu aiemmin, tai jos puhuja olettaa, että kuulija jonkin muun seikan perusteella luulee vaimon olevan raskaana. (Mp.)

Kielteisiin konteksteihin liittyvät implikaatiot ovat olleet tärkeitä myös kvasirakenteen kielipiillistumisessa, ja mentaaliverbien kielteisissä konteksteissa pragmaattisen päättelyn osuus on erityisen suuri. Mentaaliverbit kuvaavat yleensä tilaa, jota ihminen ei itse voi kontrolloida; siis tilanteessa, jossa voidaan normaalisti havaita, kuulla tai tietää, myös havaitaan, kuullaan tai tiedetään. Jos tällainen ihmisen kontrollin ulkopuolella oleva tila kielletään, tulkitaan kielto esim. esittämiseksi, teeskentelyksi tai välinpitämättömyydeksi. Se, että on kyse pysyvän ja kontrolloimattoman tilan kieltämisen tulkinnasta teeskentelyksi, näkyy myös karjalassa, jossa esiintyy suomen kvasirakenteelle läheinen tyyppi (*olla*) *tietäväinen*, *kuulevainen*: ”ei ole *kuulovaisena*h” ’kun kuulee ja tekeytyy niin kuin ei kuulisi’ (KKSA, Vuokkin); ”ei ole *tietäväisenä*h” ’ei ole huomaavinansa, ei edes huomaa’ (KKSA, Kivij). Karjalan allatiivimuotoisissa esimerkeissä näyttäisi joskus olevan myös kyse siitä, että subjekti on konkreettisesti niin lähellä puhujaa, että kuuleminen on välttämätöntä: ”minä hänel kzyyin g_ei olluh ni [korvan] *kuulevilleh*” ’ei tahtonut kuulla tai ei ollut kuulevinaan’ (KKSA, Säämäj) (vrt. ”olen korvan *kuulevil*, silmän nägevil” (KKSA, Suoj); ”ei ole *kuulovil* täz nygöi, en tie kunne meni” (KKSA, Säämäj)).

Pronominikantaiset (*ei ole millänsäkään* / *moinaskaan* jne.) ja nominaalikantaiset (*ei ole tietävinään* / *tietävilleh* / *tietääkseen*) rakenteet ovat siis muodostaneet kaksi toisilleen läheistä välinpitämättömyyttä ilmaisevaa adverbiryhmää. Näistä partisiippikantaiset rakenteet ovat voineet hahmottua apuverbin ja pääverbin liitoksi ja lähteä kohti verbiparadigmaa. Kielipiillistuminen on voinut tapahtua sopivassa leksikaalisessa ympäristössä: adverbien on täytynyt olla suhteellisen yleinen, ja siihen liittyvien implikaatioiden on täytynyt olla vahvoja mutta myös niin yleisluonteisia, että ne ovat voineet siirtyä osaksi rakenteen perusmerkitystä. Adverbirakenteen on lisäksi täytynyt esiintyä sellai-

sisä lausekonteksteissa, joissa syntaktinen reanalyysi adverbirakenteesta verbi-rakenteeksi on voinut tapahtua.

3.3 Kieliopillistumisen lähtökontekstina *on olevinaan*

Olla olevinaan -rakenteen yleisyys ja sen lukuisat konteksteittain vaihtelevat merkitykset viittaavat siihen, että myös *olevinaan* voisi olla yksi kvasirakenteen lähtökonteksteista. Monikäyttöisintä muotoa voidaan pitää kieliopillistumisketjun vanhimpana muotona esim. sillä perusteella, että vanhat käytöt yleensä jäävät kieleen, vaikka kehitys etenee uusiin konteksteihin (esim. Bybee ym. 1994: 18–19). Tätä kautta myös kieliopillistumisen kulkua voidaan seurata (mts.).

Olla olevinaan -rakenteen yleisyys ja monikäyttöisyys ei kuitenkaan välttämättä ole näin suorassa yhteydessä kieliopillistumisen ikään. *Olla* on ylivoi-maisesti suurifrekvenssin verbi suomen kielessä. Leksikaalisen elementin yleisyys taas on tavallisesti suoraan sidoksissa epäspesifiseen merkitykseen, mikä mahdollistaa sen, että elementillä voi olla paljon erilaisia käyttöjä. Koska *olla*-verbi on itsessään semanttisesti tyhjä verbi, voi jo sen perusteella olettaa, että rakenne *olla olevinaan* on yleinen ja että sillä voi olla konteksteittain hyvin vaihteleva merkitys. Toisaalta yleisyydellä voi juuri merkityksen epäspesifisyyden kautta olla suora yhteys myös kieliopillistumisen lähtökohtaan: merkitykseltään yleisellä tai epäspesifillä elementillä on diskurssissa enemmän liikumavaraa kuin merkitykseltään hyvin spesifillä lekseemillä, ja tätä kautta sillä on myös potentiaalia saada esim. kieliopillisia funktioita (ks. Hopper ja Traugott 1993: 97).

Rakenteen *olla olevinaan* yleisimpiä esiintymiskonteksteja ovat murreaineiston perusteella rikkauden, ylpeyden ja teeskentelyn ilmaukset (27), fiktiiviset kontekstit (28), huonouden tai epäkelpoisuuden ilmaukset (29) ja pysyvän tai väliaikaisen asian- tai olotilan ilmaiseminen (30). Ylpeilyn merkityksen rakenne saa yleisimmin silloin, kun se esiintyy ilman predikatiivia (27a–c). Jos henkilösubjektillisella *olla olevinaan* -rakenteella on predikatiivi (27d–f), se on usein jokin hienoa tai ylpeää ilmaiseva adjektiivi tai jotakin tavoiteltavaa asemaa ilmaiseva substantiivi¹².

¹²Kaikki 3. persoonan henkilösubjektilliset esimerkit eivät ole tulkittavissa teeskentelyksi. Joissakin tapauksissa voi olla kyse esim. referoinnista: Ylioppilait ne **sano** *olevanaa* (MA, Myrskylä); S_{oli} oikkce, *olevinaa* joutusa miäs **sano**vat nii sit (LA, Pyhäjoki). Ks. myös alaviite 2.

27. a. S_{on} niin olovanansa [ylpeä] (MA, Vähäkylä).
 b. T_{ootta} olovanansa tingiin [sanoin] n_{otta} kyllä te vaan ootta mahtava (MA, Ylihärmä).
 c. Se ol nii olevinnaa jot ei olt huanoi tunteckaa (SMSA, Uusikirkko).
 d. Pappa [oli] semne **hianomp** olevannas (MA, Hinnerjoki).
 e. Ko o semmone olevanas joku **ylpee** tai semmone että on tyyrin näköne (MA, Pori).
 f. Se on nyt olevinaan **herra** ku rahaa sai jotta ei hyvce päivää sano encc (SMSA, Pielisjärvi).

Esittämiseen, teeskentelyyn ja kuvitteluun liittyy myös *olla olevinaan* -rakenteen toinen yleinen esiintymiskonteksti, fiktiiviset tilanteet. Fiktiivisillä tilanteilla tarkoitan kvasirakenteen taipumusta esiintyä esim. leikki- ja mielikuvituskonteksteissa tai unien kerronnassa:

28. a. Ne ol sit lehmii [kävyt] vai lampaitak ne_{ol} olevinaa (MA, Virolahti).
 b. Sit_{ol} pientä peltotilkkuu siit_{olevanaa} [leikkeissä] (MA, Vehkalahti).
 c. Mic ko täs oli istui tuumoksissai ni, mic ko oli Kanneljärvel olevinnai ni mic kävi kaik [lapsuuteni leikkipaikat] (MA, Uusikirkko).

Silloin, kun rakenteen *olla olevinaan* subjekti on persoonaton, rakenne ilmaisee useimmiten jotakin huonona tai kelvottomana pidettävää esinettä tai asiaa (29a–c)¹³. Vastaavanlainen vähättelytulkinta syntyy usein myös niistä henkilösubjektillisista tapauksista, jotka rakenteen subjektin kannalta tulkitaan esittämiseksi, teeskentelyksi tai ylpeilyksi (29d–e) ja (27). Vähättelyä, huonoutta, epäkelpoa jne. ilmaisevien kvasirakenteiden yhteydessä esiintyy usein myös erilaisia varauksia, kuten *niinku*, *tavallaan*, *semmoinen*, *tapainen*.

29. a. Se oli ninkum meijeri olevannaa (MA, Kauruu).
 b. Se ov vähän niinku olevinnaan [niin] ku tarvisvehc [tarvekalu, nim. linko] (MA, Laukaa).

¹³Murre-esimerkeissä tällainen *olla olevinaan* -rakenteen käyttö liittyy useimmiten tilanteisiin, joissa jotakin aiemmassa yhteisössä arvostettua esinettä, asiaa, tapaa jne. tarkastellaan nyky maailman kannalta (ks. s. 48–49). Kyse ei silloin siis olekaan varsinaisesta vähättelystä, vaan puhujan pyrkimyksestä suojella omia kasvojaan: nuorelle haastattelijalle ei vhnänkuori, uutispuuro tai linko merkitse samaa kuin maatalousyhteisössä asuncelle haastattavalle.

- c. Ja se *oli* hyvää jo *olevanaa*, vaihka se oli vaa semmos kuarta, vehnän kuarta (LA, Nurmijärvi).
- d. Se on nim muatij jälkeen että se *on olevinnaaj* joki haka vaikkci ok kum pas-kahuusin haka (MA, Teisko).
- e. Ko o semmone *olevanas* joku ylpee tai semmone että on tyyriin näköne (MA, Pori).

Murteissa *olla olevinaan* voi ilmaista myös huonosti tai väliaikaisesti kiinnitettyä esinettä (30a—b), ja adverbi *olevinaan* voi joskus liittyä myös muuhun kuin *olla*-verbiin (30c—d). Seuraavat esimerkit selityksineen ovat Suomen murteiden sana-arkistosta.

- 30. a. *Ol olevinnaan* jos ei ole mikä viellä oikein paikallaan (SMSA, Puumala).
- b. [Kun jotakin kapinetta tehtäessä joku osa pannaan paikoilleen väliaikaisesti ja vasta myöhemmin lopullisesti siihen kiinnitetään, lausutaan että] se *on* vaan siinä *olevinnaan*, niinkun kaavana (SMSA, Pielavesi).
- c. Mää pistin sel luukun ny vaan *olevanas* kiin, et se siij juur ja juur pysyy (SMSA, Nummi).
- d. Minä panin *olevanansa* sen lahon oven kiinni, kyllä se siinä nyt hetken pysyy (SMSA, Seinäjoki).

Yleiskielessä tai Muoto-opin ja Lauseopin arkistoissa ei edellisen kaltaisia predikatiivittomia väliaikaista tilaa ilmaisevia rakenteita esiinny. Merkitykseltään ne kuitenkin rinnastuvat seuraavaan Muoto-opin arkistosta poimittuun esimerkkiin, jossa predikatiivi on myönteinen, mutta lausuman implikaatio kielteinen:

- 30. c. Se *oli olevinhan* oikhen hyviin kiinni [esim. ladon ovi, joka kuitenkin aukeni] (MA, Veteli).

Eri merkityksiä saavien *olla olevinaan* -rakenteiden historiallinen suhde toisiinsa on kysymys, joka jää tämän artikkelin ulkopuolelle. Hypoteesinani oletan, että alkuperäisin muoto on ollut 3. persoonan henkilösubjektillinen rakenne (27a—c), joka ilmaisee subjektin hienostelua, ylpeilyä tai teeskentelyä. Tällaisia rakenteita käytetään aina konteksteissa, joissa puhuja kuvailee toisen henkilön käyttäytymistä moittivaan sävyyn. Niihin on siis liittynyt vahvana implikaatio puhujan omasta asenteesta¹⁴. Tämä subjektin käyttäytymisen ja pu-

¹⁴Rakenteet *olla olevinaan* ja *olla ollakseen* ovat myös cräänlaisia toistorakenteita, joten niiden merkitystä voisi tarkastella myös siitä näkökulmasta, mikä motivaatio toistolla niissä on. Toistorakenteisiin liittyy usein ikonisesti merkitys lisääntyvästä kvantiteetista tai intensiteetistä (Jatkuu seur. sivulla.)

hujan oman asennoitumisen vastakkaisuus olisi sittemmin voinut toimia lähtökohtana muunkinlaiselle indeksiselle käytölle, mm. referoinnille, joka asettaa rinnakkain toisen henkilön väitteen tai näkemyksen ja puhujan oman käsityksen. Esim. referointikäytöstä olisi edelleen voinut kehittyä kvasirakenteen käyttö huonouden tai epäkelpoisuuden merkinä. Tämä tulkinta perustuu pragmaattiseen päätelmään: jos puhuja ei itse sitoudu lausumaansa, lausuma tulkitaan siten, että puhuja ei usko sen totuuteen tai ei tiedä, onko se tosi. Yhteistä kaikille edellä esitellyille *olla olevinaan* -rakenteen käytöille näyttäisikin olevan puhujan pyrkimys etäännyttää itsensä lausumastaan: tilanne, tapahtuma tai teko kuvataan esim. toisen henkilön esittämänä tai sanomana, tai se esitetään menneisyyteen projisoituna siten, että puhuja ei puhetilanteessa joudu vastuuseen sanomastaan.

Murteissa *olla olevinaan* -rakenteen rinnalla esiintyy useisimmissa merkityksissä adjektiivi *oleva / olevainen* ('sehän on nin *olevainen* ['ylpeä'] muija, kaikki sillä tars olla paremmin kun muill' ihmisillä" SMSA, Akaa), jonka suhde kvasirakenteeseen on epäselvä. Nämä eri rakennetyypit ovat ainakin jossakin määrin vaikuttaneet toisiinsa, mistä ovat osoituksena kontaminaatiomuodot, kuten *olevanainen* ('kaupunkilaaset on kaikki niin *olevanaasen* näköösiä" SMSA, Nurmo) ja *olt olevasti / olevanas* ('se oli pantu siihen nin *olt'olevasti* että kaaru ko mä vähä kajosin" SMSA, Kokemäki). Toinen kvasirakenteen lähtökohtaan liittyvä ongelma on predikatiivittoman *olla olevinaan* -adverbirakenteen ('se on niin *olevinaan*') suhde predikatiivilliseen *olla olevinaan* -verbirakenteeseen ('se on *olevinaan* niin hieno'). Oletetaanko siis, että kielessä on aluksi ollut kopula + adverbi *olevinaan* ilman predikatiivia ja vasta sen jälkeen kvasirakenne predikatiiveineen, vai pidetäänkö predikatiivittomia muotoja kieliopillistumisen loppuvaiheelle tyypillisinä paradigmasta irronneina leksikaalistumina (ks. Lehmann 1995: 136)? Kun 3. persoonan henkilösujektillinen *olla olevinaan* -rakenne olisi riittävän usein saanut predikatiivikseen

sitceististä, mutta niitä käytetään yleisesti myös deminutiiveissa ja redusoinnissa (esim. swahili *maji* 'wet', *maji-maji* 'somewhat wet' (Moravcsik 1978). Ne voivat myös saada merkityksen 'jonkin kaltainen' (esim. turkki *kitap* 'book', *kitap-mitap* 'books and such'), ja edelleen merkityksen 'teeskennellä' (esim. pacoh *bfg* 'sleep', *tág gámfg bfg* 'pretend to sleep') (mt.). Rakenteita *olla olevinaan* ja *olla ollakseen* ei tietenkään voi suoraan tarkastella näiden esimerkkien valossa, varsinkin, kun niissä ei edes ole kyse puhtaasta reduplikaatiosta, vaan rakenteista, joissa sama verbi toistuu, mutta ei samanmuotoisena. Joitakin liittymäkohtia *olla*-verbiin perustuvilla adverbirakenteilla voisi kuitenkin olla esimerkiksi intensiteetin ilmaisuun, sillä ne esiintyvät yleensä melko affektiivisissa ja painokkaissa konteksteissa.

hienoa tai ylpeää ilmaisevan adjektiivin tai substantiivin, olisi tämä merkitys myöhemmässä vaiheessa liitetty itse verbimuotoon, jolloin predikatiivi voisi jäädä kokonaan pois¹⁵. Kolmas kvasirakenteen lähtökohtaan liittyvä ongelma on, miten *olla*-verbiin pohjautuva hypoteesi ja mentaaliverbeihin pohjautuva hypoteesi suhtautuvat toisiinsa. Merkittävää on ainakin se, että kumpaankin lähtökohdaksi olettaamaani rakenteeseen (*on olevinaan, ei ole tietävinään / kuulevinaan*) on liittynyt samanlaisia pragmaattisia implikaatioita: ne ovat ilmaisseet lausuman subjektin esittämistä tai teeskentelyä (siis jollakin tavalla tunnusmerkkistä tai odotuksenvastaista tekoa tai tilannetta) ja implikoineet puhujan vastakkaista käsitystä tai asennetta tilanteen todellisuudesta.

Puhujan asenteeseen ja sitä kautta lausuman totuuteen ja epätotuuteen liittyvät implikaatiot näyttäisivätkin muodostavan semanttiset ja pragmaattiset perusedellytykset kvasirakenteen kieliopillistumiskehitykselle. Käsittelen seuraavaksi rakenteen kieliopillistumisrekonstruktioita eli sitä, minkälaisen mekanismien avulla edellä esitetyistä semanttis-pragmaattisista lähtökohdista on voitu päätyä kieliopillistuneeseen produktiiviseen verbirakenteeseen.

4. Reanalyysi ja analogia

Kvasirakenteen alkuperä on hämartynt siinä määrin, että on vaikea päätellä, kumpi edellä esitetyistä lähtökohtahypoteeseista (vai jokin muu) olisi todennäköisempi. Toisaalta tätä kysymystä ei tässä yhteydessä ole tarpeenkaan pohtia, koska kummankin hypoteesin avulla verbirakenteen kehityksen perusmekanismi voidaan rekonstruoida. Todennäköisintä mielestäni onkin, että erilaiset esittämiseen ja välinpitämättömyyden ilmaisuun liittyvät adverbiryhmät (*ei ole moinaskaan / millänsäkään / mikseensääkään; ei ole tietävinään / tiedävilleh /*

¹⁵Frckvenssien perusteella ei voi sanoa mitään predikatiivittoman ja predikatiivillisen *olla olevinaan* -rakenteen suhteesta. Predikatiivittonta kiteytyntä muotoa *licnee* joka tapauksessa keräämällä saatu enemmän taltteen kuin produktiiviseen verbiparadigmaan kuuluvaa predikatiivillista muotoa. Predikatiivittoman ja predikatiivillisen muodon vaihtelua esiintyy myös kvantumrakenteissa:

- a. *Sc on nii' *ollakseen* ku on rehtorska ja muuta (MA, Kajaani).
- b. *Onpa tuo Vihtori nyt ollakseen* ei oo toisija näkevinnää (SMSA, Ähtäri).
- c. *Nc on nin kommeita, ollakseen* olvi_ia (MA, Teisko).
- d. Kyllä kylkiäine ol' sen nimelline, ja huones *sc ol' ollaksee* (MA, Mikkeli).

tietääkseen; on olevinaan / ollakseen) ovat niin morfologisella kuin semanttis-pragmaattisellakin tasolla vaikuttaneet sekä toisiinsa että kvasirakenteen kehitykseen.

On olevinaan ja *ei ole tietävinään / kuulevinaan* -konstruktiot ovat oletuksen mukaan alkuaan muodostuneet kopulasta ja subjektin tilaa ilmaiseesta partisiippikantaisesta adverbista. Partisiippimuodon adverbilähtöisyyttä perustelevat lukuisat yleiskielessä ja murteissa esiintyvät samoja pääteaineiksia sisältävät pronominikantaiset adverbit¹⁶ (ks. s. 54). Rakenteissa on myöhemmin tapahtunut reanalyysi siten, että ne on alettu hahmottaa apuverbin ja pääverbin muodostamiksi verbirakenteiksi. Tämän morfosyntaktisen reanalyysin on mahdollistanut rakenteen kantana olevan nominaalimuodon kaksikasvoisuus: se on voitu tulkita joko nominaalisesti (eräänlaiseksi paikallissijaiseksi olotilanimaukseksi, vrt. *punaisenaan, pitkänään*, ”sahapenkkiä sahapenkin vieressä mäki kirjavinaan” Volter Kilpi) tai verbaalisesti (eli hahmotetaan kuten liitto- muotojen *on oleva, on ollut* pääverbi) (ks. esim. Heine 1991: 45–46). Ennen morfosyntaktista reanalyysia rakenteissa on kuitenkin täytynyt tapahtua merkityksen muutos, ”semanttinen reanalyysi”.

Morfosyntaktista reanalyysia edeltänyt semanttinen muutos on perustunut rakenteeseen liittyneiden pragmaattisten implikaatioiden vahvistumiseen ja konventionaalistumiseen. Tämä lienee tapahtunut edellä kuvatuissa esittämiskonteksteissa, joissa adverbii on alkuaan viitannut subjektin tilaan tai toimintaan, mutta jotka ovat samalla implikoineet puhujan epäilevää tai paheksuvaa asennetta. Rakenteella on siis ollut non- ja kontrafaktuaalisia implikaatioita, jotka yleisessä käytössä ovat konventionaalistuneet ja muuttuneet osaksi lausuman perusmerkitystä. Dahl (1985: 11) kutsuu tämän tyyppistä kehitystä sekundaarisen fokuksen muodostumiseksi: jos jokin implikaatuuri esiintyy usein tiettyä kieliopillista kategoriaa käytettäessä, saattaa tämän implikaatuurin ja kieliopillisen kategorian välillä syntyä vahvempi yhteys, jolloin alunperin implikaatuurina syntynyt sivumerkitys saatetaan tajuta keskeiseksi osaksi kategorian

¹⁶Vastaavasti suomen ja karjalan murteista voidaan löytää pronominikantaisia adverbeja, jotka on muodostettu samalla tavalla kuin nykykielen kvantumrakenne (”ei ollut *mikseesäk-kää / tietääkseenkään*”) tai karjalan murteissa esiintyvä allatiivimuotoinen rakenne (”ei ole *ni milleh / tiedävilläh*”).

perusmerkitystä. Edellytyksenä konventionaalistumiselle on, että implikaattori on riittävän yleisluontoinen ja esiintyy usein.¹⁷ (Mp.)

Semanttiseen reanalyysiin ja sitä kautta kieliopillistumiseen johtavat pragmaattiset implikaatiot esiintyvät aina tietyissä konteksteissa. Esim. englannin perfektin evoluution on esitetty alkaneen tietyissä mentaalista tilaa ilmaisevissa verbikonteksteissa (Carey 1994: 114). Mentaaliset verbit ovat siis olleet ”ensimmäinen semanttinen verbiluokka, jossa perfektin merkitys leksi-kaalistui” (mts.). Tämä ajatus voidaan ymmärtää siten, että syntymässä olevan kieliopillisen merkityksen ajatellaan aluksi olevan osa joidenkin verbien leksi-kaalista merkitystä tietyissä konteksteissa. Vasta kun merkitys on vakiintunut näissä konteksteissa, se voi muuttua produktiiviseksi eli kieliopillistua. Kvasirakenteessa lähtök kontekstit *on olevinaan* ja *ei ole tietävinään / kuulevinaan* ovat tarjonneet sen leksikaalisen ympäristön, jossa pragmaattisten implikaattorien konventionaalistuminen ja sitä seuraava rakenteellinen reanalyysi ja kehitys kohti verbirakennetta on voinut tapahtua.

Monimorfeemisten liittoinfiniittirakenteiden (*on putoamaisillaan*, *on tekevinään*, *on tehtävissä*) kieliopillistumista koskevissa tutkimuksissa on alun perin pyritty etsimään kehityksen lähtökohtia mm. tarkastelemalla nominaalimuodoissa esiintyvien yksittäisten morfeemien semanttista ja morfologista motivaatiota. Ilmauksen yksittäisten rakenneosien motivaatiota kokonaismerkityksen syntymisessä on kuitenkin esim. kvasirakenteen nykykäytön perusteella ollut vaikea selvittää, koska nykypuhujalle morfeemijono *-vinAAn* hahmotuu jakamattomana kokonaisuutena. Myös alkuperäisessä adverbirakenteessa morfeemijono *-inAAn* lienee ollut jakamaton kokonaisuus (eräänlainen adverbijohdin), joten tutkimuksen tulisi selvittää myös, mikä yksittäisten morfeemien motivaatio on ollut välinpitämättömyyttä ja teeskentelyä ilmaisevissa adverbeissa.

Seuraavia yleisiä päätelmiä kvasirakenteen sisältämien morfeemien motivaatiosta voidaan ehkä kuitenkin tehdä:

Partisiippi lienee alunperin ollut adjektiivin tunnus, eli muoto *olevinaan* on koostunut adjektiivimuodosta (*oleva*), johon on liittynyt adverbijohdin *-inaan*. Myöhemmin partisiippi on saanut verbaalisen tulkinnan, eli muoto *olevinaan* on hahmotettu verbiparadigmaan kuuluvaksi infiniittimuodoksi.

¹⁷Ilmauksen ja sen pragmaattisten implikaatioiden suhdetta voidaan nähdä myös metonymi-sena osa—kokonaisuus-suhtena. Tällöin merkityksenmuutos subjektin tilan tai toiminnan ilmauksesta puhujan asenteiden ilmaukseen olisi eräänlainen metonyminen siirtymä (ks. Onikki tässä kokoomassa).

Monikon ja **possessiivisuffiksin** esiintyminen liittyy adverbistumiseen (ks. esim. Tuomikoski 1973), mutta myöhemmässä vaiheessa (verbirakenteessa) possessiivisuffiksi on alkanut toimia myös kongruenssimerkkinä eli se on alkanut kongruoida subjektipersonaan mukaan (ks. F. Karlsson 1977). 3. persoonan possessiivisuffiksi on yleisesti ollut käytössä 1. persoonassa niin vanhassa kirjakielissä kuin murteissakin, mikä viittaisi siihen, että kvasirakenteen kehitys on lähtenyt 3. persoonan konteksteista.

Essiivin motivaatio kvasirakenteessa voi liittyä sen tehtävään ilmaista väliaikaista tilaa. Näin sekä *olla*-verbissä että mentaaliverbeissä syntyy ristiriita jatkuvan, pysyvän tai ihmisen kontrollin ulkopuolella oleva tilan (ominaisuuden) ja essiivin ilmaisevan väliaikaisen tilan välillä (esim. *kuuleva* [pysyvä ominaisuus] — *kuulevana* [väliaikaisesti kuulevan tilassa]). Tämä ristiriita on voinut vaikuttaa siihen, että tilanne on tulkittu subjektin aktiiviseksi teeskenteleksi.

Yksittäisten morfeemien tarkastelussa on mielestäni huomionarvoista se, että vaikka niiden alkuperäinen tehtävä olisikin hämärtynyt, voidaan nykykääntön perusteella tehdä päätelmiä siitä, miten morfeemien motivaatio ja morfeemien väliset suhteet ovat muuttuneet kieliopillistumiskehityksen kuluessa. Kvasirakenteessa muutoksia on tapahtunut ainakin partisiipin ja possessiivisuffiksin tehtävässä ja asemassa.

Kieliopillistumisen viimeinen vaihe semanttisen ja morfosyntaktisen reanalyysin jälkeen on ollut analoginen leviäminen alkuperäisistä konteksteista muihin verbikonteksteihin. Alun perin merkitys on siis vakiintunut tietyissä konteksteissa ja johtanut niissä reanalyysiin. Analogian vaikutuksesta rakenne on produktiivistunut eli nykykielessä kvasirakenne voidaan muodostaa kaikista verbeistä¹⁸.

¹⁸Esa Itkonen (esitelmä Pohjoismaisessa kielitieteen kongressissa Turussa 15. 11. 1996) on esittänyt, että kieliopillistuminen tulisi nähdä unitaarisena prosessina, jonka taustalla on analogian käsite. Reanalyysia ja analogiaa ei kieliopillistumisessa siis tarvitse pitää erillisinä prosesseina, koska myös reanalyysi tapahtuu aina analogisesti eli se pohjautuu johonkin kielellä ennestään olevaan malliin. Runsas liittomuototyypisten verbirakenteiden esiintymisen näyttäisikin osoittavan, että suomen kielessä on yleinen tendenssi hahmottaa kopulasta ja infinitiivi- tai partisiippimuotoisesta komplementista muodostuvat rakenteet kompleksiksi verbirakenteiksi. Myös Langacker (1977) ottaa analogiavaikutuksen huomioon, kun hän puhuu kielessä vaikuttavasta strukturaalisesta paineesta.

5. Yhteenvedoa

Olen edellä pyrkinyt osoittamaan, miten verbirakenteen kieliopillistumiskehityksen pääpiirteitä voidaan rekonstruoida lähes pelkästään synkronisen aineiston perusteella. Tarkasteluni kohteena oli suomen kielen rakennetyyppi *olla tekevinään* eli nk. kvasirakenne. Kvasirakenneilmauksille näyttäisi nykykielessä olevan tyypillistä eräänlainen moniäänisyys tai kerroksisuus: ilmaus viittaa samalla hetkellä useampaan kuin yhteen asiantilaan tai siinä voidaan erottaa useampi kuin yksi subjekti, "useita ääniä". Kvasirakenteen kehityksen lähtökonteksteina näyttäisivät olleen kielteiset mentaaliverbikontekstit *ei ole tietävinään / kuulevinaan* tai *olla*-verbistä muodostettu 3. persoonan henkilösubjektillinen rakenne *on olevinaan*. Moniäänisyys tai kerroksisuus näyttäisikin olleen iduillaan jo näissä lähtökonteksteissa, jotka ovat ilmaisseet mm. rakenteen subjektin tarkoitteen esittämistä tai välinpitämättömyyttä, mutta joihin on jo alun perin liittynyt aina myös puhujan näkökulma, esim. epäily tilanteen todenmukaisuudesta. Kvasirakenteen kieliopillistumisen vaiheista voidaan erottaa semanttinen ja morfosyntaktinen reanalyysi sekä merkityksen analoginen leviäminen. Rakenteen kieliopillistumisen kulkua voidaan hahmottaa seuraavan asetelman avulla:

1) Adverbirakenteet *on olevinaan* ja *ei ole tietävinään(kään)*, joissa on tapahtunut pragmaattisten implikaatioiden konventionaalistuminen ("semanttinen reanalyysi").

2) "Semanttista reanalyysia" on seurannut morfosyntaktinen reanalyysi: kopula + adverbi (*oleva+inaan*) > apuverbi + pääverbi (*ole+vinaan*).

3) Reanalyysin jälkeen rakenne on analogisesti voitu muodostaa myös muista verbeistä.

4) Rakenteessa voi alkaa uusi merkityksenkehitys (esim. yleiskielessä epiteemiset merkitykset) tai suurifrekvenssiset muodot voivat irrota produktiivisesta paradigmasta ja leksikaalistua.

Kieliopillistuva *olla tehtävissä* -tyyppi

Lokatiiviadverbista mahdollisuusrakenteeksi

1. Johdanto: *olla tehtävissä* -tyypin taustaa ja tulkintaa

Yksi suomen kielen omalaatuisista ilmaisukeinoista on se, että *olla*-verbin ja verbin nominaalimuodon taiputusmuodon liittoa käytetään ilmaisemaan modaalisuutta tai aspektia. Tällaisia verbirakenteita on vasta viime aikoina alettu pitää itsenäisinä yksikköinä, joilla on oma kieliopillistunut funktionsa. Aikaisemmin niitä on käsitelty lauseopeissa infiniittisten verbimuotojen yhteydessä, esimerkiksi *on tekevinään* -rakenne on esitelty predikatiiviadverbiaalina, *on tehtävä* -tyyppi predikatiivina ja *on tehtävissä* -tyyppi lokatiiviadverbiaalina toimivana partisiippina. Tällainen määrittely ei juurikaan kerro rakenteiden todellisista funktioista tai saattaa antaa niistä jopa erheellisen kuvan. Tarkastelen tässä artikkelissa yhtä tällaista konstruktia, nimittäin mahdollisuutta ilmaisevaa *olla tehtävissä* -tyyppiä¹.

Kiteytyneille verbirakenteille on ominaista, että niiden morfologiset muotokeinot ovat yleiskielessä vakiintuneet yhdeksi jakamattomaksi suffiksijonoksi, vaikka murteissa saattaakin esiintyä variaatiota, esimerkiksi omistussuhteiden esiintymisessä ja sisä- tai ulkopaikallissijan valinnassa. Tarkastellessani ilmaustyyppillä esiintyy toisinaan yleiskielessäkin ulkosijainen variantti, joka on merkitykseltään hyvin lähellä sisäsijaista, esim. *olla saatavissa* ~ *saatavilla*, *olla nähtävissä* ~ *nähtävillä*. Hieman erilaisen parikin näille tyypeille muodostavat eräiden passiivijohdosten aktiivin 1. partisiipin monikon inessiivi ja adessiivi, jotka tulevat toisinaan myös merkitykseltään lähelle tyyppiä *olla tehtävissä*, esim. *olla näkyvissä* ~ *näkyvillä*. Aikaisemmin kaikkia näitä tyypejä onkin käsitelty yhtenä joukkona, nimittäin juuri lokatiiviadverbiaalina toimivina partisiippeina.

Olla tehtävissä -tyyppi eroaa muista lokatiiviadverbiaalina käytetyistä partisiipeista siten, että se on (määräehdoin) produktiivinen. Sen voi muodostaa lähes kaikista transitiviverbeistä, kun muilla tyypeillä on vain muutama mahdollinen vartaloverbi. *Olla nähtävillä* -tyypin voi muodostaa vain verbeistä

¹ Artikkelini pohjautuu pro gradu -tutkielmaani (Salmela 1996).

saada ja *nähdä*, *olla* näkyvissä ~ näkyvillä -tyypin verbeistä *näkyä*, *kuulua*, *ulottua*, *ylettyä*, *saapua*. *Olla* tehtävissä -tyypin produktiivistumiselle on olemassa selvä syy: sille on vakiintunut muita tyypejä selvemmin oma, kieliopillinen funktionsa, nimittäin mahdollisuuden ilmaiseminen. Sillä viitataan (passiivin ilmaiseman) indefiniittisen agentin kykyyn tai olosuhteista johtuvaan mahdollisuuteen suorittaa vartaloverbin ilmaisema tekeminen (esim. 1.a.). Toisinaan mahdollisuus riippuu enemmän konstruktion subjektin ominaisuuksista kuin indefiniittisen agentin kyvyistä (esim. 1.b.) Tästä eteenpäin kutsun tarkastelemaani ilmaistyyppiä lyhyden vuoksi *mahdollisuusrakenteeksi*.

1. a. Kuitenkin hän korostaa, että jokainen turnaukseen osallistuvista joukkueista *on voitettavissa* (SK 87).
- b. pääsijänsenhän se *on, verrattavissa* jouluun (MA Karstula).

Jo melko vakiintuneessa kolmijaossa dynaamiseen, deonttiseen ja episteemiseen modaalifunktioon *olla* tehtävissä -tyyppi lukeutuu siis lähinnä dynaamiseksi, vaikka Hakulinen ja Karlsson (1979: 234) ovatkin nimittäneet sitä *episteemiseksi liitoksi*. Kuten tunnettua, samalla modaalilmauksella ilmaistaan usein kaikkia kolmea funktiota. Niinpä *olla* tehtävissä -tyypinkin merkityksessä voi nähdä liukumaita sekä deonttiseen eli luvan merkitykseen että episteemiseen merkitykseen eli arviointiin ja päättelyyn siitä, missä määrin vartaloverbin ilmaisema toiminta on mahdollista. Lähinnä kyse on siitä, että dynaamiseen tulkintaan saattaa liittyä deonttisia tai episteemisiä implikaatioita. Ainakaan aineistoni perusteella mahdollisuusrakenne yksin ei saa episteemistä tulkintaa, vaan episteemisyys ilmaistaan sen yhteydessä muilla episteemisillä aineksilla kuten potentiaalilla tai konditionaalilla, episteemisellä adverbilla tai modaaliverbilla:

2. a. Epäkaupallisiin yrittäjiin *lienee laskettavissa* myös eduskunnan urheilukerho, joka halkoi Suomaa nyt toistamiseen parinkymmenen entisen ja nykyisen kansanedustajan sekä virkamiehen voimin (SK 87).
- b. *kais* sitä [sokria] *saatatavissa* *olis* ollu (MA Kalvola).
- c. Yksittäistapauksina myönnetykset ovat *ehkä* olleet jotenkin ymmärrettävissä (SK 87).
- d. *voi olla pelättävissä*, että erityisesti poikien kielitaju heikkenee (kansaliipäällikkö Vilho Hirvi Virittäjän 100-vuotisjuhlapuheessaan 14. 3. 1997).

Toisaalta nämä tapaukset tukevat mahdollisuusrakenteen vähittäistä siirtymistä kohti episteemistä funktiota; onhan esimerkiksi muinaisenglannin modaaliver-

beistä todettu, että vielä episteemisyyden alkuasteella verbin tulkintaa ovat tukeneet episteemiset adverbialit (Traugott 1989: 42).

Mahdollisuusrakenteen kehittyminen dynaamisesta episteemiseksi kuuluu kuitenkin sen kieliopillistumisen myöhäisiin vaiheisiin. Tässä artikkelissa tarkastelen rakenteen kieliopillistumisen alkuvaiheita. Etsin niitä konkreettisia lähtökohtia, joista rakenne on voinut lähteä kieliopillistumaan ja pohdin, miten rakenteessa esiintyvät morfologiset elementit ovat voineet motivoida sen kokonaismerkitystä. Aluksi kuitenkin esittelen, millaisen kehyksen aineistoni ja tyypin siitä paljastuva leksikaalinen distribuutio tarjoavat tällaiselle tarkastelulle.

2. Aineisto ja leksikaalinen distribuutio

Aineistoni on kahtalainen: se muodostuu lähinnä Muoto-opin arkistosta poimimistani murre-esimerkeistä ja UHLCS:n korpuksista poimimistani yleiskielen esimerkeistä. Lisäksi aineistossani on muutamia harvoja esimerkkejä, joita olen poiminut lukemastani kirjallisuudesta ja kuulemastani puheesta.

Murreaineiston keruu on perusteltua tarkastelemieni tyyppien kehityksen hahmottamisen kannalta. Suomella ei ole samanlaista kirjoitetun kielen historiaa kuin esimerkiksi anglosaksisilla kielillä, joiden rakenteita voidaan tarkastella useiden eri aikakausilta olevien samantapaisten tekstien valossa. Suomen vanhimmat yhtenäiset kirjoitetut tekstit ovat 1500- ja 1600-luvulta ja koostuvat pääosin uskonnollisesta kirjallisuudesta ja lakiteksteistä, joten vain harvan ilmauksen kehitystä voi seurata säilyneiden tekstien avulla. Tarkastelemani ilmaustyyppin tutkimuksessa murreaineisto on keskeisen tärkeää, koska tyyppiä ei esiinny juuri lainkaan vanhassa kirjasuomessa. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen vanhan kirjasuomen ja 1800-luvun suomen korpuksista olen löytänyt vain yhden esimerkin mahdollisuusrakenteesta. Sitä ei esiinny ainakaan produktiivisena lähisukukielissäkään, joten sen kieliopillisen muutoksen rekonstruoinnissa vertailu suvukielissä esiintyviin vastaaviin rakenteisiin ei ole mahdollista. Tämän tyyppisen konstruktion kieliopillistumisen lähtökohdan selvittämisessä ainoa mahdollisuus on siis murreaineiston ja siinä mahdollisesti esiintyvän yleiskielestä poikkeavan variaation analyysi.

Ongelmaksi muodostui murreaineistonkin niukkuus. Löysin Muoto-opin arkiston kokoelmista vain 94 esimerkkiä, ja muista murrelähteistä en lainkaan. Murreaineiston niukkuus on sinänsä huomion arvoista. Intuitiivisesti ajatellenkin tarkastelemani konstruktiot ovat tyyppillisempiä (kirjoitetulle) yleiskielelle tai ainakin toisen tyyppisille teksteille kuin murrehaastattelut, joten täydensin

aineistoani yleiskielisillä esimerkeillä. Sen poimin lähinnä Suomen Kuvalehden vuosikerrasta 1987, josta sain 351 esimerkkiä.

Aineisto osoitti myös ajatuksen mahdollisuusrakenteen produktiivisuudesta osittain harhaksi. Periaatteessa konstruktion voi muodostaa kaikista transitiiviverbeistä. Sitä ei kuitenkaan yleensä muodosteta esimerkiksi sellaisista tunneverbeistä kuin *rakastaa* tai *vihata*, ja toisaalta aineistossani on myös muutama (puhekielinen) esiintymä, jossa se on muodostettu intransitiiviverbitä. Vaikka mahdollisten vartaloverbien määrä onkin suhteellisen suuri, konstruktion käyttö näyttää keskittyvän vain muutamien yhteyteen. Murreaineistossa tämä näkyy seuraavanlaisina taajuuksina:

Vartaloverbi	n
<i>saada</i>	51 (n.55%)
<i>nähdä, ottaa</i>	4
<i>käyttää, pelätä</i>	3
<i>kuulla, odottaa, ostaa, tehdä, verrata</i>	2
<i>arvata, haastatella, hallita, häkilöidä, hävittää, kerätä, löytää, paikata, pelästyttää, pidättää, puhua, puida, pyytää, selittää, sotkea, tavata, tavoittaa, tietää, ymmärtää</i>	1
Yht.	94

TAULUKKO 1. Mahdollisuusrakenteen vartaloverbit MA:n aineistossa

Sama suuntaus näkyy yleiskielen aineistossa. Vartaloverbejä on siinä luonnollisesti paljon enemmän (110 erilaista), mutta suurimmasta osasta on vain yksi esiintymä. Viisi yleisintä vartaloverbiä kattaa 40% koko aineistosta:

Vartaloverbi	n	%
<i>käyttää</i>	42	11,9%
<i>odottaa</i>	31	8,8%
<i>saada</i>	30	8,5%
<i>nähdä</i>	19	5,4%
<i>havaita</i>	19	5,4%
Yht.	141	40%
Esiintymiä kaikkiaan	351	

TAULUKKO 2. Viisi yleisintä vartaloverbiä yleiskielen aineistossa.

Yksi mahdollisuus tulkita tämäntapaisia esiintymisfrekvenssejä on olettaa, että ne korreloivat kieliopillistumisen lähtökohdan kanssa: keskeisimmät vartalo-

verbit ovat myös ne, joista konstruktiot ovat lähteneet leviämään (vrt. Maamies 1991, Salminen 1993, Salmela 1996).

Muuten vartaloverbeistä noin neljäsosa on mentaaliverbejä, siis ihmisen henkisiä toimintoja kuvaavia aistihavainto-, tunne- ja kognitioverbejä. Loput ovat erilaisia teko-verbejä (Helinä Koivisto 1987: 348), siis tekemisverbejä, käsittelemisverbejä ja jonkin verran myös liikuttamisverbejä. Mentaaliverbeistä yleisimpiä ovat näkemistä kuvaavat verbit kuten *nähdä* ja *havaita*, muita mentaalisia vartaloverbejä ovat esimerkiksi *aistia*, *pelätä* ja *ymmärtää*. Yleisimmin vartaloverbeinä käytetyt tekemisverbit ovat *käyttää* ja *odottaa*, mutta on myös sellaisia tekemisverbejä kuin *tehdä*, *hallita*, *tavoitella* ja *tutkia*. Käsittelemisverbeistä mikään ei ole erityisen yleinen; murteissa esiintyy mm. sellaisia konkreettisia käsittelemisverbejä kuin *puida* ja *hakilöidä*, yleiskielessä esimerkiksi *automatisoida*. Liikuttamisverbeistä lähinnä mahdollisia ovat *saada* ja *ottaa*.

3. Morfologinen ja semanttinen motivaatio

Kiteytyneille verbirakenteille on ominaista, että vaikka niissä esiintyvät morfologiset elementit voidaankin tunnistaa, nämä eivät välttämättä edusta prototyyppistä merkitystään. Kielenkäyttäjän ei siis tarvitse rakentaa kiteymän merkitystä osistaan, vaan sille on vakiintunut oma, itsenäinen merkityksensä, joka yleensä on enemmän kuin yksinkertainen osiensa summa. Koska kiteymien tunnistettavilla elementeillä on kuitenkin myös muuta kieliopillista käyttöä, joudutaan silti pohtimaan jossain määrin, miten kiteymiin sisältyvät morfologiset elementit motivoivat kokonaismerkitystä. Myös Bybee, Perkins ja Pagliuca (1994: 11) ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että kieliopillistuvat yksiköt saattavat sisältää elementtejä, jotka jo ovat kieliopillisia, kuten juuri sijapäätteitä, ja ne voivat osaltaan vaikuttaa konstruktion kokonaismerkitykseen. Siksi kieliopillistumisen lähtökohtaa etsittäessä on kiinnitettävä huomiota myös konstruktion morfologiaan ja syntaksiin.

Ilmaustyyppistä *olla tehtävissä* voidaan erottaa verbivartalo, passiivin, I. partisii-pin ja monikon tunnuksat sekä inessiivin päate. Se poikkeaa muista kiteytyneistä verbirakenteista sikäli, että sitä voi pitää morfologiselta motivaatioltaan melko läpinäkyvänä: jos jokin *on tehtävissä*, se on tehtävien joukossa, yksi tehtävistä. Muiden kiteytyneiden verbirakenteiden morfologisten elementtien yhteyttä kiteymän merkitykseen on vaikeampi osoittaa (ks. Maamies ja Salminen tässä kokoelmassa).

Mahdollisuuskonstruktion merkitys pohjautuu siis paljolti passiivin 1. partisiippiin, joka jo itsessään ilmaisee mahdollisuutta, esimerkiksi *syötävä omena* 'omena, jonka voi syödä'. Passiivin 1. partisiippi on kuitenkin sikäli mielenkiintoinen modaali-ilmaus, että sillä voidaan ilmaista myös modaalias-teikon toista ääripäätä, nimittäin välttämättömyyttä, esimerkiksi *maksettava velka* 'velka, joka täytyy maksaa'. Modaalimerkitysten lisäksi sillä on puhdas passiivin (presensin) merkitys, jota voi pitää sen perusmerkityksenä, sillä se muodostaa selvän parikin aktiivin 1. partisiipille. Puhtaasti passiivia ilmaiseva pass.1. partisiippi voidaan korvata passiivisella relatiivilauseella (velka, joka maksetaan), kun taas mahdollisuutta tai välttämättömyyttä ilmaiseva passiivin 1. partisiipin parafrasiin kuuluu modaaliverbi. Passiivin 1. partisiippi on siis varsin monimerkityksinen, eikä ilman kontekstia voikaan välttämättä tietää, mitä sillä kulloinkin tarkoitetaan:

3. clo o semmone et leikattava (MA, Taivassalo)

3₁ 'semmoinen vilja, joka voidaan leikata' — mahdollisuuden merkitys

3₂ 'semmoinen vilja, joka täytyy leikata' — välttämättömyyden merkitys

3₃ 'semmoinen vilja, joka leikataan' — passiivin presensin merkitys

Oletukseni onkin, että monitulkintaisuuden välttäminen on voinut ainakin osittain motivoida mahdollisuusrakenteen kehittymistä. Passiivin 1. partisiipin modaalimerkityksistä mahdollisuuden merkitys on nimittäin vanhan kirjasuomen ja lähisukukielten perusteella vanhempi; niissä passiivin 1. partisiipilla voidaan ilmaista vain mahdollisuutta (mm. Forsman-Svensson 1991). Mahdollisuuden merkityksen rinnalle kehittynyt välttämättömyyden merkitys on kuitenkin syrjäyttänyt vanhemman merkityksen niin, että nykyään passiivin 1. partisiipin ensisijainen tulkinta on nesessiivinen (ks. Iso-Koivisto 1989). Välttämättömyyden merkitys on vakiintunut passiivin 1. partisiippiin ilmeisesti ns. nesessiivirakenteen (*työ on tehtävä*) kehittymisen myötä. Nesessiivirakenteen kehittymistä syntaktiselta kannalta tarkastelleen Iolan (1959) ja häntä mukailleen Iso-Koiviston (1989) mukaan rakenne on kehittynyt juuri *työ on tehtävä* -tyyppisistä lauseista, joissa lauseenjäsenellä *työ* on ollut sekä subjektin että objektin piirteitä. Nesessiivirakenteessa alkuperäinen subjekti—predikatiivisuhde on hajonnut, ja alkuperäinen subjekti on alettu käsittää passiivin partisiipin objektiksi. Osoituksena restrukturaatiosta on mm. rakenteen yksipersoonaistuminen. Niinpä ilmausten *työt ovat tehtävät* ja *sinä olet huomattava* asemesta on alettu sanoa *työt on tehtävä*, *sinut on huomattava*. Rakenne voi

saada myös ns. genetiivisubjektin, esim. *pojan on tehtävä työt*, jolloin myös sanajärjestys vaihtuu.

Nesessiivirakenteen kehittyminen on oma kieliopillistumisilmiönsä, jota ei tässä yhteydessä ole syytä käsitellä tarkemmin. Tarkastelemani mahdollisuusrakenteen kannalta huomattavaa on kuitenkin se, että *olla tehtävä* -tyyppi on kieliopillistunut niin pitkälle, että se on vakiintunut verbiparadigmaan. Alkuperäisen finiittimuodon subjektin jäsennyttyä infiniittimuodon objektiksi se ei enää ole rakenteen välttämätön osa (Ikola 1959: 56). Restrukturaation tapahtuttua rakenteen voi muodostaa siis myös intransitiiviverbeistä. Tämä on mielestäni oleellista sen kannalta, että välttämättömyyden merkitys on muodostunut passiivin 1. partisiipin ensisijaiseksi merkitykseksi. Ennen nesessiivirakenteen syntyä passiivin 1. partisiippiä ei nimittäin voinut muodostaa intransitiiviverbeistä lukuun ottamatta ns. agenttirakenteita (*sormen mentävä reikä*). Intransitiiviverbeistä muodostettu passiivin 1. partisiippi voi saada ainoastaan välttämättömyyden tulkinnan, esimerkiksi *miehen on kuoltava*, *sinun on lähdeävä kotiin*. Kielessä on siis ollut tavallaan tyhjiö, johon uusi rakenne on voinut levitä. Koska mahdollisuutta ja puhdasta passiivia ilmaiseva partisiippi voidaan yhä muodostaa vain transitiiviverbeistä, onkin luonnollista, että käyttökontekstilaan laajempi nesessiivinen merkitys on yleistynyt passiivin 1. partisiipin ensisijaiseksi merkitykseksi.

Mahdollisuusrakenne on puolestaan ottamassa haltuunsa passiivin 1. partisiipin vanhempaa mahdollisuuden merkitystä. Osoituksena tästä on mm. se, että siitä on yleiskielessä alettu muodostaa attributtirakenteita, vaikka pelkkä passiivin 1. partisiippi riittäisi ilmaisemaan saman asian:

4. Hänen laatimansa piirros on ollut pitkään Kiven veljen Emanuel Stenvallin valokuvan yhteydessä, koska siitä on jäänyt *tunnistettavissa oleva jälki* piirroksen taakse (SK 87).
(vrt. Tunnistettava jälki)

Kieliopillistumiselle on todettu olevan tyypillistä, että kieliopillistuvan elementin vanha ja uusi merkitys limittyvät niin, että se on jonkin aikaa kaksitulkintainen ennen kuin vanhempi merkitys antaa tietä uudemmalle (mm. Heine, Claudi ja Hünemeyer 1991:111, 223, 260). Näin on siis tällä hetkellä myös suomen passiivin 1. partisiipin laita, vaikka kyse onkin hieman toisenlaisesta kieliopillistumisilmiöstä kuin kirjallisuudessa on yleensä käsitelty. Passiivin 1. partisiipin mahdollisuuden ja välttämättömyyden merkitykset ovat todennäköisesti kehittyneet passiivin 1. partisiipin perusmerkityksestä, puhtaasti passiivin merkityksestä. Craig (1991) kutsuu tällaista polygrammaattistumiseksi (polygram-

maticalization): siinä sama elementti toimii useiden eri kieliopillistumisketjujen lähteenä. Lopputulos on joka tapauksessa sama kuin kieliopillisen elementin vanhempien ja uudempien merkitysten ketjuuntumisessa: passiivin 1. partisii-pille myöhemmin kieliopillistunut välttämättömyyden merkitys on tehnyt siitä monitulkintaisen, ja vanhempi mahdollisuuden merkitys on väistymässä uuden merkityksen tieltä.

Lehmannin (1995: 22) mukaan kielen elementillä on kaksi mahdollisuutta, jos sen merkitys heikkenee² kieliopillistumisen seurauksena: toinen on sen korvaaminen uudella, mutta samankaltaisella ilmauksella (*renovation*), ja toinen on merkityksen vahvistaminen (*reinforcement*). Passiivin 1. partisii-pin mahdollisuuden merkitystä joudutaankin nykyään usein vahvistamaan sellaisilla tulkintaa ohjaavilla adverbilla kuin *hyvin* tai *helposti*, esimerkiksi *helposti juotava olut*. Vahvistamisesta voi katsoa olevan kyse myös mahdollisuusrakenteen kehitymisessä: siinä passiivin 1. partisii-ppi on morfologisesti liittoutunut mahdollisuuden merkitystä tarkentavien elementtien kanssa. Koska kuitenkin näin on kehittynyt kokonaan uusi mahdollisuutta ilmaiseva rakenne, voidaan puhua myös mahdollisuutta ilmaisevan passiivin 1. partisii-pin korvautumisesta uudella ilmauksella. (Lehmann 1995: 23.)

Passiivin 1. partisii-pin tarjoama motivaatio mahdollisuusrakenteelle voidaan nähdä siis kahdella tapaa. Toisaalta sen mahdollisuuden merkitys motivoi *AvissA*-kiteymän kokonaismerkitystä. Toisaalta mahdollisuusrakenteen kieliopillistuminen on funktionaalisesti motivoitua: se täyttää aukon, joka on syntymässä, kun passiivin 1. partisii-ppi kehittyä välttämättömyyttä merkitseväksi. Funktionaalinen näkökulma tunnetaan kieliopillistumiskirjallisuudessaakin. Esimerkiksi Heinen, Claudin ja Hünemeyerin (1991: 29) mukaan kieliopillistuminen on nimenomaan sellaisen prosessin tulos, jonka päämääränä on ongelman ratkaisu. Tarkastelemassani tapauksessa mahdollisuusrakenteen kieliopillistuminen ratkaisee osin passiivin 1. partisii-pin monitulkintaisuuden ongelmia.

²Etenkin varhaisemmat kieliopillistumisilmiöiden tutkijat ovat puhuneet kieliopillistumisen yhteydessä merkityksen kalpenemisesta tai semanttisesta heikkenemisestä; kieliopillistumista on tällöin tarkasteltu lähde-elementin perspektiivistä. Nykyään semanttisen kalpenemismalliin suhtaudutaan kriittisemmin (mm. Sweetser 1988, Hopper ja Traugott 1993: 87–93): merkityksen heikkenemisen sijaan voidaan puhua sen pragmaattisesta vahvistumisesta. Uudet merkitykset johdetaan vanhoista pragmaattisen päättelyn avulla. Tästä ei kuitenkaan ole kysä tarkastelemassani tapauksessa. Välttämättömyyden merkityksen kehittymisen on oma, mahdollisuuden merkityksestä riippumaton kieliopillistumisilmiö, jonka seurauksena pass. 1. partisii-pin vanhempi mahdollisuuden merkitys on kuitenkin heikentynyt.

Kieliopillistumisen funktionaaliseen taustaan on suhtauduttu myös kriittisesti. Mm. Bybee, Perkins ja Pagliuca (1993: 298) ovat korostaneet, ettei voi väittää kielen tarvitsevan mitään grammatyyppiä, sillä mikään niistä ei ole universaali ja toisaalta samoja funktioita ilmaistaan usein kahdella tai useammalla ilmauksella. Heidän kieliopillistumisnäkökulmansa on pikemminkin mekaaninen kuin funktionaalinen: kieliopillistumiseen johtavat prosessit tapahtuvat kielen käytössä niiden itsensä vuoksi (mt. 298). Pyrin seuraavassa luvussa osoittamaan, että tämä näkemys pätee myös mahdollisuusrakenteen kohdalla. Pidän passiivin 1. partisiipin merkityksen keskittymistä välttämättömyyden ilmaisuun kuitenkin tarkastelemani tyypin kehitystä helpottavana tekijänä. Suhde on myös kaksisuuntainen: passiivin 1. partisiipin on ollut helpompi siirtyä vain välttämättömyyttä ilmaisevaksi, koska sen vanhempi mahdollisuuden merkitys on korvautunut mahdollisuusrakenteella. Ajatusta tukee ainakin se, ettei vastaava ilmaistyyppi ole kieliopillistunut virossa, jossa pass. 1. partisiipilla on ainoastaan mahdollisuuden modaalimerkitys.

Myös mahdollisuusrakenteen monikon ja inessiivin motivaation voi nähdä näkökulmasta riippuen kahdella tapaa. Funktionaalisesta näkökulmasta niitä voi tarkastella passiivin 1. partisiipin vanhaa mahdollisuuden merkitystä vahvistavina elementteinä. Monikon prototyyppinen merkitys on ilmaista useutta, ja mahdollisuusrakenteessakin useuden voi nähdä motivoivan mahdollisuuden merkitystä: kyse on monista mahdollisuuksista eli vaihtoehtojen joukosta. Inessiivillä taas ilmaistaan tyypillisimmin jonkin sisäpuolella olemista. Tällainen sisältymissuhde motivoi myös konstruktion kokonaismerkitystä: inessiivillä ilmaistaan subjektin tarkoitteen kuulumista passiivin 1. partisiippien vaihtoehtoja tarjoavaan joukkoon. Näin tulkittuna tarkastelemani ilmaistyyppi on lähellä yhtä metonymian perustyyppiä, osa—kokonaisuus-suhdetta.

Toisaalta inessiivi viittaa siihen, että mahdollisuusrakenteenkin alkuperää voi lähteä etsimään paikallissijaisten adverbien joukosta (vrt. Maamies tässä kokoelmassa). Monet muutkin seuraavassa luvussa tarkastelemani piirteet viittaavat tällaiseen alkuperään. Monikko puolestaan on niin yleinen monissa adverbissa, että sen voi synkroniselta kannalta nähdä pelkästään adverbien merkkinä, osoituksena ilmauksen vajaaparametrisesta käytöstä (Tuomikoski 1973). Vaikka sille toisinaan voidaan osoittaa useuden ilmaisemisen motivaatio, se on usein motivaatioltaan hämärtynyt, pelkästään konventionaalinen osa. G. Karlsson (1957: 88) on todennut, että useuden ilmaiseminen ei ole kenties edes monikon alkuperäinen funktio, vaan sillä olisi ilmaistu epämääräisyyttä. Tämä merkitys näyttäisi motivoivan usein kiteytyneiden adverbien merkitystä.

Vaikka mahdollisuusrakenne on morfologiselta motivaatioltaan niin läpinäkyvä, että sen voisi jopa ajatella kehittyneen sellaisista konkreettisista ilmauksista kuin *työ on tehtävissä* 'tehtävien joukossa', sen ja sille läheisten ilmaustyyppien käytössä on kuitenkin merkkejä siitä, että tämäkin tyyppi olisi ollut alkujaan lokaatiota ilmaiseva adverbi. Seuraavaksi tarkastelen sitä, millainen adverbi se olisi alkujaan ollut ja miten se olisi sellaisesta voinut kehittyä mahdollisuutta ilmaisevaksi verbikonstruktioksi.

4. Mahdollisuusrakenteen kieliopillistuminen

4.1 Kieliopillistumisen lähtökohdat

Heine, Claudi ja Hünemeyer (1991: 256) erottavat kieliopillistumisessa kaksi jäsentymisperiaatetta: spatiaalisen ja ihmiskeskeisen. Ensimmäisen mukaan kieliopillistuminen etenee spatiaalisesta ei-spatiaaliseen; spatiaaliset funktiot ovat vähiten kieliopillistuneita. Ihmiskeskeisen periaatteen mukaan suhteellinen etäisyys assosiaatiosta ihmisosanottajiin kasvaa; voimakkaimmin ihmisosanottajiin assosioituvat funktiot ovat vähemmän kieliopillistuneita. Rekonstruoimassani mahdollisuusrakenteen kehityksessä nämä kaksi jäsentymisperiaatetta ikään kuin yhtyvät. Oletan ilmaustyyppillä alunperin ilmaistun ihmisestä hahmotettavaa lokaatiota, nimittäin ihmisen välittömässä ympäristössä sijaintia, mikä onkin yleinen kieliopillistumisen lähdealue (Heine, Claudi ja Hünemeyer mt. 33).

Kieliopillistumisrekonstruktion lähtee siitä oletuksesta, että mahdollisuusrakenne on alkujaan kuulunut samaan joukkoon johdannossa mainitsemiini muiden *-vissA* ~ *-villa* -kiteymän sisältävien spatiaalisten adverbien kanssa. Näiden kaikkien adverbien vartalona on inhimilliseen aistiin tai kykyyn pohjautuva verbi tai sen passiivijohdos, esimerkiksi *nähdä—näkyä, kuulua, ulottua*. Joukkoon kuuluvat myös adverbit *saapuvilla* ja *saatavilla*, joiden vartalo-verbinä on *saada* ja sen passiivijohdos *saapua*. Murteissa ja suokielissä *saa-da*-verbillä ja sen johdoksilla ilmaistaan juuri ulottumista, esimerkiksi karj. *šoahušto*, *šuahuštua* 'kurkottaa' (SKES s.v. *saada*), lyyd. *suabuttada* 'ylettyä kädellään jhk, yltää ottamaan jtk', veps. *sabustada* 'kurottua ottamaan' (SKES

s.v. *saapua*).³ *saada* ja *saapua* -vartaloissa adverbieissa saattaa esiintyä kiteytyneenä tämä suomen kielestä muutoin kadonnut merkitystehtävä.

Näiden adverbien konkreettisin ja alkuperäisimpänä pitämäni merkitys on ilmaista lokaatiota, joka on näkömatkan, kuulomatkan tai ulottumismatkan päässä (5.a.—d.). Adverbien hahmottamassa tilanteessa on kaksi osanottajaa, joista vain toinen on eksplisiittisesti läsnä, nimittäin lausuman kieliopillinen subjekti, joka on aistimisen tai ulottumisen kohde. Implisiittisesti mukana on kuitenkin myös se osanottaja, jolla aisti tai kyky on: se, joka näkee kohteen tai jolle kohde näkyy, kuuluu jne. Koska molemmat osanottajat ovat tilanteessa läsnä, on toisinaan vaikea sanoa, kumman näkökulmasta asiaa tarkastellaan. Yleensä näkökulma on lauseen subjektin, mutta esimerkiksi 5.c. ja 5.d. tuntuvat hahmottuvan implisiittisestä osanottajasta käsin: subjektin tarkoite on toisen osanottajan **ään**en kuuluvilla tai ulottuvilla:

5. a. jonsei niitä vasikoitakan ollum missään *näkyvillä*, se huusi phuupheeni niiv vasikat tuli hännäp pystyssä ne oli niinkon hirviä (MA Teisko).
- b. ann_ol *näkyvillä* se lappu [lasku] (MA Uukuniemi).
- c. [perunannosto olisi pitänyt aloittaa mutta isäntää ei näy] ei tuo mies oop paikalla ei **ään**en *kuuluvilla* (MA Himanka).
- d. melekcin **ään**en *ulottuvilla* oli (MA Himanka).

Inhimillisten aistien tai kyvyn rajallisuuden vuoksi subjektin tarkoite ei voi sijaita kovin kaukana implisiittisestä osanottajasta; adverbit ovatkin voineet siirtyä konkreettisista merkityksistään ilmaisemaan lähellä sijaintia yleensä (6.a.—f.). Pelkkää lähellä sijaintia ilmaisee etenkin *saapuvilla*-adverbi, jonka vartalonverbin nykyisen merkityksen ja adverbien alkuperäisen merkityksen välinen suhde on hämärtyntä:

6. a. korkein paikka näillä *kuuluvilla* tässä (MA Kcuruu).
- b. miu ois pitäny olla aina vieressä, ja *näkyvillä* ainaki siinä (MA Sortavala).
- c. se on nii *ulottuvilla* (MA Pihtipudas).
- d. se [verkonparantajan sormiveitsi] on aina *saapuvilla* ko se näin sormen päässä (MA Himanka).
- e. ko ei ollut sitte venettä *saapuvilla* niin ne hukku (MA Himanka).
- f. ko oli vettä *saapuvilla* niin sitä [viikatteenliippaa] kastetii (MA Kalajoki).

³Vrt. myös *saada*-verbin kykyyn viittaavat merkitykset sellaisissa leksikaalistuneissa taivutusmuodoissa kuin *saamaton* ja (aikaan) *saapa*.

Myös sellaiset epämääräistä lähellä sijaintia ilmaisevat adverbit kuin *lähettyvillä* ja *likittyvillä* osoittavat, että läheisyys on hahmotettu *villa*-kiteymän merkitykseksi. Adverbit ovat voineet syntyä vasta kun kiteymien merkitykseksi on tulkittu läheisyyden ilmaiseminen, sillä ei ole olemassa sellaisia verbejä kuin **lähettyä* tai **likittyä*. Kyseessä on siis sellaisten adverbien kuin *lähellä* tai *liellä* ja *ulottuvilla* kontaminaatio.

Lähettyvillä ja *likittyvillä* -adverbien perusteella adessiivinen tyyppi on vanhempi kuin inessiivinen. Epämääräisen läheisyyden ilmaiseminen onkin yksi adessiivin perusmerkitystehtävistä, esimerkiksi *mies hakkaa halkoja saunalla* 'saunan luona, saunan läheisyydessä'. Adessiivisten tyyppien vanhemmuuteen viittaa myös se, että virossa tunnetaan vain adessiiviset tyypit *olla nähtaval* ja *olla saadaval*. Lisäksi monet puheena olevista adverbeistä esiintyvät luontevasti vain adessiivisinä, esim. *ulottuvilla* vrt. *?ulottuvissa*, *kuuluvilla* vrt. *?kuuluvissa*.

Suomessa paikallissijainen ilmaustyyppi on yleensäkin runsaampi kuin lähisukukielissä (vrt. G. Karlsson 1957: 67, Onikki tässä kokoelmassa), ja samasta kannastakin esiintyy usein sekä sisä- että ulkopaikallissijainen variantti. Variantit saattavat olla merkitykseltään eriytyneitä tai yhteneviä. Myös tarkastelemieni adessiivisten adverbien rinnalla esiintyy usein inessiivinen variantti. Inessiivilläkin on vanhastaan ilmaistu lähes samantapaista luona sijaintia kuin adessiivilla, vrt. *olla kalassa* ~ *kalalla* 'kalojen luona'. Tarkasteluni kannalta ei olekaan olennaista se, kumpi variantti on vanhempi, vaan se, että niiden välille on alusta alkaen voinut muodostua työnjakoa.

Monet seikat viittaavat siihen, että mahdollisuusrakenteen kieliopillistumisen lähtökohtia olisivat ilmaukset *olla saatavissa* ja *olla nähtävissä*. Ensinnäkin ne ovat ainoat *olla* -(t)AvisA -ilmaukset, joilla on myös ulkosijaiset variantit *saatavilla* ja *nähtävillä*. Myös ainoat viron kielessä esiintyvät vastaavat ilmaukset (ks. edellä) ovat juuri *saada* ja *nähdä* -vartaloisia. Toiseksi ne sopivat semanttisesti edellä hahmottelemani spatiaalisten adverbien joukkoon: niillä voi ajatella ilmaistun juuri inhimilliseen kykyyn pohjautuvaa läheistä loakaatiota. *Nähdä*-vartaloinen *olla nähtävissä* ~ *nähtävillä* sopii muiden aistimiseen pohjautuvien adverbien joukkoon: se on alun perin merkinnyt suunnilleen 'näkömatkan päässä'. Kuten mainitsin, *saada*-vartaloiset adverbit *saatavilla* ja *saapuvilla* merkitsevät suunnilleen samaa kuin *ulottuvilla*. Kaikkien alkupeiräisten ilmausten vartaloverbien yhteisenä ominaisuutena voikin pitää passiivista vastaanottamista. Kolmanneksi *olla saatavissa* ja *nähtävissä* ovat aineiston yleisimpiä mahdollisuusrakenne-ilmauksia, mikä tukee hypoteesia, että

kieliopillistumisen lähtökohdat ovat löydettävissä leksikaalisen distribuution avulla⁴. Lisäksi ne poikkeavat yhä monin tavoin muista *olla* -(t)l*AvissA* -tyypeistä, mikä on tyypillistä juuri lekseemeille, joista kieliopillistumiskehitys on lähtenyt liikkeelle.

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan lähemmin, miten mahdollisuusrakenne olisi kieliopillistunut näistä spatiaalisista, lähellä sijaintia ilmaisevista adverbeista.

4.2 Lokatiivi-ilmauksesta mahdollisuusrakenteeksi

Koska kaikki alkuperäiset *-vissA* ~ *-villa* -kiteymän sisältävät adverbit pohjautuvat kykyä ilmaisevaan verbiin, on luonnollista, että tällaisista ilmauksista kehittyi dynaamista mahdollisuutta ilmaiseva rakenne. Myös muilla *-vissA* ~ *-villa* -kiteymän sisältävillä ilmauksilla kuin mahdollisuusrakenteella voidaan konkreettisten merkitysten lisäksi ilmaista abstraktimpaa, yleisempää mahdollisuutta. Esimerkiksi ilmauksella *ulottuvilla* voidaan konkreettisen ulottumisen (7.a.—b.) lisäksi ilmaista metaforista ulottumista (8a.—c.). Kun etäisyys konkreettiseen tilanteeseen kasvaa, ilmaus kertoo abstraktimmasta mahdollisuudesta, esimerkeissä 8 myös genetiivisijaisten NP:iden tarkoitteet ovat geneerisiä:

7. a. [tervahautoja poltettiin] tietysti niin kauvon ko siitä *ulottuvilla* metsää [!] riitti (MA Halsua).
b. Viime marraskuussa John Huston saapui lehdistötilaisuuteen pyörätuolissa ja happisäiliö käsinsä *ulottuvilla* (SK 87).
8. a. Kansainvälinen toiminta koko laajuudessaan *on* jo naistenkin *ulottuvilla* (SK 87).
b. Kuntoilun jälkeen *on* aika pulahtaa kotiporcaltaaseen, joka *on* nykyisin kohtuutuloisenkin *ulottuvilla* (SK 87).
c. On pelkkä klisee väittää, että tosiasiat *eivät olisi* kenen hyvänsä *ulottuvilla* — ne ovat yhtä lähellä kuin *on* lähin puhelin (SK 87).

⁴Tosin esiintymisfrekvenssit kertovat mielestäni lähinnä konstruktioiden leksikaalistuneisuudesta, mutta koska jonkinlainen leksikaalistuminen edeltää myös tarkasteleman ilmaustyyppin kieliopillistumista, frekvenssien avulla voi silti löytää myös kieliopillistumisen lähtökohdat (Salmela 1996: 97, vrt. myös Salminen tässä kokoelmassa).

Näin suora metafora on kuitenkin tyypillinen lähinnä leksikaalisille muutoksille. *Ulottuvilla*-tapauksessa abstrakti mahdollisuuden ilmaiseminenkin pohjautuu yhä vartaloverbin semantiikkaan. Mahdollisuusrakenne poikkeaa tästä sikäli, että siinä mahdollisuuden ilmaiseminen on tulkittu nimenomaan kiteytyneen suffiksijonon funktioksi. Mahdollisuuden merkitys ei siis riipu enää vartaloverbin merkityksestä, vaan mahdollisuutta ilmaiseva ilmaus saadaan aikaan liittämällä suffiksijono mihin tahansa verbiin. Mahdollisuusrakenteen kehitymisessä onkin kyse kieliopillisille muutoksille tyypillisestä kontekstuaalisesta päättelystä, jota metonymia välittää (mm. Heine ym 1991: 71–72, ks. tarkemmin Onikki tässä kokoelmassa).

Kontekstin virittämää asteittaista uudelleentulkintaa voi havainnollistaa *olla saatavissa* ~ *saatavilla* -ilmauksen avulla, joka on etenkin murreaineistoni ylivoimaisesti yleisin ilmaustyyppi. Sen runsaasta esimerkistöistä voi löytää jatkumon konkreettisista merkityksistä kohti yleisempää mahdollisuuden ilmaisua. Konkreettisimmassa päässä *olla saatavissa* ~ *saatavilla* ilmaisee edellisessä luvussa hahmottelemaani lähellä, ulottumismatkan päässä sijaitsevaa loakaatiota. Ilmaus on kuitenkin kaksitulkintainen, sillä lähellä sijainti tuottaa implisiittiselle osapuolelle (eli passiivin tekijälle) mahdollisuuden: ilmauksen subjektin tarkoite on niin lähellä implisiittisen osanottajan ihmisruumista, että tämä pystyy saamaan sen tai ulottumaan siihen (esimerkit 9.a–d.). Toisessa vaiheessa subjektin tarkoitteen ei tarvitse enää sijaita lähellä, vaan se voi sijaita missä tahansa, mistä sen voi saada. Ilmaus on siis edelleen spatiaalinen, mutta on vaikea sanoa, missä määrin spatiaalisuuden merkitys tulee usein esiintyvistä muista spatiaalisista elementeistä (esimerkit 10.a.–d.) Viimeisessä vaiheessa mahdollisuuden ilmaiseminen on ilmauksen ensisijainen tulkinta. Spatiaalisuuden asemesta mahdollisuus voi olla temporaalisesti rajattu (esimerkit 11.a.–f.):

9. a. siin_oli pistooli siinä aina siinä, *saatavis* (MA Kauhava).
 b. joka kappaleella on oma paikkaan ne on siin aina *saatavis* ei tarvitse etsii ja penkoa paikko sekasi (SMS Koivisto).
 c. pitää pannas sinne ettei ne lääkkeet o nii *saatavilla* (MA Kälviä).
 d. hevonen piti ollam mahdollisimman *soatavilla* jotta jos tulloo kyiti niil lähttöö vicemmää ettempäen (SMS Juuka).
10. a. **noissa napurloissa** on noita [koneita] *saatavissa* (MA Mäntyharju).
 b. olkke sitä ai *ol saatavas*, **naveta vintis** (MA Sauvo).
 c. kyl niit [pärckoreja] **siäl** [torilla] o ain *saatavis* (MA Rymättylä).
 d. tulitikkuja ollus siellä **tuvassa** *saatavilla* ja se lähti tulitikkuja [hakemaan] (MA Laukaa).

11. a. sitäki [sikuripaperia] *ol' enne saatavissa* (MA Kesälahti).
- b. *nykyjään on* kaikki *saatavis* [tavaroita] (MA Vihti).
- c. lihhaa *oli* kumminki *sitte saatavissa* (MA Sääksmäki).
- d. *aina* niitä *oli* uittomichia *saatavisa* (MA Kalajoki).
- e. läskiä käristykseksi *jos* sitä *saatavisa oli* (MA Kuivaniemi).
- f. kevväillä *jos* seppä *oli saatavilla* niin nel laitettiin [viikatteet kuntoon] (MA Himanka).

Jos mahdollisuusrakenteen kieliopillistuminen on tapahtunut tähän tapaan, mahdollisuuden ilmaiseminen on tulkittu suffiksijonon merkitystehtäväksi viimeistään jatkumon viimeisessä vaiheessa, jolloin se on analogisesti voitu liittää myös muihin verbeihin. Tulkinta on voinut tapahtua myös aikaisemmin, sillä moniin mahdollisuusrakenteilmauksiin liittyy mielikuva spatiaalisuudesta.

Tämän kieliopillistumisrekonstruktion osittainen heikkous on siinä, että se ei koske pelkästään mahdollisuusrakennetta, vaan myös muita *-vissA ~ -villa* -kiteymän sisältäviä konstruktioita. Esimerkeissä 9.—11. on mukana mahdollisuusrakennetta edustavan *olla saatavissa* -ilmauksen lisäksi *olla saatavilla* -ilmaus, josta on esimerkkejä myös jatkumon viimeisessä vaiheessa. Myös adverbilla *näkyvissä*, *näkyvillä*, *ulottuvilla* jne. voidaan ilmaista yleensä lokaa-tiota, jossa oleva kohde (subjektin tarkoite) nähdään, siihen ulotutaan jne; siis samantapaista mahdollisuutta, jota olen pitänyt mahdollisuusrakenteen kieliopillistumisen toisena vaiheena. Kuten esimerkit 8a.—c. osoittavat, ilmaukset ovat voineet siirtyä myös metaforisempiin yhteyksiin, jolloin spatiaalinen ulottuvuus on lähes kadonnut ja mahdollisuuden merkitys korostunut.

Vaikka kaikkien *-vissA ~ -villa* -kiteymän sisältävien adverbien merkitys on yleistynyt niin, että niillä voidaan ilmaista myös mahdollisuutta, ainoastaan mahdollisuusrakenne on produktiivistunut. Syytä tälle erolle on lähdeittävä etsimään ilmaustyyppien morfologisten elementtien erilaisuudesta. Tässä vaiheessa luvussa 3 käsittelemäni morfologinen motivaatio osoittautuu keskeiseksi: konstruktion kiteytyneet morfologiset elementit motivoivat yhä sen kokonaismerkitystä. Kuten siinä mainitsin, mahdollisuusrakenne on morfologiselta motivaatioltaan melko läpinäkyvä: *olla nähtävissä* merkitsee suunnilleen 'nähtävien joukossa'. Niinpä alkuperäiset adverbinkin (*olla saatavissa* ja *nähtävissä*) on voitu alun perinkin hahmottaa lähellä sijainnin lisäksi myös tällä tapaa. Sen sijaan muiden *-vissA ~ -villa* -kiteymän sisältävien adverbien kohdalla, siis sellaisten kuin *saatavilla*, *näkyvissä*, *ulottuvilla*, tällainen hahmotus ei ole mahdollinen; niiden morfologinen motivaatio on toinen.

Inessiivinen tyyppi *olla näkyvissä* on tietysti mahdollista hahmottaa myös 'näkyvien joukossa', siis samaan tapaan kuin mahdollisuusrakenne. Tämän tyyppin erilainen morfologinen elementti on aktiivin 1. partisiippi, jolla sinänsä ei ole samanlaista mahdollisuuden merkitystä kuin passiivin 1. partisiipilla. Esimerkiksi *syövä tyttö* ei voi saada samanlaista mahdollisuuden tulkintaa ('tyttö, joka voi syödä') kuin *syötävä omena*. Siihenkään sisältyvät morfologiset elementit eivät motivoi siis mahdollisuuden merkitystä niin kuin mahdollisuusrakenteessa.

Ilmaustyypeissä *saatavilla*, *näkyvillä* ja *ulottuvilla* adessiivi motivoi yhä niiden alkuperäistä lähellä sijainnin merkitystä. Tästä syystä esimerkeillä 9.—11. hahmottamani jatkumon ensimmäiseen vaiheeseen on helpompi löytää *olla saatavilla* kuin *olla saatavissa* esimerkkejä, kun taas viimeistä, pelkkää mahdollisuutta ilmaisevaan vaiheeseen on vaikea löytää *olla saatavilla* -esimerkkejä, joihin ei liittyisi spatiaalisuutta. Vaikka *olla saatavissa* ~ *saatavilla* -ilmausten välille on vaikea osoittaa selviä eroja, tuntuu adessiivi yhä motivoivan *saatavilla*-tyyppiä siten, että siihen liittyy voimakkaammin assosiaatio subjektin tarkoitteen konkreettisesta sijainnista jossain lähellä olevassa paikassa, "ulottuvilla". Selvemmin morfologisten elementtien erilaisuuden aiheuttama työnjako tulee sen sijaan näkyviin ilmauksissa *olla nähtävissä* ja *nähtävillä*. *Olla nähtävillä* merkitsee nykyään lähinnä jonkin olevan esillä ja näytteillä (12), *olla nähtävissä* -tyyppi ilmaisee näkemisen mahdollisuutta (13):

12. a. Työ on *nähtävillä* Tapiolassa Grafris-näyttelyssä (SK 87).
 b. Kaikki Itämeren kaupunkia, joiden taidetta on *nähtävillä* Rauman Taidemuseon Biennale Balticumissa (SK 87).
13. Luostarin rakennuksissa on kaikkialla *nähtävissä* kulumisen jälkiä (SK 87).

Mahdollisuusrakenteen kieliopillistuminen on moniulotteinen ilmiö, jossa toimivat monet kontekstin virittämät pragmaattiset implikaatiot. Tiivistettynä oletan sen lähteneen kieliopillistumaan adverbista *olla saatavissa* ja *olla nähtävissä*, jotka alun perin ovat kuuluneet yhteen muiden *-vissa* ~ *-villa* -kiteymän sisältävien adverbien kanssa. Niiden alkuperäisimpinä merkityksinä voi pitää sellaisia konkreettisia lähellä sijaintia ilmaisevia merkityksiä kuin 'näkömatkan päässä' ja 'ulottumismatkan päässä'. Alkuperäisten adverbien hahmottamassa tilanteessa on subjektin referentin lisäksi implisiittisesti olemassa toinen osanottaja, joka on inhimillinen. Koska adverbien vartaloverbinä on aistia tai kykyä ilmaiseva verbi, ne ovat voineet geneeristyä siten, ettei subjektin tarkoitteen tarvitse enää sijaita lähellä, esimerkiksi näkömatkan päässä,

vaan se voi sijaita yleensä jossain, missä sen voi nähdä. Samalla mahdollisuuden merkitys on korostunut ja spatiaalinen hahmotus heikennyt, ja lopulta ilmaus on siirtynyt spatiaalisesta adverbista kokonaan mahdollisuutta ilmaisevaksi. Morfologinen motivaatio tukee mahdollisuuden merkityksen konventionaalistumista juuri mahdollisuusrakenteen merkitykseksi. Koska rakenteet on alun perinkin voitu tulkita myös siten, että niiden subjekti on saatavien tai nähtävien joukossa, mahdollisuuden merkitys on voitu tulkita nimenomaan kiteytyneen suffiksijonon merkitykseksi, eikä koko adverbien. Mahdollisuusrakenteen kieliopillistumista osoittaakin viime kädessä sen morfologinen produktiivisuus: kiteytynyt suffiksijono voidaan analogisesti liittää myös muihin verbeihin.

4.3 Syntaktinen uudelleenjäsentyminen

Mahdollisuusrakenteen kieliopillistumisessa on kyse myös syntaktisesta uudelleenjäsentymisestä: alkuperäinen subjekti—adverbi-suhde on hajoamassa ja alkuperäinen subjekti hahmottumassa passiivin partisiippiin objektiksi. Tällainen uudelleen jäsentyminen ei ole harvinaista suomen kielessä, ovathan esimerkiksi passiivin liittomuodot ja nesessiivirakenteet kehittyneet tätä tietä (Ikola 1959, Laitinen 1992).

Mahdollisuusrakenteessa semanttinen uudelleenjäsentäminen on jo tapahtunut: se jäsentyy liittomuotomaiseksi modaalipredikaatiksi eikä enää *olla*-kopulan ja spatiaalisen adverbien liitoksi. Uudelleenjäsentäminen ei kuitenkaan vielä näy syntaktisella tasolla. Rakenteen semanttinen objekti käyttäytyy yhä subjektin tavoin. Tätä osoittaa se, että se yhä kongruoi:

14. Taitteen historian kaikki virheet ovat *korjattavissa*, kun otetaan tietokone avuksi (SK 87).

Tällainen muodon ja merkityksen asymmetria on kieliopillistumiselle tyypillistä: semanttinen muutos edeltää morfosyntaktista ja fonologista muutosta (Heine, Claudi ja Hünemeyer 1991: 213). Edellytykset mahdollisuusrakenteen alkuperäisen subjektin jäsentymiselle objektiksi ovat kuitenkin olemassa, koska se on epäprototyyppinen subjekti. A. Hakulisen (1983: 243) mukaan prototyyppinen subjekti suomessa on nominatiivisijainen, sijaitsee lauseen alussa ja aiheuttaa kongruenssia. Lisäksi se on elollinen tai muuten agenttiivisuuteen taipuvainen. Mahdollisuusrakenteen alkuperäinen subjekti saattaa olla partitiivissa, se sijaitsee usein verbin jäljessä ja on lähes yksinomaan elotontarkoitteinen.

Itu subjektin hahmottamiseen objektiksi onkin siinä, että subjekti on voinut saada sijakseen tyypillisen objektin sijan, partitiivin. Partitiivisubjekti on lähinnä ns. eksistentiaalilauseiden ominaisuus, joiden joukkoon mahdollisuusrakenne ja sen alkuperäiset lähtökohdat oikeastaan kuuluvat. Mahdollisuusrakenteen lisäksi myös muiden *-vissA* ~ *-villa* -kiteymän sisältävien konstruktoiden subjektit voivat olla partitiivissa. Tarkastelemanি ilmaustyytit eivät tosin toteuta eksistentiaalilauseiden kiteytynyttä muotoa, jossa paikallissijainen NP on alkuasemassa (vrt. Helasvuo 1996: 340, 342). Ne ovat kuitenkin eksistentiaalilauseiden kaltaisia sikäli, että ne sallivat subjektin tarkoitteen paikantamisen (Hakulinen ja Karlsson 1979: 169). Tässä mahdollisuusrakenne on tosin myös etäänäntynyt muista *-vissA* ~ *-villa* -kiteymän sisältävistä adverbista, koska siinä subjektin tarkoitetta ei liitetä mihinkään lokaatioon. Niissä tapauksissa, joissa mahdollisuusrakenteen subjekti on partitiivissa, on usein jokin muu paikan adverbialia. Tämä puolestaan on alkuasemassa, joten lauseet ovat tyypillisiä eksistentiaalilauseita:

15. a. **Sdp:ssä** on ollut aistittavissa orastavaa *arvostelua* Liikasta kohtaan, mutta ci niinkään tekojen kuin puheiden perusteella (SK 87).
- b. **Lehdessä** oli nopeasti havaittavissa naisten *halveksuntaa ja vihamielisyyttä* ro-dullisia vähemmistöjä kohtaan (SK 87).
- c. **Minulla** on käytettävissäni muutamia huippuluokan *orkestereita* (SK 87).

Eksistentiaalilauseiden subjektin lauseenjäsenasemasta on käyty runsaasti keskustelua. Viimeksi Helasvuo (1996: 352) on tullut tulokseen, että tällä argumentilla on varsin vähän yhteistä kieliopillisten subjektin kanssa, mutta objektistakin se poikkeaa melkoisesti. Helasvuon mukaan sillä on aivan oma funktionsa: sillä luonnehditaan paikallissijaisen jäsenen ilmaisemaa tilaa. Mahdollisuusrakenteessa subjekti on kuitenkin objektimaisempi kuin eksistentiaalilauseiden subjektit yleensä, koska paikallissijainen jäsen on transitiiiverbin nominaalimuoto. Etenkin niissä tapauksissa, joissa ei ole mitään muuta paikallissijaista argumenttia, partitiivisijainen subjekti hahmottuu selkeämmin objektiksi (16.a.—c.). Toisaalta silloin kun on läsnä jokin toinenkin paikallissijainen jäsen (esim. 15), subjekti sijaitsee prototyyppisellä objektin paikalla verbin jäljessä, mikä tukee sen hahmottumista objektiksi.

16. a. Mikä muuttaa suomalaiset ulkomailla juopoiksi, kun he eivät kotimaassakaan sikaile, vaikka sama määrä *alkoholia* olisi helposti hankittavissa? (SK 87.)
- b. Mäntylän mielestä nykyistä lupajärjestelmää parempaa *menetelmää* on tuskin löydettävissä, mutta hän arvostelee Suomen viranomaisten epäjohtomukaisuutta (SK 87).

- c. Tutkimuksesta näkyy selvästi se, että vihreiden ja maaseudun puolueen *äänestäjiä* on helposti kalastettavissa muihin puolucisiin (SK 87).

Toinen itu mahdollisuusrakenteen subjektin hahmottumiseen objektiksi on siinä, että objektiksi voi hahmottua myös rakenteen sivulausessubjekti. Tavallisin lausesubjektin saava tapaus on predikaatti, jonka muodostavat kopula ja adjektiivi, esim. *on hauskaa*[, *että tulit*] (Hakulinen ja Karlsson 1979: 346). Myös lausesubjektin saava mahdollisuusrakenne on lähellä muita lausesubjektitapauksia, sillä alkuperäinen *olla*-verbin ja adverbien liitto on tämänkaltaisen predikaatti. Semanttiselta kannalta se on kuitenkin lähempänä lauseobjektitapauksia, sillä lauseobjektin saavat verbit ovat yleensä mentaalisia transitiiviverbejä (*näin, että tulit*). Myös lausesubjektin saavien mahdollisuusrakenteiden vartalooverbi on useimmiten sellainen. Sanajärjestys tukee subjektin hahmottumista objektiksi.

17. a. Hyvin pitkällä aikavälillä katsellen *on havaittavissa, ettei* sihteerien ammattitaito ole sama kuin aikaisemmin (SK 87).
- b. Yleisen edun kannalta *ei ole perusteltavissa, että* teloittoiminnan tuottoja voidaan periaatteessa käyttää mihin tahansa sijoitustoimintaan (SK 87).
- c. *Onko ajateltavissa, että* norjalaisia ja suomalaisia vielä yhdistäisi sama lievään niukempi alemmuudentunto suhteessa Pelle Svenssoncihin? (SK 87.)
- d. Silloin *oli* kuitenkin *aistittavissa, että* Ilkka haluaa siihen Jussi Isotalon (SK 87).

Lisäksi se, että mahdollisuusrakenteen alkuperäinen subjekti on lähes aina eloton ja kolmaspersoonainen, vaikuttaa sen hahmottumiseen objektiksi. Persoonallinen subjekti on aineistossani harvinaisuus:

18. a. Vain me aikuiset *olemme* näin helposti höynäytettävissä (SK 87).
- b. Voit jopa näpätä siihen numeron, jossa *olet* tavattavissa talon ulkopuolella (SK 87).
- c. minä *olin* saatavissa voan (MA Lapinlahti).

Elotontarkoitteisista referenteistä puhutaan usein lähinnä patientteina ja toiminnan kohteina (Laitinen 1992). Uudelleenjäsennystä tukee myös se, että konstruktion agenttina on suomen passiivin vaatima epämääräinen persoona. Joskus — vaikkakin aineistossani harvoin — rakenteella voi olla myös ilmipantu agentti, joka ilmaistaan genetiivisellä tai adessiivisellä argumentilla; tämä on rakenteiden kielio pillista subjektia subjektimaisempi.

19. a. Se ocs ollut *sem* päätettävissä ku mics on työkyvytön (MA Leppävirta).

- b. Ku niit [susia] ol suur lauma, se ei ollu sit *yhre ihmise* peljätettävis (MA Sauvo).
 - c. Ei simmost *nuarten* kuultavis ollu (MA Sauvo).
 - d. Lapin maaperästä, clinkinoclämästä ja kuntienkin taloudesta kaksi kolmasosaa on *valtion* määrättävissä (SK 87).
 - e. Sellainen tulos olisi varmasti *Suomen ja muidenkin Pohjoismaiden* hyväksyttävissä (SK 87).
20. a. jossai kerra mitä nyt scmmosta rikokse aihetta olt *kellä* tiettävis [kuolinsyyksi] (MA Mikkeli).
- b. ei *hel* mittä asct saatavis ollu (MA Sauvo).
 - c. *Minulla* on käytettävissäni muutamia huippuluokan orkesteraita (SK 87).

Mahdollisuusrakenteen kieliopillisen subjektin ainoa subjektiipirre on sen kyky aiheuttaa kongruenssia. Sekin on melko marginaalinen, sillä mahdollisuusrakenne on useimmiten yksikön kolmannessa persoonassa; kongruenssia osoittavia tapauksia on vain 15% SK 87:n aineistosta. Selkeintä kongruenssia on 1. ja 2. persoonassa, joita on aineistossani häviävän vähän (vain kolme tapaus, ks. esimerkit 18). Kolmannessa persoonassa lukukongruenssia yksikön ja monikon välillä on tunnetusti häviämässä. Mahdollisuusrakenteen paikoittainen inkongruenssia voi olla pelkästään seurausta tästä ilmiöstä, mutta etenkin yleiskielessä esiintyvää inkongruenssia voi pitää myös osoituksena subjektin hahmottamisesta objektiksi:

21. a. vahingot *on pöljättävissä* aina kevväillä (MA Kemi).
- b. ne *oli* silloin puitavis jo (MA Pöytyä).
 - c. ne kun *on* käsin kerättävissä (MA Pudasjärvi).
 - d. *ei* nem miähet sillai otettavisa ole (MA Loimaa).
22. a. Kymmenlukukasa voidaan tietysti jakaa myös kahteen tai uscampaan kasaan puoluciden saumasta, mutta yhtä nopeasti *on* liput chkä jacttavissa saman tien kymmeneen kasaan (SK 87).
- d. Millainen oli sen ja sen sadun alkumuoto, johon kaikki myöhemmät muodostukset *on* palautettavissa? (Ikola 1959: 46.)
 - c. Soittimia, jotka muistuttavat kiinalaista Cheng-soitinta, on Itä-Aasiassa eri muunnoksina ja ne *on* lähinnä rinnastettavissa meidän harppuume (Ikola mt. 46).
 - d. Ymmärrämme nyt, miten *on* selitettävissä omituiset säkeet, jotka tavataan Antero Vipusen virressä (Ikola mt. 46).

Mahdollisuusrakenteen subjektin objektimaisia piirteitä on kuitenkin pidettävä vain edellytyksinä sille, että se voi hahmottua objektiksi, ei vielä osoituksina

uudelleenjäsentymisestä. Samat piirteet on nimittäin myös muiden *-vissA ~ -villA* -kiteymän adverbien subjekteilla. Kuten edellisessä luvussa kävi ilmi, jo alkuperäisissä adverbissa subjektilla on ollut kaksoisrooli: se on koko konstruktion kieliopillinen subjekti, mutta myös adverbien vartaloverbin semanttinen objekti. Vartaloverbi onkin joko passiivijohdos tai passiivimuodossa. Ilmausten alkuperäinen merkitys oli se, että subjektin tarkoite sijaitsee lokaa-tiossa, jossa **joku** voi sen nähdä, kuulla tai siihen ulottua.

Mahdollisuusrakenne on muita tyyppjä selvemmin kiteytynyt liittomuotomaiseksi predikaatiksi, joten sen alkuperäinen subjekti ehkä hahmottuu muita tyyppjä selvemmin objektiksi. Selvä osoitus varsinaisesta uudelleenjäsennyk-sestä olisi persoonapronominin akkusatiivimuotoisuus rakenteen yhteydessä. Sen sijaan, että sanottaisiin *minut oli saatavissa voan*, sanotaan kuitenkin edel-leen *minä olin saatavissa voan*.

5. Kieliopillistuminen jatkuu

Olen tässä artikkelissani käsitellyt mahdollisuusrakenteeksi kutsumani ilmaus-tyypin kieliopillistumista morfologiselta, semanttiselta ja lyhyesti myös syntaktiselta kannalta. Tarkasteluni morfologisen tason muodostaa kieliopillisten elementtien kiteytyminen merkitykseltään itsenäiseksi suffiksijonoksi. Semant-tisen tason muodostaa alun perin spatiaalisenä pitämäni adverbien kieliopillis-tuminen mahdollisuutta ilmaisevaksi rakenteeksi. Syntaktisella tasolla on kyse restrukturaatiosta: alkuperäinen subjekti—adverbi-suhde on jäsentynyt liitto-muotomaiseksi rakenteeksi ja samalla alkuperäinen subjekti siirtynyt objektiksi. Nämä tasot limittyvät niin, ettei yhtä voi tarkastella muista erillään.

Monet seikat ovat myös osoittaneet sen, että mahdollisuusrakenteen ke-hittyminen on hyvin nuori kieliopillistumisilmiö. Tämä käy ilmi, kun sen ke-hittymistä vertaa esimerkiksi sille läheisen nesessiivirakenteen kieliopillistumi-seen.

Ensinnäkään mahdollisuusrakenne ei ole vakiintunut verbiparadigmaan kuten nesessiivirakenne: sitä ei voi muodostaa intransitiiviverbeistä. Joitakin puhekielisiä esimerkkejä kuitenkin saattaa kuulla:

23. Tässä *ei oo päästäväissä* hirveesti konkreettisiin tuloksiin.

Esimerkin vartaloverbi saa ns. paikallisijaobjektin (*päästä tuloksiin*); tämän tyyppiset verbit saattavatkin toimia välittäjinä rakenteen leviämässä intransitiiviverbeihin.

Toiseksi mahdollisuusrakenteen syntaktinen uudelleenjäsentyminen ei ole niin pitkällä kuin nesessiivirakenteen. Nesessiivirakenne on jo täysin yksipersonaistunut, sen alkuperäinen subjekti on hahmotettu liittomuodon objektiksi ja se voi saada myös ns. genetiivisubjektin. Mahdollisuusrakenne on vasta kehittyneessä tähän suuntaan. Jo nyt sitä käytetään enimmäkseen yksikön kolmannessa persoonassa, sen alkuperäinen subjekti on paljolti objektin kaltainen ja se voi saada genetiiviagentin, vaikka tämä sijaitseekin vielä genetiiviattribuutin tapaan pääsanansa edellä.

Kolmantena osoituksena mahdollisuusrakenteen kieliopillistumisen nuoruudesta voi pitää sitä, että se on modaalifunktioiltaan lähinnä dynaaminen. Dynaamisuutta on pidetty modaalifunktioista vanhimpana, ja muiden modaalifunktioiden on ajateltu kehittyneen siitä. Kuten johdannossa mainitsin, rakenteella on kuitenkin joitakin episteemisiksikin tulkittaviakin käyttötapoja. Lähimmäksi tulevat sellaiset ilmaukset kuin *olla nähtävissä* ja *olla odotettavissa*. Ne saavat usein komplementikseen *että*-sivulauseen ja esittävät arvion tuossa sivulauseessa kerrotun todennäköisyydestä. Itse asiassa ne ovat vakiintuneet nimenomaan tällaisiin yhteyksiin niin, ettei niissä enää ole kyse varsinaisesta näkemisen tai odottamisen mahdollisuudesta. Tällaisia tyyppejä voi pitää kieliopillistumisjatkumon pudonnaisina⁵. Koska tällaiset tietynlaisiin yhteyksiin vakiintuneet ilmaukset ovat myös sangen yleisiä (ks. taulukko 2), ne voivat toimia malleina muille vastaavanlaisille mahdollisuusrakenteille. Tässä tapauksessa siis ilmaukset *odotettavissa* ja *nähtävissä* voivat toimia mallina episteemisen merkityksen yleistymiselle.

Vaikka mahdollisuusrakenteen kehittyminen onkin kieliopillistumisenilmionä melko nuori ja yhä käynnissä oleva ilmiö, kieliopillistumisen lähtökohdan löytäminen on vaikeaa. Esittämäni hypoteesin olen rakentanut toisaalta kieliopillistumisen yleisten jäsentymisperiaatteiden varaan, toisaalta sen varaan, miten samantapaisten konstruktoiden yleensä on ajateltu kieliopillistuneen (vrt. Maamies ja Salminen tässä kokoelmassa). Kieliopillistumisteorioiden mukaan oletan lähtötilanteen olleen sekä spatiaalinen että ihmiskeskeinen: alkuperäinen

⁵Termi *pudonnainen* on peräisin Kangasmaa-Minniltä (1981: 29). Hän käyttää sitä derivatiopuun uloimmista oksista, jotka menettävät yhteytensä runkoon, putoavat puusta ja aloittavat itsenäisen elämän, ts. leksikaalistuvat.

adverbi on ilmaissut ihmisestä hahmottuvaa lokaatiota. Sen asteittainen kehittyminen mahdollisuusrakenteeksi on kulkenut spatiaalisesta ei-spatiaaliseksi, mutta samalla myös etäisyys konkreettisiin ihmisosanottajiin on kasvanut. Konkreettisimmassa tilanteessa myös implisiittinen osanottaja on tunnettu, esimerkiksi puhetilanteen osallistuja. Ilmauksen geneeristyyessä myös tämä oletukseni mukaan on geneeristynyt, muuttunut epäspesifiksi persoonaksi (vrt. Shore 1989).

Lyhyesti sanottuna mahdollisuusrakenteessa on kielipillistunut lähtökohtana olleiden vartaloverbien implisiittinen merkitys: dynaaminen mahdollisuus. Alkuperäisiin spatiaalisiin adverbeihin on vartaloverbin semantiikan vuoksi liittynyt implikaatioita, joiden perusteella se on tulkittu mahdollisuutta ilmaisevaksi. Kun mahdollisuuden merkitys on kiteytynyt suffiksijonon merkitykseksi, tämä on voitu analogisesti liittää muihinkin verbeihin. Reanalyysiin ovat taas voineet vaikuttaa kiteymän morfologisten elementtien tarjoama motivaatio ja myös ympärillä tapahtuvat merkityksenmuutokset, kuten passiivin I. partisii-pin kehittyminen mahdollisuutta ilmaisevasta nesessiiviseksi.

Kieliopin ja leksikon rajalla

Paikallissijaiset olotilanilmaukset

Nykysuomen paikallissijojen polysemiaan kuuluu yhtenä haarana ilmaustyyppi, joka saa olotilan tai toiminnan tilan merkityksen, kuten ilmauksissa *olla humalassa* tai *käydä kalassa ~ kalalla*. Kutsun tällaisia ilmauksia paikallissijaisiksi olotilanilmauksiksi ja tarkastelen niitä yhtenä tilanilmausten tyyppinä. Kielipillistumisen näkökulmasta paikallissijaiset olotilanilmaukset asettuvat kielipin ja leksikon leikkaukseen. Ilmaustyyppiä motivoivat ja pitävät koossa merkitysyhteydet, jotka koskevat niin kielipillisiä rakenneskeemoja kuin leksikaalista polysemiaakin. Keskeiseksi merkitysyhteyden lajiksi paljastuu metonymia. Oletan metonymian olevan avainasemassa, kun pohditaan ilmaustyyppin kaksikasvoista luonnetta. Tällaiseen tarkasteluun sopii näkökulma, joka korostaa leksikon ja kielipin jatkuvaa vuorovaikutusta pikemmin kuin kielipillistumisen ja leksikaalistumisen jyrkkää erottelua.

Tarkastelen seuraavassa näitä ilmauksia toisaalta leksikaalistuneina adverbeina ja toisaalta osana kielipillistä konstruktia. Nostan esiin kysymyksen, miten ne sijoittuvat suomen tilanilmausten joukkoon. Niiden kohdalla kyse on myös paikallissijojen polysemian tulkinnasta. Tästä päästään pohtimaan kielipillistumisen kriteereitä ja mekanismeja. Tarkastelen niitä kriteereitä, joiden perusteella paikallissijaiset olotilanilmaukset toteuttavat toisaalta leksikaalistumista ja toisaalta kielipillistumista. Luon katsauksen mekanismeihin, joiden voi olettaa vaikuttaneen ilmaustyyppin kehityksessä. Lähemmin tarkastelen niistä keskeisintä, metonymiaa. Lopuksi palaan paikallissijakonstruktion osiin siitä näkökulmasta, kuinka ne motivoituvat kielipillistumisen kannalta. Tilanilmausten kesken paikallissijailmausten lähin vertailukohta on 3. infinitiivin progressiivinen käyttö. Pohdin niiden keskinäistä työnjakoa. Aivan lopuksi esitän vielä oletuksen siitä, kuinka paikallissijakonstruktion merkitysrakenne motivoituu. Koko katsaus pyrkii eri näkökulmista valottamaan kielipillistumisen ja leksikaalistumisen vastavuoroista suhdetta tämän ilmaustyyppin kehityk-

sessä. Tarkasteluni pitäytyy synkronisella tasolla, mutta osoittaa, kuinka nykykielen pohjalta voi tehdä kieliopillistumista koskevia oletuksia.

1. Lekseemejä ja kieliopillisia rakenteita

Mikä kuuluu kielioppiin ja mikä leksikkoon, kielen sanakirjaan? Tätä kysymystä voi lähestyä vaikkapa runon kautta, sillä poeettinen kieli pitää kielen ilmaisuvaroja jatkuvalla koetuksella. Seuraavat säkeet ovat Melina Voipion suomennos Lewis Carrollin runosta Jabberwocky:¹

Rusancelma

Paahdoshetken Vilkahaiset
myörren pönkii *nuljollaan*
ol surkahina Luhakkaiset,
Etoarsaat *purskallaan*...

Paikallissijailmaukset *nuljollaan* ja *purskallaan* ovat hölynpölyä niin kuin koko runokin, nonsensea. Ne eivät ole vakiintuneita kielen sanoja, joilla olisi meille tietty merkitys. Silti ne tuntuvat mahdollisilta suomen kielen sanoilta. Morfologisesti ne toteuttavat samaa rakenneskeemaa kuin useat konventionaaliset ilmaukset: [vartalo + paikallissijan pääte + omistusliite] → [nuljo + lla + an], [purska + lla + an], vrt. (*posket*) *pullollaan*, (*silmät*) *muljallaan*, *muljollaan*. Ilmausten vartalon voi liittää pesyeeseen, jonka jäseniä käytetään verbeinä: *purskahtaa*, *nuljauttaa*. Paikallissijailmauksille voi kuvitella epämääräisen merkityksen, joka motivoituu merkitysyhteydestä pesyeen tunnetuihin verbeihin. Lisäksi se rinnastuu tunnettujen paikallissijailmausten merkityksiin (vrt. *mulkoilla*, *muljottaa*, *muljauttaa* — *muljollaan*) ja sovituu tekstiyhteyden kontekstiin. Kun vielä paikallissijailmausten joukossa on paljon merkitykseltään epämääräisiä deskriptiivisanoja, voimme nähdä Voipion uudissanojen hyödyntävän suomen kielen leksikon produktiivista ilmaisupotentiaalia.

Leksikko ei välttämättä koostukaan pelkästään valmiista lekseemeistä, joiden äänneasu on kokonaan spesifioitu, vaan myös sanahahmoista, rakenne-malleista. Olemassaolevat ilmaukset tarjoavat malleja, joihin verraten voidaan

¹Kiitän Mari Siirroista siitä, että hän toi runon tietooni. Kiitän myös Marja-Liisa Helasvuota, tämän nitteen kirjoittajia ja tutkijakoulun seminaaria hyödyllisistä ja innostavista kommenteista.

analogisesti luoda uusia ilmauksia. Sanaston uudisluonti on kuitenkin niin vähäistä, että yleensä leksikko mielletään valmiiden ilmausten varastoksi tai listaukseksi.

Sen sijaan produktiivisuus liitetään perinteisesti kielioppiin. Kieliopilliset rakenteet tarjoavat luurankomaisia rakennemalleja, joissa kieliopillisia morfeemeja on spesifioitu, mutta sisältösanvoja, lekseemejä vaihtelemalla saadaan loputon määrä uusia ilmauksia. Voikin kysyä, ovatko runon paikallissijailmaukset lekseemejä vai pikemminkin kieliopillisia rakenteita, esiintyyhän niissä kieliopillisia morfeemeja: ulkosija adessiivi ja possessiivisuffiksi. Ilmaukset ovat taivutusmuotoja mutta eivät kuulu produktiiviseen taivutusparadigmaan. Ne voi siis katsoa adverbeiksi. Ne esiintyvät adverbiaalina verbirakenteessa, joko tavanilmauksen asemassa (1a) tai *olla*-verbin määritteenä (1b). Ilmausrakenteet näkyvät seuraavista pelkistetyistä esimerkeistä:

1. a. Vilkahaiset pönkivät nujjollaan.
a.' Vilkahaiset ryömivät rähmällään.
b. Etoarsaat ovat purskallaan.
b.' Etoarsaat ovat rähmällään.

Paikallissijailmauksia on toisaalta listattu esimerkiksi Nykysuomen sanakirjassa erillisinä adverbeina, kiteytyneinä lekseemeinä, toisaalta tällaiset ilmaukset esiintyvät käytössä ja saavat tulkintansa vain osana kieliopillista konstruktiota. Ilmausten aito kaksikasvoinen luonne käy selväksi, kun tarkastellaan sellaisia ilmauksia, joiden vartalosanalla on produktiivista käyttöä eri taivutusmuodoissa.

2. Vilkahaiset ovat mustikassa.
3. Etoarsaat ovat kalalla.

Näiden ilmausten merkitys riippuu siitä, tulkitaanko subjektin asemassa nimeytyt otukset ensi sijassa sellaisiksi, jotka sijaitsevat spatiaalisesti mustikan sisällä tai kalan pinnalla, vai rinnastuvatko ne ihmisen kaltaiseen toimivaan agenttiin, joka hahmotetaan toiminnan tilaan suhteessa paikallissijailmauksen vartalosanan nimeämään kohteeseen (vrt. *poimimassa mustikoita; pyydystämässä kalaa, kalastamassa*).

Tällaiset tapaukset oikeuttavat erottamaan erillisen kieliopillisen konstruktion, jota kutsun *paikallissijaiseksi olotilanilmaustyyppiksi*. Se koostuu sisä- tai ulkosijaisesta ilmauksesta, verbistä ja teemasta. Käytän nimitystä *teema* siitä semanttisesta roolista, jonka kantaja asettuu paikallissijailmauksen hahmot-

tamaan suhteeseen (vrt. Gruber 1965, Leino ym. 1990). Sijathan hahmottavat suhdekäsitteinä kahden entiteetin välisen relaation (vrt. Langacker 1991a: 74—77). Tässä tapauksessa paikallissijailmaus kuvaa yleensä intransitiivisen lauseen subjektin suhdetta paikallissijailmauksen nimeämään tilaan.² Verbinä on tyypillisesti *olla*-verbi, jota voi käyttää myös ilmaustyyppin rajauksen ehtona: tyypillisimmät paikallissijaiset olotilailmaukset voivat esiintyä *olla*-verbin yhteydessä lauseenytimessä osoittamassa subjektin tilaa. Ilmaustyyppi on merkitykseltään emergentti: sen tulkinta nousee kokonaishahmotuksesta, joka on enemmän kuin osiensa summa. Tilan tulkinta syntyy koko paikallissijailmauksesta konstruktion tuella, ei yksin vartalosanan merkityksestä (esim. *mustikka* tai *rähmä* ei osoita tilaa).

Paikallissijainen olotilailmaus ei siis kuulu joko leksikkoon tai kieliopillisiin rakenteisiin vaan kumpaankin. Kieliopillistumisteorian näkökulmasta voi olettaa, että se on syntynyt sekä kieliopillistumisen että leksikaalistumisen tuloksena. Perinteisesti kielioppi ja leksikko on kuitenkin erotettu toisistaan. Kieliopillistumisen tutkimuksessa on vastaavasti erotettu kieliopillistuminen ja leksikaalistuminen. Vaikka niitä pidetään erillisinä prosesseina, ei niiden keskinäisen vuorovaikutuksen mahdollisuutta kuitenkaan kiistetty. Leksikaalistuminen on vain jäänyt tarkastelussa sivuosaan. Siihen viitataan lähinnä silloin, kun esitellään kieliopillistumista kontrastoiden sitä leksikaalistumiseen. Niiden yhteisiin piirteisiin tai vuorovaikutukseen ei ole kiinnitetty liiemmin huomiota (ks. kuitenkin Chr. Lehmann 1989). Pääkriteeri kieliopillistumisen ja leksikaalistumisen erottamisessa on yleensä se, että korostetaan kieliopillistumisen yksisuuntaisuutta: leksikaalisista elementeistä tulee kieliopillisia morfeemeja mutta ei päinvastoin.

Jo Gabelenz ([1891] 1901: 250—251) ja Meillet ([1912] 1921: 140—141) puhuivat kieliopillistumisesta spiraalina. Tällä viitataan siihen, että kieliopillistumiskehitys toistuu yhä uudestaan: Vanhat kieliopilliset morfeemit saavat yhä abstraktimpia merkitystehtäviä. Niiden vanhoihin tehtäviin työntyy uutta aines-

²Siron (1964: 28) suhdessännön mukaisesti transitiivilauseessa paikallissijailmaus tyypillisesti asettaa objektin kuvaamaansa tilaan: *Etoarsaat panivat Vilkahaiset nujolleen*. Paikallissijailmauksen suhde verbiin vaihtelee lauseenytimen adverbiaalista vapaaseen tavan adverbiaaliin. Kvasipredikaattina paikallissijailmaus voi myös esiintyä pelkästään suorassa suhteessa nominiin. Tästä esimerkiksi käy nominativus absolutus -rakenne: *Vilkahaiset pönkivät koivet nujollaan*. Rakenne kokonaisuudessaan on yleensä tavan adverbiaalina suhteessa predikaattiverbiin.

ta, joka on peräisin sisältösanoista.³ (Vrt. Chr. Lehmann 1985: 316, Heine ym. 1991: 8—9, 245.)

Tarkasteluuni sopii kuitenkin paremmin sellainen näkemys, että spiraalin kiertet kuvaavat kieliopillistumisen ja leksikaalistumisen vuorovaikutusta tai vastavuoroisuutta: Uusi konstruktio yleistetään yksittäisten uudennosten tarjoaman mallin pohjalta. Tällainen yleistys nojaa analogiaan, samankaltaisuuksien hahmottamiseen, johon laajassa mielessä perustuu koko kielen järjestelmä (ks. Anttila 1977).⁴ Kieli koostuu erilaisista ja risteäivistäkin samankaltaisten ilmausten ryhmistä, paradigmoista. Kunkin ryhmän yhteisiä piirteitä voidaan kuvata skeemalla, joka edustaa ryhmästä tehtyä yleistystä. Skemaattisen yleistyypin mallin mukaan voi edelleen syntyä erikoistuneita rakenteita. Nekin pohjaavat yksittäisten lekseemien muodostamiin samankaltaisten ilmausten ryhmiin. Jatkossa pyrin tarkentamaan tätä kuvaa.

Kysymys yleistyksen ja yksittäisten malliesimerkkien suhteesta on kuin kysymys siitä, oliko muna ennen kanaa vai päinvastoin. Joidenkin kieliopillisten rakenteiden rekonstruktiossa voidaan osoittaa, että ilmaustyyppin lähtökohdat todellakin ovat muutamassa yksittäisessä lekseemissä. Tähän viittaa esimerkiksi propinkvatiivin historia, jota Maamies on tässä niteessä valottanut. En pyri tässä tarkastelussa samaan tapaan koko paikallissijaisen olotilanilmaustyyppin juurille. Tarkastelen ilmauksia synkronisesti nykykielen näkökulmasta. Kieliopillistumistutkimuksessa kuitenkin oletetaan, että myös yhdessä ja samassa kielen vaiheessa voi erottaa kerrostumia, jotka kertovat diakronisesta kehityksestä (ks. esim. Chr. Lehmann 1985). Edes sisäisen rekonstruktion ja vanhan kirjasuomen tarjoama materiaali ei välttämättä tarjoaisi vastausta kysymykseen, lähtikö tämäkin ilmaustyyppi leviämään vain muutamasta paikallissijailmauksesta. Se ei tunnu uskottavalta, koska paikallissijojen käyttö kaikkineen on vanhaa ja laajaa ja olotilanilmauskäyttökin ulottuu ehkä jopa myöhäiskantasuomeen asti.

³Spiraalin kiertet aiheutuvat eri suuntaan vetävistä voimista. Gabelenzin ja Mcillet'n mukaan tällaisia ovat pyrkimykset toisaalta ilmaisun helppouteen, mutta toisaalta sanoman selkeyteen. Edellinen aiheuttaa muotojen heikkemistä, redusoitumista, ja jälkimmäinen tuo niiden tilalle uusia ekspressiivisempiä ilmauskeinoja.

⁴Käytän termiä analogia laajasti kielessä hahmotettavista samankaltaisuuksista. En crottele Mcillet'n tapaan analogiaa ja kieliopillistumista eri voimiksi. Hänelle kieliopillistuminen vastasi lähinnä reanalyysin vaihetta ja analogia uudennoksen leviämistä ja yleistymistä. (Hopper — Traugott 1993: 32—62.)

2. Paikallissijailmaukset tilanilmauksina

Suomen kielessä kuten kielissä yleisemminkin on monia keinoja tilojen ilmaisuun:

Tilaverbi:	Hän seisoo (nurkassa). Hän makaa ~ nukkuu (sohvalla).
Verbin 3. infinitiivi:	Hän on seisoessa (nurkassa). Hän on makaamassa ~ nukkumassa (sohvalla).
Verbin 2. partiisiippi:	Hän on seisonut ~ seissyt (nurkassa jo kauan). Hän on maannut ~ nukkunut (sohvalla jo kauan). Hän on pukcutunut pupupyjamaan. ⁵
Yleinen paikallissija:	Hän on ollut seisonena (tässä jo kauan). Hän on tullut seisoneksi (tässä jo kauan). Hän on pukcutunena pupupyjamaan. Hän on pitkänään sohvalla, selkä suorana ja koivet oikosena.
Paikallissijailmaus:	Hän on seisaallaan, pystyssä, jaloillaan. Hän on makuulla ~ makuullaan ~ pitkällään, unessa ~ nukuksissa. Hän on pukeissa. Hän on kylmissään.
Possessiivirakenne:	Hänellä on kylmä.

Kuten esimerkeistä näkyy, kaikkia konstruktioita ei käytetä yhtä luontevasti samasta vartalosta. Ilmaustyytit poikkeavat yleensä myös kontekstiltaan jopa lauseen sisällä niin, että lauserakenteessa on erilaisia määritteitä (esim. *pukeis-sa*-ilmauksen yhteydessä ei ilmaista vaatteita, joihin puheenaoleva on pukeutunut, ks. Onikki 1996: 43). Eri ilmauksilla on toisistaan poikkeavat merkitykset. Eri konstruktioilla on siis erilaiset funktiot ja niiden leksikaaliset toteutumat ovat osin eriytyneitä. Eri konstruktioiden erilaisten käyttöjen tarkastelu olisi siinä mielenkiintoinen kysymys myös kieliopillistumisen kannalta: Mihin tar-

⁵Perfektin tilanilmauskäyttö voi kehittyä perfektin tyyppillisistä tulkinnoista, varsinkin tuloksen ilmaisemisesta. Lähtökohdan tarjoaa jo perfektin yleismerkitys: se ilmaisee menneeseen aikaan sijoittuvaa tilannetta, jolla on relevanssia nykyhetken kannalta. (Vrt. Bybee ym. 1994: 77; Frawley 1992: 349–351; Hakulinen ja Karlsson 1979: 248; diskurssin kannalta suomen perfektiiä ovat tarkastelleet Hakulinen ja Leino 1987 sekä Seppänen 1997.)

koituksiin kielessä on kehittynyt näin monta tilanilmaustyyppiä? Ovatko ne syntyneet eri aikoina siten, että aluksi tulokas on kilpaillut samasta käsitteistyksen alasta vanhemman rakenteen kanssa ja lopulta rakenteiden käytöt ovat eriytyneet? Vai ovatko ne jo alunperin syntyneet eri polkuja erilaisiin tehtäviin? En kuitenkaan voi puuttua näihin kysymyksiin tässä, vaan keskityn paikallissijailmauksiin. Palaan kuitenkin lopuksi kysymykseen paikallissijailmauksen ja 3. infinitiivin suhteesta, kunhan paikallissijailmauksen luonteesta on ensin saatu tarkempi kuva.

Ei myöskään ole itsestään selvää, millainen status olotilalla on kielen ontologiassa. Ilmityyppi se ei ole, koska sillä ei ole yhtä omaa ilmaustyyppiä. Mikäli olotilanilmauksilla koetaan olevan merkitysyhteys, voi erilaisten rakenteiden kirjo ilmentää sitä eräänlaisena piilokategoriana, kryptotyyppinä. William Croft (1991) on tarkastellut tilanilmauksia typologiselta kannalta ja todennut, ettei tilan ilmaisuun ole prototyyppistä ylikielellistä kategoriaa sillä tavoin kuin sanaluokkakako konstruoi kielen ontologiaa. Perinteisesti on todettu, että substantiivit ilmaisevat tyypillisesti olioita, verbit tapahtumia (ajallista muutosta) ja adjektiivit ominaisuuksia (kiinnittämättä huomiota ajalliseen keston; vrt. Langacker 1991a). Croftin (1991: 109–111) tulkinta sanaluokkien typologisista prototyypeistä nojaa puolestaan propositionaalisten aktien päätyyppeihin viittaussuhteeseen, modifiointiin ja predikointiin. Substantiivit esittävät prototyyppisen viittaussuhteen, adjektiivit määritesuhteen ja verbit predikoivat. Vähemmän tyypillisiä referenssin, modifiointin ja predikoinnin keinoja toteuttavat luokkien epätypillisemmät jäsenet. Tämän kehikon voi tulkita niin, että tila ei ole tyypillisimpiä predikoinnin aktilla ilmaistavia suhteita ja siksi myös sen ilmaisukeinot vaihtelevat.

Tila on ajallinen, mutta ajallisen ulottuvuutensa rajoissa muuttumaton.⁶ Tilaverbit tuntuvat prototyyppisiltä tilanilmauksilta, mutta puhtaita statiivisia tilaverbejä on suomen kielessä suhteellisen vähän (*makaa, nukkuu*; Sen sijaan tapaa kuvaavia yms. tilaverbejä on runsaammin, esim. *könöttää, löhöää*, eikä niiden ja dynaamisten verbien välillä ole selvää rajaa). Croft (1991: 139) toteaa, että verbiys vieroo statiivisuutta. Tiloja ilmaistaan useissa kielissä tyypillisesti predikatiivisilla ilmauksilla, jotka ovat usein muutosverbien partisiippi- tms. muotoja kuten *She was confused, excited, surprised*. Muina tilanil-

⁶Olotilan hahmotus edellyttää siis taustakseen implisiittisesti muutoksen käsitteen ja ajallisen rajautuvuuden: olotila rajautuu ajallisesti suhteessa muutokseen. Tilanilmaus ei kuitenkaan yleensä koodaa rajautuvuutta osaksi merkityshahmoaan. Paikallissijailmausten osalta puutun tähän luvussa 6.

maisun rakenteina Croft mainitsee omistusrakenteet ja lokaalirakenteet kuten *She is in love, in a bad mood*. Suomen paikallissijainen olotilanilmaus toteuttaa tätä lokaalirakenteiden taipumusta kehittyä tilanilmauksiksi. Osaltaan paikallissijailmaukset ovat myös keino hyödyntää muutosverbien johdoksia tilanilmausten vartaloina (*hereillä — herää, eksyksissä — eksyy, suutuksissa — suuttuu*). Lokaalirakenteita ovat lisäksi 3. infinitiivin paikallissijat ja yleisen paikallissijan sisältävät predikatiiviadverbiaalirakenteet (ks. myös Salmisen tässä niteessä tarkastelema kvasirakenne).⁷

Olotilan ilmaisukeinoissa ylittyy perinteinen sanaluokkajako. Lauseen predikoivan ytimen muodostaa kylläkin aina finiittiverbi, mutta se voi olla paitisi tilaverbi (*hän nukkuu*) myös partisiipin avulla muodostettu liittomuoto (*hän on pukeutunut juhlapukuun*) tai predikoivaan osaan voi kuulua 3. infinitiivi (*hän on nukkumassa*), predikatiiviadverbiaali (*hän on pukeutuneena juhlapukuun*) tai paikallissija-adverbiaali (*hän on juhlapuvussa*). Joukkoon voi lukea jopa omistus-/kokijarakenteen, jossa tilaa predikoiva osa on nominatiivimuotoinen substantiivi (*hänellä on kylmä*). Eri sanaluokilla on erilaiset morfosyntaktiset koodausmahdollisuudet. Näiden rakenteiden kuvaa kuitenkin yhtenäistää se, että kaikkiin liittyy verbin koodausominaisuuksia kantava predikaattiverbi.

Nominien ja verbien väliin yhteyksiin suomalais-ugrilaisissa kielissä on kiinnittänyt huomiota mm. Kangasmaa-Minn (1980: 289; 1984: 79). Nominieilla on hänen mukaansa kielikunnassa esikoisoikeus funktionaaliselta kannalta.⁸ Yhtenä osoituksena tästä hän pitää suomen verbaalinominirakenteiden runsautta. Kategorioiden välinen raja ei ole jyrkkä vaan niiden kesken voi

⁷Tutkimuksessa on jo vanhastaan kiinnitetty huomiota tähän suomen kielen ominaispiirteeseen. Cannelinin (1898) sanoin suomessa ilmaistaan adverbialilla sitä, mitä muissa kielissä ”adjektiivisella tai partisiippisella predikaatin täytteellä”. En kuitenkaan halua tässä korostaa predikatiivin ja paikallissijailmauksen vastakkainasettelua. Esiintyyhän kumpikin ilmaus-tyyppi nykysuomessa. Niillä on toisaalta varsin samantyyppisiä tehtäviä tilanilmauksina, vaikka toisaalta rakenteiden rinnakkaiselo kielii myös funktioiden eriytymisestä (ks. Onikki 1996).

⁸Verbivartalotkaan eivät voi esiintyä lauseissa sinältään vaan vaativat taivutuksen, jonka historialliset juuret juontuvat nominikategorioista (vrt. persoonapronominien, verbin persoonamuotojen ja possessiivisuffiksien samankaltaisuus). Tämä on tosin kielipillistumistutkimuksessa todettu yhdeksi tyypilliseksi kielipillistumispoluksi (vrt. esim. Chr. Lehmann 1995: 41). Koska verbi ja nomini voidaan yleensä uscimmissa kielissä crottaa morfosyntaktisin kriteerein toisistaan, olisi uniformitaarisuusperiaatteen vastaista olettaa verbikategorian syntyneen nomicista (uniformitaarisuusperiaatteesta luvussa 3; vrt. Huomo 1997: 62, Korhonen 1993: 325).

esiintyä niin samantyyppisiä merkitystehtäviä, että suhteen voi Kangasmaa-Minnin tapaan hahmottaa jopa eräänlaisena kilpailuna. Se voi kieliä kieliopilistumismuutoksesta. ”Finiittiverbien, verbaalinominien [infinitiivien ja partitiippien] ja tavallisten deverbaliinominien funktiot käyvät suuressa määrin yksiin, siten että verbaalinominin tunkeutuvat finiittiverbien ja deverbaliinominin taas verbaalinominien alueelle” (Kangasmaa-Minn 1980: 300). Kangasmaa-Minn näkee kategorioiden välisten erojen palvelevan paljolti lausedynamiikkaa; ne tarjoavat siis erilaisia syntaktisten suhteiden ilmaisukeinoja.⁹

Vain sanaluokkien prototyyppisimmät jäsenet toteuttavat kategoriansa kieliopillisen käyttäytymisen kokonaisuudessaan, esim. vain prototyyppisimmät nominin taipuvat sijassa ja luvussa (Croft 1984: 59-60; Heine ym. 1991: 266 loppuv. 33). Paikallissijaisissa tilanilmauksissa on tapahtunut siirtymä produktiivisesta nominien taivutuskategoriasta kiteytyneisiin adverbisiin tai aina-kin taivutukseltaan rajoittuneisiin rakenneskeemoihin.¹⁰ Heine ja kumppanit (1991: 133) listaavat piirteitä, joiden perusteella voi arvioida ilmauksen sijoittumista prototyyppisen nominin ja prototyyppisen adposition väliselle jatkumolle. Mm. mahdollisuus modifioida ilmausta erilaisin määrittein sekä määritteen ja pääsanan kongruenssi ovat fennistiikassakin perinteisesti käytettyjä testejä, joiden avulla nominin erottuvat adverbeista (Ahlman 1933):

4. Hän on kovassa humalassa ~ *kovissa päissään ~ kovasti päissään.

Tällaisten testien perusteella sanaluokkien sumea raja kulkee paikallissijaisten tilanilmausten kategorian sisällä. Heine ja kumppanit (1991: 251) toteavatkin, että kielissä tapahtuu paljon myös kielellisten luokkien, kuten sanaluokkien, välillä.

⁹Kangasmaa-Minnin (1980: 300) näkemys sanaluokkien crosta on hyvin samantyyppinen kuin Langackerin (1991a) kognitiivisen kieliopin luonnehdinta: ”Syntaktis-semanttisina kategorioina verbi ja nomini croavat toisistaan ennen kaikkea siinä suhteessa, että verbi kertoo ja nomini kuvaa. Asiat ja argumentit voivat seurata toisiaan jatkuvana nauhana, tai ne voidaan vyöryttää esiin staattisena, todettavana tilannekuvana. Verbaalinomini sijoittuu tässäkin puolittichen: se pilkkoo tapahtumanauhan pieniksi, tiuhaan vaihtuviksi näkymiksi ja edustaa siten muuttuvaa muuttumattomuutta”.

¹⁰Paikallissijailmaukset taipuvat ainakin periaatteessa niin olo-, tulo- kuin crosijassakin. Ilmauksia ei kuitenkaan käytetä suunnan eri dimensioilla symmetrisesti, vaan erityisesti crosi-jojen käyttö on muita rajoittuneempaa. Esim. *tuli tajuuhinsa* — **meni tajuistaan*, *selvisi humalasta* — **päistään*. Paikallissijojenkin osalta siis selvimmät adverbis taipuvat vähiten. (Vrt. G. Karlsson 1957: 94—95.)

3. Paikallissijojen polysemiaa

Kiteytyneet paikallissijailmaukset edustavat vartalon sanaluokan kannalta liukumoa substantiivien taivutuksesta kiteytyneiksi adverbeiksi. Paikallissijojen käytön kannalta ne puolestaan ilmentävät paikallissijailmauksille ja adpositiolle tyypillistä polysemiaa. Jo nimitys paikallissija osoittaa, että näiden morfeemien keskeisenä tehtävänä pidetään spatiaalisten sijaintisuhteiden ilmaisemista. Niiden käyttö ei kuitenkaan rajoitu lokaalisiin suhteisiin vaan kielissä toistuu samantyyppisiä merkitysryhmiä: temporaalisia, possessiivisia ja muita abstrakteja käyttöjä (*Kokous on viikolla 36, Ohjelma on Kainolla, Ei työ tekemällä loppu; Ruskaretkelle mennään syyskuussa, Vienossa on tauti, Missä suhteessa Riitta on paras ehdokas?*). Merkitysryhmät vaihtelevat vartalosanan luonteen mukaan, mutta ne voivat suosia myös erilaisia morfosyntaktisia rakenteita (kuten possessiivinen merkitys omistusrakennetta, ks. Nikanne 1990). Kieliopillisten morfeemien polysemiaa on kuvattu ja selitetty eri tavoin (ks. I.eino 1990a). Kieliopillistumisen kannalta kiinnostava ero vallitsee metaforaan nojaavien ja nk. abstraktionististen selitysten välillä.

Metafora on semanttinen laajentuma, jossa yleensä abstraktimpaa kohdekäsitettä ilmaistaan konkreettisemmän lähdealueen ilmauksin. Paikallissijojen ja adpositioiden konkreettisena lähdealueena on sijaintisuhteiden osoittaminen. Sen ilmaisukeinoja käytetään myös metaforisesti abstraktimmista kohdealueista kuten olotiloista. Lakoff (1990) on selittänyt metaforista kuvautumista lähdealueelta kohdealueelle invarianssihypoteesin avulla. Sen mukaan ilmauksen eri käytöissä säilyy sama mielikuvaskemaattinen käsitteistyksen perusrakenne. Jotta tilan ilmaisuun voidaan käyttää paikkasuhteen ilmaisukeinoja, täytyy siis paikallissijojen merkityksessä säilyä eri käytöissä sama mielikuvaskemaattinen perusrakenne, jonka avulla tila jäsentyy metaforisesti. Jos englannin preposition *in* prototyyppinen mielikuvaskema on INKLUUSIO rajatussa SÄILIÖSSÄ, siirtyy tämä hahmotus myös tilanilmauskäyttöön. Spatiaalisessa käytössä rajattuus on paikan rajattuutta, mutta tilalle ominaisempaa on ajallinen rajattuus. Tämä analogia mahdollistaa metaforisen siirtymän: yhtä hyvin kuin jokin voi mennä paikkaan, olla paikassa ja siirtyä pois paikasta, voi jokin siirtyä ajallisesti uuteen tilaan, olla jonkin aikaa ko. tilassa ja poistua ajallisesti tuosta tilasta (esim. *tulee kuumeeseen, on kuumeessa, paranee kuumeesta*).¹¹

¹¹Kangasmaa-Minn (1980: 294) on kiinnittänyt huomiota siihen, että paikallissijojen suunnan dimensio (tulo-, ero- ja olosijat) voi edustaa temporaalista suhdetta *ma*-infinitiivin esiintyessä liittopredikaattina (*menee syömään, on syömässä, tulee syömästä*).

Suomen paikallissijaiset olotilanilmaukset väljentävät kuvaa vielä siinä mielessä, että niissä esiintyy primaaristi sisäsija, mutta myös vakiintuneita ulkosijailmauksia.¹² Tämän voi tulkita niin, että sisä- ja ulkosijan välinen oppositio neutraalistuu tilanilmauskäytössä. Spatiaalinen avaruus on kolmiulotteinen. Sisä- ja ulkosijojen peruskäytöt jakavat sen keskeisiä sijaintisuhteita (ks. Lauerma 1990). Aika hahmotetaan sen sijaan tyypillisesti yksiulotteisena, joten ulko- ja sisäsijan eroa ei tarvita eri dimensioiden osoittamiseen. Sekä ulko- että sisäsijojen käyttöön sopii mielikuvaskemaattisena perusrakenteena pikemminkin sijainti ja siirtymä suhteessa väljästi rajautuvaan alueeseen kuin SÄILIÖN prototyyppinen hahmotus, johon kuuluu kolmiulotteisuus ja selvä rajautuvuus.

Kaikki tutkijat eivät kuitenkaan halua tulkita metaforaksi sijapäätteiden yms. kieliopillisten morfeemien käyttöä eri semanttisissa kentissä. Metaforatulkinnan ongelmana on, että se venyttää metaforan käsitteen hyvin laajaksi. Abstraktionistit ajattelevat, että kyse on pikemminkin kognition yleisistä säännönmukaisuuksista ja lainalaisuuksista: meillä on vain rajattu joukko käsiterakenteita, joten erityyppiset asiointilat on pakko hahmottaa samojen mallien mukaan (ks. Jackendoff—Aaron 1991). Abstraktionisteista esimerkiksi Ray Jackendoff on kylläkin lokalisti eli hän pitää paikkasuhteita ihmisen kognition kannalta perustavina, mutta ei silti näe abstraktimpien käsitteiden ilmaisua metaforisena laajentumana konkreettisista ilmauksista. (Brugman 1990: 260.)

Kumpaakin kantaa on vaikea kumota tai osoittaa oikeaksi. Lisäksi ne ovat synkronisen tason hypoteeseja, joista ei suoraan seuraa tiettyä diakronista tulkintaa. Kieliopillistumiskirjallisuudessa on kuitenkin enemmän käsitelty metaforan osuutta muutoksen mekanismina. Abstraktionistinen kanta jättää auki kysymyksen, onko polysemia sisäsyntyistä, ikään kuin valmiina ihmisen kielikyvyyssä vai kehittykö se kielen historian kuluessa. Avoimeksi jää myös se, mitkä seikat jälkimmäisessä tapauksessa selittäisivät erityyppisten alamerkitysten synnyn. Metafora ei siis ole ainut mahdollinen kuvaus polysemissä vaikuttaville merkityssuhteille, mutta kieliopillistumisen kannalta se on tarkimmin eksplikoitu. Metaforan asemaa muutoksen mekanismien joukossa tarkastelen tuonnempana luvussa 5.

Polysemissä ei sinällään ole kyse kieliopillistumisesta. Kieliopillistumisen tutkimuksessa on omaksuttu uniformitaarisuusperiaate, jonka mukaan on syytä olettaa, että kielissä ovat vallinneet samantyyppiset prosessit kautta aiko-

¹²Sisäsijaa voi pitää primaarina olotilanilmauskäytön sijana mm. siitä syystä, että se on 3. infinitiivin sija. Se on myös historiallisesti vanhempi, edelleen laajakäyttöisempi ja lauseen kchysadverbiaalin sija (*Sodassa ja rakkaudessa ovat kaikki keinot luvallisia*).

jen (Hopper—Traugott 1993: 38). Jos polysemiaa on nyt, sitä on ollut muinaisissakin kielimuodoissa. Polysemian lisääntyminen (tai väheneminen) ei myöskään ole kieliopillistumismuutos silloin, kun esim. paikallissijojen pääte-morfeemit ja konstruktio tyypit säilyvät ennallaan eri käytöissä. Sen sijaan kieliopillistumismuutos on käynnissä silloin, kun myös konstruktion hahmotus muuttuu. Kuitenkin jo merkityksen abstraktistuminen on sinällään listattu yhtenä osatekijänä niiden kriteerien joukkoon, jotka Heine, Claudi ja Hünemeyer (1991: 156) luettelevat kieliopillistumista osoittavina piirteinä (ks. taulukko 1). Abstraktistumisen tulokseksi voidaan tulkita se, että paikallissijalla on sekä spatiaalisia että abstraktimpia kuten olotilanilmauskäyttöjä. Siirryinkin nyt tarkastelemaan kieliopillistumisen kriteereitä.

4. Leksikaalistumista ja kieliopillistumista

Paikallissijaisen olotilanilmauksen voi tulkita sekä leksikaalistumisen että kieliopillistumisen tulokseksi. Tarkastelen seuraavaksi kriteereitä, jotka painavat vaaka suuntaan tai toiseen. Kieliopillistuminen ja leksikaalistuminen ovat muutoksia, jotka päätellään staattisina kuvattavien ilmaustyyppien perusteella siten, että ilmaustyyppit oletetaan muutoksen tuloksiksi. Leksikaalistumisen ja kieliopillistumisen osuuden voi kiteyttää taulukkoon 1 (seuraavalla sivulla). Taulukko havainnollistaa sitä, että kriteerit voi yhdestä näkökulmasta tulkita osana leksikaalistumista ja toisesta osana kieliopillistumista. Kommentoin taulukon jälkeen siinä esitettyjä kriteereitä.

Olotilanilmauskäyttö on toisaalta abstraktistumista suhteessa sijainnin ilmaisuun, mutta samalla myös merkityslisä: ilmauksen polysemia on lisääntynyt (1). Leksikaalistumista paikallissijaisissa olotilanilmauksissa on se, että on syntynyt uusia leksemejä, joilla on kiteytynyt muotoasu (2.1) ja erikoistunut merkitys (2.2; *nukuksissa, kylmillään*). Niitä ei siis voi tuottaa produktiivisesti osistaan. (Vrt. Anttila 1972: 149—152.) Näin on tapahtunut siirtymä nominien produktiivisesta taivutusparadigmasta kiteytymiksi, joista osa täyttää adverbien kriteerit ja osa sijoittuu nominien marginaaliin sanaluokkien rajavyöhykkeeseen. Tämä kategorioiden rajalle sijoittuminen on kaksikasvoinen ominaisuus, jonka voi toisaalta tulkita leksikaalistumiseksi ja toisaalta kieliopillistumiseksi.

LESIKAALISTUMISTA

1. Merkityksen siirtymä
spatiaalisista suhteista
olotilojen ilmaisuun

2. Osittainen sanaluokan vaihdos
taivutetuista nomineista adverbeiksi,
vrt. *kovassa humalassa - kovasti päissään*

2.1. Produktiivisesta
taivutusparadigmasta
kitytyneiksi leksemeiksi
(*jalkeilla, päissään*)

2.2. Merkityksen
erikoistuminen
(*olla mustikassa, kalalla*)

2.3. (De)kategorioituminen:
pääkategorioista (nomineista)
kitytyneiksi adverbeiksi

3. (De)grammaattistuminen:
crillisistä morfemeista
yhdeksi kitytyneeksi
kokonaisuudeksi

KIELIOPILLISTUMISTA

1. Merkityksen
abstraktistuminen:
abstrakti merkitystietävä
on kielio pillistunccmpi
kuin spatiaalinen.

3. Osittainen morfosyntaktinen
restrukturaatio: morfemnit
[(johdin) + (i) + //s-sija
+ (poss.suff.)] tulkitaan
olotilanilmauksen formulaksi
3.1. Eriytyminen crilliseksi
morfosyntaktis-semanttiseksi
kategoriaksi: ilmaustyyppi
prototyypisest i epätoiminnallisen
kokijan tai patientin tilan
ilmaisuun (*Hän on nukuksissa,
Talo on rakenteilla*)

4. (Re)grammaattistuminen:
syntyy ilmaustyyppiä,
joilla on aspektuaalinen,
modaalinen tai syntaktinen
erikoisfunctio:
kuolemaisillaan (ks. Maamies)
on tehtävissä (ks. Pekkarinen)
adpositio (ks. Jaakola)

TAULUKKO 1. Leksikaalistumisen ja kielio pillistumisen kriteereitä sovellettuna paikallis-
sijaisiin olotilanilmauksiin.

Kieliopillistumisen kannalta kiteytyneistä ilmauksista on syntynyt oma morfosyntaktissemanttinen luokkansa tai pikemminkin ryhmä ilmaustyyppjä, jotka skemaattisemmalla tasolla voi liittää yhteen (3). Eri ilmaustyytit voi yhdistää morfologiseksi skeemaksi, jossa kaarisulkeet kuvaavat valinnaisuutta: [vartalo + (nomininjohdin) + (i) + //s-sija + (possessiivisuffiksi)]. Morfologiset ja syntaktiset piirteet eivät yksin kuitenkaan erota olotilanilmaustyyppiä paikallissijojen muusta käytöstä, vaan ilmauksen luonteen ratkaisee viime kädessä semanttinen tulkinta. Ilmaukset ovat suurelta osin olotilan merkitykseen vaikiintuneita, kiteytyneitä lekseemejä. Yleisimpiä johdostyyppjä edustavat *nukuksissa* ja *hereillä* -tyypit. Göran Karlsson (1957) on tutkinut näitä johdostyyppjä ja Jaakko Sivula (1989) kiimatermistöön kuuluvia paikallissijailmauksia (*olla kiimassa ~ kiimallaan, juoksussa ~ juoksullaan, rököllään* jne.). He ovat todenneet, että paikallissijainen ilmaustyyppi on runsaampi suomessa kuin lähisukukielissä. Tämä viittaisi siihen, että se on syntynyt myöhäiskantasuomen jälkeisinä esikirjallisina aikoina (vrt. G. Karlsson 1957: 67). Sivula (1989: 284) kutsuu sitä olo-tulosijatyyppiksi. Hän luonnehtii sitä muotiksi, jonka mallin mukaan voi syntyä uusia ilmauksia. Ilmaustyyppissä on siis myös produktiivisuutta, mikä puoltaa sen käsittelyä kieliopillistuneena rakenteena. Sillä on myös erikoistunut merkitystehtävä. Palaan tuonnempana kysymykseen, voiko sitä eritellä tarkemminkin kuin kutsua sitä yleisluontoisesti olotilanilmaukseksi (3.1).

Kieliopillistumiskirjallisuudessa törmää myös sellaisiin termeihin kuin de-grammaattistuminen. Degrammaattistumisessa yksikkö kadottaa kieliopillisen statuksensa tai saa vähemmän kieliopillisen funktion ja regrammaattistumisessa kieliopillistuu sellainen yksikkö, joka ei aiemmin ole ollut kieliopillinen. (Ks. Heine ym. 1991: 4–5 ja siinä mainitut lähteet.) Degrammaattistumisena voi halutessaan nähdä myös sen, että kiteytymät tulkitaan yhtenä kokonaisuutena, jossa eri kieliopillisilla morfeemeilla ei ole samaan tapaan itsenäistä funktiota kuin produktiivisessa käytössä (3). Adverbit syntyvät usein johonkin sijamuotoon jähmettyneistä nomineista ja niiden status sanaluokkana on vähäisempi kuin pääkategorioiden nominien ja verbien.¹³ Siirtymää pois pääkategorioista on myös kutsuttu dekategorioutumiseksi (2.3, *decatégorialization* Hopper—Traugott 1993: 103–104).

¹³Hopper ja Traugott (1993: 104) mainitsevatkin lokatiiviset nominit yhtenä keskeisenä adverbien lähteenä.

Regrammaattistumisena voi puolestaan nähdä sen, että jokin kieliopillisten morfeemien kokonaisuus kiteytyy uuteen kieliopilliseen funktioon. Kieliopilistumisen toista kierrosta edustavat sellaiset paikallissijailmauksista tai erityisesti paikallissijaisista olotilanilmauksista eriytyneet ilmaustyytit, joille on erikoistunut oma morfosyntaktissemanttien funktio. Se voi liittyä sellaisiin kieliopillisiin luokkiin kuin aspektiin (*on kuolemassa, kuolemaisillaan*, ks. Maamies tässä niteessä) tai modaalisuuteen (*on tehtävissä*, ks. Pekkarinen) tai kyse voi olla sanaluokkien välisestä siirtymästä kuten silloin, kun paikallissijailmaus saa adposition syntaktisen aseman (ks. Jaakola). Tällaisen kehityksen voi nähdä leksikaalistumista tai sitä myötäilevää kieliopillistumista seuraavaksi, yhä erikoistuneemmaksi kieliopillistumiseksi, ja sen vuoksi regrammaattistumiseksi (vrt. Metslang 1994: 215). Näin tulkittuna *de-* ja regrammaattistuminen voivat toteuttaa saman kehityksen eri puolia: yksittäinen morfeemi toisaalta menettää itsenäisen kieliopillisen statuksensa, mutta toisaalta saa osana laajempaa kokonaisuutta uuden kieliopillisen funktion.

Tällaisissa funktioiden erikoistumisissa on niissäkin kyse yhtä aikaa leksikaalistumisesta ja kieliopillistumisesta: uusi kieliopillinen kategoria syntyy yksittäisten malliesimerkkien kautta. Ainakin tällaisissa tapauksissa termit *de-* ja regrammaattistuminen tuntuvat turhilta (regrammaattistumisesta vrt. Hopper—Traugott 1993: 166). Christian Lehmann (1995: 19) toteaa, ettei ole osoitettu yhtään vakuuttavaa esimerkkiä degammaattistumisesta. Näillä termeillä on pyritty nimeämään sellaisia kieliopillistumisen puolia, jotka näyttävät joiltakin osin käyvän kieliopillistumisen yksisuuntaisuutta vastaan. Tältä voi vaikuttaa mm. silloin, kun leksikaalistuminen ja kieliopillistuminen ovat vuorovaikutuksessa. Näyttäisi pikemminkin siltä, että ainakin paikallissijaisten olotilanilmausten kehityksessä kieliopillistuminen ja leksikaalistuminen toimivat yhdessä ja ovat siten saman kehityskulun eri puolia. Tämän vuorovaikutuksen tarkempi analyysi voi olla antoisampaa kuin ilmiön kuitaaminen uusilla nimiläpuilla. Tarjotut nimitykset kun helposti vahvistavat mielikuvaa, jossa kieliopillistuminen ja leksikaalistuminen seuraavat toisiaan ja ovat toisilleen vastakkaisia — vain siten kieliopillistuminen voi ”vähetä” (*de-*) tai alkaa uudelleen (*re-*).

5. Metonymia kieliopillistumisen mekanismina

5.1 Paikallissijaisten olotilanilmausten muutosmekanismeja

Yleisellä tasolla kieliopillistumisen tutkimus pyrkii löytämään muutoksen mekanismit: onko erotettavissa universaalit muutostyypit ja ovatko ne jossain määrin erikoistuneita kieliopillistumisen vaiheen mukaan. Kieliopillistumisen tutkijoiden välillä vallitsee painotuseroja:

— Heine, Claudi ja Hünemeyer (1991: 27, 36, 1995) ovat kiinnostuneita kielenulkoisina pitämistään kieliopin konseptuaalisista lähdeskeemoista, kuten että sijainnin skeema "X is at Y" on progressiivin yksi lähdekäsittely.

— Hopper ja Traugott (1993) sen sijaan korostavat enemmän konversatio-naaliin implikaattureihin perustuvaa kontekstuaalista päättelyä eli pragmaattisten diskurssitekijöiden osuutta kieliopillistumisessa. Esim. millä ehdoin sijainnin ilmaus tulkitaan myös ja ensi sijassa tilanilmaukseksi.

— Bybee, Perkins ja Pagliuca (1994) painottavat kieliopillisten elementtien sisällökkyyttä, semanttisia alkulähteitä, kuten että sijainnin ilmaukset ovat vallitseva progressiivin lähde maailman kielissä. He myös olettavat, että alkuperäinen merkityssisältö vaikuttaa myöhempien kieliopillistenkin merkitysten hahmotuksessa ja koko kieliopillistumispolussa. Bybee ja kumppanit erottelevat selkeimmin kieliopillistumisen eri mekanismityyppejä ja pitävät esimerkiksi metaforaa ja metonymiaa kytkeytyvää kontekstuaalista päättelyä kahtena eri mekanismina, joilla voi olla erilaiset esiintymisedellytykset (Bybee ym. 1994: 283). Heine ja kumppanit (1991) taas katsovat, että kieliopillistumista luonnehtii niiden yhteisesiintyminen.

Suomen kielen paikallissija ilmaustyyppissä metonymia ja sen sukusiset merkityksenlaajentumat näyttelevät keskeistä osaa. Tarkastelen seuraavaksi, mitä metonymialla on kieliopillistumisen yhteydessä tarkoitettu ja minkälaisia käsitteitä on esitetty sen rinnalle kuvaamaan joko lähisukuisia liitännäisilmiöitä tai metonymian vaihtoehdoiksi tulkittuja muutoksen tyyppisiä. Ensin luon kuitenkin yleissilmäyksen niihin muutosmekanismeihin, joiden oletetaan vaikuttaneen paikallissijaisten olotilanilmauksen synnyssä.

Suomen paikallissijojen päätteet ovat syntyneet osin reanalyysin kautta. Muusta syntyhistoriasta ei ole tietoa. Se mitä suomen sijajärjestelmän diakroniasta on oletettu, ei ylipäänsä tue hypoteesia affiksien lekseemilähtöisyydestä (Tapani Lehtinen suullisesti). Suomen sisäsijat ovat syntyneet **restrukturaa-**

tion tietä siten, että yleinen paikallissija on yhdistynyt *s*-latiiviin ja ne on hahmotettu yhdeksi taivutuspääteeksi (*-snA* > *-ssA*). Nuoremmassa ulkosijoissa yhdistynyt elementti on ilmeisesti saatu paikanjohdoksesta, vrt. nykyinen *-la*-johdin (*-lnA* > *-lla*). (L. Hakulinen 1979: 103—104, Leino 1990b: 125—126 ja niissä mainitut lähteet.)

Heine, Claudi ja Hünemeyer (1991: 48, 160) esittävät, että kieliopilistumisessa on universaalisti todettavissa seuraavat abstraktistumisen ketjut, jotka heidän näkemyksensä mukaan pohjaavat metaforisiin siirtymiin:

- (1) HENKILÖ > ESINE > TOIMINTA > **PAIKKA** > AIKA > LAATU
- (2) SPATIAALISET SUHTEET > IHMISKESKEISET SUHTEET > ELOTTOMIEN OLOIDEN VÄLISET SUHTEET

Ketjuista ensimmäinen edustaa leksikaalisista alkulähteistä etenevää kehitystä ja jälkimmäinen suhdekäsitteitä. Kun tarkastellaan sellaisia suhdekäsitteitä kuin sijainnilmauksia, ollaan jo relaatioiden tasolla, joka ei enää välttämättä edusta kieliopilistumisen leksikaalisia alkulähteitä. Suhdekäsitteiden tasolla paikka muodostaa konkreettisimman lähdealueen (Heine ym. 1991: 161). Heinen ja kumppaneiden (1991: 49) skaalassa muutos paikanilmauksesta tilanilmaukseksi edustaa ketjun 1 jälkimmäistä puoliskoa paikasta laatuun. Laadun kategoria on hyvin heterogeeninen, sen ilmaistyyppejä ovat niin adjektiivi, tilaverbi kuin adverbikin. Tällainen monilähtöisyys ja abstraktisuus sopii kieliopilistumisen loppupään ilmauksille.¹⁴ Heinen ja kumppaneiden esittämä ketju ei sovellu paikallissijailmauksiin siten, että paikan ja olotilan merkitystehtäviä välittäisi erillinen ajan merkitys. Sen sijaan temporaalinen merkitys on toistuva paikallissijojen polysemian alamerkitystyyppi. Lisäksi olotilanilmauksen abstrahoitumisessa aikasuhteen tulkinnalla on keskeinen rooli: sijaintisuhde ei enää ole erotteleva, vaan paikallissijailmauksen kuvaama suhde hahmottuu ensi sijassa olotilassa ”sijainnin” edellyttämäksi ajalliseksi ”sijaintisuhteeksi”.

Mikäli paikallissijaisten olotilanilmausten kehitys noudattaa Heinen ja kumppaneiden esittämää kakkosketjua, täytynee olettaa, että ihmiskeskeinen funktionaalinen päättely on ollut keskeisellä sijalla niiden olotilan merkityksen konventionaalistumisessa. Useimmat vakiintuneet ilmaukset kuvaavatkin joko prototyyppisesti ihmisen kokemaa tilaa tai ihmisen toiminnan näkökulmasta

¹⁴Ongelmalliscmpaa on, että Heinen ja kumppaneiden karkaa jako houkuttelee etsimään yhteisiä nimittäjiä koko kategorialle. He toteavat itsekin, että laadun kategoria kaipaavaa tarkempaa analyysia (mts. 49).

hahmotettua elottoman olion tilaa (samansuuntainen kuva syntyy myös Onikin 1994 kartoittamista paikallissijaisista asennon, ilmeen ja ulkoisen hahmon ilmauksista). Mutta toisaalta ihmiskielet ovat luonnostaan ihmiskeskeisiä, joten kysymys on myös siitä, kuinka tiukasti ihmiskeskeisyys rajataan. Ketjun 2 paikkansapitävyyteen ei voi ilman lisätutkimusta ottaa kantaa.

Kun paikanilmaus on laajentunut tilanilmaukseksi, voi siirtymävaiheessa olettaa vaikuttaneen **kontekstuaalisen päättelyn**, joka on asteittain johtanut siihen, että sijaintisuhteen sijasta tulkinnassa on painottunut temporaalinen suhde ja tilan tulkinta. Tilan konkreettisen esiintymispaikan tai tuntomerkkien ilmaus on tulkittu abstraktisemmaksi tilanilmaukseksi. Göran Karlsson (1957, 1960) on pohtinut erityisesti *nukuksissa* ja *hereillä* -tyypin *i:n* motivaatiota. Hän on tullut siihen tulokseen, että ilmaustyytit ovat abstraktistuneet tilanilmauksiksi tilan konkreettisempia ilmenemismuotoja kuvaavista ilmauksista. Monikolle voi usein tästä näkökulmasta antaa useudesta motivoituvan selityksen, vaikka sen perusteella ei voi ennustaa nykyisten kiteytyneiden ilmaustyyppien *i*:llisyyttä. Esimerkiksi *väijyksissä* olisi merkinnyt väijymispaikoissa oloa. Ilmausta *turvoksissa* taas voi verrata sellaiseen ilmaukseen kuin *paiseissa*, joka kuvaa ihoa peittäviä taudin oireita. (G. Karlsson 1957: 79–90.) Abstraktistumiskehityksen voi tulkita metonymiasta motivoituvaksi metaforistumiseksi: taudin oireet ovat osa koko sairastamisen tilaa ja näin ne ovat voineet edustaa sitä. Niiden ilmaus on puolestaan voitu tulkita koko olotilan ilmaukseksi. Itse asiassa nykysuomen paikallissijaisten olotilanilmausten monissa merkityksryhmissä voi nähdä vastaavaa spatiaalisen, konkreettimman ja olotilan merkityksen yhteiseloja. Tältä pohjalta saattaa myös osin motivoitua paitsi monikko ja possessiivisuffiksi myös se, kumpi sijasarja on vakiintunut ilmaustyyppiin:

Hän on siteissä.	— sekä kiinteä yhteys (KONTAKTI) että tila
Hän on kaupassa.	— sekä sisällä sijainti (INKLUUSIO) että toiminnan tila
Hän on varpaillaan.	— sekä päälläolo että asento
Hän on pizzalla.	— sekä läheisyydessä sijainti (ASSOSIAATIO) että ruokailun tila

Oletuksiin abstraktistumiskehityksestä on kuitenkin liitettävä muutama varaus. Ei nimittäin ole mielekästä kuvitella kielen vaihetta, jossa olisi puhuttu vain konkreettisista asioista. Tilan konkreettisia tuntomerkkejä ei voi erottaa tilan merkityksestä esimerkiksi kiinteän yhteyden ilmauksissa kuten *järvi on jäässä*. Ilmaustyyppin ikä on avoin (L. Hakulinen 1979: 530). Göran Karlsson (1960, vrt. 1957: 88) epäilee myös, ettei useus välttämättä ole *i:n* ainut alkuperäinen merkitys. Se on voinut kautta aikojen olla myös epämääräisyyden ilmaus. Tilanilmauksissa sen voi tältä pohjalta usein tulkita epämääräisen vaiheen ilma-

ukseksi tms. (esim. *nukuksissa* ja *torkuksissa* osoittavat unen ja valheen epämääräistä välitilaa; vrt. Maamiehen, Pekkarisen ja Salmisen tässä niteessä kuvaamien ilmaustyyppien i:hin).

Kieliopillistumismuutosten tarkastelussa olennaista ei ole uusi polyseeminen alamerkitys vaan uuden, morfosyntaktissemanttisesti omaksi tyypiksen hahmottuvan ilmaiskeinon eriytyminen. Nykykielen kannalta paikallissijaisten olotilanilmausten keskeiset morfosyntaktiset rakenneskeemat ovat nominien produktiivisesta taivutusparadigmasta erityyneitä. Erityisesti *-i-* toimii useissa adverbeissa merkinä siitä, että ilmaus on erkaantunut produktiivisesta taivutusparadigmasta. (Vrt. Tuomikoski 1973: 204.) Possessiivisuffiksi voi toimia osin samaan tapaan. Se on kiteytynyt osaan ilmauksista siten, ettei sen esiintymistä voi ennustaa omistusliitteen yleisistä merkitystehtävistä. Joidenkin vartaloiden yhteydessä se esiintyy vapaassa vaihtelussa possessiivisuffiksittoman vartalon kanssa (*silmät sikkaralla ~ sikkarallaan*). Merkitystehtävän hämärtymistä osoittavat myös muutamat silmiini osuneet esimerkit 3. persoonan vaikiintumisesta muidenkin persoonien paikalle (esim. *Viime vuosina olen asettunut paikoilleen*). Kiteytymä siis tuotetaan ja tulkitaan kokonaisena yksikkönä eikä sen osia tarvitse analysoida.

Metonymyminen suhde tilassaolijan tai tilan tuntomerkkien sijainnin ja itse kokonaistilan välillä on siis mahdollistanut siirtymän, jonka lopputuloksena on **metaforinen siirtymä** paikan käsitteistyksestä olotilan käsitteistykseen. Metaforinen siirtymä on tapahtunut silloin, kun lokatiivikonstruktiossa on alkanut esiintyä verbikantaisia aktiviteetin tai tilan ilmauksia paikanilmauksen sijasta (vrt. Bybee ym. 1994: 292). Verbinjohdoksissa on edelleen jatkumo osanot-tajan nimeävästä nomen acti -tyypistä tilan tai toiminnan nimeävään nomen actionis -tyyppiin mutta riippumatta johdoksen luonteesta paikallissijailmaus tulkitaan olotilanilmaukseksi: *Hän on sidoksissa, ostoksilla; ajossa, kerjuulla*. Ilmaustyyppi on laajentunut vartaloihin, joiden tulkinnassa sijaintisuhde ei ole merkityksen kannalta olennainen, merkityksiä erotteleva kriteeri. Kehityksessä on siis tapahtunut myös **yleistymistä**. Metonymialla näyttää olevan avainrooli tässä merkityssiirtymien ketjussa. Metonymian kautta on tapahtunut eri tapauksissa erilaisia siirtymiä. Ilmaustyyppin syntyä on leimannut siirtymä sijainnista olotilaan, mutta myös olotilan merkitykset ovat muuttuneet, esim. ensi sijassa asentoa kuvaava tilanilmaus on abstraktistunut psykofyysisen tajunnan tilan merkitykseen ilmauksissa *nukuksissa* (vrt. *nuokkua*) ja *torkuksissa* (G. Karlsson 1957: 70—71, Mulari 1978: 77—78, 93).

5.2 Metonymian tulkintoja

Kieliopillistumistutkimuksessa metonymia ja sen lähisukuiset ilmiöt saavat eri tavoin painottuvia kuvauksia ja termistökin vaihtelee. Yleensä ottaen metonymia on lähekkäisyyteen perustuva suhde, jossa yksi käsite voi edustaa siihen assosioituvaa toista käsitettä tai laajempaa kokonaisuutta. Assosiaatio perustuu kokemukselliseen kimputtumiseen: metonyyminen käsite edustaa siihen kokemuksessa yhdistyvää käsitettä. Suhde on indeksinen samaan tapaan kuin savu on tulen merkki, mutta sen ei tarvitse olla kausaalinen syy-seuraussuhde. Tärkeä metonymian osa on synekdokee, jossa osa edustaa kokonaisuutta tai päinvastoin. Siten voidaan puhua *auttavista käsistä* auttajien sijasta tai todeta, että *koko Suomi juhli jääkiekkosankareita*, kun tarkoitetaan useimpia suomalaisia. Siinä missä metafora on siirtymä käsitteistyksen alalta toiselle — kohdekäsitettä ilmaistaan lähdekäsitteen ilmauksin — pysyttelee metonymia saman käsitteistyksen alan piirissä, mutta siinä yhden käsitteen ilmaiseminen edustaa samalla toista läheiskäsitettä.

Heine, Claudi ja Hünemeyer (1991: 71) esittävät Brintonilta (1988: 197—198) peräisin olevan määritelmän, joka selvittää metonymian käsitettä siltä kannalta kuin se on hyödyllinen kieliopillistumisen tarkastelussa: metonymia on näkökulman vaihdos, joka koskee kokonaistilanteen osaa.¹⁵ Tällaisen muutoksen keskus on kontekstissa, jossa kaksi merkitystä ovat mahdollisia yhtä aikaa. Tällöin näkökulma voi painottaa uutta merkitystä vanhan kustannuksella. Heine ja kumppanit (1991: 71—72) kutsuvat tätä kontekstin virittämäksi uudelleentulkinnaksi (*context-induced reinterpretation*) ja he erottavat siinä kolme idealisoitua vaihetta (ks. myös Pekkarisen esimerkkiä tässä niteessä):

Vaihe I: Kielellinen yksikkö hankkii fokaalisen merkityksensä A lisäksi lisämerkityksen B tietyssä kontekstissa C. Ilmaus voi olla kaksitulkintainen A:n ja B:n välillä, ja on mahdollista, että puhuja ja kuulija päättävät toisistaan poikkeavan merkityksen. Tällainen A:n ja B:n yhteiselo on laa-

¹⁵Metonyyminen laajentuma rinnastuu perspektiivistämiseen (*perspectivization*), näkökulman vaihtoon: kielellisen yksikön eri käytöt korostavat sen eri puolia siten, että seurauksena voi olla merkityksen muutos (Taylor 1989: 90). Tämän voi kuvata myös niin, että prototyyppirakenne voi laajentua siksi, että eri kontekstit etualaistavat sen eri puolia (Givón 1989). Kyse on samalla myös skemaattistumisesta eli skeeman muodostumisesta: kun konkreettista ilmausta käytetään eri konteksteissa, voidaan eri käytöistä yleistää skeema. Ilmauksen merkitys myös yleistyy tätä tietä. (Heine ym. 1991: 72.)

jemminkin tunnusomaista kielellisille muutoksille (Heine ym. 1991: 267 viite 6).

Seuraavat esimerkit ovat tapauksista, joiden monimerkityksisyys on synkronistekin todettavissa ainakin Nykysuomen sanakirjan (NS) esimerkistöissä.

Esim. 1. *tela* merkitsee alustana käytettyä puuta ja niinpä esimerkiksi veneen vetäminen *talviteloille* ilmaisee spatiaalisen sijaintisuhteen muutosta mutta samalla myös muutosta veneen funktionaalisessa tilassa. Talviteloilla puuvene yleensä myös kokee fysikaalisia muutoksia, rapistuu siten että se täytyy kunnostaa ennen keväistä vesillelaskua. Praktisessa kontekstissa voikin relevanttimmin olla kyse näistä funktionaalisista tilanteen puolista, kun puhutaan siitä, että *vene on talviteloilla*. Se ei siis ole vesillä käytettävissä.

Esim. 2. *torkkua*-verbi on aiemmin ilmaissut alaspäin suuntautuvaa liikettä samaan tapaan kuin *nuokkua*, ja sisäsjainen johdos *torkuksissa* on kuvannut ensi sijassa pään asentoa (G. Karlsson 1957: 70–71). Tämä merkitys näkyy vielä seuraavasta Nykysuomen sanakirjan esimerkistä: *istui kauan pää torkuksissa pirtin penkillä, ei mitään haastanut, myhäili vain*. Koska tällainen pään alaspäin taipuva asento on tyypillinen nukahtavalle, on ilmausta voitu metonymisesti käyttää myös nukahtelevan tai nukkuvan tilan kuvaukseen: *Lapsi on jo torkuksissa*. Usein vain lausumaa laajempi konteksti voisi paljastaa, onko kyse pelkästä asennon kuvauksesta vai myös psykofyysisen tajunnantilan kuvauksesta, silloin kun kuvataan kokonaisuutena ja tilannetta, jossa kumpikin merkitys voi toteutua yhtä aikaa. Tulkintojen painopiste voi myös osin eriytyä teemojen mukaan, ruumiinosateema pää voi herkemmin saada asennon ja koko olio teemana tajunnantilan tulkinnan: [Hevosen] *pää riippui torkuksissa* [= nuokuksissa] ja turvallaan *hipoi se hänen otsaansa. Hän istui penkillä pää torkuksissa*. — *Hän istui penkillä torkuksissa*.

Vaihe II: B mahdollistaa ilmauksen käytön uudessa kontekstissa, johon A ei sovi.

Esim. 1. Funktionaalisen tilan implikaatioiden tuella ilmausta *teloilla* voidaan käyttää tiloista, joissa spatiaalinen sijainti ei ole erotteleva tai ei ole ollenkaan mukana. NS antaa esimerkin *Rattaat olivat vielä talvisilla teloillaan 'talvikorjuussa'*. Esimerkki ei edellytä tiettyä spatiaalista teloilla sijaintia, vaikka sellainenkin tulkinta on mahdollinen. Spatiaalinen sijainti ei ole mukana metaforisessa laajentumassa, kuten *pelkää aivonsa vierivän pois oikeilta teloiltaansa*;

ja jälleen *teloillensa saattaa asiain tilan* (Kivi). Possessiivisuffiksi saattaa tällaisissa tapauksissa eriytyä abstraktimman merkityksen yhteyteen.

Esim. 2. *torkuksissa*-ilmausta voidaan käyttää, vaikka kuvattava henkilö olisi kokonaisuasennossa, jossa pää ei voi riippua alaspäin, esim. makuuasennossa. Samoin sitä voidaan käyttää kontekstissa, joka fokusoi yksinomaan tajunnantilaan: *havahtua torkuksista(an)*.

Vaihe III: B konventionaalistuu ja muodostaa sekundaarin merkitysfokuksen.

Esim. 1. NS tuntee *teloillaan*-ilmauksen erillisen metaforisen alamerkityksen, mutta nykykielessä se on harvinainen. Tutumpi on saman mallin mukaan metaforistunut ilmaus *raiteillaan*: *hän on poissa raiteiltaan, saadaan asiat oikeille raiteille*. Joka tapauksessa ilmaus käy esimerkiksi paikallissijaisesta olotilan ilmaustyyppistä siten, että sen käyttö ei välttämättä edellytä spatiaalisen sijainnin merkitystä vaan merkityksessä voi korostua funktionaalisen tilan tulkinta, josta on tullut sekundaari merkitysfokus.

Esim. 2. Nykysuomessa ilmaus *torkuksissa* on ensisijaisesti puolinukukissa olevan tajunnantilan kuvaus; ei siis ole syntynyt pelkästään sekundaaria merkitysfokusta vaan se on siirtynyt keskeisimmäksi merkitykseksi.

Esimerkit ovat leksikaalisia merkityksenmuutoksia, mutta samantyyppinen laajentuma ruokkii myös kieliopillistumista. Paikallissijailmauksissa on jo amoin toteutunut sellaisia konstruktion muutoksia, joiden osatekijöitä näkyy myös esimerkeissä: a) teemojen merkityskategoriat laajenevat (ihminen ja abstraktit oliot käyvät metaforisissa merkityksissä teemoiksi), b) vartalosanan merkitys abstraktistuu, mikä tarjoaa mallin myös muiden abstraktien vartaloiden käytölle (*torkuksissa, nukuksissa — unessa*), c) jotkin morfologiset kategoriat vakiintuvat erikoistuneen ilmauksen yhteyteen, kuten johdin, sijanvalinta, monikon *-i-* tai possessiivisuffiksi. Konstruktiio on eriytynyt silloin, kun se vaatii kaikkien tällaisten tekijöiden yhteisesiintymistä; sen merkitys ei ole yksittäisessä lekseemissä vaan koko konstruktiiossa ja erikoistuneet muotokeinot välittävät erikoistunutta merkitystehtävää.

Metonymialla ymmärretään kieliopillistumisessa yleensä kontekstuaalista päättelyä, jossa tapahtuu siirtymä väitetystä propositiosta kontekstin implikaatioon. Esim. *torkuksissa*-esimerkissä kontekstin implikaatio olisi ollut se, että pään alaspäin nuokkuvaa asentoa voidaan kuvata nukahtelemisen tai nuk-

kumisen tilan merkinä. Termin metonymia käyttö kieliopillistumiskirjallisuudessa on levinnyt Traugottin ja Königin (1991, Heine ym. 1991: 70) tarkastelusta, joka kohtelee metonymiaa pragmaattisena ilmiönä. Tällöin metonymia laajenee koskemaan myös piilokonteksteja. Sen edellyttämä lähekkäisyys (*contiguity*) perustuu paitsi tarkoitemaailmassa yhdessä esiintyviin piirteisiin tai ilmaustason syntagmaattiseen ellipsiin¹⁶ myös diskurssimaailmaan. Kielellisen ilmauksen metonymiseksi merkitykseksi voi siis konventionaalistua diskurssin edellyttämä päätelmä. Tällainen konversationaalisten implikaatiurien pohjalta tapahtuva merkityksenmuutos nojaa synekdokeehen, jossa osa edustaa laajempaa kokonaisuutta. Metonymia edustaa siirtymää puhujan asenteiden ja uskomustilojen ilmaisuun.¹⁷ Selvä esimerkki tällaisesta siirtymästä on Salmisen (tässä niteessä) kuvaama kvasirakenne, kun se on saanut teeskentelyn, epätodellisen tilan ja evidentialaisen merkityksen.

Hopper ja Traugott (1993: 81–82) korostavat termiä metonymia kieliopillistumisen yhteydessä käsitteellisen assosiaation merkityksessä: ilmausta käytetään kontekstissa, jonka elementtinä on siihen yhteydessä oleva käsite. Metonymia on indeksinen: se osoittaa kontekstin suhteita (Anttila 1972: 141–142). Metonymisessa muutoksessa yksi merkitys spesifioidaan toisella, joka on vähintään piilevästi läsnä kontekstissa. (Hopper—Traugott 1993: 87.) Metonymialle luonteenomainen indeksisyys osoittaa Traugottin ja Königin (1991: 211) mukaan siihen yhteyteen ja relevanssiin, jota edellyttävät konversationaaliset päätelmät stereotyyppisistä tilanteista. Päättelyprosessina on abduktio. Ilmaukselle päätellään tulkinta, joka parhaiten tekee siitä kontekstissaan toden ja relevantin. (Traugott—König 1991: 193; Hopper—Traugott 1993: 39–41.)¹⁸

¹⁶Klassiset metonymian esimerkit ovat sanasemanttisia. Esim. ilmaus *punarinta* on tavallaan elliptinen linnun nimityksenä (ei sanota *punarintalintu*) ja tarkoitemaailmassa linnun huomiota herättävä osa edustaa tässä nimityksessä koko lintulajia. Tarkoitemaailman ilmiö on myös nuokkuvan asennon ja nukahtelemisen toistuva kimputtuminen kokemuksessa. Tarkoitemaailmakin on siis aina maailma sellaisena kuin ihminen, kieliyhteisö ja kulttuuri sen tulkitsee.

¹⁷Prosessia voi verrata siihen, mitä Langacker (1991b) kutsuu semanttiselta kannalta subjektivistumiseksi. Ilmeistä kuitenkin on, että mikäli metonymian ymmärtää niin laajasti kuin Brintonin määritelmä antaa mahdollisuuden, eivät kaikki metonymiset muutokset ole suppeasti tulkiten subjektivistumistapauksia. Kaikissa metonymisissa siirtymissä ei vahvistu se hahmotus, että puhujan asennoituminen tulee olennaisemmaksi osaksi merkitystaustaa. Näinhän ei ole käynyt paikallissijaisissa olotilanilmauksissakaan.

¹⁸Abduktiossa on todettavissa yksittäistapaus, yksittäinen scuraus, josta päätellään, mikä hypoteettinen säännönmukaisuus on oltava sen taustalla, jotta scuraus olisi sellainen kuin on. Abduktio on arkielämän yleinen päättelyprosessi, eikä siinä päästä koskaan ehdottomaan (Jatkuu scur. sivulla.)

Kieliopillistumismuutoksessa uuden merkityksen hahmottaminen edellyttää myös sitä, että konstruktio hahmottuu uudella tavalla. Hopper ja Traugott (1993: 207) korostavat, että merkityksen muutos tapahtuu samalla kuin rakenteen muutos eikä rakennemuutoksen seurauksena, kuten autonomisen syntaksin kannattajat ovat väittäneet.

Bybee, Perkins ja Pagliuca (1994: 283) kutsuvat **päättelyksi** (*inference*) sitä muutosmekanismia, jonka toinen puoli on implikaattori: puhuja implikoi enemmän kuin kirjaimellisesti väittää ja kuulija päättelee implikaatturin. Muutokselle on edellytykset silloin, kun tietty implikaatio usein kirvoittuu tietyn muodon yhteydessä. Implikaatio voidaan tällöin tulkita muodon merkitykseksi ja se voi jopa korvata aiemman merkityksen. (Bybee ym. 1994: 286.) Merkitykseen kieliopillistuvien konversationaalisten implikaatioiden täytyy olla stereotyyppisiä ja usein toistuvia (Heine ym. 1991: 76, 78, Traugott—König 1991). Hopper ja Traugott (1993: 75) mainitsevat tästä esimerkkinä päättelyn ajallisesta peräkkäisyydestä kausaalisuhteeksi. Se toistuu useiden konjunktioiden kehityksessä. (Ks. Herlin 1994, 1997.)¹⁹

Metonymia ja kontekstuaalinen päättely ovat nimityksinä pikemminkin kaksi näkökulmaa samantyyppisiin ilmiöihin kuin selvästi erilliset mekanismit. Bernd Heine on (suullisesti) todennut, että käsitteiden **konversationaalisten implikaatioiden konventionaalistuminen, kontekstuaaliseen päättelyyn** perustuva muutos ja **metonymia** käyttö on pitkälle synonyymista kieliopillistumistutkimuksessa, mutta tarkempi analyysi käsitteiden kuvaamien ilmiöiden luonteesta voi paljastaa myös eroja niiden osuudessa kieliopillistumismuutok-

varmuuteen. (Ks. Anttila 1972: 196—203, 1977: 14—16 ja siinä mainitut lähteet.) Yleensä se onnistuessaan nojaa kokemuksessa toistuviin syyn ja seurauksen yhteyksiin. Esimerkiksi jos puhkumppani kuvaa toista ihmistä tottamalla, että *siinä se nuokkui ~ oli torkuksissaan etupenkissä*, voi kuulija maailmantietonsa nojalla päätellä, että on relevanttia kuvata toisen asentoa, jos samalla vihjataan myös mahdolliseen tajunnantilaan, joka kokemuksessamme usein toistuu kyseisen asennon yhteydessä.

¹⁹Kontekstuaalisen päättelyn erikoisluonne muutoksen mekanismien joukossa onkin Bybeen ja kumppaneiden (1994: 289) mukaan se, että sen kautta kieliopilliseen yksikköön voi inkorporoitua uusi merkitys kontekstista. Sitä voisi näin ollen pitää poikkeamana olettuksesta, jonka mukaan leksikaalinen lähde määrää kieliopillistumispulun (*source determination*). Bybeen ja kumppaneiden mukaan näyttää kuitenkin siltä, että inkorporoituminen on varsin rajoittunutta. Tarkempaa tutkimista odottaa se, missä määrin konstruktio ja sen leksikaalinen lähde rajoittavat mahdollisia implikaatioita ja sitä kautta inkorporoituvia merkityksiä.

siin.²⁰ Eroja on myös tutkijoiden mieltymyksissä: pragmatiikkaa painottavat tutkijat korostavat konversationaalista päättelyä, kun taas ne, jotka eivät vedä rajaa semantiikan ja pragmatiikan välille, ovat taipuvaisempia käyttämään yläkäsitettä metonymia.

Metonymian ja metaforan raja on sumea jo siksi, että metonymia usein välittää metaforan synnyssä. Jotkut tutkijat erottavat edellisistä vielä merkityksen yleistymisen (*generalization*, Bybee ym. 1994: 291).²¹ Yleistyksessäkin kontekstilla on keskeinen rooli kuten päättelyyn perustuvassa muutoksessa, mutta tulos on erilainen: erilaisiin konteksteihin yleistyvä konstruktio kadottaa spesifejä merkityspiirteitään.

Yhdentyypinen esimerkki yleistyksestä on spatiaalisten ilmausten saama temporaalinen merkitys. Lokaalikonstruktioista kehittyneitä progressiivisia on pidetty metaforistuneena (vrt. suomen 3. infinitiivi *Hän on uimassa*), mutta spatiaalinen sijainti itse asiassa implikoi temporaalisen. Kyse on siis pikemminkin siitä, kuinka spatiaalinen merkityselementti katoaa. Bybee ja kumppanit (1994: 137) erottavat tämän tyyppisen implikaation kontekstuaaliseen päättelyyn perustuvasta muutoksesta, koska tässä tapauksessa implikaatio on aina välttämättä mukana merkityksessä. Kyse ei siis ole merkityslisästä, joka päätellään joissakin konteksteissa. Tämä esimerkki koskee osaltaan myös paikallissijaisia olotilanilmauksia. Niiden merkitysheijastuksessa konkreettinen, paikkaan sidoksissa oleva tulkinta on väistynyt ja vastaavasti ajallinen olotilan tulkinta on korostunut ja yleistynyt. Merkityksen yleistymisen ohella ilmaus on kuitenkin myös hankkinut metonymisesti kokonaistilan merkityslisän.

Kieliopillistumisen metaforat ovat Heinen, Claudin ja Hünemeyerin (1991: 50, 62) mukaan kokemuksellisia (*experiential metaphors*) ja emergenttejä. Kokemuksellisten metaforien pohjana on paikallissijaisissa olotilanil-

²⁰Heine ja kumppanit (1991: 73–74) mainitsevatkin konversationaaliset implikatuurit ja metonymian erillisinä: konversationaalinen päättely johtaa metonymiaan. Metonymia puolestaan johtaa yksisuuntaisesti konkreettisemmista merkityksistä abstraktisempiin. He erottavat myös konversationaalisten implikatuurien konventionaalistumisen ja kontekstuaalisen uudelleentulkinnan: edellinen edeltää ja mahdollistaa jälkimmäisen. Näin mahdollistuu merkityshahmon siirtyminen (*profile shift*). Kontekstuaalinen uudelleentulkinta etualistaa näin syntyneen uuden merkityksen. (Heine ym. 1991: 101.) Prosessi johtaa siis konversationaalisten implikatuurien konventionaalistumisesta kontekstuaaliseen uudelleentulkintaan ja metonymiaan.

²¹Tosin Bybee ja kumppanit (1994: 290) suhtautuvat pienellä varauksella siihen, onko yleistymistä pidettävä itsenäisenä kieliopillistumismekanismina vai seurauksena muista mekanismeista.

mauksissa kuten usein muulloinkin metonymioita, jotka ovat myös kokemuskellisia korrelatiivisia rakenteita. Niissä kimputtuu ominaisuuksia, jotka edustavat laajempaa kokonaistilaa tai sen korosteisia puolia. Esimerkiksi taudin näkyvät oireet ovat merkki sairaudesta ja samaan tapaan oireiden ilmaus voi edustaa laajempaa sairastamisen tilaa (*lapsi on tulirokossa*²²) tai toiminnan kohteen tai paikan nimeävä ilmaus voi edustaa toimintaa (*kalastaa, saunoa*) tai toiminnan tilaa (*olla kalassa, saunassa*).

Metafora ja kontekstuaalinen päättely ovat erilaisia prosesseja, sillä metafora nojaa paradigmaattiseen ja kontekstuaalinen päättely syntagmaattiseen akseliin. Metafora on luonteeltaan analoginen päättely, jossa kahden eri ilmiön koettu samankaltaisuus, rakenneyhtäläisyys (lakofilaisittain mielikuvaskemaattinen rakenne), mahdollistaa sen, että toista voi kuvata toisen käsittein ja ilmauksin. Metafora edustaa siirtymää käsitteistyksen alueelta toiselle. Kielipillistumisprosesseissa siirtymä on kuitenkin asteittainen sen vuoksi, että metaforista siirtymää toteuttaa metonyyminen prosessi, joka motivoituu pragmaattisesti. Heine ja kumppanit (1994: 75) korostavat sitä, että päättelyyn perustuva siirtymä silloittaa metaforisen siirtymän. Keskenään leikkaavat merkitykset syntyvät kontekstin kirvoittamassa uudelleentulokinnassa (ks. edellä vaiheet I–III). Metafora ja kontekstuaalinen päättely eivät siis sulje toisiaan pois. Heine ja kumppanit (1991: 70) ovatkin päätyneet pitämään juuri niiden yhteis-esiintymistä kielipillistumiselle tunnusomaisena.²³

6. Paikasta aikaan

Sekä paikallissijaissa olotilanilmauksissa että 3. infinitiivin sisäsijoissa on paikallissijasuffiksi. Ilmausten tilan tulkinta on siis osoitus siirtymästä paikkasuhteiden ilmaisusta ajallisen sijainnin ilmaisuun paikallissijojen käytössä. Lokaalisten käsitteiden kielipillistuminen ajan ja aspektin ilmaisuun on varsin

²²*Rokko* merkitsi NS:n mukaan paitsi rokkotautia myös sen ihoon nostattamaa näppylää.

²³Bybee ja kumppanit (1994: 201) eivät yhdy Heinen ja kumppaniden kantaan vaan esittävät esimerkiksi tapauksista, joissa heidän mielestään metaforan lähtökohtana ei ole implikaation konventionaalistuminen. Tällöin kaksi merkitystä esiintyy vain toisensa poissulkevissa konteksteissa, joten toinen ei voi syntyä toiseen liittyvistä implikaatioista. En tarkastele tapauksia lähemmin, koska paikallissijaisten olotilanilmausten kehitys noudattaa kaksitulkitusten kontekstien kaavaa ja sopii siis esimerkiksi metonymian välittämästä metaforisesta siirtymästä.

yleistä maailman kielissä. Kuten yllä tuli jo mainituksi Bybee ja kumppanit (1994: 25, 137) korostavat, ettei kyse ole hyppäyksestä paikan käsitteistysalueelta ajan käsitteistysalueelle, koska paikanilmaus itse asiassa edellyttää myös ajallista sijaintisuhdetta. Kyse on siis pikemminkin spatiaalisen merkityksen haipumisesta ja merkityksen yleistymisestä, joka sallii ilmauksen leviämisen useammanlaisiin konteksteihin.

Leviäminen voi olla vähittäistä siirtymistä konteksteihin, joissa tulkinnan painopiste muuttuu spatiaalisesta temporaaliseksi. Lopulta mahdollistuvat kontekstit, joissa spatiaalinen tulkinta ei ole erotteleva tai edes mahdollinen. Metaforinen siirtymä tapahtuu kehityksen alkuvaiheessa silloin, kun lokatiivikonstruktiossa alkaa esiintyä aktiviteetin ilmauksia paikanilmauksen sijasta. (Bybee ym. 1994: 292.) Tämä on ollut ratkaiseva vaihe myös paikallissijaisten tilanilmausten synnyssä. Se on merkinnyt deverbaalijohdosten ilmestymistä paikallissijailmauksiin (*olla [vastan]taitannassa/teossa, valveilla*).

Kieliopillistumisen lähtökohtana eivät ole yksin lekseemien tai morfeemien ilmaiset käsitteet vaan konstruktiot. Heine (1995) kutsuu niitä skeemoiksi (1991: 36 lähdepropositioiksi). Paikallissijaisten olotilanilmausten taustalla on staattinen spatiaalinen skeema "X on Y:ssä" ja muutossijojen käytön taustalla liikkeen skeema "X siirtyy Y:hyn/Y:stä". Kuten luvussa 3 kävi ilmi, lähdeskeeman mielikuvaskemaattinen hahmotus tyypillisesti säilyy karkeustasolla, jolla abstrakti sijainti kontrastoituu muutokseen ja sen suuntaan (vrt. Heine ym. 1991: 162).

Kun paikanilmaus on laajentunut olotilanilmaukseksi tai progressiivisen aspektin ilmaukseksi, siihen kuuluu tyypillisesti kolme elementtiä, jotka yhdessä ilmaisevat yhtä funktiota: apuverbi, tyypillisesti 'olla', relaatioilmaus, joko adpositio ('at') tai (olo)sijailmaus sekä verbin nominaalistuksen merkittäjä, kuten deverbaalijohdin tai infinitiivin tunnus (*Hän on nukuksissa ~ nukkumassa*). Heine ym. (1991: 214–215) mainitsevat, että tässä voi nähdä dekategoriointumista: kieliopilliset morfeemit menettävät autonomisen asemansa (vrt. taulukon 1 kohtaa 3).

Paikallissijan tehtävän voi tulkita rajaavaksi. Paikallissijailmauksessa siirtyy paikan suhteellinen rajattuus mielikuvaskemaattisena rakenteena ajan rajattuudeksi ja paikallissijailmauksen kuvaama tila saa muutosalttiin vaiheen luonteen - tosin ei välttämättä korosteisesti. Selvimmin tämä ilmenee 3. infinitiivin inessiivin progressiivisluonteisessa funktiossa (*Hän on nukkumassa*; vrt. englannin progressiivista *He/She is sleeping*, Frawley 1992: 314). Infinitiivi poimii korosteiseksi vartaloverbin prosessista atemporaalisen otoksen, jossa loppupiste ei ole mukana. Deverbaalinominivartalo taas olioi koko prosessin

(esim. *makuu*). Paikallissija rajaa sen vaiheeksi. Tilaverbi puolestaan luo rakenteelle imperfektiivisen temporaalisen prosessin luonteen. Näin käsitteistetään ajallisesti rajautuva tila ajalliseksi prosessiksi, jossa ei hahmotu muutosta. (Vrt. Langacker 1991a; Leino 1993: 76–84.) Tila saa kuitenkin kokonaisuutena vaiheen luonteen ja on sellaisena muutosaltis.

3. infinitiivin inessiivissä edustuvat mainitut kolme elementtiä, joskaan *olla*-verbi ei ole ainut mahdollinen, joten se ei ole täysin kieliopillistunut apuverbiksi. Paikallissijainen tilanilmaus on labiilimpi. Ensinnäkin se kattaa muitakin ilmauksia kuin selviä deverbaalijohdoksia. Siis pelkkä paikallissija voi toimia tilanilmauksen merkitsijänä (*olla kalassa*). Toisaalta kiteytyneet ilmaukset jakautuvat alaskeemoihin, joissa tilanilmauksen muottiin voi kuulua monikon tunnus *-i-*, tietyntyyppinen johdinaines, sijapäätte ja possessiivisuffiksi tai jokin sijapäätteen ja mainittujen muiden affiksien yhdistelmä (*hereillä, järjissään, nukuksissa, seisaallaan*). Toiseksi se voi esiintyä muidenkin verbien kuin *olla*-verbin yhteydessä, nominativus absolutus -rakenteessa sekä lauseenmäärittäjän asemassa (*humalassa hän on hellä*).

Ilmaustyyppissä on myös produktiivisuutta (*lähdetkös sämpylälle? täällä ei nukuta nakkisillaan; katseli tapausta suu ympyrässä*). Ilmauksia voi muotokeinojen mukaan jakaa alaryhmiin, eri alaskeemojen tyyppeihin, joista voi yleistää paikallissijaisen olotilanilmauksen superskeeman. Skeema on morfosyntaktinen, sillä se edellyttää teeman ja paikallissijailmauksen konstruktiota, joka vaatii yleensä predikaatin pääsanakseen. Tämän vuoksi ilmaustyyppiä on syytä pitää kieliopillisena konstruktiona. Sellaisena se on väljästi tulkiten pikemminkin perifrastinen kuin yhteen taivutusyksikköön kieliopillistunut. Kuitenkaan konstruktio ei ole niin kiinteä ja säännönmukainen kuin apuverbin ja predikaatin liitto.

Kieliopillistumistutkimuksissa on tarkasteltu verbikategorioiden kehittymistä. Ne ovat kiinnittäneet huomiota siihen kieliopillistumispolkuun, jolla paikanilmauksesta tulee progressiivisen aspektin ilmaus. Tutkimuksissa on todettu, että näin kehittyy tyypillisesti jokin infinitiivinen muoto: partitiippi, gerundi tai infinitiivi. Suomen 3. infinitiivin inessiiviä voi tarkastella tässä viitekehyksessä (Tommola 1995). Sen sijaan paikallissijaisen olotilanilmauksen lähtökohdat ovat suoremmin nominikategoriassa. Ei ole selvää, kuuluuko se samalle kieliopillistumispolulle, joka johtaa paikanilmausrakenteesta progressiiviin, vai suuntautuuko se sijaintiskeemasta omalle polulle. Mikäli se kuuluu progressiiviin johtavalle polulle, se ilmeisesti edustaa yleisluonteisempaa imperfektiivisyyttä kuin progressiivi. Näyttääkin siltä, että päinvastoin kuin Kangasmaa-Minn (ks. lukua 2) syntaktisesta näkökulmasta esitti, infinitiivi on tässä tapauk-

sessä vallannut alaa deverbali johdoksilta. Samalla suomeen on syntymässä erikoistuneempi progressiivin kategoria (vrt. Nuutinen 1976: 56—57). Tarkastelen lopuksi tätä työnjakoa semanttiselta kannalta.

7. Paikallissijaisten tilanilmausten työnjakoa

Paikallissijaiset tilanilmaukset ovat heterogeeninen kategoria. Selvimmin kielipillistunut erillisryhmä on 3. infinitiivin inessiivi, jolla on aspektuaalinen tehtävä (ks. myös Maamiehen artikkelia tässä teoksessa). Sen voi tulkita imperfektiiviseksi progressiiviksi. Kun kyseessä on paikkaan sidoksissa oleva toiminta, näkyy vielä ilmaustyyppien yhteys paikanilmaukseen, esim. *Hän on uimassa* (vrt. Markkanen 1979: 65). Ilmausta käytetään myös ajallisena viitepisteinä samanaikaiselle tapahtumalle: *Olin juuri astumassa autoon, kun paikalle ryntäsi viisi miestä*. Muulloin se tyypillisesti ilmaisee vähittäistä muutosta tai sillä on inkoatiivis-propinkvatiivinen merkitys: *Olemme pikku hiljaa unohtamassa ydinsodan tuhovoiman*. (Ks. tarkemmin Heinämäki 1995.)

3. infinitiivin inessiivi on ainakin kirjakielessä nuorempi kuin paikallissijaiset deverbaliit nominirakenteet. Sen käyttö on levinnyt itämurteista ja kansanrunouden kielestä. (Kiuru 1989: 436—437.) Näyttäisi siltä, että kategoriassa on tapahtunut työnjakoa. Tähän viittaa Terho Itkonen (1974: 381—384) karottaessaan sellaisia suomen kielen piirteitä, jotka muistuttavat ergatiivikielten järjestelmää. Tyypillisessä ergatiivisysteemissä subjektia ja objektia vastaavien lauseenjäsenten sijaanmerkintä poikkeaa akkusatiivisysteemistä siten, että transitiivilauseen subjekti jää erilliseksi, ergatiivilla ilmaistavaksi kategoriaksi. Transitiivilauseen objektia vastaava lauseenjäsen sekä intransitiiviverbin subjekti merkitään samalla tuntomerkillä taivutusmuodolla, absolutiivilla (vrt. nominatiivi). (Ks. esim. Blake 1994: 122—124.) Suhde on samantyyppinen kuin joissakin suomen elatiivin kausaalikäytöissä (Leino - Onikki 1992: 40—41):

Kivi halkesi iskusta.
Kivi halkesi.

Elatiivi edustaa esimerkissä kausaalista lähdettä ja vertautuu ergatiiviin. Vrt. akkusatiivisysteemi:

Isku halkaisi kiven.

Ergatiivisysteemiä on tulkittu siten, että siinä on olennaista toimijan erottaminen vähemmän toimivasta, tyypillisesti muutoksen kokevasta osanottajasta. Mutta suhteen voi tulkita myös lauseen käsiterakenteen kerroksellisuudesta käsin. Transitiiiviverbin objekti ja intransitiiviverbin subjekti edustavat tällöin lauseen käsitteellistä ydinosanottajaa ja kausatiivisuus tuo toisen osanottajakerroksen mukaan käsiterakenteeseen. Seuraavassa kuviossa A:lla merkitty ympyrä osoittaa kausatiivista agenttia, joka suuntaa toiminnan (nuoli) kohteeseen, patienttiin. Tämä kokee agentin toiminnan seurauksena tilanmuutoksen (jälkimmäinen nuoli). Patientti on samalla käsiterakenteen ydinosanottaja, teema (T; vrt. Langacker 1991c: 241–243, DeLancey 1995). Kuvio voisi kuvata vaikka lausetta *Hän (A) halkaisi kiven (T)* tai *Hän iski kiven halki*. Intransitiivilauseesta puuttuu kokonaan A:n ja ensimmäisen nuolen edustama kausatiokerros (*Kivi [T] halkesi*).

Paikallissijailmauksen voi tulkita siten, että se tyypillisesti ilmaisee nimenomaan tällaisen ydinjäsenen, teeman tilaa. Terho Itkonen olettaa, että joidenkin johdostyyppien levitessä on syntynyt työnjako: *-eilla* ja *-Uksissa* -tyypit ovat erikoistuneet ilmaisemaan nimenomaan intransitiiviverbin subjektia ja transitiiiviverbin objektia vastaavan osanottajan, siis teeman, tilaa (vrt. *Hän on valveil-la, nukuksissa* - *Hän valvoo, nukkuu*; *Talo on rakenteilla* - *Hän rakentaa taloa*). Itkonen tulkitsee suhteen epätoiminnalliseksi siltä syntaktis-käsitteelliseltä perustalta, että teeman rooli poikkeaa transitiiiviverbin subjektin agenttiivisesta roolista. Usein teema on näissä ilmauksissa väljemminkin semanttisesti tulkittuna epätoiminnallinen kokija tai toiminnan kohde eli patientti. Tendenssi ei kuitenkaan ole kattava. Siitä poikkeavat ilmaukset tulkitaan usein nimenomaan toiminnan ja sen tekijän ilmauksiksi. Monet näistä ilmauksista kuuluvat tosin vanhempaan johdoskerrostumaan, jonka Itkonen olettaa eriytymättömäksi toiminnallisuuden suhteen.²⁴ Mikäli ilmaustyyppi tulkitaan käsiterakenteen ker-

²⁴Nämäkin ilmaukset poikkeavat verbien ilmaisemasta agenttiivisuudesta, joten ne kuvaavat pikemminkin toiminnan tilassa oloa kuin agenttiivista toimintaa (vrt. *Hän on ajossa* — *Hän* (Jatkuu seur. sivulla.)

roksellisuuden mukaan ydinosanottajan tilaa osoittavaksi, välttytään niiltä semanttisilta ongelmilta, joita epätoiminnallisuuden käsite herättää. Joka tapauksessa ilmauksista näkyy siis jonkinlainen tendenssi siitä, että ilmaustyyppillä on oma merkitystehtävänsä. Sillä ilmaistaan tyypillisesti sitä, että käsitteellinen ydinosanottaja on imperfektiivisesti ja epätoiminnallisesti hahmotuvassa olo-tilassa.

8. Yhteenvedo

Kun paikallissijailmauksia on alettu käyttää olotilanilmauksina (kuten *hän on mahallaan, kontallaan, rähmällään, pitkällään, makuullaan*), on yksittäisten ilmausten syntyä myöhdännyt niiden yhteisiä morfosyntaktissemanttisia piirteitä ilmentävän skeeman synty ([teema + olla + [vartalo+ulkosija+possessiivisuffiksi]]). Yllä olen tarkastellut niitä perusteita, joiden mukaan tällainen skeema on samalla myös tulkittavissa omaksi kieliopilliseksi kategoriakseen. Paikallissijainen olotilanilmaus ei kuitenkaan ole täysin kieliopillistunut omaksi rakenteekseen, koska se viime kädessä erottuu paikallissijojen muusta käytöstä merkityksen perusteella. Ilmaustyyppi on sidoksissa leksikaalistumiseen, sillä suurin osa sen paikallissijailmauksista on olotilan merkitykseen erikoistuneita

ajaa (autoa); Hän on kerjuulla — Hän kerjää (leipää)). Teema tulkitaan uscin agenttiiviseksi tapauksissa, joissa paikallissijailmaus kuvaa transitivisen kantaverbin subjektia vastaavan osanottajan tilaa. Tavallisemminhan paikallissija hakee korrelaatiokseen objektia vastaavan osanottajan (vrt. *Talo on rakenteilla — Hän rakentaa taloa*). Tämä on Siron (1964: 28) suhdessännöksi kutsuma tendenssi. Suhdesääntöä rikkovissa tapauksissa objektia vastaava osanottaja ilmaistaan kuitenkin uscin attribuutilla tai yhdyssanan määritcosalla, mikä estää kaksitulkitaisuuden teeman tulkinnassa: *Hän on vastan taitannassa, työnteossa, ket-tujahdissa*. Subjekti ei näissä tapauksissa vastaa yhtä kiistattomasti käsiterakenteen ydinosanottajaa kuin suhdessäntöä noudattavissa tapauksissa. Ilmaistussa lauserakenteessa se kuitenkin on ainoa ydinosanottaja, sillä objektia ei joko ole ilmaistu tai sitä vastaa attribuutti tai määritcosa, joka on paikallissijailmauksen määrittäneä eikä osanottajan ilmaisevana verbin argumenttina. 3. infinitiivi on levinnyt tähän rakenteelliseen asemaan, ja vanhaa de-verbaalityyppejä edustavat lähinnä vain yhdyssananomaisiksi kiteytyneet tapaukset. (Ks. Nuutinen 1976: 56—57.) Objekti ilmaistaan 3. infinitiivin määrittäneä: *Hän on kerjäämässä leipää, jahtaamassa kettuja*.

Siis myös 3. infinitiivin ja paikallissijailmauksen välillä on työnjakoa, joka liittyy teeman tulkintaan. 3. infinitiivi edellyttää teeman tulkitsemista subjektia vastaavaksi osanottajaksi: *Hän on rakentamassa taloa, ?Talo on rakentamassa, Talo on rakentumassa*. Paikallissijailmaus sen sijaan saa teemakseen käsitteellisen ydinosanottajan (yllä mainituin varauksin).

kiteymiä. Leksikaalistumisen ja skeemojen muodostumisen voi tämäntyypillisissä tapauksissa nähdä kieliopillistumisen spiraalin kierteinä: Produktiivinen taitutusmuoto leksikaalistuu, mutta samalla syntyy uuden ilmaustyyppin skeema.

Vastaavantyyppistä kehityskulkua ovat kuvanneet Nichols ja Timberlake (1991: 130). He kutsuvat näkemystään pankroniseksi. Se osoittaa synkronisen ja diakronisen näkökulman yhteyden. Heidän mukaansa kieliopin verkostossa on vakiintuneempia mallitapauksia. Niistä uudennokset voivat analogisesti levitä sellaisille alueille, joissa on enemmän syntagmaattista vaihtelua ja siten mahdollisuus kontekstuaalisen päättelyn konventionaalistumiseen. Nichols ja Timberlake korostavat sitä, että kielen käyttö on mallien soveltamista. Se on aina väljää siten, että koko ajan on mahdollisuus uudennoksiin. Uudennokset voivat vuorostaan konventionaalistua malleiksi uusille innovaatioille.²⁵

Paikallissijaisesta olotilanilmaustyyppistä onkin erkaantunut muutama erillinen ilmaustyyppi, jolla on aspektuaalinen tai modaalinen tehtävä (5. inf. propinkvatiivi *poikimaisillaan*, ks. Maamiehen artikkelia tässä teoksessa, ja pass. 1. partisiipin monikon inessiivi tai adessiivi *on nähtävissä*, *nähtävillä*, ks. Pekkarinen) tai joka on eriytynyt syntaktisesti (paikallissijaiset adpositiot, ks. Jaakola).

²⁵Nichols ja Timberlake kutsuvat tätä innovaation ja konventionaalistumisen vastavuoroisuutta retkestuaalistumiseksi, koska kyse on myös tekstuaalisten tulkintojen konventionaalistumisesta. Mallien vakiintuminen on myös tekstin pienimpien yksiköiden konventionaalistumista.

Genetiivin kanssa esiintyvien adpositioiden kieliopillistumisesta

Tarkastelen tässä kirjoituksessa genetiivin kanssa esiintyvien adpositioiden (eli pre- ja postpositioiden) kielioppia ja kieliopillistumiskehitystä.¹ Suomelle on tyypillistä, että adpositioita on kielessä suhteellisen paljon ja niillä on täsmällinen merkitys:

1. a. Hickkakivet rapautuvat hiekkakerroksien *alla* (HKV).
b. Se jäi vaivaamaan filmin *jälkeen* (HKV).
c. Nokian vuosikertomuksen *mukaan* yhtiön kannattavuus oli hyvä (HKV).
d. MTK esitti vastalauseita päätöksen *takia* (HKV).

Suomen adpositiot muodostavat avoimen luokan, johon voi jatkuvasti tulla uusia jäseniä. Uusia adpositioita syntyy lähinnä nominien kiteytymistä tiettyihin sijamuotoihin. Suuri osa suomen adpositioista jakaa ominaisuuksia sekä substantiivien että adverbien kanssa, ja usein on vaikea ratkaista, onko kyseessä varsinainen adpositio vai nomini tai adverbi:

2. a. Olla kiduttajien *käsissä*. — Kirja putosi pojan *käsistä*.
b. Putki kulkee kurdialucen *läpi* (SK 87). — Olemme käyneet *läpi* valokuvamateriaalin (HKV).

Adpositioiden luokka on siis sekakoosteinen ja reunoiltaan sumea. Pyrin tässä artikkelissa jäsentämään suomen adpositioiden ryhmää yhdistämällä synkronista tarkastelua ja kieliopillistumisnäkökulmaa. Samalla testaatan Christinan Lehmannin väitettä, että synkronisesta näkökulmasta kieliopillistumisteoria voi tarjota selityksiä tietyn kieliopillisen kategorian järjestymiseen (1985: 303).

¹Kiitän kaikkia tämän kirjan kirjoittajia sekä Riitta Korhosta ja Pentti Leinoa monista arvokkaista kommentista.

Aluksi pohdin sitä, minkälaisen luokan suomen adpositiot muodostavat. Sen jälkeen katson, minkälaisista rakenteista genetiivin kanssa yhdistyvät adpositiot ovat lähtöisin ja minkälaisia adpositiopeseyitä nykykielessä on. Keskityn genetiivin kanssa esiintyviin adpositioihin, mutta muutamat aineistoni adpositiot voivat saada myös partitiivimuotoisen täydennyksen (esim. *ympäri, kautta*).

1. Adpositioiden kielioppia

Suomalaisessa kieliopinkuvauksessa pre- ja postpositiorakenteet määritellään tavallisesti yhtymiksi, jotka ilmaisevat samoja seikkoja kuin sijapäätteet ja adverbis yksinään (ks. esim. Penttilä 1957: 498, Ikola 1986: 69). Pre- ja postpositiot määritellään syntaktisesti ja semanttisesti epäitsenäisiksi sanoiksi, jotka esiintyvät yhdessä genetiivi- tai partitiivimuotoisen nominin kanssa. Fennistii-kassa on keskusteltu siitä, voisiko myös muihin kuin kieliopillisiin sijoihin liittyvät partikkelit lukea tähän ryhmään. Osa niistä eroaa varsinaisista adpositioista siinä, että ne on yleensä mahdollista jättää pois rakenteen merkityksen ja syntaktisen aseman muuttumatta (esim. *Ranskasta asti* > *Ranskasta*). Kaikissa tapauksissa tämä sääntö ei kuitenkaan päde (esim. *siitä huolimatta, tästä johtuen*). Tavallisesti adpositioiden luokkaan luetaan kuitenkin vain genetiivin ja partitiivin kanssa esiintyvät pre- ja postpositiot. (Keskustelusta ks. esim. Suova 1938, Airila 1938, Inkilä 1938, Hakulinen ja Karlsson 1979: 154). Suurin osa suomen adpositioista on postpositioita, mikä johtuu osaltaan suomen kielen vanhasta, suomalais-ugrilaisesta SOV-sanajärjestyksestä. Sen mukaan määrite sijaitsee ennen pääsanaansa (Lauri Hakulinen 1979: 499), juuri niin kuin on laita postpositioiden lähtökohtana olevassa genetiiviattribuutin ja pääsanana suhteessa.

Monia suomen adpositioita voi käyttää myös adverbeina, ja joskus on vaikeaa vetää rajaa puhtaaseen substantiivikäyttöön. Kielessä on siis joukko partikkeleita, joista osa voi esiintyä joko yksin eli syntaktisesti adverbina tai yhdessä NP:n kanssa eli syntaktisesti adpositiona. Osa partikkeleihin luettavista sanoista esiintyy myös itsenäisinä substantiiveina. Adpositiot muodostavatkin avoimen luokan, jonka rajat suhteessa nomineihin ja adverbeihin ovat sumeat. Näiden kolmen luokan keskinäisen suhteen voi kuvata jatkumoina (kuvio 1)².

²Ajatus jatkumoista ei ole uusi. Toivainen (1982: 437) toteaa, että postpositioista on jatkumo "puhtaaseen" substantiiviin. Hän väittää, että näillä ei ole "ainakaan syntaktista eroa".

KUVIO 1. Adpositiot, adverbit ja substantiivit.

Nominien, adverbien ja adpositioiden ryhmässä on sekä prototyyppisiä edustajia (esim. *jalka*, *kaukana*, *vuoksi*) että välimaaston yksiköitä (esim. *jaloissa*). Niiden yhteydessä konteksti ratkaisee, onko kyseessä adverbi, adpositio vai nominin sijamuoto.

Prototyyppiset adpositiot ovat syntaktisesti ja semanttisesti epäitsenäisiä, ja ne esiintyvät aina NP:n kanssa eksosentrisenä postpositiolausekkeena. Ne eivät siis esiinny lauseessa yksin, vaan yhdessä genetiivi- tai partitiivimuotoisen NP:n kanssa. Jos genetiivi- tai partitiivijäsen jää pois, tulee ilmauksesta sekä syntaktisesti että semanttisesti mahdoton (**MTK esitti vastalauseita takia*). Vähemmän prototyyppisinä adpositioluokan jäsenenä voi pitää niitä, joiden on mahdollista esiintyä myös ilman NP:tä. Silloin ne jäsentyvät adverbeiksi:

3. Keskiryhmässä *takana* tummassa takissa on Hilma Hiltunen (SK 87).

Diakronisesta näkökulmasta pre- ja postpositiot ovat sanoja, joissa on tapahtunut kategorianvaihdos: ne ovat vanhoja nomineja ja partikkeleita, suomessa harvemmin vanhoja verbejä. Mitä prototyyppisempi adpositio on kyseessä, sitä kiteytyneempi se on muodoltaan ja sitä eriytyneempi kantasanastaan. Kun sana muuttuu nominista pre- tai postpositioksi, myös sen merkityksessä tapahtuu muutos. Nominin ilmaisevat oliota (esim. *puun juuri*), pre- ja postpositiot kahden tai useamman olion välisen suhteen (*talo on vuoren juu-*

rella). Suuri osa adpositioista merkitsee lokaatiota, mutta monet alkuaan lokaatiota ilmaisevat adpositiot ovat kielipillistuneet abstraktimman suhteen ilmaiseksi (esim. *taka-* > *takia*).

Historiallisesti rakenteen genetiivijäsen on vanha attribuutti ja postpositio on vanha pääsana. Nykykielen kannalta kumpikaan ei ole varsinainen pääsana, vaikka molemmilla jäsenillä onkin pääsanana ominaisuuksia. Postposition pääsanana statuksen puolesta puhuu lähinnä syntaksi, genetiivijäsenen puolesta semantiikka. Postposition pääsanana statusta perustelee kaksi seikkaa. Ensinnäkin postpositio määrää substantiivin muodon (esim. *pöydän alla*, *pöytää kohti*). Toiseksi sitä ei jätetä rakenteesta pois, genetiivijäsenen sen sijaan voi joissain tapauksissa jättää (ks. esimerkit 3 ja 4).³

Toisaalta syntaksi puhuu myös postposition pääsanaluonnetta vastaan. Postpositio ei täytä pääsanana vaatimuksia, sillä prototyyppiset postpositiot eivät saa omaa määritettä (esim. **pöydän kaukana alla*), vaan määrite tulee koko lausekkeelle (*se meni kauas pöydän alle*) (Hakulinen ja Karlsson 1979: 153–154). Myös tästä säännöstä on poikkeuksia: postpositiot *puolella*, *päässä*, *välissä* ja *vaiheilla* voivat saada oman määritteen, ja niistä tulee yhdyssanoja. Mahdollisia määritteitä ovat *alku*–*loppu*, *ala*–*ylä*, *sisä*–*ulko*. Esim. *alkupuolella*–*loppupuolella*, *alapuolella*–*yläpuolella*, *sisäpuolella*–*ulkopuolella*, *alkupäässä*–*loppupäässä*, *puolivälissä*, *keskivaiheilla*. Prepositiolausekkeeseen liittyvä määrite voidaan tulkita niin, että se liittyy prepositioon (esim. *suoraan yli Mannerheimintien*, *ihän lähellä rantaa*) (Hakulinen ja Karlsson 1979: 155).

Genetiivijäsenen voi ajatella olevan semanttisesti rakenteen pääsana. Se toimii taustana adpositiolle samalla tavoin kuin sanan vartalo suhteessa sijapäätteeseen:

tuolin päällä — tuoli+lla.

Genetiivijäsen siis ilmaisee sen olion, jonka suhteen adposition ilmaisema relaatio hahmottuu. Tämä tulee hyvin esiin kognitiivisen kielipin kuvausmallissa. Sen mukaisesti genetiivijäsen toimii rakenteessa *viitepisteinä* (Lan-gacker 1993: 5–6), joka taustoittaa tai täydentää postposition kuvaaman relaat-ion. Jos viitepistettä ei ole eksplikoitu, se hahmotetaan kontekstista:

4. Juna saapuu asemalle, mutta tyttö — hän vain käveli *ohi* (SK 87).

³Postposition voi jättää pois sellaisissa elliptisissä rakenteissa kuten *Pallo on pöydän alla ja kissa tuolin*.

Vrt. Hän vain käveli *junan* ohi.

Tekeillä oleva deskriptiivinen kielioppi käyttää adpositiorakenteiden NP:stä nimitystä *täydennys*. Täydennyksiä ovat myös muut argumentit, mm. verbin objektit. Käytän itse tässä artikkelissa *täydennys*-nimeä adpositiorakenteen genetiivi- tai partitiivijäsenestä. *Täydennys*-termi kuvaa hyvin NP:n viitepisteroolia, sillä se osoittaa NP:n ja adposition välisen syntaktisen ja semanttisen kiinteyden. Syntaktisesti NP on adpositioon kuuluva argumentti. Samalla se täydentää adposition merkityksen toimimalla taustana ja merkityksen tarkentajana.

2. Adpositioiden kieliopillistumisesta

Adpositioita syntyy kieleen pääasiassa kahdella tapaa: verbeistä ja substantiiveista (esim. Heine, Claudi ja Münnemeyer 1991). Suomen adpositiot ovat pääasiassa vanhoja nominien taivutusmuotoja. Genetiivin kanssa esiintyvistä verbikantaisista adpositioista esim. Penttilä mainitsee vain *ulottuvilla*.⁴ Suomen adpositiot ovat kiteytyneet johonkin sijamuotoon, tavallisesti paikallissijoihin tai joissain tapauksissa essiiviin, translatiiviin tai vanhoihin *n*- ja *i*-latiiveihin. Ne ovat siis muotoa **nomini+sijapäätte**. Alhoniemi (1988: 32) huomauttaa, että suomessa on vähän sellaisia postpositioita tai adverbjeja, jotka muodostuvat ”vanhojen yksinkertaisten paikallissijasuffiksien avulla. — — Monissa keskeisimmissäkin postpositiosarjoissa käytetään pelkästään uusia yhdysperäisiä *s*- tai *l*-sijoja”. Ilmeisesti nämä paikallissijaiset adpositiot ovat myöhäsyntyisempiä kuin muissa sijoissa esiintyvät. Tätä voisi tukea se, että yleensä *s*- ja *l*-sijaiset adpositiot ovat merkitykseltään lokaalisia ja suhteellisen konkreettisia, kun taas vanhemmat sijat kantavat abstraktimpia eli pitemmälle kieliopillistuneita merkityksiä (esim. *juurella*, *edessä* vs. *vuoksi*, *takia*, *kautta*). Tosin *s*-sijat ovat vanhempia kuin *l*-sijat: *s*-sijat lienevät kehittyneet sisäpaikallissijoiksi suomalais-volgalaisena aikana, kun taas suomen ulkopaikallissijoja pidetään vasta kantasuomessa syntyneinä. *l*-aineksisisia ulkopaikallissijoja esiintyy itämerensuomen lisäksi myös marissa ja permiläiskielissä, mutta näitä pidetään kielten erilliskehityksen tuloksena. (Lehtinen 1987: 33, 35; Alhoniemi 1988: 35.)

⁴Yleensä verbin instruktiivimuotoja ei lueta adpositioihin, ei esim. ns. temporaalirakenteessa illan *tullen*, muiden *nähdessä*.

Usein suomen adpositioissa vartalon ja sijan suhde on melko läpinäkyvä (esim. *pää+llä*, *pää+ltä*, *pää+lle*). Joissain tapauksissa **nomini+sijamuoto**-suhde ei hahmotu enää niin selvästi, vaan hahmotamme yhden yhtenäisen yksikön. Hyviä esimerkkejä ovat vanha latiivi *ohi*, sekä *alla*, *alta*, *alle* -pesye, jossa kantasana ei esiinny kielessä itsenäisenä substantiivina, vaan ainoastaan yhdysosan alkuosana (esim. *alapuoli*, *alaviistoon*, *alikulku*). Esim. sana *alla* onkin nykykielessä kaksiahmotteinen. Toisaalta *al*-vartaloon kuuluva ensimmäinen *-l-* hahmottuu osaksi vartaloa (vrt. *alhaalla*, *ali*). Toisaalta *-lla*, *-lta* ja *-lle* hahmottuvat ulkopaikallissijojen päätteiksi (onhan rinnalla esim. sarja *päällä*, *päältä*, *päälle*). *Alla*, *yllä* ja *alta*, *yltä* -muodot ovat syntyneet restrukturaation kautta; ne ovat vanhoja essiivejä ja partitiiveja: **al-na* > *alla*, **yl-nä* > *yllä*, *alta* > *a-lta*, *yltä* > *y-ltä*. Sitä vastoin myöhäisemmät *päällä* ja *päältä* ovat aitoja adessiivi- ja ablatiivimuotoja. (Leino 1990b: 125, 138.)

Kieliopillistumiskirjallisuudessa esitetään vahva yksisuuntaisuushypoteesi. Sen mukaan kielen yksiköt muuttuvat nimenomaan leksikaalisesta kieliopilliseen kategoriaan, eivät päinvastoin. (Ks. esim. Heine ym. 1991: 4—5, 212.) Kieliopillistuessaan yksiköt muodostavat **jatkumon**, jolla ne siirtyvät asteittain kategoriasta toiseen. Lehmann (1985: 304) kuvaa adpositioiden synnyn juuri tällaisena asteittaisena kehityskulkuna (**grammaticalization scale**; vrt. Hopper ja Traugott 1993: 107).

- 1) relationaalinen substantiivi >
- 2) sekundaari adpositio >
- 3) primaari adpositio >
- 4) agglutinoiva sijapäätte (affiksi) >
- 5) fuusioiva sijapäätte (affiksi)

Kyseessä on siis dekategoriointuminen, jossa jatkumon alkupäässä olevat substantiivit ja verbit menettävät alkuperäisiä syntaktisia ja morfologisia ominaisuuksiaan ja saavat adverbeille ja adpositioille ominaisia piirteitä (Hopper—Traugott 1993: 103—4). Kieliopillistuminen on asteittaista, ja on mahdollista puhua enemmän ja vähemmän kieliopillistuneista yksiköistä:

1) Jatkumon alkupäässä substantiiveista merkitykseltään relationaaliset ovat otollisimpia kehittymään adpositioiksi. Ne ilmaisevat relationaalisia suhteita (kuten lokaatiota tai suuntaa suhteessa johonkin) ja saavat tyypillisesti posses-

siivisen määritteen, suomessa siis genetiivitäydennyksen.⁵ (Lehmann 1985: 304.) Suuri osa suomenkin adpositioista on lähtöisin osaa ilmaisevasta substantiivista (*pää* > *päällä*, *päässä*; *perä* > *perässä*; *taka*(osa) > *takana*, *takaa*, *taakse*, *takia*) (ks. luku 4). Joitakin suomen adpositioita voisi pitää toisaalta vielä relationaalisina substantiiveina. Esimerkiksi postpositiorakenteet *sodan jaloissa*, *ihmisten hampaissa*, *susien kynsissä*, *vastuu on johtajan niskoilla* olisi mahdollista jäsentää myös genetiiviattribuutin ja nominin suhteeksi. (Ks. luku 4.)

2) Sekundaarit adpositiot ilmaisevat konkreettisia suhteita, eivät varsinaisia kieliopillisia suhteita. Ne ovat usein muodoltaan läpinäkyviä (suomessa muotoa *kanta* + *sijapäätte*, esim. *pää* + *llä*), ja niiden yhteys kantasanaan hahmottuu vielä helposti. (Ks. Lehmann 1985: 304.)

Suomen pre- ja postpositiot sijaitsivat lähinnä tässä vaiheessa jatkumoa, ja osa hahmottu helposti relationaaliksi substantiiviksi. Monien suomen adpositioiden kantana oleva sana esiintyy kielessä myös vapaana substantiivina (esim. *päällä* — *pää*, *avulla* — *apu*, *varrella* — *vars*). Lisäksi monet adpositiot ovat osittaisen sijaituvuuden piirissä. Samasta kantasanaa voi olla adpositiokäytössä useampi sijamuoto (esim. *varrella* : *varressa* tai *päällä* : *päältä* : *päälle*, *päässä* : *päästä* : *päähän*).

Kun postposition kantana oleva sana väistyy käytöstä, muuttuu harvinaiseksi tai yhteys kantasanaan muuten hämärtyy, muuttuu sana prototyyppisemmäksi adpositioksi. Mitä pitemmälle sana kulkee kieliopillistumisjatkumolla, sitä vähemmän se on produktiivisen sijaituvuuden piirissä. Pisimmälle kieliopillistunut sana on irronnut täysin nominiparadigmasta (esim. *ohi*, *läpi*, *kautta*). Ne eivät enää hahmotu metaforiksi eivätkä ole morfologisesti läpinäkyviä, vaan niiden yhteys kantasanaan on hämärtynyt. Sanan kieliopillistuksessa sen syntaktinen itsenäisyys vähenee. Kun relationaaliset substantiivit kehittyvät adpositioiksi, ne eivät enää voi olla lauseen subjektina eivätkä objektina, eivät saada kongruoivaa määritettä eivätkä esiintyä syntaktisesti yksin ilman täydennystä.

3) Primaarit adpositiot ovat muodoltaan redusoituneita ja merkitykseltään hyvin abstrakteja. Ne ilmaisevat tyypillisesti kieliopillisia suhteita (esim. englan-

⁵Possessiivien yksi prototyyppinen käyttö on juuri kokonaisuuden ja osan välisen suhteen ilmaiseminen (esim. *Heinc*, *painossa*), ja myös suomen genetiivin keskeisiä käyttöjä on kokonaisuus—osa-suhteen ilmaiseminen (esim. *puukon pää*, jossa *puukko* hahmottaa kokonaisuuden ja *pää* osan) (Jaakola 1994).

nin *of*, *by* ja *to*, joita suomessa vastaavat lähinnä sijat). (Lehmann 1985: 304.) Kieliopillistuneimmat suomen adpositiot voi lukea primaareihin adpositioihin. Tällaisia ovat mm. kausaalisuutta ilmaisevat *takia*, *vuoksi*, *tähden* (ks. luku 5.5).

4—5) Jatkumon viimeisenä vaiheena on adposition kehittyminen sijapäätteeksi. Tunnettu esimerkki suomen adpositiosyntysisestä sijapäätteen tapaisesta affiksista on *kanssa*-postpositiosta puhekieleen kehittynyt *-kaa* (*tuu munkaa*). Virossa sama aines on jo kehittynyt komitatiivisijan merkiksi (*ma sõitan autoga* 'ajan autolla') (ks. myös luku 5.2).

Adpositioiden synnyssä on kyse yksiköitymisestä. Siinä nominin ja sijapäätteen yhtymästä kehittyä vakiintunut kielen yksikkö, jolla on myös eriytnyt merkitys. Adpositioiden kehityksessä on sekä kieliopillistumisen että leksikaalistumisen piirteitä. Toisaalta adpositio itse on uusi leksikaalinen yksikkö, vaikka se samalla kuuluisikin osaksi produktiivia systeemiä (esim. vartalo *pää*-esiintyy sekä adpositiorakenteissa että itsenäisenä nominina). Kieliopillistuesaan adpositio muodostaa samalla uuden syntaktisen yksikön, adpositiorakenteen. Kielessä toimii malli, jonka mukaan voi analogisesti muodostaa adpositiorakenteita. Tästä hyvänä esimerkkinä ovat Göran Karlssonin (1995) esittelemät tavan adessiivit. Ne muodostavat avoimen luokan, johon tulee helposti uusia jäseniä. Hän luettelee monia adessiivimuotoja, jotka esiintyvät postpositiorakenteen kaltaisissa konstruktioissa, vaikka kyseisiä adessiivimuotoja ei (vielä) listatakaan varsinaisiksi adpositioiksi. Esim.

5. jonkun *luvalla*, jonkun/jonkin *myötävaikutuksella*, jonkun/jonkin *tuella*,
jonkun/jonkin *välityksellä*.

Näistä rakenteista voi kehittyä tyypillisiä postpositiorakenteita: adessiivimuodot alkavat esiintyä vain yhdessä genetiivitäydennyksen kanssa, niihin ei enää liity kongruoivaa määritettä jne.

Kieliopillistumiskehityksessä on kyse myös merkityksen muuttumisesta. Kun substantiivista kehittyä adpositio, sanan merkitys abstraktistuu tai yleistyy niin, että sen käyttökontekstit laajenevat. Merkityksen abstraktistuminen on kieliopillistumiskirjallisuudessa usein esitetty merkityksen muutoksen tendenssi (esim. Heine, Claudi ja Hünemeyer 1991: 156—157, 160). Heine, Claudi ja Hünemeyer esittävät tähän liittyen suhdekäsitteiden kehittymistä kuvaavan jatkumon (s. 160):

spatiaaliset suhteet > ihmiskeskeiset suhteet > elottomien olioiden väliset suhteet

Kun sanalle kehittyä uusia merkityksiä, vanhat voivat säilyä rinnalla tai kadota. Spatiaaliset suhteet ovat myös adpositioissa lähteenä abstraktimmille, mutta abstraktimpien käyttöjen välinen suhde on monimutkaisempi kuin Heinen ym. jatkumo osoittaa. Jatkumossa ongelmallista on ainakin suomen kannalta se, miten ihmiskeskeisten ja elottomien välinen suhde hahmottuu. Tarkastelemisani rakenteissa tuntuu kuitenkin toistuvan kaksi kehityssuuntaa: (1) spatiaalisesta merkityksestä kehittyä abstrakti, (2) abstrakteissa suhteissa merkitys usein laajenee niin, että ihmisten lisäksi ilmausta aletaan käyttää muita elollisia ja myös elottomia olioita osoittavista suhteista (esim. *kanssa*, *mukaan* ja *avulla* laajenevat ihmisistä elottomiin olioihin, ks. luvut 5.2, 5.3 ja 5.4). Jälkimmäistä kehityssuuntaa on kuitenkin vaikea selkeästi osoittaa. Tendenssiä tukee lähinnä se, että jos adpositiota käytetään eläinten tai ei-elottomien olioiden suhteista, sitä tavallisesti käytetään myös ihmisistä. Poikkeuksia on kuitenkin helppo löytää: esim. *perusteella* ja *pohjalta* käyvät vain elottomiin olioihin, samoin *johdosta* ja *seurauksena*. Heinen ym. jatkumon tueksi tarvittaisiin lisää yksityiskohtaisia kuvauksia adpositioiden merkityksen kehityksestä.

3. Aineistosta

Koska haluan välttää adpositioiden luokan rajausongelmat, otan työni lähtökohdaksi valmiin genetiiviadpositiolistan. Käytän Aarni Penttilän kieliopin (1957) listaa genetiivin kanssa esiintyvistä postpositioista. Penttilä luettelee 395 postpositiomuotoa.⁶ Luku sisältää noin 140 adpositiokantaa, eli Penttilä listaa kaikki sijamuodot omina tapauksinaan.⁷ Useimmista adpositiokannoista Penttilä esittää kolme sijamuotoa, tavallisimmin ulko- tai sisäpaikallissijasjarjan, joistakin kantasanoista myös molemmat. Joskus harvoin adposition sijana voi olla myös translatiivi, essiivi tai vanha *i-*, *n-* tai **k-*latiivi.

⁶Stobcke (1968) on listannut väitöskirjassaan lähes samat adpositiot kuin Penttilä.

⁷Esimerkiksi: *edelle*, *edellä*, *edeltä*, *edessä*, *edestä*, *editse*, *eduksi*, *edustalla*, *edustalle*, *edustalta*, *eteen*. Tästä omiksi kannoikseen olen laskenut *edel-*, *edes-*, johon myös *editse* sisältyy, sekä *eduksi* ja *edusta-*. Koska suurimmasta osasta on käytössä paikallissijasjarja, nousee adpositioiden kokonaismäärä suureksi. Joissain tapauksissa eri muodot saavat erikoismerkityksiä, mutta uscin saman kannan eri muotoja crottaa vain sijapäätteen itsensä aikaansaama merkityscro.

Nykykielen aineistona olen käyttänyt pääasiassa HKV-korpusta, jonka 6150 genetiivirakenteesta olen poiminut 890 adpositiogenetiiviä. Tässä aineistossa on noin 140 adpositiomuotoa (vrt. Penttilällä 370), joista eri adpositiokantoja on noin 80 (vrt. Penttilällä 140). HKV:sta puuttuu siis paljon Penttilän listassa olevia adpositioita. Monet HKVn adpositiot esiintyvät vain muutaman kerran. Yleisimmät ovat:

mukaan 90, *kanssa* 74, *jälkeen* 62, *sijaan* 37, *avulla* 27
välillä, *-lle*, *-ltä* 27, *kautta* 26, *kannalta* 22, *takia* 21
alla, *alle*, *alta* 19, *piirissä* 17, *osalta* 14, *parissa* 13
kohdalla 11, *mielestä* 11, *lisäksi* 10, *perusteella* 10.

Aineistossa näkyy tekstilajin vaikutus. Kaikki HKV:n tekstit ovat asiatyylisiä, lehtitekstejä tai artikkeleita, ja se osaltaan voi selittää sitä, miksi HKV:ssä spatiaalisen lokaation ilmaiseminen ei ole adpositioiden tyypillinen tehtävä. Tavallista on sen sijaan ilmaista adpositiorakenteella välinettä, tapaa, syytä tai tiedon lähdettä. Toisenlainen aineisto tarjoaisi toisenlaisen kuvan adpositioiden käytöstä. HKV:n lisäksi olen käyttänyt aineistona Suomen Kuvalehden vuosikerrasta 1987 laadittua korpusta (SK 87), Nykysuomen sanakirjaa (NS) ja Suomen kielen perussanakirjaa (PS).

Adpositiopredikaatioissa adpositio vaikuttaa yleensä ratkaisevasti predikaation merkitykseen, ja se vaikuttaa myös siihen, minkä tulkinnan täydennys saa. On kahdenlaisia predikaatioita: toisissa täydennys määrää, onko predikaation kehys spatiaalinen vai abstrakti (*pöydän alla*, *joulun alla*), toisissa adpositio muuttaa täydennyksen profiloiman olion aina tiettyyn kehykseen. Esimerkiksi *aikana* aiheuttaa aina adpositiorakenteen temporaalisen tulkinnan (*laman aikana*, *juoksun aikana*). Sama ominaisuus on hyvin usein myös postpositiolla *jälkeen* (6.a—b), vaikka sillä on myös spatiaalisia käyttäjiä (c).

6. a. Vuonna 373 tapahtuneen maanjäristyksen jälkeen pyhäkkö uudistettiin jälleen (HKV).
- b. Elokuvasityksen jälkeen tarkastettiin sisällön ymmärtäminen lomakkeella (HKV).
- c. Sijoittaa kuvat tekstin jälkeen (PS).

Prepositiona *jälkeen* saa yleensä temporaalisen tulkinnan (*jälkeen isonvihan*).

Jaan seuraavaksi Penttilän adpositiot ryhmiin sekä synkronisin että diakronisin perustein. Synkroninen jakoperuste on nykykielen merkitys. Parafrasit auttavat merkityskimppujen löytämisessä: kun etsin nykykielen kannalta

merkitysryhmiä, katson millä toisella adpositiolla tai millä sijapääätteellä adposition voi korvata.⁸ Diakroninen jakoperuste on adposition (oletettava) historiallinen tausta. Aineistossani näkyy, että samanlaisia nykymerkityksiä syntyy hyvin usein samanlaisista lähtömerkityksistä. Tämä on yleinen ajatus kieliopillistumiskirjallisuudessa. Esimerkiksi Heine, Claudi ja Hünemeyer (1991: 32) lähtevät työssään siitä oletuksesta, että on rajallinen määrä kognitiivisia struktuureita, joista kieliopilliset yksiköt syntyvät.

Esittämäni ryhmittely on vain yksi mahdollinen. Adpositioiden eri piirteet risteytyvät, ja ryhmituksen voisi tehdä monella tapaa. Esimerkiksi se seikka, että saman kannan eri sijamuodoilla voi olla erilaisia käyttöjä, jää luokituksesani vähälle huomiolle (esim. *taka-* vartalosta kehittyneet lokaatiota ilmaisevat *takana*, *takaa*, *taakse* ja toisaalta syytä ilmaiseva *takia*). Vähälle huomiolle jää myös se, miten yksi ja sama muoto voi kieliopillistua edelleen ja ilmaista esim. lokaation lisäksi myös abstraktimpia suhteita.

Ensimmäiset kaksi ryhmää ovat lokaation ilmauksia. Käytän ensimmäisestä ryhmästä nimeä spatiaalis-abstrakti, koska sen jäsenillä on aina mahdollisuus ilmaista myös spatiaalista lokaatiota, mutta sen lisäksi näillä postpositioilla on usein muitakin, abstrakteja käyttöjä. Myös toinen ryhmä on spatiaalis-abstraktin lokaation ilmauksia, mutta erona ensimmäiseen ryhmään on mm. se, että nämä ilmaisevat vain väylää. Loput esittelemäni adpositiot ilmaisevat tyyppillisesti abstrakteja suhteita. Skeemat ilmaisevat ryhmän prototyyppisen rakenteen. Neljässä viimeisessä ryhmässä on vaikea kuvata adpositiota skemaattisesti, siksi tyydyn vain nimeämään prototyyppisen jäsenen (5.2, 5.4, 5.5) tai pelkän muodon (5.3). Numerot viittaavat tämän artikkelin lukuihin.

4. Spatiaalis-abstrakti lokaatio

skeema: [KOKONAIUSUS+gen] [OSA+paikallissijat]

esim. Dyynit voivat muodostua syvien hickkakerroksien *päälle* (HKV).

4.1 Väylä

skeema: [VÄYLÄ+i-latiivi] [ESTE+n]

esim. Matka *halki* Afrikan (otsikko) (SK 87).

⁸Sc, voiko adposition korvata jollakin sijalla, riippuu siitä, mitä ilmaisukcinoja sijapäätteillä on. Esim. adessiivi ja inessiivi ovat niin laajakäyttöisiä, että ne korvaavat monia postpositioita (*pöydän päällä* > *pöydällä*, *talon sisällä* > *talossa*). Mutta toisaalta mikään sijapäätte ei ilmaise jonkin alla olemista (esim. ilmauksesta *pöydän alla* ei voi *alla*-prepositiota korvata sijapäätteellä).

- 5.1 Possessiivinen suhde
 skeema: [OMISTAJA+gen] [SUOJA+sisäpaikallissijat]
 esim. Viljelysmaa joutui eurooppalaisten *haltuun* (HKV).
- 5.2 Komitatiivinen suhde
 skeema [IHMINEN + gen] [*kanssa, mukana*]
 esim. Sadat kasvilajit ovat vaeltaneet ihmisen *mukana* hamasta kivikaudesta (HKV).
 skeema [JOUKKO+gen] [JOUKON SPESIFIKAATIO + sisäpaikallissijat]
 esim. Huolehdi, että lattialla lelujen *joukossa* on vain turvallisia esineitä (HKV).
- 5.3 Väline ja tapa
 skeema [INSTRUMENTTI+gen] [adessiivi- tai instruktiivimuoto]
 esim. Ne saivat kuitenkin onnistuneen lakkotaistelun *avulla* palkankorotuksia (HKV).
- 5.4 Tiedon lähde
 skeema [TIEDON LÄHDE + gen] [*mukaan*]
 esim. Blonski crotтели 1920-luvulla vaiheet hampaiden kasvun *mukaan* (HKV).
- 5.5 Kausaalinen suhde
 skeema [SYY, PERUSTE + gen] [*vuoksi*]
 esim. Perheen huoltamatta jättäminen juomisen *vuoksi* kertoo alkoholismista (HKV).

4. Spatiaalis-abstrakti lokaatio

Lokaatiota ilmaiseva ryhmä on suurin adpositioiden merkitysryhmä. Se on taustaltaan hyvin yhtenäinen, sillä suurin osa lokaatiota ilmaisevista postpositioidista, joilla on myös konkreettista spatiaalista käyttöä, on kehittynyt osaa ilmaisevasta substantiivista. Penttilän aineiston 140 kantasanasta noin 50 palautuu selvästi kokonaisuus/osa-suhteen ilmaisemiseen. Kokonaisuus—osa-suhde on yleensäkin kielissä tavallinen adpositioiden lähtökohta. Heine, Claudi ja Hünemeyer (1991: 125, 129) esittävät, että spatiaalisten käsitteiden *päällä, alla, edessä, takana, sisällä* kielelliset ilmaukset tulevat kahdesta lähteestä. Marginaalisempi alue ovat maastotermit (esim. *maa, maaperä, taivas*) ja toinen, tärkeämpi lähde, ruumiinosat (esim. *pää, rinta, vatsa, selkä*). Suomen osalta tätä on vaikea todistaa tai kumota, sillä etymologiat monien postpositioiden ja adverbien osalta ovat epävarmoja. Monet suomen postpositioidista ovat kuitenkin ruumiinosailmauksista kehittyneitä. Penttilän listan noin 50 kokonaisuus—osa-

suhteeseen perustuvasta genetiivpredikaatiosta 20 sisältää ilmiselviä ruumiin-osatermejä. Esimerkkejä Penttilältä (1957: 337—342):

7. Hän tuli siellä muun joukon *hännillä* / juosta jonkun *hännässä* / joutua liikenteen *jalkoihin* / päästä jonkun *kintereille* / rahaa on tuossa tuhannen markan *korvilla* / kartanon *kupeella* kasvaa tammia / pelastua myrskyn *kynsistä* / istahdan kannon *nenään* / hän on aina pojan *niskassa* moittimassa / vastuu on johtajan *niskoilla* / siiman *nokassa* on koukku / istua tien *poskessa* / lähtcä yön *selkään* / hänen arvonsa on alentunut ihmisten *silmissä*.

Genetiivi on näiden postpositioiden yhteydessä täysin motivoitu, sillä ne palautuvat kokonaisuus—osa-genetiiviin. Heinen ym (1991: 132) mukaan myös Afrikan kielissä adpositiot kehittyvät genetiivirakenteiden pääsanoista.

Lisäksi etymologiset sanakirjat esittävät epävarmoja ruumiinosa-alkupe-rään viittaavia etymologioita mm. sanoille *sivu*, *keski*, *pinta* ja *ohi*. *Sivu* voisi palautua vanhaan 'kylkeä' merkitsevään sanaan (SKES), *keski* voisi liittyä volgalaiskielten 'kupeita, lonkkaa, ristiselkää, ruumiin keskikohtaa' ilmaiseviin *kus-*, *kusk*-vartaloihin (SSA). *Pinta* yhdistetään germaaniseen 'silavakerrosta' ilmaisevaan sanaan (SSA). *Ohi*-sanana on oletettu olevan samaa alkuperää kuin *ohimo*, jonka merkitys on joko 'otsan sivu' tai 'nivus, kuve'. Lauri Hakulinen selittää molemmat merkitykset johdoksiksi sanasta *oha*, jonka merkitys on 'ohut' (1956: 199). Hakulisen mukaan merkityksen kehitys ruumiinosaa ilmaisevasta *ohimosta* postpositioon *ohi* on paralleeli vastaavalle kehitykselle karjalan postpositiolle *kyllici* (vrt. *kylki*) tai viron postpositiolle *kõrval* (vrt. *korva*).⁹

Ruumiinosat tarjoavat ilmauspotentiaalin, jota universaalisti käytetään spatiaalisten käsitteiden primaareina lähteinä. Fyysisenä perustana ruumiinosa-mallille pidetään yleensä ihmisruumista ja sen pystyasentoa, mutta myös nelijalkaisten eläinten ruumiinosista on kehittynyt spatiaalista tai abstraktia tilaa ilmaisevia sanoja. (Ks. esim. Heine, Claudi ja Hünemeyer 1991: 125; Koski 1987.) Suomessa ihmisruumis tuntuu olevan tavallisempi lähde, mutta sellaiset postpositiot kuin *hännillä*, *kynsissä*, *hampaissa* ja *kintereillä* palautuvat pikemminkin eläinten ruumiinosiin.¹⁰

⁹Viron *kõrval* on pitkemmälle kieliopillistunut kuin suomen *korvalla* ~ *korvilla*, sillä sen käyttökontekstit ovat monipuolisempia ja merkitys yleisempi ('vicsessä, vicellä, rinnalla, ohessa, ohella, ääressä, äärellä, sivulla': esim. *töö kõrval kunstiga tegelda* 'harrastaa taidetta ammattinsa ohella').

¹⁰Heine ym. (1991: 126) toteaa, että kielen spatiaalisten käsitteiden systeemi perustuu eläinten ruumiinosiin erityisesti silloin, kun käsitteet *päällä*, *edessä* ja *takana* tulevat käsit-
(Jatkuu seur. sivulla.)

Vanhaa *i-latiivia ohi* lukuunottamatta kaikki spatiaalis-abstraktia suhdetta ilmaisevat adpositiot voivat esiintyä kolmessa sijassa; olo-, ero- ja tulosijassa. Monissa tapauksissa käytössä ovat sekä sisä- että ulkopaikallissijasjarja.

Totesin edellä, että suomen adpositiot ovat Lehmannin jatkumolla lähinnä sekundaareina adpositioina. Varsinkin monet ruumiinosalähtöiset adpositiot voisi hahmottaa myös relationaalisena substantiivina: useilla niistä kantasana on käytössä myös itsenäisenä substantiivina ja ennen kaikkea niiden metaforisuus on läpinäkyvää. *Pää*-pesyettä ja etymologisesti läpinäkymättömiä *pinnalla*, *keskellä*, *sivulla* jne. -postpositiota lukuun ottamatta ruumiinosapostpositiot eivät ole kovin pitkälle kielipillistuneita, ja ne voisi sijoittaa adpositioiden ja substantiivien välimaastoon. Kun on kyseessä konkreettinen, spatiaalinen ilmaus, on luontevaa jäsentää sana substantiivin sijamuodoksi. Tästä on hyvä esimerkki *hampaissa*, *hampaista*, *hampaisiin* -postpositioesye. Sen voi jäsentää postpositiona muutamissa konteksteissa, joissa sillä on suhteellisen rajattu merkitys (a) 'parjattavana, moitittavana, nälvittävänä jne.' (NS) tai (b) 'erilaisista ilmiöistä, seikoista purevana, kuluttavana tekijänä' (NS).

8. a. Joskus akatemia on joutunut ihmisten *hampaisiin* (HKV).
Eivät ole enää hänen lapsensa kaiken maailman *hampaissa* (Penttilä s. 337).
- b. Talven/hallan/tuulen *hampaissa* (NS).
Selvitä taudin *hampaista* (NS).

Lauseessa *joutua suden hampaisiin* sana *hampaisiin* on pikemmin nominin sijamuoto. Kyse on siis substantiivin ja adposition rajamailla olevasta sanasta, jossa postposition ja substantiivin voi erottaa vain merkityksen perusteella: konkreettinen, lokaalinen ilmaus jäsentyy substantiiviksi, abstrakti, metaforinen käyttö taas postpositioksi. Samaan tapaan voi analysoida *käsi*-pesyettä. Metaforisesti käytettynä sen voi jäsentää adpositioksi (9a—b), mutta konkreettisemmissä konteksteissa se jäsentyy substantiiviksi (9c).

9. a. Melkoinen osa yhdysvaltalaisista kiinalaisten *käsiin* joutuneista sotavangeista oli omaksunut kiinalaisten käsityksen sodasta (HKV).
- b. Miltei aina muuan pieni yksityiskohta on karannut ympääjien *käsistä*: kansanmusiikin kauneus (HKV).
- c. Kirja putosi pojan *käsistä*.

Prototyypisimpiä postpositioita tästä ryhmästä ovatkin juuri ne postpositiot, joiden merkitys on yleinen, eikä niitä hahmoteta alkuperältään ruumiinosatermeiksi. Hyvä esimerkki on *keskellä*-pesye. Adpositiot *keskelle*, *keskeltä*, *keskellä* ilmaisevat sekä spatiaalisia että abstrakteja suhteita. Postpositio *kesken* ilmaisee abstraktia suhdetta kahden tai useamman olion välillä. Prepositiona *kesken* saa temporaalisen tulkinnan (10d).

10. a. Ehkä juuri näin suoraa tekstiä tarvitaan kaiken turtumuksen *keskelle* (HKV).
- b. Kai se vakinaisten asukkaiden *kesken* sana kiertää kuin kapula talosta taloon (HKV).
- c. Kysymyksessä on ennen kaikkea luottamusasiaa presidentin ja kansanedustajan *kesken* (HKV).
- d. Dikaiopolis on attikalainen maanviljelijä, joka *kesken* peloponnesolaissodan saa taistoista tarpeekseen (HKV).

Heine, Claudi ja Hünemeyer (1991) korostavat sitä, että kieliopillistumisprosessi on luonteeltaan metaforinen. Kieliopillistumismuutokseen kuuluu merkityksen siirto(ja) kognitiiviselta alueelta toiselle (esim. spatiaaliselta temporaaliselle). Toisaalta siirtyminen tapahtuu jatkumolla, ja muutokset ovat asteittaisia. (Mt. 65.) He esittävät Afrikan kielten aineistoon perustuvan kieliopillistumisjatkumon, jossa ruumiinosaa ilmaisevasta substantiivista kehittyi loakaatiota ilmaiseva adpositio tai adverbi (mt. 130). Jatkumosta voi heidän mukaansa erottaa seuraavat vaiheet, joissa kieliopillistuva sana ilmaisee:

- 0 vaiheessa: X:n ruumiinosaa
- I vaiheessa: samanaikaisesti X:n osaa ja paikkaa
- II vaiheessa: samanaikaisesti paikkaa X:n lähellä ja X:n osaa
- III vaiheessa: paikkaa X:n lähellä

Nollavaiheessa ilmauksen käsitteellisenä alueena on objektin ilmaiseminen (ilmaus toimii vastauksena kysymykseen *mikä?*), ykkösvaiheessa ilmaistaan sekä objektia että tilaa (*mikä?*/*missä?*), kakkosvaiheessa tilaa sekä objektia (*missä?*/*mikä?*) ja kolmosvaiheessa pelkästään tilaa (*missä?*). Tällaiset vaiheet, joissa ilmauksella on kaksi päällekkäistä merkitystä, ovat Heinen ym. mukaan olennainen osa kieliopillistumisprosessia. Havainnollistan tätä jatkumoa suomen *perässä*-postpositiolla.¹¹ Esimerkit mukailevat Heinen ym. swahilinkielen esimerkkiä (mt. 131).

¹¹Adposition *perä* ruumiinosälähtöisyydestä ei ole varmuutta. SKES ja SSA eivät esitä sille (Jatkuu scur. sivulla.)

- 0 vaihe hevosien *perä*, veneen *perä*, auton *perä*
 I vaihe auton *perä* on pimeänä ('takavalot eivät pala')
 II vaihe valot on auton *perässä*
 auton *perässä* on pimeää
 III vaihe auto on *perässä*

Heinen ym. jatkumolla (ruumiin)osatermistä siis kehittyi ensin yleinen relationaalinen osaa merkitsevä sana, ja vähitellen sillä aletaan hahmottaa lokaatiota. Lokaatiota ilmaiseville postpositioille voi tietysti kehittyä myös muita merkityksiä.

Jatkumoon liittyy oletus, että 0-vaiheessa tapahtuu metaforinen ekstensio, jossa spesifistä osaa ilmaisevaa sanaa aletaan käyttää yleensä osista puhuttaessa. Tyypillisesti näin kävisi erityisesti ruumiinosailmauksille (ruumiinosa > yleinen osa jostakin). Kysessä olisi siis metafora, jossa ruumiinosan ja ruumin suhde vertautuu esim. maastonkohdan ja sen osan suhteeseen (esim. *kosken niska, tien poski, harjun pää, niemen nokka*). Tällaisessa tapauksessa metaforistuminen tapahtuu sanan substantiivivaiheessa, kun esimerkiksi *perä*-sanaa aletaan käyttää muistakin kuin ihmisistä ja eläimistä.

Bybee, Perkins ja Pagliuca (1994: 24–25) eivät pidä metaforaa varsinaisena kieliopillistumisen mekanismina, vaan heidän mukaansa se on lähinnä leksikaalistumiseen liittyvä ilmiö. Tällainen nollavaiheen metaforinen ekstensio kuuluu leksikaalistumisen mekanismeihin, sillä se lisää vain substantiivin polysemiaa. Varsinaista kieliopillistumista on sen sijaan merkityksen abstraktistumiseen liittyvä syntaktinen reanalyysi: I ja II vaiheen välillä konstruktion hahmotus muuttuu niin, että substantiivi *perä* ja siihen liittyvä paikallissijapäätte *-ssä* aletaan tajuta postpositioksi ja genetiivijäsenen sen täydennykseksi. Samoin myös kieliopillistumiseen kuuluva metafora tapahtuu nimenomaan I ja II vaiheiden välillä. Osan ja kokonaisuuden välinen suhde siirtyy toiseen kehykseen, esim. spatiaalisesta temporaaliseen, kuten seuraavassa esimerkissä.

suoria ruumiinosactymologioita. Sukukielissä *perä*-sanana vastincilla on relationaalisen osan tai lokaation merkitys. Sillä on kuitenkin suomessa selviä ruumiinosakäyttöjä, ja voisi olettaa kehityksen kulkeneen mieluummin konkreettisesta (ruumiin)osan nimityksestä yleisen lokaation tai relationaalisen osan ilmaukseen kuin päinvastoin. Joka tapauksessa *perässä* sopii esimerkiksi, sillä käsitellen Heinen ym. jatkumoa laajemmin, ei vain ruumiinosiin liittyvänä.

Otan esimerkiksi *kynnyksellä*-postposition. Kyseessä on tässä samoin kuin ruumiinosailmausten yhteydessä metaforinen siirtymä, mutta se tapahtuu konstruktion tasolla eikä substantiivissa, kuten *perässä*-esimerkin nollavaiheessa:

- 0 tuvan *kynnys* on korkea
- I seistiin tuvan *kynnyksellä* (ja oltiin sisään menossa)
- II ollaan kevään *kynnyksellä*

Nollavaiheessa ei siis tapahdu metaforista ekstensiota *tuvan kynnys* > *kevään kynnys*, vaan metafora toimii I ja II vaiheen välissä: *tuvan kynnyksellä* > *kevään kynnyksellä*. Ei siis ole kyse *kevään kynnyksestä* joka vertautuisi *tuvan kynnykseen*, vaan relaation samankaltaisuudesta molemmissa konstruktioissa. Metaforassa on ennen muuta kyse lokaatioiden samanlaisuudesta eri kehyksissä ('ollaan melkein jossain') eikä osan ja kokonaisuuden välisen suhteen — *kevään kynnyn* ja *tuvan kynnyn* — samanlaisuudesta. I ja II vaiheen välissä siirrytään konkreettisesta spatiaalisesta kehyksestä abstraktiin temporaaliseen kehykseen.

Kynnyksellä ei ole mitenkään erikoislaatuinen postpositio, vaan samanlainen metaforinen ekstensio konstruktion tasolla koskee monia muitakin postpositioita. Ilmeisesti sama toimii myös ruumiinosatermeissä. Vaikka niiden kehityksessä on voinut tapahtunut nollavaiheessa metaforinen siirtymä ruumiinosa > relationaalinen osa, se ei ole kieliopillistumiskehityksen kannalta olennainen siirto. Postpositiorakenne syntyy vasta kun metaforisen siirron lisäksi tapahtuu syntaktinen reanalyysi:

määrite + substantiivi + sijapäätte > täydennys + postpositio.

Muita kokonaisuuden ja osan metaforaan perustuvia adpositioiden lähteitä ovat lähinnä kasvien osat (*juuressa, juurella, varrella, varressa*), maastonosat (*lomassa, vieressä, vierellä*), rakennusten yms. konkreettisten olioiden osat (*kynnyksellä, liepeillä, nurkilla, partaalla, pielessä, ääressä, äärellä*). Niidenkin taustana on nominaalinen genetiivipredikaatio, jossa genetiivin kanta osoittaa kokonaisuuden ja substantiivi osan tästä kokonaisuudesta. Myös näiden kohdalla on eroja siinä, miten kieliopillistuneita ne ovat, eli onko niiden metafora läpinäkyvä ja merkitys yleinen vai onko kyseessä enemmänkin metaforinen käyttö tietyissä rajatuissa konteksteissa.

Joissakin tapauksissa adpositioiden lähtökohdat ovat jo hämärtyneet, ja ne hahmotetaan nykykielessä selvemmin adpositioiksi tai adverbeiksi. Esimerkiksi postpositiot *lomassa* ja *vierellä/vieressä* palautuvat todennäköisesti vanhoihin maastotermeihin. Substantiivin *loma* vanha merkitys on ollut 'väli, kuoppa, laakso, tauko', ja SSA:n mukaan se voisi olla balttilaislaina sanasta, jonka merkitys on ollut 'kuilu, laakso, syvennys'. Postpositiot *vierellä*, *vieressä* ovat taivutusmuotoja sanasta *vieri*, jonka suomalais-volgalainen kantasana on ilmeisesti 'kukkulaa, harjannetta, mäkeä' tms. merkinnyt **veere*. Tästä on kehittynyt suomessa metonymisesti 'mäen rinne, vieru' > 'reunus, vierus, laita', mutta esim. mordvassa kehitys on kulkenut merkityksiin 'ylä, korkea' (paralleleja tällaiselle merkityksenkehitykselle on ruotsissa ja venäjässä). (SKES.)

Postpositio *huipulla* on myös esimerkki alkuperältään läpinäkyvästä sanasta. SSA arvelee sen olevan ehkä deskriptiivisana kuten *suippo* ellei sitten johdos sanasta *hui* 'puola, käämi'.

Postpositioissa, joiden alkuperä on läpinäkyvä, sanan kehitystä postpositioksi on vaikea seurata. Adposition lähtökohtana on ilmeisesti relationaalinen, jonkin osaa ilmaiseva substantiivi, joka adpositioituessaan on siirtynyt ilmaisemaan relationaalista lokaatiota. Tällaisia adpositioita ovat *luona*, *lähellä*, *likellä*, *perässä*, *pielessä*, *puolella*, *sisällä*, *tykönä*¹², *välissä*, *välillä* ja ehkä myös *keskellä*, jonka ruumiinosa-alkuperä on epävarma. Muutamissa tapauksissa adposition lähtökohtana on epäprototyyppinen kokonaisuus—osa-suhde: *alla*, *yllä*, *edellä*, *edessä*, *takana*, *vastapäätä*. Olioiden etu-, taka-, ala- ja yläosat eivät suoranaisesti ole niiden osia, mutta ne hahmottavat lokaation, joka kuuluu osana olion vaikutuspiiriin (tästä esim. Alhoniemi 1988: 27). Myös niiden alkuperästä voi todeta vain, että ne ovat hyvin vanhoja relationaalista osaa tai lokaatiota ilmaisevia sanoja. Ne ovat prototyyppisiä adpositioita: niiden merkitys on yleinen, niitä ei hahmoteta erikseen kombinaatioksi *vartalo* + *si-japääte* ja vastaava substantiivi esiintyy vain yhdyssanojen alkuosana.

Kuten alumpana huomautin, en ole ottanut huomioon läheskään kaikkia postpositioiden merkityksiä enkä niihin perustuvia monia ryhmittelymahdollisuuksia. Esimerkiksi *etu*-pesyeeseen kuuluva translatiivi *eduksi* on kehittynyt abstraktiksi postpositioksi, jonka voi liittää samaa merkitsevään *hyväksi*-postpositioon:

¹²L. Hakulinen (1951) yhdistää partikkelin *tykö* sanaan *tyvi*, jonka merkitys sukukielissä on 'puun tyvi' tms. Partikkelin *tykö* vanhempia merkityksiä ovat Hakulisen mukaan 'tyveen, tyven luo'.

11. a. Yksityiset liikemichet haluavat luoda kuvaa, että paperi näidenkin laatikoiden kautta tulee jonkin yleishyödyllisen järjestön, kuten partiolaisten *hyväksi* (HKV).
- b. Arpa lankesi sinisten *eduksi* (Penttilä s. 337).

Samaan pesyeeseen kuuluva *edestä* saa konkreettisen lokatiivisen merkityksen lisäksi merkityksen 'puolesta': *juosta henkensä edestä*.

Samoin lokaatiota ilmaiseva *puolella* saa myös abstraktimpia merkityksiä, sekä pesyeeseen kuuluva *puolesta* ja sen synonyymi *edestä*. Esimerkit HKV:stä:

12. a. Vähitellen tiedostetaan ajatus yhä laajemmalti, kunnes lopulta asiantuntijain enemmistö on sen *puolella*.
- b. Hyväksyttiin se, että oli kääntynyt vihollisen *puoleen* rauhan saamiseksi.
- c. Mutta ei sen *puoleen*, öisen kilvan saalina oli kolmatta kiloa rouskuja.
- d. Aristofaneen Miilunpoltajat on näytelmä yhden miehen sodasta rauhan *puolesta*.
- e. Mikkelin *puolesta* käskettiin kirjoittaa.

4.1 Adpositio hahmottaa väylän

Omaleimaisen ryhmän muodostavat adpositiot, joiden merkityksenä on väylän ilmaiseminen (esim. *läpi metsän, halki metsän*). Tällaisia ovat *halki, poikki, läpi, ohi, puhki, ympäri*. Nämä adpositiot eroavat monin tavoin muista adpositioista.¹³

Ensinnäkin nämä adpositiot rajautuvat selvästi merkitykseltään. Ne ilmaisevat väylää, ja kukin spesifioi väylän hieman eri tavoin. Genetiivimuotoinen sana osoittaa viitepisteen, jonka suhteen väylä hahmottuu. Niinpä esim. *läpi, puhki, halki, poikki* hahmottavat tyypillisesti viitepisteen esteeksi joka läpäistään (ks. Leino 1993: 218). *Ohi* hahmottaa väylän, joka kulkee viitepisteen sivuitse. Genetiivin kanssa yhdistyvä *ympäri* hahmottaa tyypillisesti väylän, joka kiertää kehän viitepisteen ympäri. Väylää ilmaisevat adpositiot liittyvät yleensä liikeverbiin (13a). Vaikka adpositio ei suoraan liittyisikään verbiin, korostuu sen merkityksessä suuntainen liike (13b).

¹³Olen käyttänyt aineistona HKV:n rinnalla SK 87 -korpusta, josta poimin kymmenestä lehdestä kaikki esiintymät sanoista *läpi, poikki, halki, puhki, ohi, ympäri, luo*. Tällöin sain näkyviin myös ne käytöt joissa adpositio ei liity genetiiviin.

13. a. Urheiluscurakaan ei enää jaksanut hölkätä instituuttinsa *ympäri* (SK 87).
Hän kulkee puhumassa *ympäri* Yhdysvaltoja (SK 87).
Hän oli taivaltanut viidakon *halki* (SK 87).
Putki kulkee kurdialueen *läpi* (SK 87).
- b. Matka *halki* Afrikan (otsikko) (SK 87).
Ehkä scinän *läpi* voisi naputtaa lohduttavan viestin (SK 87).

Tietysti myös monet muut adpositiot — kuten *päälle* ja *juurelle* — hahmottavat väylän, mutta niissä väylän tulkinta syntyy tulosijaisesta sijapäätteestä. Allatiivi hahmottuu selvästi tulosijaksi, ja samasta adpositiovaltalosta on tavallisesti käytössä myös olo- ja erosija. Ne siis eroavat vanhoista *i-* ja **k-*latiiveista, joissa pääte hahmottuu nykykielessä osaksi vartaloa. Ryhmään voi sen sijaan liittää myös *i-*latiivit *yli* ja *ali* sekä adpositiot *sivu*, *editse* ja *taitse*. Niiden adpositiosarjaan kuuluvat myös olo- ja erosija, mutta väylä-merkityksen ja epäproduktiivin latiivin päätteen puolesta ne kuuluvat yhteen em. latiivien kanssa. Kaikki tämän luvun adpositiot osoittavat avoimen väylän, kun vastavasti esim. *taakse*, *tykö* ja *luo* korostavat väylän loppupäätä, jonka täydennys osoittaa (*tule äidin luo*).¹⁴

Toiseksi myös muotoseikat erottavat nämä adpositiot muista. Ne esiintyvät vain yhdessä sijassa, kun tavallisesti suomen adpositioilla on olo-, ero- ja tulosijat (esim. *sivulla*, *sivulta*, *sivulle*). Sijamuotona näissä adpositioissa on nykykielessä epäproduktiivi latiivi. Vaikka ne ovat historiallisesti *i-*latiiveja (*halki*, *poikki*, *läpi*, *ohi*, *puhki*, *ympäri*), ne hahmottuvat nykypuhujalle kokonaisina yksikköinä, eivät vartalona ja sijapäätteenä. Lisäksi vanhoihin latiiveihin ei liity possessiivisuffiksia toisin kuin yleensä postpositioihin (*hänen sivulleen*, *hänen kautta*, *hänen takiaan* mutta **hänen ohinsa*, **hänen alinsa*, **hänen ympärinsä*). Sama koskee myös vanhaa **k-*latiivia *luo* (**hänen luonsa* mutta *hänen luokseen*). Osasta on käytössä pidemmät muodot, joihin possessiivisuffiksi liittyy: *lävitseen*, *ohitseen*, samoin *alitseen* ja *ylitseen*. Adpositioiden *halki*, *poikki*, *puhki* kanssa ei käytetä pitempää latiivia eikä possessiivisuffiksia. Myöskään *ympäri* ei saa possessiivisuffiksia (**ympärini*), mutta sen *l-*sijaiset johdokset kyllä (*ympärilleen*, *ympärilään*, *ympäriillään*) sekä muoto *ympäriin*-sä.

¹⁴Adposition *läpi* polysemiasta sekä lähde- ja kohdeväylän käsitteistä ks. Leino (1993: 207—220). Adposition *yli* polysemiasta ks. Salmi (1994).

Kolmas ryhmää muista erottava piirre on syntaktinen. Monet vanhat *i-*latiivit esiintyvät nykysuomessa melko usein myös prepositioina, vaikka tavalinen paikka suomen adpositioille on jälkiasema.¹⁵ Esimerkiksi adpositio *ympäri* esiintyy SK 87:n kymnessä lehdessä prepositioasemassa 24 ja postpositiona 10 kertaa. Postpositiona *ympäri* hahmottaa tyypillisesti kehän, joka ympäröi viitepistettä:

14. a. Maa on kiertänyt radallaan kerran auringon *ympäri* (SK 87).
b. Lapsenne piipertää ensin keittiön nurkan *ympäri* makuuhuoneeseen (SK 87).

Prepositiona *ympäri* ei aina hahmota kehämäistä väylää (ks. kuitenkin esimerkit 16').

15. a. Talvio kerää potilaita *ympäri* maan (SK 87).
b. Palokunnat *ympäri* maailman ovat Bronto Skyliftin asiakkaita (SK 87).

Näissä lauseissa preposition merkitys on lähinnä 'kaikkialla, kaikkialta, joka puolelta'. Tämä merkitys tuntuu puuttuvan postpositiolta *ympäri*.

Asemaan liittyy siis merkitysero, mutta samalla siihen liittyy täydennyksen sijanvaihtelun ero. Prepositiona *ympäri* saa nimittäin hyvin usein partitiivimuotoisen täydennyksen (esim. SK 87:n 36 *ympäri* prepositiosta puolet yhdistyi partitiivin kanssa). Hakulisen ja Karlssonin mukaan suomen prepositioiden suosikkisija onkin partitiivi (1979: 155). On vaikea määritellä, onko merkityseron syynä nimenomaan pre- vs. postpositioero vai täydennyksen sijanvaihtelu. (Ks. kuitenkin Leino 1993: 218.)

16. a. Hän kulkee puhumassa *ympäri Yhdysvaltoja* (SK 87).
b. Toinen osa maksassa valmistuneesta kolesterolista lähtee veren matkassa kierrolle *ympäri kehoa* (SK 87).
c. Se tanssii kuitenkin *ympäri huonetta* (SK 87).
d. Agee ehdotti, että ihmiset *ympäri maailmaa* menisivät itsensä (SK 87).
e. Hänen suunnittelemansa muovihuonekalut levisivät *ympäri maailmaa* (SK 87).

Partitiivin kanssa yhdistyvä prepositio *ympäri* saa samoja merkityksiä 'kaikkialla, joka puolella' kuin genetiivin kanssa yhdistyvä, mutta myös niiden välillä

¹⁵Adposition *yli* merkityseroista pre- ja postpositioasemassa ks. Salmi (1994: 171–172).

on merkitysero. Sitä osoittavat seuraavat esimerkit, joissa partitiivin tilalla on genetiivi.

16. b*. Toinen osa maksassa valmistuneesta kolesterolista lähtee veren matkassa kierrolle ympäri *kehon*.
c*. Se tanssii kuitenkin ympäri *huoneen*.

Esimerkeissä (16b' ja c') genetiivitäydennys muuttaa ilmauksen merkityksen. Ensimmäisessä esimerkissä genetiivitäydennys osoittaa, että kolesteroliteke kokonaisen kierroksen ja mahdollisesti palaa lähtöpaikkaansa. Partitiivitäydennys ei samalla tavoin osoita kokonaista kierrosta. Toisessa esimerkissä partitiivillisenä lause ilmaisee asiantilan, jossa joku tanssii ristiin rastiin huonetta, genetiivillisenä tanssiminen tapahtuu kokonaisella kehällä esim. pitkin huoneen seinää.

Varsinaisten adpositiokäyttöjen lisäksi *ympäri* esiintyy idiomissa *puhua joku ympäri*, jossa persoonapronomini on akkusatiivimuotoinen (*puhuin hänet ympäri, hän puhui meidät ympäri*). Tällöin *ympäri* on verbiin liittyvä partikkeli.

Vanhat *i*-latiivit muodostavat siis omaleimaisen ryhmän. Mistä löytyy selitys niiden erilaisuudelle? Olen edellä painottanut sitä, että postposition täydennyksenä oleva genetiivijäsen on vanha genetiiviattribuutti. Tämän ryhmän kohdalla alkuperä voisi olla kuitenkin monimutkaisempi. Sadeniemi (1960: 12) toteaa, että ”oman ryhmänsä muodostavat sellaiset liikettä tai paikallisuutta merkitsevät sanat kuin *myöten, pitkin, ympäri, halki, läpi, poikki*. Niiden rekti-oissa haluaisin nähdä muiston objektista tai objektin sijoissa olevasta adverbiaalista.” Hänen ajatustaan seuraten olisi mahdollista ajatella, että jotkut vanhat *i*-latiivit olisivat vanhoja verbin määritteitä ja niihin liittyvä genetiivi olisi vanha akkusatiivi eli totaaliobjektin tai sen sijassa olevan adverbiaalin jatkaja.

Paitsi että vanhat latiivit esiintyvät tavallista useammin prepositioina, niitä käytetään usein myös adverbina kokonaan ilman täydennystä, ja varsinkin silloin ne liittyvät kiinteästi verbiin (esim. *mennä läpi, runnoa läpi, leikata poikki*) (ks. Leino 1993: 219–220). SK 87 -aineiston esimerkkejä:

17. a. Tämä on liian yksinkertaista mennäksenc *läpi* Suomessa. / Mä runnoin itseni *läpi* silloin aikoinaan. / Jos puhemies saisi tahtonsa *läpi*, ilmeisesti koko eduskuntatalo julistettaisiin savuttomaksi. / Hallituskommenteissa paistaa selvästi *läpi* ajatus, että Suomi on vapautumassa Neuvostoliiton kahlkeista. / Sama ajattelu on lyönyt *läpi* myös yrityksissä.
b. Karhu nousi pystyyn ja kiepsahti salamannopeasti *ympäri*.
c. Olisiko työelämän uudistamisessa pitänyt viheltää peli *poikki* vaalien ajaksi? Tulommeko leikkaamaan *poikki* sitä yhdistäviä säikeitä?

Sadeniemen mukaan nämä partikkelit olisivat aluksi liittyneet nimenomaan liikeverbiin, mutta myöhemmin analogisesti siirtyneet myös muihin lauseisiin, joihin objektin sijat eivät alunperin ole voineet kuulua, esim. *olla*-verbin yhteyteen (1960: 13).

Vanhoihin *i*-latiiveihin liittyy täydennyksen sijanvaihtelu, ja kuten Sadeniemi toteaa, se muistuttaa objektin sijanvaihtelua. Parhaiten tämä näkyy adpositiossa *ympäri*. Genetiivi ilmaisee Sadeniemen mukaan resultatiivista aspektia (*juosta ympäri kaupungin* 'ummistuvan renkaan kaupungin ulkopiiriä myöten', *soutaa saaren ympäri*), partitiivi irresultatiivista aspektia (*juosta ympäri kaupunkia* 'ristiin rastiin pitkin kaupunkia', *soutaa saarta ympäri*). (Ks. esimerkkejä Sadeniemi 1960: 12.)

Puhki ja *ohi* eivät ole Sadeniemen mainitsemien adpositioiden joukossa, eivätkä ne tunnukaan saavan partitiivimuotoista täydennystä, mutta sen sijaan ne esiintyvät hyvin usein adverbina.

18. a. Sankarien aika on nyt *ohi* (SK 87).
- b. Neljä nuorta micstä katselee hiukan huolestuneina *ohi* ajavien autojen numeroita (SK 87).
- c. Yksityistäminen on muotia, muttei se ainakaan hetkessä *ohi* mene (SK 87).
- d. Minimiraja — 750 000 kappaletta — on *puhki*, ja kunnolla (SK 87).

Tällainen akkusatiivin liittyvä prepositio ei ole tuntematon muissakaan kielissä. Suomen oma erikoiskehitys olisi sen sijaan mahdollistanut adverbi- ja substantiivilähtöisten adpositioiden osittaisen sekoittumisen, sillä vanha **m*-akkusatiivi ja genetiivi ovat langenneet muodoltaan yhteen. Vanhat adverbi-lähtöiset prepositiot olisivat osin sulautuneet muihin postpositioihin, sillä niiden *n*-sija olisi sulautunut varsinaisiin genetiiveihin. Toisaalta ne olisivat säilyttäneet erikoispiirteitään eli jäänteitä objektin sijanmerkintäjärjestelmästä nominin sijanvalinnassa sekä tavallista yleisemmän prepositioaseman. Tosin myös tässä joukossa on sekä postpositioita että prepositioita, sillä adverbien ja objektinsijaisen adverbialin paikka on ilmeisesti vanhastaan vaihdellut.¹⁶ Sadeniemen ajatuksia on kuitenkin vaikea todistaa, sillä historiallista syntaksia on suomesta tutkittu hyvin vähän.

¹⁶Vertailun vuoksi voi todeta, että poimimassani SK87 -aincistossa adpositiot *jälkeen*, *mukaan*, *kanssa* ja *alla* eivät esiintyneet kertaakaan prepositioina, vaan aina postpositiona tai harvoin adverbina ilman täydennystä.

Viimeisenä väylän hahmottavana adpositiona tarkastelen adposition *kautta* merkitystä ja kehitystä. Merkityksensä puolesta *kautta* kuuluu yhteen *i*-latiivien kanssa; se hahmottaa avoimen väylän.¹⁷ Se on kuitenkin muodoltaan erilainen; se on mitä ilmeisimmin *kausi*-sanan partitiivimuoto. Ilmeisesti jo lähtömerkitys on ollut spatiaalinen ja jonkinlaista väylää ilmaiseva (vrt. sukukielissä *kautta* sanan vastineiden merkityksiä 'läpi, ohi, mukaan' jne). Spatiaalisen alkuperän puolesta puhuu myös se, että *kausi*-sanan vastineet lapissa merkitsevät 'keskellä, -ltä' ja 'tasa, keski' jne. *Kautta* voi esiintyä luontevasti niin pre- kuin postpositioasemassa (*kautta aikojen, kaupan kautta*). Siihen voi liittyä myös possessiivisuffiksi (*hänen kauttaan*).

HKV:ssä *kautta* on seitsemänneksi yleisin adpositio (26 esiintymää, joista 9 prepositioasemassa). Pre- ja postpositioasemaan liittyy merkitysero; prepositiona *kautta* saa hyvin usein temporaalisen tulkinnan (*kautta vuosisatojen*). Myös spatiaalisissa konteksteissa pre- ja postpositiolla on merkitysero:

Kuljimme kautta Suomen ≠ Kuljimme Suomen kautta.

Prepositiona merkitys on lähinnä 'kuljimme kaikkialla Suomessa', postpositiolla 'kuljimme pisteestä A Suomen läpi pisteeseen B'. Preposition parafrasiksi sopii usein *ympäri*. (Ks. myös Leino 1993: 218.) Esim.:

19. Auktoriteettien pilkkaaminen on ollut *kautta* maailman ja aikojen suosittua perinnettä (HKV). / *ympäri* maailman ja *kautta* aikojen.

Seuraavan tapaisissa esimerkeissä *kautta* saa samanaikaisesti sekä spatiaalisen että abstraktin väylän tulkinnan:

20. a. Yksityiset liikemiehet haluavat luoda kuvaa, että paperi näidenkin laatikoiden *kautta* tulee jonkin yleishyödyllisen järjestön, kuten partiolaisten hyväksi (HKV).
b. Kansalaistoimintaan Fagerholm joutui ammattiyhdistysliikkeen *kautta* (HKV).

Ilmauksista voi hahmottaa konkreettisen väylän, joka kulkee laatikoiden ja ammattiyhdistysliikkeen *kautta*, mutta samalla on kyse abstraktista metaforasta,

¹⁷Se voi samoin saada täydennyksensä partitiiviin (esim. *tätä kautta*) tai jopa clatiiviin (*tästä kautta*). En kuitenkaan puutu näihin tapauksiin.

jolla kuvataan paperista saatavan hyödyn ja Fagerholmin reittiä. Postpositiona *kautta* saakin joissain konteksteissa välineen ja keinon merkityksen (vrt. lukuun 5.3.). Postposition *kautta* kehitystä voi kuvata seuraavalla abstraktistumisketjulla:

spatiaalinen väylä > abstrakti väylä → välineen, keinon ilmaus

Välinettä ja keinoa ilmaisevan *kautta*-adposition voi korvata adessiivilla (jonka yksi merkitystehtävä on keinon ilmaiseminen) ja adpositiolla *avulla*.

21. a. Aggressiivista tapaa toimia voidaan oppimisen *kautta* vahvistaa (HKV).
Vrt. Oppimisella / oppimisen avulla.

Joissain konteksteissa *kautta* voi saada myös kausaalisen tulkinnan. Mahdollisia parafraseja ovat silloin *vuoksi* ja *takia*:

21. b. Erityisesti pohdittiin neutronipommin ja risteilyohjuksen *kautta* syntyvää uuden varustelukierroksen vaaraa (HKV).
Vrt. Risteilyohjuksen vuoksi/takia syntyvää vaaraa.

5. Muita ryhmiä

Seuraavaksi tarkastelen joitakin adpositioryhmiä, joita yhdistää samanlainen nykymerkitys ja usein muoto ja samanlainen lähtömerkitys. En käsittele kaikkia Penttilän listan adpositioita enkä pyri tyhjentävään kuvaukseen käsiteltyjenkään merkityksistä. Tarkoitukseni on hahmotella sitä, minkälaisia merkitys- ja muotoryhmiä on suomen adpositioiden luokassa ja minkälaisia kieliopillistumistendenssejä ne seuraavat.

5.1 Possessiivinen suhde

Postpositiot *hallussa*, *hoivassa*, *hoivissa*, *hoteissa*, *huomassa* ja *huostassa* ilmaisevat abstraktia suhdetta. Niiden lähtökohtana ja edelleen osana merkitystä on jonkun omistuksessa tai valvonnassa olo. Kaikista kannoista on mahdollista käyttää inessiiviä, elatiivia ja illatiivia.

22. Viljelysmaa joutui curooppalaisten *haltuun* (HKV). / Vrt. curooppalaisille.

Postpositiorakenne osoittaa suhteen, jossa puheenaiheen (*viljelysmaa*) ja täydennyksen (*eurooppalaiset*) välillä vallitsee possessiivinen suhde. Kyseessä on siis toisenlainen possessiivinen relaatio kuin genetiivi-ilmauksessa *Pekan auto*, jossa genetiiviattribuutin tarkoite omistaa pääsanana tarkoittleen. Ryhmän postpositiot ovat äänteellisesti ja lähtökohdiltaan hyvin samankaltaisia. Niiden merkitysrajat ovat epäselvät, ja ilmeisesti eri variantit heijastelevat myös mur-eroja.

Possessiivista suhdetta ilmaisevista adpositioista *hallussa* on ehkä laajimmin käytössä. SSA:n mukaan lähtökohdaksi oletetaan germaanista lainasanaa (vrt. mr., mn. *hald*), jonka merkityksiä ovat olleet 'suoja, turva, tuki; valta, mahti'. Ilmeisesti siis jo lainattaessa on ollut mukana konkreettisen 'suojassa olemisen' lisäksi abstraktimpi 'jonkun vallassa olemisen' merkitys. *Hoteissa* liittyy ilmeisesti venäläisperäiseen sanueeseen *hotie* 'kulkea'. Se on yhteydessä lainasanaan *hotu* 'tie, väylä, suunta' (vrt. omissa *hoteissa* 'itsenäisenä'). *Huostassa*-sanana alkuperä on epäselvä, mutta murteissa esiintyy harvinaisena *huostaa* 'huolehtia'.

Lauri Hakulisen (1979: 412) mukaan sanan *huoma* merkitys on kehittynyt reittiä 'varjo' > 'huosta, hoiva'. Kuten Hakulinen toteaa, sama merkitys on tiettyissä konteksteissa myös *varjo*-sanalla: *Joka Korkeimman suojassa istuu ja Kaikkivaltiaan varjossa viipyy* (Psalmi 91:1).

Jonkun omistuksessa tai vallassa oloa ilmaisevat myös ruumiinosalähtöinen *käsissä* sekä postpositiot *huolena*, *armoilla* ja *vallassa*. Niiden metaforisuus on toisin kuin edellisissä hyvin läpinäkyvää, ja niillä on selvä yhteys vastaaviin substantiiveihin.

23. a. Keskimatkan ohjusten poistaminen Euroopasta jättää länsimaat Neuvostoliiton ylivoimaisten tavanomaisten asciden, tankkien ja tykistön, *armoille* (SK 87).
- b. Nyt lapset clävät aivan aikuisten *armoilla*, ja paljon luovaa voimaa jää käyttämättä (SK 87).
- c. Hän ei milloinkaan heittäytynyt järjettömän pelon *valtaan* (HKV).

5.2. Komitatiivinen suhde

Nimitän komitatiivisiksi sellaisia adpositioita, joiden merkitys on 'yhdessä jonkun/jonkin kanssa' ja parafrasiksi käy useimmiten postpositio *kanssa*. Ryhmään kuuluu sellaisia postpositiota kuin *kanssa*, *kera*, *mukana*, *muassa*, *myötä*, *matkassa*, *lisäksi*, *ohella*, *ohessa*, *yhteydessä*. Ne eivät ole alkuperältään eivätkä muodoiltaan samalla tavalla yhtenevät kuin on tyypillistä muille adpositioryh-

mille. Heine ym. (1991: 164—166) esittää sijafunktioiden jatkumon komitatiivi—instrumentaali—tapa. Komitatiiviset käytöt ovat vähemmän kieliopillistuneita kuin instrumentaalimerkitykset, koska ne tyypillisesti implikoivat inhi-millisen osallistujan kun taas instrumentaali ei (1991: 157).

Tyypillisin suomen komitatiivinen postpositio on *kanssa*, mutta sen käyttö ei rajoitu vain komitatiivisen suhteen ilmaisemiseen. Se on HKV:ssa genetiivin kanssa esiintyvistä toiseksi yleisin adpositio (74 esiintymää). PS antaa postpositiolle seuraavat merkitykset:

- a) 'ilmaisee kahden tasaveroisesti rinnasteisen tekijän suhdetta' (esim. *isä poikansa kanssa, lähdetkö kanssani lenkille*),
- b) 'vicrasvoittoisesti ilmaisemaan kahden ei täysin rinnasteisen tekijän suhdetta' (esim. *leikkiä nukan kanssa, par. nukella, oli aivan helisemässä sen miehen kanssa, par. takia*).

Ensimmäinen PS:n mainitsema merkitys on komitatiivinen ja toinen instrumentaalinen. Komitatiivisen merkityksen parafraseiksi käyvät esim. *seurassa, parissa, ohella, mukana, myötä*. Instrumentaalista merkitystä pidetään ruotsin vaikutuksena (vrt. *äta med sked* 'syödä lusikalla, lusikan kanssa'), ja kielenhuolto vastustaa sitä. On kuitenkin tärkeä huomata, että maailman kielistä on selvästi dokumentoitu kieliopillistumistendenssi, jonka mukaan komitatiivisille ilmauksille kehittyy usein instrumentaalisia merkityksiä. Siten on täysin odotuksenmukaista, että myös taajakäyttöiselle *kanssa*-postpositiolle kehittyy näitä kielenhuollon vastustamia käyttöjä. (Vrt. myös lukuun 5.3, jossa viitataan Göran Karlssonin näkemykseen suomen tavan adessiivin omaperäisestä alkuperästä, vaikka näitä käyttöjä on pidetty kartettavina vierasperäisyyksinä.)

Postpositiokäyttöjen lisäksi *kanssa* esiintyy adverbina merkityksessä 'myös' (*Tule sinä kanssa*, PS) tai välinpitämättömyyttä tai halveksuntaa tms. ilmaisemassa (*On siinä kanssa kumma tyyppi!* PS).

Kanssa-postposition lähtökohta on substantiivi **kansa*, jonka vanha merkitys on 'joukko'. *Kansa*-sanan kehityksessä on tapahtunut paitsi semanttisia myös fonologisia muutoksia. Fonologinen kehitys on kulkenut seuraavasti: **sen kansassa* > *sen kanssa*, josta murteissa ja puhekielessä ovat kehittyneet muodot *sen kaa* tai *sen kans*. Sana voi olla germaanilaina, joka yhdistyy mm. vanhaan gootin *hansa*-sanaan 'joukko, sotilasjoukko' (SSA). Postposition merkityksenkehitys on kulkenut ehkä seuraavaan tapaan:

- (a) jonkun joukossa >
- (b) yhdessä jonkun (elollinen) kanssa >
- (c) yhdessä jonkin (eloton) kanssa >
- (d) jotakin käyttäen.

Vanhat merkitykset eivät ole kuitenkaan kadonneet, vaan kaikkia löytyy nyky-suomesta:

24. a. Terveen vaikutuksen teki ilta Kontulan pioneerien *kanssa* (HKV).
 b. Julius Hammer oli 1915 perustanut erään kirjanpitäjän *kanssa* pienen lääkeai-neita valmistavan yrityksen (SK 87).
 c. Ammatillisesta koulutuksesta on myös luvattu kehittää lukion *kanssa* kilpailu-kykyinen väylä korkeakouluopintoihin (HKV).
 d. *Pesc ne kupit Fairin kanssa!* (oma mp.).
 Mitä minä teen viisumin *kanssa?* (SK 87.)

Redusoituneesta postpositiosta *kaa* on puhekielessä kehittynyt sijamuodon tapainen kliitti (esim. *munkaa*), joka eräissä murteissa voi kuulua jopa vokaa-lisoinnun piiriin. Virossa kehitys on kulkenut vielä pitemmälle, sillä vastaa-vasta substantiivista on kehittynyt komitatiivisijan merkitsin *-ga* (*tule minuga* 'tule minun kanssani'). Se on siis redusoitunut muodoltaan ja liittynyt sanan vartaloon. Viron *ga*-liite on myös merkitykseltään kehittynyt pitemmälle kuin suomen *kanssa*, sillä se ilmaisee myös tapaa (*ma teen seda heameelega* 'teen sen mielelläni').¹⁸ (Merkityksen kehityksestä itämerensuomalaisissa kielissä ks. Felix J. Oinas 1961.)

Komitatiivisilla sijafunktioilla on Heinen ym. mukaan tendenssi kehittyä välineen ja tavan ilmauksiksi (1991: 164). *Kanssa* on jo puhekielessä välineen ilmaus (olkoonkin ruotsin vaikutusta), mutta silläkään ei ole suomessa tavan merkitystä. Muut ryhmän adpositiot ovat selkeämmin vain komitatiivisia mer-kitykseltään. *Kera* ja *myötä* ovat nykysuomessa melko harvinaisia. *Kera* on ra-joittunut ruokalistoihin (*vanukasta hillon kera*). *Myötä*-sanana taustalla on var-talo *myö-*, ja sillä on lapissa vastineet, joiden merkityksiä ovat 'taka-, peräosa'.

¹⁸ Viron kieliopeissa *-ga* kuvataan komitatiivin päättenä, mutta se ei ole virossakaan varsi-nainen sijapäätte. Ensinnäkin se liittyy genetiivimuotoiseen nominiin (esim. *temaga* 'hänen kanssaan'). Toiseksi komitatiivimuotoiseen nominiin liittyvä määräite on aina genetiivimuo-toinen (esim. *suure mehega*). Sama sääntö koskee myös muita ns. nuoria sijoja, terminatiiv-ia, essiiviä ja abessiiviä. Lisäksi viron murteiden vokaalisointualueella komitatiivi jää usein vokaalisoinnun ulkopuolelle.

Lisäksi, mukana, ohella, ohessa ja *yhteydessä* ovat alkuperältään läpinäkyvämpiä, ja niiden komitatiivinen merkitys on helposti motivoitavissa kannan alkuperäisestä merkityksestä (vrt. adposition *ohi* etymologia, luku 4.). Esimerkit HKV:n.

25. a. Kampanjan piiriin koetetaan saada kuluttajain *lisäksi* viranomaiset.
- b. Sadat kasvilajit ovat vahtaneet ihmisen *mukana* hamasta kivikaudesta paikasta toiseen.
- c. Myyräntossujen toiminnassa korostuu piristävän liikunnan *ohella* myös sosiaalisuus.
- d. Etelässä ulkoillaan ja virkistäydytään marjastuksen *ohessa*.
- e. Jo Tarjanteen nimityksen *yhteydessä* huhuttiin, että — — .

Näiden varsinaisten komitatiivisten adpositioiden lisäksi suomessa on ryhmä, jonka postpositioilla on spesifimpi komitatiivinen merkitys 'joukossa'.

5.2.1 Komitatiivinen *joukossa*

Adpositioita *joukossa, keskuudessa, kimpussa, parissa, piirissä* ja *seassa* (ja niiden tulo- ja erosijoja) yhdistää komitatiivinen merkitys 'joukossa' (ja vastaavasti 'joukkoon' ja 'joukosta'). Rakenteessa täydennyksenä oleva sana nimeää joukon, ja postpositio spesifioi tämän joukon jollakin tavalla, esim. ilmaisemalla joukon tyyppin tai muodon, ja osoittaa lokaatiota tässä joukossa.

Kukin adpositio spesifioi joukon hieman eri tavoin. Adpositiot *keskuudessa* ja *joukossa* hahmottavat joukon, jossa joukon jäsenet nousevat korosteisina esiin (*opiskelevien ihmisten, Nagasakin uhrien, oppikoululaisten, turkkilaisten vankien*). *Keskuudessa*-postposition lähtökohtana on *keski-pesye* (vrt. *joukon keskellä* — *joukon keskuudessa*). *Joukossa*-postposition taustalla on identifioiva tai spesifioiva suhde: *kohteiden joukko* eli *kohteet, kansallisuuksien joukko* eli *kansallisuudet*.

26. a. Huolchdi, että lattialla lelujen *joukossa* on vain turvallisia esineitä (HKV).
- b. Eläkeläisten *joukosta* tavoittaa välinpUTOAJIA jokainen lähiympäristöstään (HKV).
- c. Tarvittaessa käytetään kohteiden *joukkoon* sijoitettua ulkopuolista provokaattoria (HKV).

Seassa hahmottaa suhteen, jossa korostuu se miten jokin on sekoitettuna tai sekoittuneena jonkin aineen, massan tms. joukkoon. Sitä käytetään har-

vemmin ihmisiin viittaamassa. NS:n mukaan sellainen käyttö on vanhentunutta (esim. NS: Ei kenellekään Suomen runoilijain *seassa*, E. Leino).

27. Sielläkin jäkälän ja sammalen *seassa* ja tietysti kallioiden välisissä laaksoissa kasvaa sicniä (HKV).

Adpositiot *parissa*, *piirissä* ja *kimpussa* hahmottavat joukon, jonka muoto tuodaan korosteisena esiin. Niiden lähtökohtana on ryhmitystä ilmaiseva substantiivi, mutta kieliopillistumisen yhteydessä muodon merkitys jää taka-alalle ja (abstraktin) lokaation ilmaiseminen korostuu. *Parissa*-postposition lähtökohdasta on duaalinen joukko (*pari*). Postpositiona tämä merkitys on olemassa siten, että *parissa* korostaa kahden olion välistä suhdetta:

28. a. Ksällä puuhattiin omien viljelysten *parissa* (HKV).
 'kukin oman viljelyksensä kimpussa'
 b. Juuri tämäntapaisten tehtävän *parissa* — — Bergel antoikin kyvyistään mahdollisimman edullisen kuvan (HKV).
 'Bergel ja tämä yksi tehtävä'
 c. Hän haluaa työskennellä ihmisten *parissa* (HKV).
 'hän ja ihmisjoukko' (myös komitatiivinen merkitys 'ihmisten kanssa')

Piirissä-postpositio poikkeaa edellisistä siten, että sen hahmosta nousee korosteisena esiin viitepisteen ympärille muodostuva raja tai piiri. Edellisissä korostuvat enemmän joukon jäsenet. *Piirissä*-postposition täydennys siis ilmaisee sen joukon (distributionaalisen tai kollektiivisen) tai yksilön, jonka rajojen sisäpuolelle koko lauseen muuttuja sijoittuu.

29. Kampanjan *piiriin* koetetaan saada kuluttajain lisäksi viranomaiset, yritysten johto, koulut jne. (HKV).

Myös nämä postpositiot ovat melko läpinäkyviä alkuperältään, ja niillä on kiinteä yhteys vastaavaan substantiiviin. Sitä osoittaa myös seuraava esimerkki, jossa *piirissä* voidaan tulkita joko postpositioksi ('kölniläisten joukossa') tai substantiiviksi ('kölniläisten piiri').

30. Propagandagrafiikkaan crikoistuivat kölniläisten *piirissä* Arntz sekä Augustin Tschinkel (HKV).

Myös *kimpussa* on vanhastaan merkinnyt joukon muotoa; *kimppu*-sanana merkityksiä SSA:ssa ovat 'nippu, tukku, lyhde' (vrt. *kimputtaa* 'koota tai sitoa

yhteen'). SSA:n mukaan samaa sanuetta on myös *kimppa* 'joukko'. Adposition *kimpu* kohdalla muodon merkitys on väistynyt ja on korostunut merkitys 'olla ahdistamassa, hätyyttämässä tai hyökkäämässä jonkun kimppuun'. Lähtökohtana postpositiomerkitykselle ovat sellaiset ilmaukset kuin *käydä vihollisen kimppuun*. Alkuperäisten vihollisen "kimpu" oljain on tietenkin käsitetty todella muodostaneen heidän kanssaan 'kimpun' eli yhteen takertuneen rykelmän, ja vasta myöhemmin ilmaus *kimpu* sai tällaisessa lauseyhteydessä postposition luonteen ja siirtyi tarkoittamaan 'hyökkäävässä taistelu- (tai vain tappelu-) kosketuksissa' oloa (Lauri Hakulinen 1979: 413).

5.3 Väline ja tapa

Oman ryhmänsä muodostavat tapaa ilmaisevat adessiivit *avulla*, *kustannuksella*, *kiusalla*, *lailla*, *voimalla* ja *uhalla*. Tällainen postpositiorakenne vastaa kysymykseen *miten?* ja *millä*, *minkä avulla?* Yleistäen voi sanoa, että rakenteen täydennys ilmaisee joko instrumentin tai toimijan ja postpositio spesifioi tavan, jolla tätä käytetään.

Nämä postpositiot liittyvät suurempaan välineen ja tavan adessiivin ilmaustyyppiin (tavan adessiiveista ks. Göran Karlsson 1995). Ne vain ovat kietytyneet ja kehittyneet postpositioiksi (ja sellaiseksi voi olla tulossa muitakin adessiiveja, mikä on osoitus adpositioiden ryhmän avoimuudesta). Ne voi lukea postpositioiksi siksi, että niiden merkitys on abstraktistunut. Toisaalta niillä on kuitenkin varsin kiinteä suhde vastaavaan substantiiviin, ja niitä voisikin pitää myös relationaalisina substantiiveina (ks. edellä luvussa 2 Lehmannin jatku-moa). Selvimmin substantiiviparadigmasta on irronnut *lailla* (vrt. *laji*). Monilla on myös adverbikäyttöä (esim. *tehdä jotakin kiusallaan* 'tahallaan', *tehdä jotakin uhallaan* 'tahallaan'). Parafraaseiksi näille postpositioille käyvät adessiivi ja joskus instruktiivi, usein myös postpositio *kautta*.

Tavan adessiivin leviämistä on pidetty vieraan (lähinnä ruotsin) mallin vaikutuksena. Kuten Göran Karlsson toteaa, omapohjaista syntyä ei ole kuitenkaan asetettu kyseenalaiseksi. "Kun adessiiville oli kehittynyt keinon ja välineen funktio, olisi suorastaan outoa, jos sitä ei olisi vähitellen alettu käyttää myös läheisessä tavan merkityksessä, kun tähän ei ollut tarjolla muuta yhtä sopivaa sijamuotoa. Instruktiiville, joka yksikössä ei ole produktiivinen, ei tavan ilmaisemisessa ole jäänyt kuin marginaalinen sivuosa." (1995: 89.)

Huomon (1995: 65) mukaan nykysuomessa adessiivin pääfunktiona on paikan, ajan, omistajan ja välineen ilmaiseminen. Näiden lisäksi on muita, metaforisesti motivoituvia merkityksiä, joihin kuuluu myös tavan ilmaiseminen.

Heine ym. (1991: 157) esittävät kieliopillistumisen astetta kuvaavassa luettelossaan, että tavan merkitys on kieliopillistuneempi kuin instrumentaali, sillä instrumentaali sisältyy myös tavan kategoriaan. Osoituksena tästä on se, että tapaa ilmaisevaan kysymykseen *miten?* voi antaa sekä instrumenttia että tapaa ilmaisevan vastauksen (*miten hän teki sen? Veitsellä — tahallaan*). Sen sijaan instrumenttikysymys *millä?* saa vain instrumenttivastauksen (*millä hän teki sen? veitsellä*).

Tavallisin postpositio välineen ja tavan ilmausten joukosta on *avulla*. Se on viidenneksi yleisin adpositio HKV:ssa, ja Göran Karlssonin mukaan se on SK 87:ssa kaikkien adessiivimuotojen kahdeksanneksi yleisin sana (1995: 81). Muut adessiivipostpositiot ovat tuntuvasti harvinaisempia. *Avulla*-postpositiorakenteet ilmaisevat sekä tapaa että välinettä. G. Karlssonin arvion mukaan SK 87:n 325 *avulla* esiintymästä noin 40 ilmaisee tapaa (1995: 60). Myös NS antaa molemmat merkitykset ('jonkun auttamana; jotakin käyttäen; jollakin'). Postposition lähtökohtana ovat sellaiset komitatiiviset ilmaukset, joissa on kyse inhimillisestä toimijasta (*Korjasin moottorin naapurin avulla* eli 'naapurin avustuksella'). Heinen ym. mukaan komitatiivi onkin välineen ja tavan ilmausten lähteenä (ks. 1991: 164 jatkumoa komitatiivi—instrumentti—tapa). Tästä *avulla* on yleistynyt ja kieliopillistunut niin, ettei se enää vaadi inhimillistä toimijaa (esim. *veneilyn kokonaissuunnitelman avulla voidaan saaristo pelastaa elävänä tuleville sukupolville*, HKV). Kun inhimillinen toimija jää pois, voi *avulla*-postposition merkitys abstraktistua välineen ja tavan ilmaukseksi. Näitä merkityksiä on usein vaikea erottaa toisistaan. Esimerkkejä HKV:sta:

31. a. Kesän aikana näitä ankeriaita on pyydystetty mm. crityisten sähkökalastuslaitteiden *avulla*.
- b. Tässä astuu ristelyohjus kuvaan mukaan, koska sen käyttöönottoa ei voida satelliittien *avulla* valvoa.
- c. Jos toimikunnan ehdotus toteutetaan, suoritetaan eläkepolitiikan *avulla* uusia tulonsiirtoja, joista voittajat ja häviäjät ovat näköpiirissä.

Asiateksteissä *avulla* onkin käytössä erityisesti elottomien tekijöiden kanssa, ja usein se saa välineen tulkinnan. Esimerkiksi HKV:n 27 esiintymästä ainoastaan yhden rakenteen täydennys ilmaisee elollisen tekijän (*kolme naurettavaa ikäneitoa*), ja silloinkin se saa välineen tulkinnan:

32. Donna Rositan kohtalon yleistäminen tapahtuu melko raa'an tuntuiseksi kolmen naurettavan ikäneidon *avulla*.

Useimmissa tapauksissa postposition voi jättää pois ja korvata tapaa ja keinoa ilmaisevalla adessiivilla. Välineen ilmauksen muita mahdollisia parafraseja ovat mm. *kautta*-postpositio tai ilmaus *jotakin käyttäen*. Esim.

33. Mahdolliset kapinointirytykset kuningas koetti tukahduttaa heti alkuunsa te-
hokkaan vakoilujärjestelmän *avulla* (HKV).
Vrt. vakoilujärjestelmällä / vakoilujärjestelmän kautta / vakoilujärjestelmää
käyttäen.

Ainakaan yleiskielessä *avulla* ei ole niin kieliopillistunut, että positiivinen sävy olisi hävinnyt; *jonkin avulla* merkitsee sitä että välinettä käytetään jonkun toisen hyväksi tai eduksi.¹⁹ *Voimalla* on usein lähellä *avulla*-postposition merkityksiä, mutta se on merkitykseltään konkreettisempi. Se ilmaisee, että jotakin tehdään tai tapahtuu jonkin/jonkun antamilla voimilla tai jonkin voimistamana.

34. a. Nyt on ihminen ryhtynyt jalostustyön *voimalla* kehittämään nelinisiä uutta (SK 87).
b. Keskenjääneitä työasioita ja maailmanparannusta michet jatkavat kantakapa-
kassa oluen tai saken *voimalla* (SK 87).
c. Rasvan ja rahan *voimalla* (otsikko) (SK 87).
d. Kehitysapua maissipuuron *voimalla* (otsikko) (SK 87).

Tapaa ilmaisevat *kustannuksella*, *kiusalla* ja *uhalla* ovat sävyiltään negatiivisia. NS antaa *kustannuksella*-sanalle merkityksen 'jonkun kustantamana, varoilla' (*julkaista teos omalla kustannuksellaan*) sekä 'jonkun vahingoksi, tappioksi'. Jälkimmäisessä merkityksessä se onkin postpositiokäytössä, kuten esimerkeissä (35a—c). *Kiusalla*-postpositio on harvinainen eikä sitä käytetä juuri muualla kuin ilmauksessa *tehdä jotakin jonkun kiusalla*. Adverbina sen merkitys on lähinnä 'tahallaan'. (Vrt. NS s.v. *kiusa* 'harmillinen tms. teko, harmi, vaiva, riesa').

35. a. Pitää hauskaa toisen *kustannuksella* (NS). 'jotakuta nauran'
b. Raataa terveytensä *kustannuksella* (PS). 'terveydestään välittämättä'
c. laajennettiin keittiön *kustannuksella* (SK 87).
d. — kolhoosinjohtajaa, joka joutuu sakan *uhalla* ostamaan hänelle varatun

¹⁹Seuraava ylioppilasaincesta oleva esimerkki osoittaa kuitenkin, että *avulla* voi olla kehityksessä neutraaliksi välineen ilmaukseksi: *Munan avulla lisääntyvien lintujen ja matelijoidenkin jälkeläiset kehittyvät tilassa, joka on kuin lammikon miniatyyri, koska munat sisältävät suurimmaksi osaksi vettä. Kiitän Riitta Korhosta esimerkistä.*

fosforiittijauheen ja käyttää sen maantien täytteeksi, etteivät pellot ja sato kärsisi (SK 87).

Tapaa ilmaisevia postpositioita ovat em. adessiivien lisäksi instruktiivimuotoiset *turvin* ja *tavoin*.

36. a. Hän lähti marxismin klassikkojen *tavoin* siitä, että tajunta on todellisuuden heijastusta (HKV).
- b. Rakentajien saamien tulojen *turvin* käynnistyy muuta tuotantoa (HKV).

5.4 Tiedon lähde

Tiedon lähdeksi ilmaisevia postpositioita ovat *mukaan*, *mielestä*, *perusteella*, *pohjalta* ja *nojalla*. Ne eivät esiinny postpositiona muissa sijoissa. *Mukaan* on HKV-korpuksen yleisin postpositio. Yksi syy on se, että tiedon lähteen ilmaisua tarvitaan usein asiateksteissä (*Elkoninin mukaan*, *Pessin mukaan*, *teorian mukaan*, *raportin mukaan*). Genetiivipredikaation viitepiste ilmaisee tiedon lähdeksi tai tiedon perustaa. Taustana on metafora, ja sen lähtökohtaa pitänee hakea sellaisista lauseista, joissa *mukaan* ilmaisee todellista jonkin tai jonkun *mukaan* lähtemistä.

37. a. Mene isän *mukaan!* (oma mp.)
- b. Mutta toinen tapa katsoa, melkein alitajuinen virran *mukaan* heittäytyminen, —
— kertoo ehkä enemmänkin tästä Bunuelin uudesta vaiheesta (HKV).

Adpositiopredikaation lähtökohtana on siis ollut komitatiivinen suhde, jonkinlainen konkreettinen jonkun *mukaan* lähteminen (vrt. myös postpositioihin *mukana*, *muassa*, joiden merkitys on komitatiivinen).

Nyky-suomessa *mukaan* hyväksyy sekä elollisen että elottoman täydennyksen. Kun täydennys on elollinen olio, on käypä parafrasi *mielestä*, joka puolestaan hyväksyy vain elollisen täydennyksen:

38. a. Elkoninin *mukaan* taas sensomotorinen toiminta muodostuu aikuisen ja lapsen emotionaalisen kommunikaation pohjalta (HKV).
- b. Kainuulaiset totutettiin ostajien mielestä viime vuonna liian korkeisiin hintoihin (HKV).

Elottomien täydennysten kanssa *mukaan* parafraseiksi käyvät mm. *perusteella*, *pohjalta*, jotka taas liittyvät vain elottomiin täydennyksiin.

39. a. Blonski crotteli 1920-luvulla vaiheet hampaiden kasvun *mukaan* (HKV).
 b. Uudella kasvupaikallaankin koivu ticsi, että valon määrän *perusteella* syksyn pitäisi olla jo ovelle (HKV).
 c. Näiden tutkimusten *perusteella* voitiin osoittaa vasemmasta aivopuoliskosta crityinen kielcllistien toimintojen alue (HKV).
 d. Leikin *pohjalta* lapselle syntyy pyrkimys yhteiskunnallisesti merkitsevään toimintaan (HKV).

Perusteella ja *pohjalta* -postpositioiden taustalla on kokonaisuus—osa-suhde (*talon perusta* > *asian peruste*, *laatikon pohja* > *päätöksen pohjalta*). Konkreettiset, spatiaaliset relaatiot (esim. *laatikon pohjalta*) jäsennetäänkin nominin sijamuodoksi. Postposition *nojalla* taustalla on asentometafora. Sen alkuperä on spatiaalinen tuki, noja. Sopivia parafraseja ovat *tuella* ja *perusteella*.

40. Sen jaksotuskin tapahtuu yleensä biologisten ilmiöiden *nojalla* (HVK).

5.5 Kausaalinen suhde

Varsinaisia kausaalisia postpositioita ovat *vuoksi*, *takia*, *tähden*. Ne ovat kaikkein kieliopillistuneimpia adpositioita: ne eivät ikinä esiinny yksin vaan skeemoissa [x:n vuoksi/takia/tähden], niiden yhteys kantasanaan on hämärtynyt ja merkitys on abstraktistunut, ne esiintyvät vain yhdessä sijassa, ja se on muu kuin paikallissija. Ne muodostavat *se*-pronominin kanssa kiteytymiä: *sen vuoksi* 'siksi', *sen takia* 'siksi', *sen tähden*. (Näistä tarkemmin Herlin tässä kokoelmassa.) Edellisten rinnalle on kehittynyt uudempiä kausaalista suhdetta ilmaisevia postpositioita. Niitä ovat *johdosta*, *ansioista* ja *seurauksena*.

41. a. Isojoen asukasluku on Ruotsiin muuton *johdosta* supistunut (HKV).
 b. Isä Pio tuli maailmankuuluksi poikkeuksellisten yliaistellisten kykyjensä ja suorittamiansa ihmellisten parannusten *ansioista* (HKV).
 c. On turha pelko, että kovankaan hölkkärin kunto romahtaisi sieniretkien *seurauksena* (HKV).

Verrattuna vanhempiin *vuoksi*, *takia* ja *tähden* -postpositioihin ovat uudemmat kausaaliset postpositiot alkuperältään varsin läpinäkyviä. Toisaalta niiden käyttökontekstit eivät ole niin laajoja kuin vanhojen kausaalisten postpositioiden. Esimerkiksi *ansioista*-postpositiota käytetään positiivisissa konteksteissa, kun jostakin on jotakin hyötyä (ks. kuitenkin Herlin tässä kokoelmassa). Näiden postpositioiden synty havainnollistaa kieliopillistumiseen liittyvää ten-

denssiä, jonka mukaan uusia kieliopillisia keinoja voi kehittyä, vaikka kielessä on jo olemassa vanhempia samafunktioisia rakenteita (Heine ym. 1991: 30). Kieliopillistuminen on myös pragmaattinen prosessi. Lehmann (1985: 315) vertaa kieltä muotiin; ihmiset eivät halua ilmaista itseään samoin kuin eilen, eivät varsinkaan samalla tavoin kuin joku toinen teki eilen.

6. Lopuksi

Olen edellä käynyt läpi suurimman osan Penttilän adpositioista ja pohtinut niiden kehitystä substantiivista adpositioksi. Kehityksessä olennaista on merkityksen abstraktistuminen. Kun sanan merkitys abstraktistuu, sen käyttökontekstit laajenevat. Sana alkaa irrota nominiparadigmasta ja vakiintuu adpositioksi. Tähän liittyy syntaktinen restrukturaatio, kun genetiiviattribuutin ja pääsanan yhtymästä kehittyy täydennyksen ja adposition yhtymä.

Suomen adpositioiden tarkastelu vahvistaa sitä käsitystä, että samoista lähtömerkityksistä syntyy samoja nykykielen merkityksiä. Kielessä toimii analogiamalli, joka mahdollistaa pesyeiden synnyn: syntyy ryhmiä, jotka ovat sekä lähtö- että nykymerkitykseltään samoin kuin muodoltaan samantyyppisiä. Suurella osalla adposition lähtökohta on nykykielen kannalta läpinäkyvä. Tavallisin lähtökohta tutkimissani rakenteissa on kokonaisuuden ja osan välisen suhteen ilmaus, joka on samalla yksi genetiivin universaalisti prototyyppisistä käytöistä. Myöskään täydennyksen sijamuoto ei ole sattumanvarainen, vaan taustalla on aina motivoitu genetiivin (tai muun *n*-sijan) tai partitiivin käyttötap. Lehmann on oikeassa: kieliopillistumisteoria tuo lisävaloa adpositioiden luokan jäsentymiseen.

Suomen kausaalikonnektoreiden synty

1. Johdanto

Suomen yleiskielessä on useita kausaalisluonteisen suhteen osoittavia konnektoreita. Näitä ovat mm. *sen vuoksi*, *sen takia*, *sen tähden*, *sitä varten*, *siitä johduen* ja *siksi*. Tarkoitukseni on etsiä näiden konnektorien historiallista taustaa murreaineistosta. Mitkä niistä esiintyvät suomen murteissa? Onko murteissa sellaisia konnektoreita, jotka eivät ole löytäneet tietään yleiskieleen? Millaisia — mahdollisesti yleiskielestä poikkeavia — merkityksiä murteiden kausaalisluonteisilla konnektoreilla on? Kartoitettuani murteiden keinoja osoittaa kausaalisluonteisia suhteita esitän hypoteesin konnektorien historiallisesta merkityksenkehityksestä. Vertaan toisiinsa eri konnektoreiden kehitystä etsien niistä samankaltaisuuksia ja myös kieltenvälisiä yleistettävyyksiä. Konnektorien merkityksenkehityksen läpikäytyäni käsittelen lyhyesti muita merkityksiä, joita kausaalikonnektoreille on eri vaiheissa kehittynyt.¹

Ennen kuin alan eritellä aineistoa tarkennan vielä lyhyesti tutkimuksessa keskeistä *kausalisuuden* käsitettä.

2. Kausalisuus, perusteleavuus ja finaalisuus

Kausalisuus voidaan ymmärtää laajasti siten, että se kattaa varsinaisen kausalisuuden lisäksi myös perustelevat ja finaaliset suhteet.² Vain näin laajasti ymmärrettynä kaikkia nyt esillä olevia konnektoreita voi nimittää kausaalisisiksi.

¹Olen saanut tätä artikkelia kirjoittaessani tukea kokoonman muiden kirjoittajien lisäksi Kai-su Juuscalta, Vesa Koivistolta, Jaakko Leinolta, Pentti Leinolta ja Jyrki Papinniemeltä. Kiitos kaikille!

²Laajasti käsitetyn kausalisuuden piiriin luctaan joskus myös konditionaaliset ja konsessii-viset suhteet.

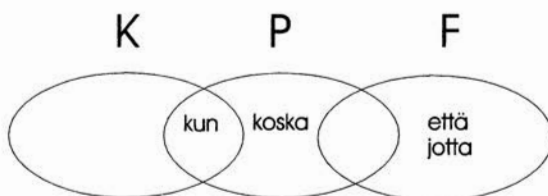
Varsinainen kausaalisuus ja perusteleavuus eroavat toisistaan siten, että kausaalisuhteessa A aiheuttaa B:n, kun taas perustelusuhteessa tieto A:sta aiheuttaa toiminta B:n; kyse on tällöin laajasti ottaen ihmisen toiminnan oikeuttamisesta. Raja näiden kahdentyyppisen suhteen välillä ei kaikissa tapauksissa ole selvä, mutta olennainen ero on kuitenkin tilanteitten välisissä aikasuhteissa. Perusteena oleva tilanne voi nimittäin joko edeltää, seurata tai olla samanaikainen kuin se toiminta, jota sillä perustellaan. Varsinaisessa kausaalisuhteessa taas syy ei voi olla seurausta myöhempi.

Suomen kielen konjunktioista *kun* voi osoittaa niin kausaalisen kuin perustelevänkin suhteen. Sen sijaan *koska*-konjunktio on erityisesti puhekielessä erikoistunut perustelevien suhteitten osoittamiseen. (Herlin 1997.)

Finaalisessa suhteessa, jonka senkin voi lukea laajasti käsitetyn kausaalisuuden piiriin, on kyse toiminnan tarkoituksen tai päämäärän ilmaisemisesta. Kun toiminnan motivoi jokin ihmisen tavoittelema asia, voidaan puhua toiminnan *tarkoituksesta* tai sen *finaalisesta syystä*. Olennainen ero varsinaiseen kausaalisuuteen on, että siinä missä syy edeltää aiheuttamaansa tapahtumaa, päämääränä oleva asiointila on yleensä myöhempi kuin se toiminta, jonka se motivoi.

Perustelu ja tarkoitus eroavat toisistaan siten, että tarkoitus on päämäärä, johon agentti pyrkii, kun taas perustelu on puhujan ilmipanema motivaatio toiminnalle. Perustelusuhte ei erotu kuitenkaan kaikissa tapauksissa finaalisuhteesta. Ero perusteen ja tarkoituksen (finaalisen syyn) välillä voi neutraalistua erityisesti silloin, kun kaksi tilannetta ovat yhtäaikaista (vrt. Kuiri 1986). Puhuja voi myös perustella toimintaansa sen päämäärällä, jolloin ei ole selvää, onko kyseessä finaalin vai perustelusuhte, tai oikeammin näitä kahta suhdetta ei ole tällöin syytä pitää erillään toisistaan. Suomen kielen konjunktioista finaalin suhteen voivat osoittaa *että* ja *jotta*.

Seuraava kuvio hahmottaa karkeasti varsinaisen kausaalisuuden (K), perusteleavuuden (P) ja finaalisuuden (F) sekä niiden ilmaisimien keskinäistä suhdetta.

KUVIO 1: Kausaalisuus, perusteleavuus ja finaalisuus.

Olennaisin kuviosta 1 välittyvä seikka on kolmen esillä olevan suhteen limityminen. Tärkeää on myös panna merkille, että perustelevuus on ikään kuin välittävänä kategoriana kausaalisuuden ja finaalisuuden välillä. Olen sijoittanut kuvioon suomen kielen konjunktioita. Niistä *että* ja *jotta* sijoittuvat finaaliselle alueelle³ ja *koska* perustelevalle alueelle. Konjunktio *kun* sijoittuu laajamerkityksisenä kausaalisuuden ja perustelevuuden limittyvälle alueelle, sillä se voi osoittaa kummankinlaisia suhteita.

3. Aineisto

Ikolan ym. mukaan (1989: 176) suomen murteissa kausaalisuuteen liittyviä suhteita voidaan osoittaa seuraavilla konnektoreilla: *sen takia*, *sen tautta*, *sitä varten*, *sitä vasten*, *sen tähden* ja *sillä*.⁴ Aineistonani ovat näiden konnektoreiden esiintymät Muoto-opin arkistossa ja Suomen murteiden sana-arkistossa ja lisäksi näiden arkistojen esiintymät *sen vuoksi*-konnektorista, jonka Lauri Hakulinen (1979: 413) rinnastaa merkitykseltään *sen takia* ja *sen tähden*-konnektoreihin. Aineisto käsittää myös sanojen *takia*, *tautta*, *varten*, *vasten* ja *tähden* postpositiokäytöt. Tutkimuksen aineistossa eivät ole mukana harvinaisemmat murteissa käytössä olleet kausaalisuuden ilmaisimet, kuten *helu/lla*, *-lta*, *höykä/llä*, *-ltä*, *toten*, *livu/lla*, *-lta* ja *tiima/lla*, *-lta* (ks. näistä Mikkola 1958).

Osa yleiskielen kausaalikonnektoreista on vailla murrepohjaa, eivätkä ne siksi ole mukana tarkastelussa. Tällainen on deverbaali postpositio (*siitä*) *joh-tuen*, joka on kieliopillistunut kausaalisuuden ilmaisimeksi kirjakielessä. Toiseksi yleiskielessä — ja myös nykyisessä puhekielessä — esiintyy kausaalisuuden suhteen osoittava *siksi* (*että*) (puheessa usein *siksku*), jolla kuitenkin ei ole suomen murteissa dokumentoitua kausaalista käyttöä kuin nimeksi; murrearkistojen esimerkeissä *siksi* on lähinnä temporaalisten suhteiden osoitin (1a); lisäksi se on skalaarinen adverbi (1b).

1. a. Se sano, ukko että kyllä hän *siks* rahaa saa va ei vaan nys satu olmaan ni (Lappajärven murretta, SKN 7).

³*Että*-konjunktioilla ja muillakin esillä olevilla konjunktioilla on toki muitakin käyttöjä tai merkityksiä, jotka eivät kuitenkaan ole tässä yhteydessä olennaisia.

⁴Ikola ym. (1989: 179) pitävät myös *silloin*-adverbia kausaalikonnektorina, mutta ainakaan heidän antamassaan esimerkissä se ei ole perusteltua.

b. *Mie oli siis urhokas* (Liprin murrettä, SKN 17).

Palaan *siksi*-konnektoriin jakson 5 lopussa esittäessäni katsauksen käsiteltävien konnektoreiden käyttöön nykyisessä yleiskielessä.

Yleiskielessä nyt esillä olevien kuuden konnektorin merkityserot ovat ainakin osittain tasoittuneet. Murreaineiston analyysi osoittaa kuitenkin selvästi, että jokainen niistä hahmottaa kahden asiain tilan suhteen eri tavoin; toisin sanoen niillä on eri merkitys. Yhtäältä tämä johtuu niiden erilaisesta merkityksenkehityksen vaiheesta; toisaalta jokaisella on erilainen lähdemerkitys, joka on ohjannut niiden merkityksenkehityksen jossain määrin eri suuntaan (vrt. Bybee ym. 1994: 9–12).

Seuraavaksi esitän taulukon, jossa eri konnektorit näyttäytyvät kieliopillistumisen eri vaiheissa (1–4). Kustakin konnektorista on maininta jokaisessa kohdassa, johon sopivia esimerkkejä on löytynyt aineistosta. Suluissa olevat muodot ovat aineistossa harvinaisia. Arviot harvinaisuudesta tai yleisyydestä perustuvat lähinnä Muoto-opin arkistoon kerättyihin tietoihin postpositioiden ja konnektoreiden käytöstä, koska sen aineiston olen analysoinut muita tarkemmin.

4. Taulukko

Seuraavan sivun taulukossa (1) kiteytyy kuvattavana oleva kieliopillistumiskehitys.

Taulukko kuvaa konnektorien vähittäistä kehittymistä postpositioista. Vasemmanpuoleisissa sarakkeissa on lähtökohdaksi ottamani postpositiokäyttö. Seuraava vaihe on postposition ja *se-* tai interrogatiivipronominin yhtymä; postposition ja *se-*pronominin yhtymää nimitän konnektoriksi.⁵ Kolmannessa vaiheessa konnektoriin liittyy kausaalinen tai perusteleva *kun*-lause tai finaalinen *että*-lause. Viime vaiheessa konnektori ja *että* ovat sulautuneet konjunktiksi.

Oletuksenani on ensinnäkin, että konnektorien merkityksenkehitys on edennyt vaiheittain siten, että taulukossa kehitysvaiheet seuraavat toisiaan vasemmalta oikealle. Toiseksi oletan, että konnektorien eri vaiheita edustavat

⁵Käsitteistöni on erilainen kuin esimerkiksi Vuoriniemen (1973, 1976). Hänelle konnektori on katonimitys, jonka alle kuuluvat postpositiokonnektiivit (1), virkekonnektiivit (2) ja konjunktiot (4).

1. POSTPOSITIO	2. KONNEKTORI	3. KONNEKTORI + ETTÄ/KUN	4. KONJUNKTIO
x:ää varten	mitä varten	(sitä varten — — että/kun)	
x:n vuoksi	(minkä vuoksi) sen vuoksi	(sen vuoksi — — että/kun)	
(x:n tautta)	(minkä tautta) (sen tautta)	(sen tautta — — että/kun)	
x:ää vasten	mitä vasten sitä vasten	sitä vasten — — että/kun	
(x:n tähden)	minkä tähden sen tähden	sen tähden — — että/kun	
x:n takia	minkä takia sen takia	sen takia — — että/kun	sen takia että
[-IIA]	sillä	sillä — — että/kun	(sillä että)

TAULUKKO 1. Kausaalikonnektoirit kehittyessä.

esiintymät aineistossa kuvastavat myös niiden eri vaihetta merkityksenkehityksen polulla. Taulukkoa on siis tarkoitus tulkita siten, että ne konnektoirit, joista on merkintä oikeanpuolimmaisessa sarakkeessa, ovat ehtineet kieliopillistumiskehityksessä pisimmälle.

Selostan seuraavaksi jokaista vaihetta tarkemmin. Samalla kuvaan konnektorien merkityksiä ja pohdin niiden merkityksenkehityksen motivaatioita.

5. Polku postpositiosta konjunktiksi

5.1 Kausaaliluonteista suhdetta osoittavan postposition synty

Ensimmäisessä esillä olevassa vaiheessa on syntynyt postpositio vartalon ja sijapäätteen sulautuessa tai johtoprosessin kautta. Käyn lyhyesti läpi käsiteltävien postpositioiden oletetut muotoainekset.

Tautta-postpositio koostuu oletettavasti 'taka'-merkityksisestä *taut*-substantiivista — kyseisen substantiivin mainitsee Lönnrot sanakirjassaan (1874) — ja partitiivin päätteestä.

taut ('taka') + *-ta* (partitiivi) > *tautta*

Takia-postpositiossa on aineksina *taka*-nomini ja latiivinen (eli suuntaa ilmaiseva) *-ia*, joka on sama aines, joka esiintyy mm. johdoksissa *kotia*, *kahtia* ja *kolmia* (ks. Hakulinen 1979: 108—109).

taka + *-ia* (latiivi) > *takia*

Hakulisen (1979: 230—231) mukaan *vasten* on aikaa ilmoittavalla *en*-johtimella kantasana *vasta* muodostettu. Johtimen loppu-*n*:stä hän (mp.) sanoo: "Sen enempää muoto kuin merkitys ei myöskään estä rinnastamasta loppu-*n*:ää instruktiivin päätteeseen." Pääte voi kuitenkin yhtä hyvin olla latiivin *-n*.

vasta + *-en* > *vasten*

Postposition *varten* muodollinen lähtökohta on jossain määrin epäselvä. Jos kyse olisi *varsi*-substantiivin taivutusmuodosta, oletettava asu olisi *varren*. Suomen kielen etymologinen sanakirja (s.v. *varten*) esittääkin mahdollisena selityksenä, että *varten*-muoto voisi olla kontaminaatio, joka on syntynyt *vara*- ja *vasten*-muotojen sulautumana.

vara + *vasten* > *varten*

Myös *vuoksi*-postpositiossa on suuntaa osoittava sijapäätte, nimittäin translatiivin *-ksi*, joka liittyy uomaa merkitsevään *vu*-substantiiviin.

vu ('vuo, uoma') + *-ksi* (transl.) > *vuoksi*

Postposition *tähden* on oletettu olevan 'pilkkaa' merkitsevän substantiivin instruktivimuoto.⁶ Tässäkään tapauksessa mikään ei estä pitämästä *-n*:ää lativiin päätteensä.

tähde- ('pilkka') + *-n* (instr.) > *tähden*

Vartaloiden ja sijapäätteiden tai johtimien sulautumina on syntynyt seuraavanlaisia postpositioita:

2. a. Ei se mänc sen kansa naimisiin, halvcsuu sitä *köyhyyve tautta* (SMSA Heinävesi).
 b. *Pellavii takijas* se ol' nii että ei pitäs kustua, laskijaaiscna (MA Kuhmoinen).
 c. Ei *mua vasten* tarttet tuala (MA Teisko).
 d. *Ketäs varten* sinä tommosta kulot? (SMSA Orivesi).
 e. Ne [Ihmät] seiso sielä [meressä] niihem *paarmaiv vuoksi* (SMSA Himanka).
 f. *Asiaan tährem* mnää tänt tulin (SMSA Perniö).

Käsiteltävistä postpositioista ovat aineistossa yleisiä kaikki muut paitsi *tähden* ja *tautta*, joista on suhteellisen niukasti esimerkkejä. Käsittelen vielä tarkemmin ylläolevien postpositioiden merkitystä ja merkityseroja. Sitä ennen pohdin kuitenkin lyhyesti postpositioiden syntyyn liittyvää merkityksen abstraktistumista.

Kehitys syytä, perustetta tai tarkoitusta osoittavaksi postpositioksi käsittää merkityksen abstraktistumista, joka on kieliopillistumiseen olennaisesti kuuluva ilmiö. Siten yllä olevissa esimerkeissä postpositiot osoittavat abstraktin suhteen, joka on luonteeltaan kausaalinen, perusteleva tai finaalinen. Esillä olevista postpositioista *vasten* on edelleen käytössä myös konkreettisessa merkityksessä (3a).⁷ Se on myös temporaalisen suhteen osoitin (3b).

3. a. Mic nyk kennaav ['nojaan'] vaa täp *pöytää vasten* (MA Askola).
 b. Mutta ennc ne sualas sitten aina *talvee vaste*, saavikaupalla toiset sualas [kuorrita] (MA Sääksmäki).

⁶Tämän selityksen on antanut Jännes (1890); muut selitykset perustuvat lähinnä Lauri Hakulisen (1951, 1979).

⁷Konkreettismerkityksissä käytössä *vasten* on tiettyjen pääsanojen (*kasvot, silmät, suu, aurinko*) yhteydessä lähes säännönmukaisesti prepositiona: *vasten naamaa, vasten aurinkoa* jne. (Vrt. Jaakola tässä kokoomassa.)

Kehitys konkreettisen spatiaalisen suhteen ilmaisimesta (3a) temporaalisen suhteen ilmaisimeksi (3b) on luonteeltaan *metaforinen*; nämä merkitykset kytkee toisiinsa metafora AIKA ON TILAA, jonka kieltenvälisyys on laajasti todennettu (ks. esim. Heine ym. 1991).⁸

Esimerkin 3b kaltaisessa temporaalisessa käytössä on jo nähtävissä implikaatio, josta abstraktin finaalisien merkityksen voi katsoa saaneen alkunsa. Temporaalinen merkitys 'talvea ennen' nimittäin implikoi finaalisien merkityksen 'talven varalle'. Tällainen implikaatio on voinut välittää siirtymän esimerkin 3a ilmentämästä konkreettisesta spatiaalisesta käytöstä temporaalisen suhteen kautta abstraktin finaalisien suhteen osoittamiseen (4a—b).

4. a. Ei *mua vasten* tarttet tuala (MA Tcisko).
b. Tchtii *hevostattaitakiv vasten* kummipyärrät (MA Kalvola).

Implikaation välittämä kehitys on luonteeltaan *metonyminen* siten, että implikaatio sisältyy ensin osana temporaaliseen merkitykseen, kunnes siitä tulee itsenäinen merkitys. Implikaation konventionaalistumisen edellytyksenä on ollut, että temporaalinen *vasten* on esiintynyt yleisesti juuri sellaisissa kontekstissa, jossa siihen on voinut liittyä finaalinen implikaatio (metonymiasta ks. tarkemmin Onikki tässä kokoelmassa).

Toinen postpositio, jolla on aineistossa myös konkreettismerkityksistä käyttöä, on *tautta*:

5. a. Sittc tul *puiren tautta* sellain kumma valo tul puiren taakke (SMSA Myrskylä).
b. Sci [kauppa-auto] tuu aiva tästä *kartanon tautta* sc tullee tuota tietä myöje (SMSA li).

Erityisesti 5a-esimerkissä on selvänä takaa tulemisen merkitys, josta abstrakti kausaalinen merkitys on saattanut motivoitua.

Muiden esillä olevien postpositioiden merkityksenkehityksen konkreettinen lähtökohta ei ole samalla tavalla synkronisesti läpinäkyvää. Niille on kuitenkin esitetty etymologioita, joiden avulla pohdin seuraavaksi niiden mahdollisia merkityseroja. Tukeudun tässä pohdinnassa myös aineistoon. (Postpositioiden syntyyn liittyvästä abstraktistumisesta ks. tarkemmin Jaakola tässä koelmassa.) Alla on esimerkki kustakin postpositiosta.

⁸Olettamani kehityskulku ei kuitenkaan noudata Heinen ym. (mt.) oletusta finaalisien merkityksen synnystä. Ks. kuitenkin Kortmann (1992: 446).

6. a. — joita se siirti toiseen kouluun *käytöksen tautta* (MA Kcsälahti).
 b. Se hevone joutu vähä loikkimaa sen *lumepaksuuvve takkei* (MA Ruokolahti).
 c. *Munuaistauvin tähnen kait neun ne jalatki niin turvoksissa* (SMSA Reisjärvi).
 d. *Pääänkivuv vuoksi oon syöny* (SMSA Kuivanicmi).
 e. *Jalkalaisten vuaks* [täytyi hevosen valjaissa olla kello] (SMSA Vihti).
 f. Keskilaattia siivottiin ninku *tanssia varten* (SMSA Urjala).
 g. Oli kolmek kiviparia *jauhoja vaste* (MA Tammela).

Esimerkkien 6a—g käytöt voi jakaa karkeasti kahteen ryhmään. Esimerkeissä a—d postposition hahmottama suhde on selvästi kausaalinen tai perusteleva: olio, jonka postposition täydennys (*käytös*, *lumen paksaus*, *munuaistauti*, *pääkipu*) osoittaa, on (jossain mielessä) aiheuttanut kussakin lauseessa esitetyn tilanteen (koulun vaihdon, hevosen loikinnan jne.). Suhteen luonne on siinä mielessä selvä, että kyseiset aiheuttajat ovat ajallisesti edeltäneet aiheuttamaansa toimintaa tai tapahtumaa eli olleet olemassa niitä ennen: huono käytös on edeltänyt toiseen kouluun siirtoa, munuaistauti jalkojen turpoamista jne.

Suhteiden kausaalisuutta ilmentää b- ja c-esimerkeissä se, että esimerkkien osallistujien toimintaa ei voi pitää valinnaisena vaan ne ovat tavalla tai toisella pakonalaisina. Esimerkissä 6b hevosen toiminnan modaalista välttämättömyyttä osoittaa verbi *joutua*; 6c:ssä jalkojen turpoaminen ei voisi olla valinnaista toimintaa. Esimerkissä 6a perustellaan, miksi ”se” on siirtänyt joita-kuita toiseen kouluun, ja esimerkissä 6d, miksi ”minä” on syönyt.

Kausaalisen tai perustelevan suhteen voivat siis osoittaa postpositiot *tautta* (6a), *takia* (6b), *tähden* (6c) ja *vuoksi* (6d). Aineistosta ilmenee, että näistä postpositioista *takia* ja *tautta* osoittavat lähes poikkeuksetta nimenomaan kausaalisen tai perustelevan suhteen; seuraavassa on lisäesimerkkejä sekä *takia*-että *tautta*-postposition osoittamasta kausaalisesta suhteesta:

7. a. Olin kuus viikkoo sairaalassa *tulirokon takia* (MA Kcuruu).
 b. Se oli oikeiv vitsikäs *sen sairahuvensa takia* (MA Kemijärvi).
 c. *Yskän taotta* o cäncä pacnuksissa (SMSA Tervo).
 d. *Tuhmap piän tautta* soapi kärsijä koko ruato (SMSA Kangaslampi).

Tulirokko on aiheuttanut sairaalassa olon (a) ja sairaus vitsikkyiden (b); yskä aiheuttaa äänen painuksissa olon (c) ja tyhmä pää muun raadon kärsimyksen (d).

Esimerkeissä 6f ja 6g, joissa on postpositiot *varten* ja *vasten*, suhde on selvästi toisenlainen, nimittäin finaalinen. Esimerkissä f tanssi on ollut siivoamisen tarkoitus eli sen finaalinen syy. Tähän liittyen (mahdollinen) tanssi on

ollut siivoamista myöhempää. Samoin g-esimerkissä kivien olemassaolo ei ole kausaalisesti jauhojen aiheuttamaa, vaan jauhot ovat itse asiassa syntyneet kivien avulla, olleet kivien olemassaolon tarkoitus. Edelleen seuraavissa esimerkeissä *varten* ja *vasten* osoittavat finaalin suhteen.

8. a. Nct ten tuliva *tanssi* ja *huutokauppa varte* (SMSA Sauvo).
- b. *Kirkkohevosia vasten* [oli tallit] (MA Tammela).

Finaalinen merkitys onkin *vasten*- ja *varten*-postpositioilla yksinomainen. Tämä sopii yhteen sen kanssa, että niissä on aineksena suuntaa ilmaiseva latiivin *-n*. Latiiviin rinnastuvien allatiivin ja datiivin on nimittäin todettu kielentvälisesti kehittyvän tarkoituksen ilmaisimiksi (Genetti 1986, 1991). Äsken esillä ollut *vasten*-postposition konkreettinen käyttö (3a: *mie nyk kennaav vaa täp pöytää vasten*) tekee tämän yhteyden suunnan ja tarkoituksen välillä entistä ymmärrettävämmäksi.

Postpositio *vuoksi* on yllä kahdenlaisessa käytössä ja siten merkitykseltään yleisempi kuin muut esillä olevat postpositiot. Esimerkissä 6d se osoittaa, kuten mainittu, perusteleval suhteen, mutta esimerkissä 6e sen merkitys on ennemminkin finaalinen; tätä osoittaa se, että *vuoksi* olisi siinä korvattavissa *varten*-postpositiolla. Aineistossa kummankaanlainen *vuoksi*-postposition käyttö ei ole selvänä enemmistönä. Postpositio *vuoksi* muistuttaa kuitenkin siinä mielessä *vasten*- ja *varten*-postpositioita, että myös siihen sisältyy suuntaa ilmaiseva sijapäätte, translatiivin päätte *-ksi*. Tämä antaisi olettaa, että finaalisuus olisi sen alkuperäisempi merkitys ja myös varsinaisen kausaalisuuden ilmaisimeksi kehittyminen myöhempää merkityksen yleistymistä.

Nyky-yleiskielessä *vuoksi*- ja *takia*-postpositioita on sanottu täydellisiksi synonyymeiksi (F. Karlsson 1994: 203). Pohdin hetken niiden merkitysten suhdetta kielihistorian valossa. Räsänen (1996) on esittänyt sellaisen arvelun, että nykyisessä yleiskielessä(kin) näiden postpositioiden välillä on merkitysero: *vuoksi* osoittaa useammin jonkin myönteisen ja *takia* kielteisen syyn.⁹ Tämä merkitysero voisi olla esimerkki siitä, miten myönteisyys ja kielteisyys, hyvänä tai pahana asiana pitäminen, voi olla kieliopillisesti merkittyä (ks. Wierzbicka 1988: 210–223).

⁹Räsänen kiinnittää myös huomiota sellaisiin kollokaatioihin kuin *varmuuden vuoksi*, joissa *vuoksi* ei selvästikään ole vaihdettavissa *takia*-postpositioon, ja katsoo tämän osoittavan selvästi, etteivät *vuoksi* ja *takia* ole täydellisiä synonyymeja.

Ero myönteisyyden ja kielteisyyden välillä kietoutuu kausaalisuuden ja finaalisuuden väliseen eroon. Toiminnan tarkoitus on jotakin mitä ihminen tavoittelee, ja ihminen tavoittelee yleensä myönteisiä asioita; tällainen voi olla esimerkiksi jonkin kielteisen asian välttäminen (ks. esimerkkejä 25a, b ja d). Niinpä myönteinen syy on usein samalla finaalin syy. Sen sijaan toiminnan voi aiheuttaa jokin kielteisenä pidetty asia, mistä olivat yllä hyviä esimerkkejä munuaistauti (6c) ja pääkipu (6d), ja kausaalinen syy on siksi usein kielteinen. Toisaalta myös myönteisenä pidettävät asiat voivat olla kausaalisia syitä. Eri-tyisesti toiminnan perustelussa, jossa toiminta esitetään selvästi valinnaisena, perusteena on tyypillisesti muu kuin kielteisenä pidettävä asia. Seuraava sananparsa havainnollistaa oletettua merkityseroa *vuoksi*- ja *takia*-postpositioiden välillä:

9. Ehä mic uuni pääl *kylmyyve takkee* oo.
Muuta ko *lusti vuoks* vaa. (SMSA Kivcnnapa.)

Räsäsen arvelu *vuoksi*- ja *takia*-postpositioiden merkityserosta johtaa kysymään, periytyykö kyseisten postpositioiden merkitysero niin kaukaa, että se selittyisi niitä muodostavista erilaisista sijapäätteistä, erimerkityksisistä kantasanoista tai yleisemmin näiden aineiden erilaisesta yhteisestä merkityksestä. Esimerkiksi venäjässä on kielteisiin syihin erikoistunut prepositio *iz-za* + gen., jonka merkitys on 'jonkin takaa'. Kun *takia* yhtälailla pohjautuu *taka*-nominiin, voisi ajatella, että se olisi venäjän preposition *iz-za* paralleeli, ja kummankin syyn kielteisyys motivoituisi takaa tulemisen ajatuksesta. Toisaalta myös motivaatio, jonka Hakulinen esittää *vuoksi*-postpositiolle, tukee sen aiempaa finaalisuutta ja samalla myönteisen syyn esittämisen periytymistä aiemmasta konkreettisesta merkityksestä: "*sen vuoksi* on nähtävästi aikoinaan merkinnyt 'sen virtaamiseksi, uomaksi', ts. 'sen edistämiseksi, sen sujumiseksi'" (1979: 413). Tämänkaltaista (kieliopillisen) merkityksen joidenkin piirteiden periytymistä leksikaalisista lähtökohdista Bybee ym. (1994: 15–17) nimittävät retentioksi.

Lauri Hakulinen selittää kuitenkin *takia*-postposition merkityksenkehityksen motivaation tavalla, jolla *takia* ja *vuoksi* (ja *tautta*) näyttävätkin alkuperältään suhteellisen samankaltaisilta: "Nykyisin *vuoksi*-postposition synonyymeina käytetyt *takia* ja *tautta* ovat johdoksia *taka*-vartalosta, ja niiden alkuperäiset merkitykset ovat olleet 'perään, jälkeen', 'perästä, jäljestä', jommoisista nykyinen merkitys 'tähden' on hyvin ymmärrettävällä tavalla kehittynyt: esim. *jäniksen takia* 'jäniksen jälkeen' > 'jäniksen tähden, jäniksen kiinni saa-

miseksi’.”¹⁰ Seuraavassa on esimerkki, jossa tuontyyppinen lähdemerkitys näyttäytyy uskottavana sikäli, että puhuja rinnastaa jonkin perään (jäljessä) menemisen *takia*-postpositiolla osoittamaansa suhteeseen.

10. No *sienej jäljessä ja minkä takial* liem mennet [lehmät kauas] (SMSA Suomusalmi).

Hakulisen selitys on tulkittavissa siten, että *takia* olisi alunperin osoittanut finaalin synn eli toiminnan tarkoituksen, jonka on hyvin vaikea kuvitella olevan luonteeltaan kielteinen. Jänis ei voi tuossa luonnehinnassa olla toiminnan kausaalinen syy, vaan jäniksen perään on lähdetty päämäärähakuisesti, tarkoituksena (ehkä) jäniksen kiinnisaaminen samaan tapaan kuin esimerkissä 10 sienet ovat mahdollisesti motivoineet lehmien liikkeitä. Tähän postpositioon ei myöskään sisältyisi erosijaa, kuten venäjässä, vaikka parafraasi ’perästä, jäljessä’ sen sisältääkin, vaan kyse olisi johdoksesta. Hakulisen etymologia *takia*-postpositiolle on itse asiassa luonteeltaan hyvin samankaltainen kuin hänen *vuoksi*-postpositiolle esittämänsä ja tukee oletusta, että näillä postpositioilla on aiemmin ollut yhtäläinen konkreettinen merkitys.

Esittelemäni *takia*-postposition etymologia ja aiempi finaalin merkitys ovat jossain määrin epävarmoja. Sen sijaan murreaineistosta löytyy ilmiö, joka antaa vahvaa tukea *vuoksi*-postposition aiemmalle finaaliselle merkitykselle (johon myös translatiivi viittaa). Tarkoitan seuraavanlaisia leksikaalistumia (ks. myös esimerkkiä 9):

11. a. *Näövuoks* se on vähä kaivavinnoa sitä oja (SMSA Lemi).
 b. Olev vähä velhoillu juttua kans *lystivvuoks* (SMSA Padasjoki).
 c. Keitettii *vaihteenvuoks* piimävelli (SMSA Polvijärvi).
 d. Läksin *vaehteen vuoks* kyllec käymää (SMSA Kangasniemi).

Tällaiset leksikaalistumat ovat ainakin Suomen murteiden sana-arkiston kokouelmassa yleisiä. Leksikaalistumina niitä voi pitää sillä perusteella, että *vuoksi* on kiteytynyt esiintymään muutaman tietyn pääsanana kanssa. Ja niille on yhteistä, että niiden merkitys on selvästi finaalin, toiminnan tarkoitusta osoittava.

¹⁰Hakulinen viittaa tässä myös viron *pärast*-postpositioon (’tähden’), joka on sekin alkupe-
 räiseltä merkitykseltään ’perästä’. Toki siinä on erosija, mutta *perästä* ja *perässä* ovat finaa-
 lisen motivaation kannalta varsin lähellä toisiaan.

Alkaakin näyttää siltä, että kaikki esillä olevat postpositiot ovat alunperin tai ainakin jossakin kehitysvaiheessa olleet finaalisia. Niiden kaikkien taustalla näyttäisi olevan toimijan tavoite, joka on ohjannut toimintaa. Osalla postpositioita merkitys olisi myöhemmin yleistynyt tai vaihtunut.¹¹ Tämä arvio johtaa kysymään, mikä on johtanut osan postpositioista merkityksen yleistymiseen tai sen muuttumiseen kausaaliseksi.

On kuitenkin otettava huomioon, että *vasten*- ja *varten*-postpositioiden finaalisuus on luonteeltaan erityyppistä kuin *vuoksi*- ja *takia*-postpositioiden oletettu aiempi finaalin merkitys. Pelkistetysti ero käy ilmi, kun verrataan ilmauksia *kaukalo on hevosta varten* ja *hän lähti hevosen takia* ('perään'). Näistä ensimmäisessä hevonen on selvästi *hyötyjä*, kun taas toisessa se on toiminnan motivoija hyötymättä siitä itse. Postpositioiden *varten* ja *vasten* merkitystä (niiden osoittamaa suhdetta) voisikin usein luonnehtia benefaktiiviseksi.

Heine ym. kuvaavat benefaktiivista merkitystä seuraavasti:

X tekee P:n Y:n hyödyksi

Olennaista benefaktiivisessa merkityksessä on, että se implikoi toimijan (X) lisäksi toisenkin inhimillisen tai ainakin elollisen osallistujan (Y). Heinen ym. mukaan benefaktiivinen merkitys voi kielipillistua edelleen finaaliseksi, tarkoitus (*purpose*) ilmaisemaan. Tämän mukaisesti *vasten* ja *varten* olisivat vähemmän kielipillistuneita kuin esim. *vuoksi*, joka osoittaa (toimijan tarkoitukseksi täsmentyvän) finaalin suhteen. Juuri useamman inhimillisen osallistujan vaatimus tekee benefaktiivisuudesta Heinen ym. kriteerein varsinaista finaalista suhdetta vähemmän kielipillisen (vrt. Jaakola ja Onikki tässä kokoelmassa).¹²

¹¹Yksi mahdollinen kehityskulku, joka on otettava huomioon, on merkityksen vähittäinen neutraalistuminen siten, että alkujaan myönteisiä syitä osoittamaan crikoistunut postpositio alkaa osoittaa myös neutraaleja tai jopa kielteisiä syitä. Tästä voisi olla esimerkkinä suomen kielen *ansiosta*-postpositio, joka osoittaa etupäässä myönteisiä syitä, mutta esiintyy jo muunkinlaisissa konteksteissa: *pääuutislähetyksen tapaisen kansallisen instituution myöhästyminen useilla minuuteilla urheilutapahtuman ansiosta on asia, jota ei juuri voi tapahtua muissa kehittyneissä maissa kuin Suomessa* (HS 8. 5. 97 s. A2).

¹²On pantava kuitenkin merkille, että konteksti, jossa oletin *vasten*-postposition benefaktiivisen merkityksen kehittyneen temporaalisesta merkityksestä (*talvea vasten*), ei sinällään käsittänyt useampia inhimillisiä osallistujia. Benefaktiivisessa merkityksessä keskeinen (ylcensä inhimillinen) toinen osallistuja, *hyötyjä* onkin usein käsitettävä ainoastaan kontekstissa implikoiduksi.

Kaiken kaikkiaan esillä olleiden postpositioiden merkityksenkehityksestä hahmottuu kuva, jossa suunnan osoittamisen merkitys kehityy joko suoraan finaalisuuden kautta kausaalista merkitystä kohti (*vuoksi, tähden, takia, tautta*) tai sitten benefaktiivisen merkityksen kautta kohti finaalisuutta (*vasten, varten*). Hahmotelmaa voi hyvällä syyllä pitää spekulatiivisena, olivathan jo postpositioiden muotoainesten merkitykset silkkoja oletuksia.¹³ Selvää on kuitenkin se, että murreaineistossa eri esillä olevien postpositioiden käytöt poikkeavat toisistaan siten, että postpositiot *vasten* ja *varten* osoittavat yleensä benefaktiivisen suhteen, *vuoksi* joko finaalisen tai kausaalis-perustelevan suhteen ja *tähden, takia* ja *tautta* kausaalis-perustelevan suhteen.

5.2 Konnektorin synty

Käsittelen ensin jaksossa 5.2.1 postpositioista kehittyneitä konnektoreita ja siten jaksossa 5.2.2 *sillä*-konnektorin syntyä.

5.2.1 Postpositiosta kehittyneet konnektorit

Postpositio on kehittynyt konnektoriksi siinä vaiheessa, kun sen täydennyksenä on *se*-pronomini, joka viittaa anaforisesti joko edeltävään lauseeseen tai yleisemmin edeltävään tekstiin. Tämän kehitysvaiheen olen merkinnyt taulukkoon kohdaksi 2. Siihen ovat edenneet kaikki edellä käsittelemäni postpositiot *takia, vuoksi, tähden, tautta, varten* ja *vasten*. Seuraavassa on esimerkkejä tästä kehitysvaiheesta.

12. a. Se on tuota kuulemma soatu paljo kerran siitä ni, se on tehty *sen takkies* se Kar-sikko (MA Suomussalmi).
- b. *Sen takia* mie läksin (MA Myrskylä).
- c. Ennen oli harvol lautasia veräjiä ja sitä ruvettiin sanno on lautavcräjäks *sen tählen* (MA Kangasala).
- d. Tuli semmonen pussi tohon kylkcej ja *sen tährem* minä sen [hevosen] myin (MA Ypäjä).
- e. *Sen taut* piti lampaat hävittää (SMSA).

¹³Huomion ja tutkimuksen arvoista on sekin, että benefaktiivisia merkityksiä on myös *tähden* ja *vuoksi* -postpositioilla erityisesti niiden liittyessä persoonapronominiin: *sinun tähtesi, sinun vuoksesi*.

Ikävä kyllä viittauksen kohdetta on tämän tutkimuksen aineistosta vaikea ellei mahdoton verifioida, kun ympäröivää kontekstia ei ole kuin poikkeustapuksissa dokumentoitu. Niinpä *se*-pronominin viittauskohde ei b- ja e-esimerkeistä käy tarkemmin ilmi; selvää on vain sen anaforisuus (jos sekään). Kyse voi näin ollen olla jopa postpositiokäytöstä. Sen sijaan esimerkeissä a, c ja d kontekstia on riittävästi (ja konnektori todennettavissa).

Postpositio- ja konnektori-käytön välille ei kaiken kaikkiaan ole syytä vetää tiukkaa rajaa, koska konnektori on analysoitavissa koostuvaksi *se*-pronominista ja postpositiosta. Rajan häilyvyyttä havainnollistaa esimerkki 12d, jonka voi analysoida kahdella tavalla. Joko *tähren* on postpositio, jonka täydennys *se* viittaa edelle *pussi*-substantiiviin tai sitten viittaus on laajasti edeltävään lauseeseen. Ero sen välillä, mykö puhuja hevosen pussin tähden vai sen tähden, että siihen tuli pussi, ei myöskään ole ilmauksen merkityksen kannalta olennainen. (Ks. myös Heine ym. 1991: 153.)

Kehitykseen postpositiosta konnektoriksi ei näin ollen liity varsinaista merkityksen muutosta. Tätä ilmentää sekin, että eri konnektorit ovat samalla tavalla merkitykseltään erikoistuneita kuin postpositiotkin; myös konnektorien kausaalisuus ja finaalisuus siis vaihtelevat tapauksittain. Niinpä *sen takia* ja *sen tähden* osoittavat konnektoreinakin kausaalisen tai perustelevan suhteen:

13. a. Täm_ol [talo] liika likellä muantictä nin ne tahtosivat että se os siirrettävä pocs
sen takia (MA Karttula).
- b. Mitä piiioille maksettii? — Ei mittää. *Sen tähe* mic mänikii tehtaascc. (MA Lap-
pcc.)

Jotkut henkilöt ovat perustelleet talon siirtämistä maantien läheisyydellä; suhde on siis 12a-esimerkissä perusteleva. Niin se on myös esimerkissä b, jossa henkilö perustelee tehtaaseen menoaan piikojen matalalla palkkatasolla.

Finaalisen suhteen osoittavista konnektoreista on ollut ylitsepääsemättömmän vaikea löytää sellaisia esimerkkejä, joissa kontekstia olisi riittävästi finaalisuuden merkityksen todentamiseksi. Oletan joka tapauksessa, että *sitä vasten* ja *sitä varten* osoittavat tässä vaiheessa finaalisuuden suhteen:

14. a. Meil oli ämpäri *sitä varten* crikseen isohko ämpäri (MA Teisko).
- b. *Sitä vastihhan* ne om pantukin (MA Pihtipudas).
- c. *Sit vastee* mic olen niiren kans niin sovinnos (MA Myrskylä).

Postpositioiden *vasten* ja *varten* vakiintuminen *se*-pronominin yhteyteen on tiennyt niille merkityksen abstraktistumista sikäli, että benefaktiivisen suhteen

osoittaminen ei ole samalla tavalla mahdollista konnektorille kuin postpositiolle. Olihan edellä yleensä juuri postposition täydennyksenä hyötyjän osoittava substantiivi. Yllä olevista esimerkeistä a:n voisi vielä tulkita benefaktiiviseksi siten, että *se*-pronomini osoittaa olion, joka on hyötynyt isosta ämpäristä. Kun *se*-pronominin viittaus on yleisemmin edellä sanottuun, kuten ainakin esimerkeissä b—c — tällaisen tulkinnan voi antaa myös a-esimerkille — ei benefaktiivinen tulkinta ole mahdollinen.

Edelleen *sen vuoksi* osoittaa ilmeisesti joko finaalisen tai kausaalisen suhteen, joskin esimerkkejä tämänkin todentamiseksi on vaikea löytää.

15. Aivan *sen vuoks* en tuota, [kissaa] piijä (MA Lumivaara).

Kontekstin puuttuessa on kuitenkin jätettävä avoimeksi myös se mahdollisuus, että esimerkeissä 14—15 konnektoreiden osoittama suhde on kausaalinen.

Vaikka edellä korostin postpositio- ja konnektorikäytön yhteyttä, muutamat seikat puoltavat myös niiden erillään pitoa ja oletusta niiden historiallisesta peräkkäisyydestä. Erityisen huomionarvoista on se, että tietyissä murteissa *tähden*-postpositio ei ole lainkaan käytössä, mutta konnektori *sen tähden* on suhteellisen yleinen. Ainakin hämäläismurteissa on tällaisia. Konnektoria *sen tähden* voi näin ollen pitää niissä vakiintuneena kielenyksikkönä, jonka puhuja hallitsee kokonaisuutena ennemmin kuin konstruoi osistaan.

Pohdinnan arvoinen on myös interrogatiivien asema kieliopillistumiskehityksessä. Seuraavassa on esimerkkejä postpositioiden ja interrogatiivipronominien yhtymistä.

16. a. *Minkä takia* ne sinnem meni? (MA Honkajoki.)
 b. *Mitä vasten* hänt niin kylmään paikkaan oli viäty? (MA Tammela.)
 c. *Mitähää vastem* mie jäin tänne kräkyilemää? (MA Askola.)
 d. [Selitin], *minkä tähem* mä menin [noidan luo] (MA Himanka.)
 e. *Minkä vuoksi* nuin lasta rankasit? (SMSA Toholampi.)

Kysymyksessä ero kausaalisen ja finaalisen syyn välillä voi neutraalistua tai ainakaan irrallisista esimerkeistä ei voi todeta, kummanlaisesta suhteesta on kyse; vasta vastaus täsmentäisi suhteen luonteen. Itse asiassa kysyjä ei voi välttämättä tietää, mikä toimintaa on ohjannut, pakko vai tavoite. Seuraavassa on kuitenkin (alisteinen) kysymyslause, jonka konteksti täsmentää lähinnä finaaliseksi (ks. myös esimerkkiä 10):

17. Meniks ne siit ihar rikkaut hakch [Amerikkaan] vai *minkä takii* ne sil lähti [en tiedä] (MA Kymi).

Lisäksi (esim.) *minkä takia* täsmentyy kausaaliseksi silloin, kun lauseen esittämä tilanne on sen luonteinen, ettei sitä voi mieltää tavoitteelliseksi:

18. Ei sanonnet jot *minkä takkee* se o sellasces tilas (MA Lumivaara).

Näyttää siltä, että osa postpositioista liittyy useammin interrogatiivi- kuin *se*-pronominiin; tällainen on erityisesti *varten*. Aineistossa esiintyy suhteellisen yleisesti *mitä varten* (19a–b); *sitä varten* (19c) on harvinaisempi. Tämä johtaa olettamaan, että syytä tai selitystä hakevan kysymyksen muodostaminen postpositiolla olisi välittävä vaihe kehityksessä postpositiosta konnektoriksi.

19. a. *Mitä vart* sin Tiurii sillo siit mäntii? (SMSA Sippola.)
 b. Em minä sittet tiäräm *mitä varten* ne niitä sinnet tälläsi (MA Virrat).
 c. Paimenilla oli *sitä varten* toisilla paimenilla oli tuohitorvi ja toisilla pukinsarvesta tehtyt torvit jolla ne soittivat (MA Kangasala).

Interrogatiivipronominin ja postposition muodostaman yhtymän voi myös nähdä vakiintuneena kielenyksikkönä, erityisesti seuraavissa Uukuniemen esimerkeissä jopa kiteytymänä; kyseisessä murteessa *minkä tähden* on redusoitunut asuun *mintäi/mintäe* (a), mutta *tähden* on asussa *tähe* (b).

20. a. *Mintäi* se tyttö ei tullukkaa? (MA Uukuniemi.)
 b. Ei kehtoo vähä *tähe* männä [ostoksillc] (MA Uukuniemi).

Olen kuvannut konnektoreiden *sen takia*, *sen tähden*, *sen vuoksi*, *sitä varten* ja *sitä vasten* kehittymistä vastaavista postpositiorakenteista. Olen todennut, että vaikka tähän kehitykseen ei liity varsinaista merkityksenmuutosta, siinä on tapahtunut kiteytymistä siten, että konnektoreita on syytä pitää vakiintuneina kielenyksiköinä. Postpositioiden merkityksenkehityksen kannalta on kyse siitä, että ne ovat vakiintuneet uudennlaisiin konteksteihin, *se*- ja *mikä*-pronominiin yhteyteen.

5.2.2 Sillä-konnektorin synty

Käsittelen erikseen vielä *sillä*-konnektoria, jonka taustalla ei ole (historiallisesti) postpositiokäyttöä sen enempää kuin *millä*-interrogatiiviakaan. Merkitykseltään *sillä* muistuttaa *tähden*-, *tautta*- ja *takia*-konnektoreita. Se voi nimittäin osoittaa kausaalisen (a–b) tai perusteleavan (c) suhteen.

21. a. Siinä olj voal liial lepsu isäntä ja *sillä*h se komentokii mänj sellaseks (SMSA Korpilahti).
- b. Etähälhā miul kaik sukulaiset on, *sillä*hā miul ikävä on (SMSA Uusikirkko).
- c. Se oli vähä unista jo sinu iānes, nī *sillä*hām min e ennce virkkant mittāā (SMSA Kangasniemi).

Konnektorilla *sillä* on läpinäkyvä etymologia, koostuuhän se *se*-pronominista ja adessiivin päätteestä *-lla*. Motivaationa on yleisimmin tavan ilmaiseminen adessiivilla, kuten ilmauksissa *kiusallaan*, *tahallaan* (ks. G. Karlsson 1995). Kyseisen konnektorin historiallinen tausta tavan tai keinon ilmaisimena näkyy seuraavassa esimerkissä, jossa *sillä* viittaa edeltävään kuvaukseen siitä, miten ”närreet väännettiin”:

22. AR: No miten siihen ne närreet väännettiin?
 RJ: Ka kantoa kierretään. Kanto, tämmönen on siin om pikkunen, semmonc, tehään semmonen, pikkunen, kirveillä hakatah hoarukka. Ja siihem pistetää latva ja sittā tyvveem pistetääv vihtapanta ja semmonen kalikka, ja se *sillä* läh-töö — . (Suomussalmen murretta, SKN 1.)

Kehitys tavan tai keinon ilmaisusta syyn ja perusteen ilmaisuun on typologisestikin todettu tendenssi. Sijanmerkitsimistä instrumentaali, johon adessiivi voidaan tässä käytössään rinnastaa, on nimittäin taipuvainen kehittymään syytä tai perustetta ilmaisevaksi konjunktioksi (Genetti 1986, Ohori 1996; vrt. myös Jaakola tässä kokoelmassa).

Seuraavissa esimerkeissä on nähtävissä tavan ja perusteen ilmaisemisen yhteys. Kysymys on siten sellaisista konteksteista, joista merkityksen abstraktistumisen tavan ilmaisemisesta syyn tai perusteen ilmaisemiseen voi katsoa alkaneen.

23. a. Ool se, terveempätä sakkija. *Sillä*hän ne el’kin niv vanhaksin, etā niitä ol oi-keem paljo semmosija vanhoja. (Jämsän murretta, SKN 8.)
- b. *Sillä* tullee [pojista] vasinkätisiä ko annetaan [puukko] ensinnä akkainkättee (Kalajoki MA).

Esimerkissä a joko esitetään terveys ”sakin” keinoksi elää vanhaksi tai sitten puhuja esittää terveyden vanhaksi elämisen syyksi. Esimerkissä b puukon antaminen akkainkäteen on joko keino tehdä pojista vasenkätisiä tai syy vasenkätiseksi tulemiseen. Kummassakaan tapauksessa keinon ja syyn merkitystä ei toki ole tarpeen erottaa toisistaan; kysymys on metonymisesta yhteydestä.

5.3 Konnektorit + *että* ja *kun*

Edellä kuvaamassani vaiheessa (taulukossa vaihe 2) konnektorit olivat viittaukseltaan anaforisia, taaksepäin osoittavia. Seuraavaksi kehitysvaiheeksi, joka on taulukossa vaihe 3, olen olettanut sen, jossa viittaus on kataforinen, eteenpäin osoittava. Kuten olen taulukkoon merkinnyt, tähän vaiheeseen ovat yleisesti edenneet vain konnektorit *sen tähden*, *sitä vasten*, *sen takia* ja *sillä*. Joitakin esimerkkejä on kuitenkin kaikista konnektoreista. Tästä vaiheesta on ylipäättään niin niukasti esimerkkejä, että arviot jonkin konnektorin suhteellisestakin yleisyydestä tai harvinaisuudesta ovat parhaimmillaan viitteellisiä.

Seuraavassa on esimerkkejä siitä, miten postposition pääsana *se* viittaa jäljessä tulevaan *että*¹⁴ tai *kun*-lauseeseen.

24. a. *Sitä vasten* olivap paimcnessa *ettei* lampaita surt viäny (MA Kuru).
 b. *Sillä* sinä niiv vähän saati päivästä [hakatuksi halkoja] *ku* sinä aina, makaat tuola kämpsä vai (MA Halsua).
 c. Oikeeks nyt *sev vuoks* jouvuttii lähtemää pois *ku* rupesvat lampoitta vihhaamaa (SMSA Koivisto).
 d. Kaik läksivä ulos kirkost mut et jos joku jäis ni sec jäis *sitä varten et* se piäk-säsis pappia (SMSA Kustavi).

Esillä olevassa vaiheessa 3 konnektorien merkitys yleistyy. Aiemmin joko kausaalisia ja perustelevia tai finaalisia syitä osoittamaan erikoistuneet konjunktiot nimittäin yleistyvät merkitykseltään siten, että konjunktiot *että* ja *kun* täsmentävät kulloisenkin merkityksen. Konjunktio *että* täsmentää merkityksen finaalisiksi ja konjunktio *kun* kausaaliseksi tai perustelevaksi. Niinpä aiemmissa vaiheissa ainoastaan tai lähinnä kausaalisia ja perustelevia syitä osoittaneiden (*sen*) *takia*, (*sen*) *tähden*, (*sen*) *tautta* ja *sillä*-konnektoreiden osoittamat syyt voivat täsmentyä *että*-lauseella myös finaalisiksi:

25. a. Sitte muutettii *sen takiakkiis* siitä pocs *että* ci oo häcriötä (MA Picksämäki).
 b. Ne [pellavat] täyty cnnc [lumen tuloa] ottaa *sen tährem* pois *ettei* lumen allej jääny (SMSA Urjala).
 c. Ne *sillä* teit lakon *että* palakka olis noussu (SMSA Rovaniemi).
 d. *Sen taattaha* se oli minun ottanaa sitten — — *että* ce tarvihe ihtesäk kynttee (SMSA Juuka).

¹⁴Myös *jotta*-lause on mahdollinen.

Yllä siis *sen takia, sen tautta ja sen tähden* sekä *sillä* ovat aiemmasta vaiheesta poiketen finaalisia suhteita osoittamassa: *että*-lause esittää niissä päälauseen esittämän toiminnan päämäärän. Esimerkiksi häiriöttömyys esitetään poismuuton (a) ja palkan nouseminen lakon tekemisen tavoitteeksi (c).

Kyseisten konnektorien merkitys voi toki edelleen täsmentyä myös kausaaliseksi tai perustelevaksi *kun*-lauseella:

26. a. Hävtil lampaat *sen tähek ku* em pystynyk kerihtemää (MA Reisjärvi).
- b. Se crosi siitä *sen takija ku* se oli niil lyhyj ja paksu ukko (MA Kärämäki).
- c. *Sillä* minä juuri sinne meninkin *ku* ma tiäsin Maijankin siällä olevan (SMSA Lompäälä).
- d. En päässyt hautaisiinkaan *sen tautta kun* ihmän piti justiisa sillon poikii (SMSA Liperi).

Esimerkeissä 26a—c suhde on perusteleva: 26a:n puhuja perustelee lampaiden hävittämistä keritsemisen vaikeudella; b-esimerkissä puhuja perustelee toisen henkilön eropääätöstä; esimerkin 26c puhuja perustelee omaa menemistään. Esimerkkiä d taas voi pitää kausaalisenä sikäli, että päälauseen tilanne esitetään väistämättömänä ennemmin kuin valinnaisena.

Vastaavasti *sitä vasten* -konnektorin osoittama suhde, joka edellisessä vaiheessa oli yksinomaan finaalinen, voi täsmentyä kausaaliseksi tai perustelevaksi *kun*-lauseella (27a); *sitä vasten* -konnektorin yhteyteen käy myös finaalinen *että*-lause (esim. 24a; tämä on ilmeisesti yleisempää). Myös *sitä varten* -konnektorin osoittama suhde voi täsmentyä kausaaliseksi (27b), joskaan *sitä varten* ei näytä yleisesti kehittyneen tähän vaiheeseen.

27. a. *Sitvastham* mic terves olen *ku* mic syäm puuron (MA Artjärvi).
- b. *Sitä vart* se poika siel naapuris käy *ko* se miclii sitä tyttöö (SMSA Koivisto).

Yllä kuvattua kehitystä voi nimittää *syntaktistumiseksi* (ks. Givón 1979: 305), sillä konnektori tulee siinä osaksi laajempaa syntaktista rakennetta. Samalla konnektorien merkitys yleistyy: aiemmin joko kausaalis-perustelevan tai finaalin suhteen osoittaneet konnektorit voivat tässä vaiheessa osoittaa kummanlaisia suhteita.

Syntaktistumisen ”vastapainona” kannattaa huomata toisaalta lausetason kiteytymät. Esimerkiksi *sitä varten* -konnektoriin liittyy suhteellisen harvoin *että*- tai *kun*-lause, mutta seuraavantyyppinen kiteytynyt ilmaus on ainakin SMSA:ssa yleinen:

28. *Sitä varten* seppä pihdit pitää ettei kädct/näpit/kynnet pala.

Kyseinen sananlasku on milloin milläkin konnektorilla muodostettu. Onkin oletettavaa, että esimerkki 28 on analogiaa vastaavasta jollain muulla konnektorilla muodostetusta ilmauksesta, esim. *sitä vasten seppä pihdit pitää ettei kädet pala*. Onhan niin, että kiteytyneet ilmaukset voivat olla malleina uusille muodosteille (ks. Onikki tässä kokoelmassa). Kuten taulukosta näkyy, *sitä vasten* on aineiston mukaan pitemmälle (vaiheeseen kolme asti) kieliopillistunut kuin *sitä varten*, ja siksi sillä muodostettu sananlasku olisi voinut olla mallina vastaavalle *sitä varten* -konnektorilla muodostetulle. Tämä olisi luonteva selitys sille, että *sitä varten* liittyy tässä tapauksessa *että*-lauseeseen, vaikka se on aineistoissa muuten harvinaista. Tapaus on yhdenlainen osoitus siitä, miten kiteytyminen ja analogia ja toisaalta syntaktistuminen voivat olla yhtäaikaista tai ainakin samaan suuntaan vaikuttavia prosesseja.

5.4 Konnektorista konjunktiksi

Postposition vähittäisessä kehitymisessä konnektoriksi voi erottaa vielä yhden vaiheen, nimittäin sellaisen, jossa konnektorista tulee konjunktio. Tähän vaiheeseen, joka on taulukossa vaihe 4, on edennyt esillä olevista konnektoreista lähinnä *sen takia (että)*.

29. a. Meä senku luulenn et se [jalkojen pakotus] o *sen takia et* ne saunas kastuu (MA Savitaipale).
- b. Jätti kastamata, *sen taki että* hän menettää virkah (MA Valkala).

Tässä vaiheessa merkityksenkehitykseen liittyy kiteytymistä: *sen takia* -konnektorin ja *että*-konjunktion muodostama kombinaatio aletaan käsittää enemminkin yhtenä kokonaisuutena kuin osiensa summana.

Konnektorin osien kiteytymisen yhteydessä tapahtuu myös *syntaktinen re-analyysi*. Seuraten Harrisin ja Campbellin (1995: 288) analyysia ranskan *parce que* -konjunktion synnystä ja heidän termistöään käyttäen reanalyysin voi esittää seuraavasti. Ennen reanalyysia *sen takia* on ollut päälauseen konstituenti ja *että* komplementoija. Reanalyysin jälkeen koko postpositioliaseke ja komplementtilause tulkitaan yhdessä adverbiaalilauseeksi ja *sen takia et* analysoidaan konjunktiksi:

- [se on [sen takia]] et [ne saunas kastuu]
 [se on][**sen takia et** ne saunas kastuu]

Edellytyksenä reanalyysin tapahtumiselle on ollut *sen takia* -konnektorin riittävän yleinen esiintyminen välittömästi *että*-lauseen edellä.

Olennaista viimeisessä esillä olevassa kehitysvaiheessa on myös merkityksen muuttuminen, ja sitä voi samalla pitää osoituksena reanalyysin toteutumisesta. Edellä konjunktiot *että* ja *kun* säätelevät finaalisuuden ja kausaalisuuden/perustelevuuden välistä merkityseroa. Kun *sen takia* + *että* oli edellisessä vaiheessa nimenomaan finaalin, esimerkissä 29a *sen takia et* osoittaakin selvästi kausaalisuuden suhteen: jalkojen pakotus ei voi olla puhujan päämääränä (eikä jalkojen kastuminen keino). Merkitys on siis kausaalinen eikä finaalinen niin kuin *että*-konjunktio antaisi olettaa. Myöskään 29b-esimerkissä suhde ei voi olla finaalinen: toiminnan (kastamatta jättämisen) päämääränä ei mitä luultavimmin ole viran menettäminen. Sen sijaan puhuja perustelee henkilön toimintaa *sen takia et* -lauseessa esittämällään seikalla; suhde on siis perusteleva.

Myös *sillä että* näyttää muutamien kerättyjen tietojen perusteella reanalysoituneen konjunktiksi:

30. a. Se [karjusian liha] on huonompaa *sillä että* se prätisi paistaisa (SMSA Himanka).
- b. Ja tyhää *sillä että* hame oli nii soukka [sen takia naisen kuoli] (SMSA Raisi).

Merkitys on yllä perusteleva (a) ja kausaalinen (b), vaikka konektoriin liittyy yleensä finaalisuuden suhteen osoittava *että*. Ja tällainen merkitys on vain sellaisissa tapauksissa, joissa *sillä* ja *että* ovat peräkkäin.

Muut murreaineiston konektorit eivät ole kehittyneet konjunktioiksi. Yleiskieleen ovat kuitenkin vakiintuneet *sen takia että* -konjunktion lisäksi *sitä varten että*, *sen vuoksi että* sekä *sen tähden että*.

Onkin korostettava sitä, että edellä esittämäni postpositioiden ja konektoreiden käytön analyysi perustuu yksinomaan murreaineistoon. Yleiskielessä esillä olleiden konektoreiden käyttö on toisenlaista.¹⁵ Yleiskielessä esiintyvät käsitellyistä konektoreista muut paitsi *sen tautta* ja *sitä vasten*; *sillä* on — kuten mainittu — yleiskielessä erimerkityksinen kuin murteissa. Sen sijaan *siksi*, jolla murteissa ei ilmeisesti ole ollut kausaalisuonteista käyttöä, on asettunut

¹⁵Olen tarkastellut kausaalisuonteisia suhteita osoittavien konektorien käyttöä yhdessä Suomen Kuvalehden vuosikerrassa. Aineisto on poimittu Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen monikielisen tutkimusyksikön korpuksista.

kausaalikonnektorien paradigmaan: *siksi että* on tarkastelemassani yleiskieliai-neistossa yleinen.

Erona murteiden ja yleiskielen välillä on, että yksikään konnektoreista ei yleiskielessä — ainakaan tarkastelemassani aineistossa — ole kataforisessa käytössä (vaihe 3 taulukossa); ne esiintyvät vain viittaukseltaan anaforisina tai *että*-konjunktion kanssa kiteytyneenä. Yleiskieli poikkeaa murteista myös siltä osin, että jokainen käytössä oleva kausaaliluonteisen suhteen osoittava konnektori esiintyy myös tällä tavoin konjunktiona *että*-konjunktion kanssa kiteytyneenä. Murraineistossahan tähän vaiheeseen (vaihe 4 taulukossa) oli edennyt lähinnä *sen takia että*.

Konnektoreiden ja *että*-konjunktion kiteytyminä syntyneet konjunktiot näyttävät yleiskielessä poikkeavan toisistaan käytöltään. On nimittäin niin, että *sen takia että* ja *sen vuoksi että* osoittavat kausaalisia tai perustelevia suhteita, kun taas *sitä varten että* on painottunut finaalisten suhteiden osoittamiseen. Myös *siksi että* osoittaa lähinnä kausaalisia ja perustelevia suhteita. Käyttöeroa motivoi luonnollisesti vastaavien konnektoreiden (postpositioiden) merkitys. Juuri *varten*, josta muodostettu konjunktio *sitä varten että* osoittaa finaalisia suhteita, on myös konnektorina (ja postpositioidena) finaalisia suhteita osoittava.

Näyttää siis siltä, että ero kausaalis-perustelevan ja toisaalta finaalisen merkityksen kesken, joka murteissa on voitu tehdä *että*- ja *kun*-konjunktiolla (vaihe 3 taulukossa), tehdäänkin yleiskielessä leksikaalisesti. Sen sijaan että valittaisiin joko kausaalis-perustelevaa suhdetta osoittava *kun* tai finaalista suhdetta osoittava *että* täsmentämään konnektorin merkitystä, valitaankin konnektorin ja *että*-konjunktion kiteytymä, joka on erikoistunut jompaankumpaan merkitykseen.

Osittaisena paralleelitapauksena *että*- ja *kun*-konjunktion kohtalolle voi mainita ranskan *à*- ja *de*-prepositiot, joista kirjoittavat Kemmer ja Shyldkrot (1996). Referoin heitä lyhyesti.

Ranskan kielessä infinitiivi liittyy verbiin tapauksesta riippuen joko *à*- tai *de*-prepositiolla (tai ilman prepositiota). Joidenkin infinitiivimuodon vaativien verbien yhteydessä kumpikin prepositio on mahdollinen kuitenkin niin, että preposition valinta on merkityksellinen. Monessa tapauksessa kielihistorian ai-emmassa vaiheessa todettu vaihtelu on jäänyt pois ja verbin yhteyteen on vaikiintunut jompikumpi mainituista prepositioista. Hyvä esimerkki ovat yrittä-mistä merkitsevät *s'efforcer à/de*, *tacher à/de* ja *essayer à/de*. Prepositioiden vaihtelulle niiden yhteydessä on esitetty sellainen motivaatio, että prepositio *à* tekee yrittämisestä jatkuvaa toimintaa ja *de* puolestaan hetkellistä toimintaa, joka saattaa täsmentyä myös omat voimat ylittäväksi yrittämiseksi.

Historian saatossa verbeistä osa on vakiintunut esiintymään vain toisen preposition kanssa: *s'efforcer de*, *tacher de*. Samalla ero, jota aiemmin säätelivät prepositiot *à* ja *de* — samaan tapaan kuin suomessa *että* ja *kun* —, on vaihtunut leksikaalisesti tehtäväksi eroksi. Ero jatkuvan ja hetkellisen yrittämisen välillä on siis edellen tehtävissä, mutta nyt on valittava sellainen verbi, joka vaatii haluttuun merkitykseen sopivan preposition. Rinnastamaani kahta kehityskulkua erottaa kuitenkin se, että suomessa jokainen konnektori on kiteytynyt liittymään nimenomaan *että*-konjunktion kanssa ja *kun* on jäänyt paitsioon, kun taas ranskassa osa verbeistä on vakiintunut esiintymään *à*- ja osa *de*-preposition kanssa.

6. Sivupolut

Olen kuvannut seitsemän kausaaliluonteista suhdetta ilmaisevan konnektorin kieliopillistumiskehitystä. Niiden toisiaan muistuttava kieliopillistumispolku on osoitus merkityksenkehityksen säännönmukaisuudesta. Yhtäältä samantapaiset lähdemerkitykset johtavat samantapaisille poluille. Toisaalta lähimerkityksiset sanat saavat merkityksenkehityksessään toisistaan analogista tukea, ja tämäkin ohjaa kehitystä samoille poluille. Kehityskuluilla osoittautui olevan vastineita myös muissa kielissä.

Oletusta merkityksenkehityksen säännönmukaisuudesta tukee edelleen se, että eri esillä olleissa kehitysvaiheissa on tapahtunut myös toisenlaisille toisiaan muistuttaville poluille johtaneita abstraktistumiskehityksiä. Kuvaan seuraavaksi näitä kehityskulkuja, joita niitäkin voi nimittää kieliopillistumiseksi.¹⁶

Ensinnäkin esillä olevista postpositioista kahdelle on kehittynyt erikoistunut merkitys 'puolesta, estämättä'. Tällaista postposition merkitystä voi nimittää konsessiiviseksi. Seuraavassa on esimerkkejä *vuoksi*-postposition tällaisesta käytöstä:

31. a. Vinthin olis saanu mahtavammat huonhch vielä ko alas *korkeuvev vuoksi* (SMSA Rovaniemi).
- b. Sillä ei ollut poikapერიjötä ja sitten net siskot sopivat, että siihen saa tulla *heäv vuoksi* isäntä (MA Simo).

¹⁶Merkityksen abstraktistumista, joka ei johda kategorian vaihtumiseen, nimittävät kieliopillistumiseksi mm. Hopper ja Traugott (1993), Wierzbicka (1996: 426) ja Metslang (1993: 13–14), fennisteistä Huomo (1995a, 1995b) sekä Forsberg (1995: 59). Kieliopillistumisen kriteereistä ks. tarkemmin Onikki tässä kokoomassa.

Renvall (1823) ja Lönnrot (1874) mainitsevat sanakirjoissaan tämän merkityksen *vuoksi*-hakusanan alla; esimerkki heillä on sama:

32. Tulen hänen vuoksensa.

Venio tamen, etsi ille negat l. obstat, sine respectu ejus 'tulen vaikka hän kieltää tai estää, hänestä huolimatta' (Renvall).

Jag kommer utan att bry mig om honom 'tulen välittämättä hänestä' (Lönnrot).

Mikä on tällaisen merkityksen(kehityksen) motivaatio? Sen tekee ainakin ymmärrettäväksi vertaaminen nykysuomen *puolesta*-postposition polysemiaan. Muiden merkitystensä ohella sillä on sekä esimerkkien 31—32 kuvaamaa *vuoksi*-postposition käyttöä muistuttavaa (33a) että kausaalista merkitystä lähenevää (33b) käyttöä.

33. a. *Minun puolestani* ['estämättäni'] saat tchdä mitä haluat (PS).

b. Rukoilla lähimmäisensä *puolesta* ['cdestä, takia, vuoksi, tähden'] (PS).

Konsessiivista käyttöä on myös *tautta*-postpositiolla:

34. Sinä saat piteä rulluita *mun taottaan*, mullei oo pruuikia siitä rulluusta (SMSA Värmlanti).

Postpositioiden konsessiivista käyttöä kuvaavissa esimerkeissä kiinnittää huomiota verbi *saada* (esim. 31a—b, 33a, 34). Verbi *saada* osoittaa kontekstista riippuen joko implikatiivista pakkoa tai sitten mahdollisuutta. Edellä esimerkiksi 7d (*tuhmap piän tautta soapi kärsijä koko ruoto*) tällä verbillä oli välttämättömyyden merkitys ja *tautta*-postposition merkitys oli kausaalinen. Tämän luvun esimerkeissä merkitykseltään konsessiivisten postpositioiden yhteydessä *saada* osoittaaakin mahdollisuutta. Modaalisuuden vaihtuminen välttämättömyydestä mahdollisuuteen kuvastaa näin merkityksen kehittymistä kausaalisuudesta konsessiivisuudeksi.

Yhteydestä konsessiivisuuden ja valinnan mahdollisuutta osoittavien verbien välillä huomauttaa mm. Harris (1988: 76; ks. myös König 1988: 153). Latinassa tämä yhteys on johtanut sallimista osoittavan verbimuodon *licet* ('on sallittua') kieliopillistumiseen konsessiiviseksi konjunktiksi. Valinnan ja konsessiivisuuden yhteys ilmenee myös siinä, että suomen konsessiivisella *vaikka*-konjunktilla on sellaista käyttöä, jossa *vaikka* osoittaa eräänlaista vapaata valintaa:

35. a. Saat vaikka kaikki (SP).
 b. Koska lähdetään? Vaikka heti. (PS.)

Postpositioiden lisäksi myös seitsemästä esillä olleesta konnektorista viidelle (*sen tautta, sen vuoksi, sillä, sen tähden, sen takia*) on kehittynyt toisiaan muistuttavaa konsessiivista käyttöä. Kahdessa tapauksessa se on johtanut konsessiivisen partikkelin syntyyn. Näistä tunnetuin esimerkki on yleiskieleenkin vakiintunut partikkeli *sentään*. Lauri Hakulinen (1951) toteaa, että merkityksenkehitys 'sen tähden' > 'kuitenkin' on helppo ymmärtää kontekstin aiheuttamaksi. "Ajateltakoon esim.: *Jalkani nyrjähti. En sen tähden jäänyt pois työstä.*" Hakulinen siis olettaa, että merkityksenkehitys on lähtenyt liikkeelle kielteisistä konteksteista (vrt. Salminen tässä kokoelmassa). Selitys on uskottava sikäli, että konsessiivinen merkitys on keskeisesti odotuksenvastaisuutta, ja odotuksenvastainen tulkinta syntyy juuri siten, että jokin ei aiheuta jotakin.

König (1988: 161) selittää tämäntyyppisen merkityksenkehityksen konversationaalisten implikatuurien konventionaalistumiseksi.¹⁷ Hän jakaa konsessiivisuuden merkitsimien syntyvät viiteen (universaaliin) ryhmään. Yhtä niistä hän luonnehtii näin: "[C]onnectives that assert remarkable co-occurrence by denying a damaging influence on one fact on another" (ms.). Hänen mukaansa juuri tämän konsessiivisuuden merkitsimien ryhmän kehityksessä "negaation pragmatiikalla" on merkittävä osuus. Hakulisen esimerkkilauseen kausaalisessa tulkinnassa olisi tämän ajattelutavan mukaan implikaaturina 'normaalisti, jos jalka nyrjähtää, se johtaa pois työstä jäämiseen'. Kun kausaalikonnektori on esiintynyt riittävän usein kielteisessä kontekstissa, implikaatturi on voinut konventionaalistua: vaikka normaalisti jalan nyrjähtäminen johtaakin töistä pois jäämiseen, tässä tapauksessa niin ei käynyt.

Konsessiivinen merkitys on merkityksenkehitysten ääripäässä sikäli, että hyvinkin monenlaiset merkitykset, kausaalisuus niiden joukossa, voivat kehittyä konsessiiviseksi, mutta konsessiivisuudesta ei johda polkua edelleen muihin merkityksiin (König 1986: 243). Konsessiivista käyttöä on tämän tutkimuksen aineiston mukaan kehittynyt juuri kausaalisia suhteita osoittaville konnektoreille *sen vuoksi, sen tähden, sen tautta* ja *sillä*.

¹⁷Konversationaalisten implikatuurien konventionaalistumisen voi samastaa luvussa 5.1 puheena olleeseen implikaatioiden konventionaalistumiseen.

Seuraavissa esimerkeissä *sillä* on konsessiivisessä käytössä. Se ei ole redusoitunut, vaan muoto on sama kuin konnektorikäytössä;¹⁸ jokaisessa esimerkissä konsessiivinen merkitys varmistuu *vaikka* tai *mutta*-konjunktiolla.

36. a. Ei se *sillä* sairas oo *vaikka* se o nin kalpce.
 b. Kyllä se *sillä* hyvä on *vaikka* ov vähäv vanhanaikanen (SMSA Punkalaidun).
 c. Vettä ne herrain hevoseckkin jua, *mutta sillä* niitten karva kiiltää (SMSA Tyrvää).
 d. Se halavempi hianosokeri ov vähä ruskehtavaa *mutta* kyllä se *sillä* yhtä hyvec on ko se kallis valakoncnki (SMSA Kankaanpää).

Alla on kaksi esimerkkiä *sen tautta* -konnektorin konsessiivisesta merkityksestä, joka täsmentyy *vaan*- ja *vaikka*-konjunktiolla.

37. a. Mciän pellot on kivissii *vaan* kyllä ne *sen tautta* [’siitä huolimatta’] kasvaa (SMSA Polvijärvi).
 b. Lähen kouluun *sen tautta*, *vaikka* piähän koskoo (SMSA Polvijärvi).

Murreaineistossa konnektorit *sen tautta* ja *sillä* saavat konsessiivisen tulkinnan ainoastaan yllä olevaan tapaan konsessiivisen *mutta*, *vaikka* tai *vaan*-konjunktion yhteydessä. Konnektorien *sen vuoksi* ja *sentään* partikkelistuminen on pitemmällä, sillä niiden konsessiivinen merkitys ei vaadi konsessiivista konjunktiota tuekseen.

38. a. Em mää *sev vuaks* [=kylläkään] kuro cnää yhtää [sukkia] (SMSA Vihti).
 b. Kyl mar scc tavaraki [juutalaisilta ostettu] *sev vuaks* ol hyvä (SMSA Eurajoki).
 c. Kun ny on autot niim paljo hyviä ja tiät oh hyviä ja *sentään* ne aijjaa kamalast *vaan* niitä kolarcita (MA Tammela).
 d. Ihimisiähän ne *sentähee* olivat (MA Kuivaniemi).

Kuten on havaittavissa, *sen tähden* on myös redusoitunut tässä kehitysvaiheessa muotoon *sentään* (muuta: *sentäi*, *sentää*, *sentäs*), mutta se esiintyy konsessiivisena myös redusoitumattomassa asussa. Tämä redusoitunut muoto on löytänyt tiensä myös yleiskieleen (joskin merkitys on hiukan erilainen). Huomattakoon vielä, että on murteita, joissa on tämä konsessiivinen partikkeli, mutta postpositio ja konnektori (*sen*) *tähden* puuttuvat.

¹⁸Yleiskielessä tehdään sen sijaan ero *sillä*-konjunktion ja konsessiivisen *silti*-partikkelin kesken.

Myös *sen takia* -konjektorista on yksi esimerkki, joka voisi olla tulkittavissa konsessiiviseksi. Tähän suuntaa tulkintaa ohjaa erityisesti mahdollisuutta ilmaiseva verbi *joutaa*.

39. Oli liijam paljo poikija jotta *sen takijaj* jouti kyllä lähtemää (MA Töysä).

Yhden esimerkin perusteella ei voine kuitenkaan varmasti sanoa, että *sen takia* olisi kehittynyt yleisemmin konsessiiviseen käyttöön.

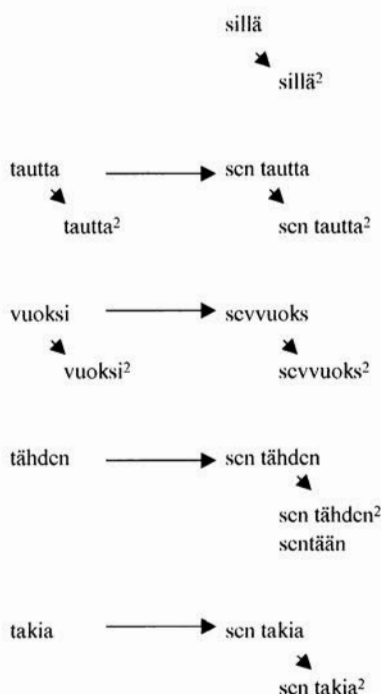
Oletan, että konsessiivinen merkitys, jollaista olen yllä kuvannut, on kehittynyt samalla tavoin kuin on käynyt edellä käsittelemäni kehitys konjunktioksi, nimittäin siten, että konjunktiolla on ollut osuus merkityksen muutoksessa. Alkuun konsessiivisuus on täsmentynyt kontekstista ja nimenomaan *mutta*, *vaikka* tai *vaan*-konjunktion avulla (esim. 36—37); mahdollisesti kielteiset kontekstit ovat olleet alkuperäisimpiä (36a). Tähän vaiheeseen ovat jääneet aineistossa *sillä* ja *sen tautta*. Seuraavassa vaiheessa konsessiivinen merkitys on imeytynyt osaksi partikkelin omaa merkitystä (esim. 38). Tässä vaiheessa ovat *jo sevvuoks* ja *sentään*.

Esitän vielä kuvion 2 (seuraavalla sivulla), jossa havainnollistuvat äsken kuvatut konsessiiviset sivupolut. Kuviossa olen merkinnyt indeksillä ² sellaiset konsessiiviset postpositiot ja konjektorit, jotka eivät poikkea muodoltaan vastaavasta kausaalisesta postpositiosta tai konjektorista.

Finaalimerkityksisistä konnektoreista (*sitä varten*, *sitä vasten*) ei ole kehittynyt konsessiivista merkitystä. König (1986: 243) mainitseekin konsessiivisen merkityksen lähteinä temporaalisen, konditionaalisen ja kausaalisen merkityksen, mutta ei finaalista merkitystä. Konsessiivisen käytön puuttuminen näiltä konnektoreilta ja vastaavilta postpositioilta tukee edellä luvussa 5.2.1 esittämäni oletusta, jonka mukaan niille ominainen benefaktiivinen käyttö on osoitus varhaisemmasta merkityksenkehityksen vaiheesta pohulla, joka johtaa finaalisuuden kautta kausaaliseen merkitykseen.

7. Lopuksi

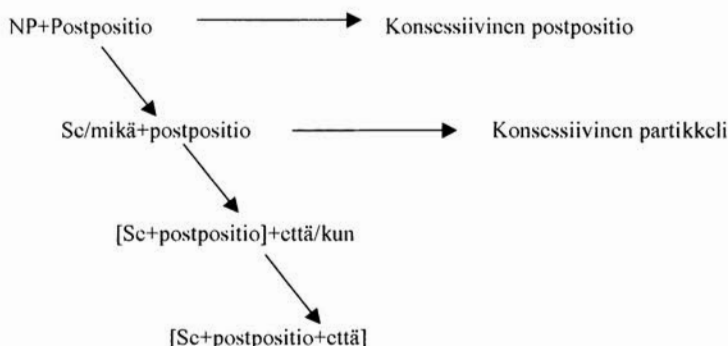
Kieliopillistumisen tutkimus lähtee luontevasti liikkeelle joistakin olemassa olevista kieliopillisista kategorioista. Sellaisia olivat tässä tapauksessa suomen kausaalisuonteisia suhteita osoittavat konjektorit. Olen esittänyt hypoteesin niiden synnystä lähtien liikkeelle postpositioista.

KUVIO 2. Konsessiiviset sivupolut.

Kuviossa 3 on vielä kerran kuvattuna, nyt mahdollisimman skemaattisesti, käsittelemäni kieliopillistumiskehitys. Sivupolut ovat vaakatasossa ja pääpolku vinoon alaspäin etenevä. Kuvio havainnollistaa tapahtunutta syntaktista kehitystä. Kysymys on keskeisesti postpositioiden kiteytymisestä *se*-pronominin ja *että* (ja *kun*) -konjunktion kanssa.

Käsitellyt kehityskulut ja erityisesti postpositioiden merkityksen kehityksen tarkastelu mahdollistavat myös yksinomaan semanttisten polkujen kokonaisarvioinnin. Lähtökohtanani semanttisessa tarkastelussa oli kausaalisen ja finaalisen merkityksen erottuminen ja toisaalta niiden yhteys. Esitin, että perusteleva merkitys on kytkös finaalisen ja kausaalisen merkityksen välillä. Oletin, että juuri tämä kytkös on mahdollistanut siirtymän vaiheesta 2, jossa konektorien käyttö oli erikoistunut joko kausaalisen tai perustelevan suhteen osoitta-

KUVIO 3. Kokonaiskehitys.

miseen, vaiheeseen 3, jossa jokainen konnektori saattoi osoittaa kummankinlaisia suhteita.

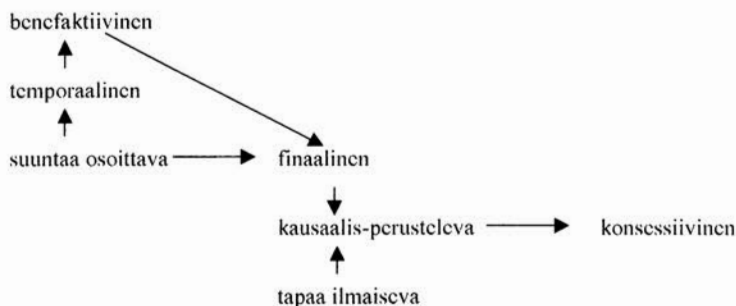
Postpositioiden merkityshistorian tarkastelu johti oletamaan kausaalisen ja finaalisen merkityksen välille myös sellaisen suhteen, että kausaalisuus on finaalisuutta kielipiillisempi kategoria: kausaalisia suhteita osoittavat postpositiot näyttivät kehittyneen aiemmasta finaalisesta merkityksestä. Finaalisen merkityksen taustalla taas oli ainakin joissakin tapauksissa nähtävissä lokatiivinen (suuntaa osoittava) merkitys.

Postpositioiden *vasten* ja *varten* merkityksen tarkastelu antoi myös mahdollisuuden jäsentää finaalisuuden kenttää siten, että siitä erottui omaksi kategoriakseen *benefaktiivisuus*, joka on (Heinen ym. mukaan) varsinaista finaalisuutta vähemmän kielipiillinen kategoria. Postposition *vasten* benefaktiivisen merkityksen taustalle oletin temporaalisen merkityksen välittämän siirtymän lokatiivisesta, suuntaa osoittavasta merkityksestä.

Konnektorin *sillä* perusteleavan merkityksen historialliseksi taustaksi oletin tavan ilmaisemisen, joka on suomen adessiivin yksi käyttö.

Konsessiivista käyttöä paljastui olevan vain niillä esillä olleista postpositioiden ja konnektoreista, joilla on myös kausaalista käyttöä. Konsessiivinen merkitys on siis tässä käsitellyistä merkityksistä nimenomaan kausaalisesta merkityksestä kehittyvää.

Kokoan esillä olleet semanttiset kehityskulut yhteen kuvioon. Kuvion 4 polusto noudattaa pääosiltaan esimerkiksi Heinen ym. esittämiä universaaleiksi

KUVIO 4. Semanttiset polut.

oletettuja polkukuvioita. Kuitenkin temporaalinen merkitys, jonka olen oletta-
nut *vasten*-postposition välittäväksi vaiheeksi konkreettisen lokatiivisen ja ab-
straktin benefaktiivisen merkityksen välille, on heidän kuvioissaan bene-
faktiivisuutta myöhempi kehitysvaihe. Esittämäni kuvio on kuitenkin yksi tapa
ymmärtää esillä ollut kehityskulku.

Kieliopillisten muotojen kehitys

1. Analogiset innovaatiot ja kieliopillistuminen

Kieliopillisiä muotoja syntyy kahta eri kautta. Molemmat tavat ovat niidenkin tiedossa, jotka eivät ole koskaan opiskelleet kielitiedettä, ja kaikki ovat joskus ainakin ohimennen huomanneet ne, vaikka eivät olisi jääneetkään niitä miettimään.

Toinen kehityskuluista on analogia. Se tarkoittaa muodon synnyttämistä toisen muodon mallin mukaan. Ranskassa esimerkiksi on muodot *nous finissons, vous finissez, ils finissent; nous rendons, vous rendez, ils rendent; nous lions, vous lisez, ils lisent*; muodot *nous disons, ils disent* johtavat puhumaan opettelevan lapsen muodostamaan muodon *vous disez*,² vaikkei hän ole koskaan kuullut sitä. Tällaista muotoa sanotaan *analogiseksi*. Kaikkia kielen säännöllisiä muotoja voi pitää analogisina, sillä ne on tehty jo olemassa olevien mallien mukaan ja muodostetaan uudestaan kielen grammaattisen systeemin pohjalta aina tarvittaessa. Mutta yleensä nuo säännölliset muodot ovat myös niitä, joita on ollut tilaisuus kuulla, ja uusia ja harvinaisia sanoja lukuunottamatta kieliopillisen systeemin toiminta tuottaa useimmiten muodon, joka jäljittelee jo kuultua ja muistin rekisteröimää muotoa. Kielen traditio on sopusoinnussa järjestelmän vaatimusten kanssa. Mutta kuten äsken mainitussa tapauksessa, sellaistaakin sattuu, että traditio ei vastaakaan kielen järjestelmää ja tietynä hetkenä tiettyssä kielen tilanteessa onkin useampia mahdollisia muotoja. Silloin analogia synnyttää uusia, perinteestä riippumattomia muotoja. Tällaisissa tapauksissa puhutaan yleensä *analogisista muodoista*, vaikka osuvampaa olisiikin puhua *analogisista innovaatioista*.

¹ 1866—1936.

² Muodon *vous dites* sijasta. Suomentajan huomautus.

Toinen tapa on itsenäisen sanan siirtyminen kieliopillisen yksikön tehtävään. Esimerkiksi muoto *suis* ('olen') on sinänsä hyvin teennäisessä lauseessa *je suis celui qui suis* ('olen kuka olen') itsenäinen sana ja vielä jonkin verran itsenäinen sellaisessa lauseessa kuin *je suis chez moi* ('olen kotonani'). Lauseissa *je suis malade* ('olen sairas') ja *je suis maudit* ('olen kirottu') se ei sen sijaan enää ole juuri muuta kuin kieliopillinen yksikkö, mitä se pelkästään onkin lauseissa *je suis parti* ('lähdin'), *je suis allé* ('menin'), *je me suis promené* ('kävelin'). Näissä kukaan ei enää ajattele eikä voikaan ajatella sanan *suis* omaa merkitystä. Sanaa kutsutaan epätarkasti apuverbiksi, vaikka se on vain yksi osa menneen ajan useampiosaista kieliopillista muotoa. On kuitenkin selvää — ja kielen historia osoittaa sen kiistattomasti —, että *suis* on lauseessa *je me suis promené* sama sana kuin lauseessa *je suis ici* ('olen tässä'), mutta siitä on tullut yksi kieliopillisen muodon rakenneosista.

Nämä kaksi prosessia, analogisten innovaatioiden muodostaminen ja aiemmin itsenäisen sanan muuttuminen kieliopilliseksi, ovat ainoat, joiden kautta syntyy uusia kieliopillisiä muotoja. Kussakin tapauksessa yksityiskohdat voivat olla monimutkaisia, mutta periaatteet ovat aina samat.

Siitä lähtien, kun systemaattista vertailevaa kielentutkimusta on ollut olemassa, on välillä toista ja välillä toista näistä kehityskuluista pidetty tärkeämpänä. Indoeurooppalaisten kielten vertailevan tutkimuksen perustaja F. Bopp uskoi, että kunkin kielen kaikkein vanhimpia muotoja tutkimalla löytyisi keino palata jollain tapaa alkukantaisiin muotoihin, jotka sopisivat analysoitaviksi rakenneosiin. Hänen mukaansa esimerkiksi sanskritin sana *émi*, kreikan *eími* tai liettuan *eimi* oli luonnostaan analysoitavissa sanaksi *ai*, joka tarkoitti 'mennä', ja sanaksi *mi* 'minä'. Mutta pystyäkseen tekemään yhden tällaisen uskottavan analyysin — jota ei silti tietenkään voi näyttää toteen — Bopp joutui esittämään sata muuta epätodennäköistä tai täysin kelvotonta analyysia. Kun oli puolen vuosisadan ajan harrastettu tällaisia hedelmättömiä yrityksiä, ymmärrettiin kieliopillisten muotojen alkuperän olevan ulottumattomissamme. Kaikki tunnetut kielet ovat olleet tarkasteltavissa melko lyhyen ajan, suurin osa vasta nykyaikana, ja kaikki valmiissa muodossa, joka on edellyttänyt pitkää aiempaa kehitystä. Alempia kulttuuritasoja edustavien kansojen kielet ovat rakenteiltaan usein hyvin hienoja, eikä niiden historia ole sen lyhempi kuin sivistyneimpien kansojen kielten. Yksikään kieli, olkoon se sitten mikä tahansa, ei anna minäkäänlaista kuvaa siitä, millainen "primitiivinen" kieli on voinut olla, eikä ole ainuttakaan varmaa tietoa, joka auttaisi edes lähestymään kieliopillisten muotojen alkuperän ongelmaa saati sitten ratkaisemaan sitä. Lingvistit tutkivat kieliopillisten systeemien muutoksia eivätkä niiden syntyä. Silloin kun sana siirtyy

kieliopillisen muodon tehtävään, voidaan kyllä sanoa muodon *syntyneen*, mutta se on syntynyt sellaisen kielen sisällä, jolla jo on täydellinen kieliopillinen järjestelmä, eikä se kerro mitään siitä, mitä olisi voinut tapahtua siihen aikaan kun minkäänlaista kielioppia ei vielä ollut olemassa. Kannattaa kuitenkin muistaa, että koska analogia on määritelmän mukaan muotojen alkuperänä mahdoton, ainoa jäljelle jäävä synty tapa on se, että itsenäiset sanat tai sanojen ryhmittymistavat omaksuvat vähitellen kieliopillisen roolin. Tässä mielessä Bopp oli tietenkin oikeassa. Mutta hän oli sen harhakuvitelman vallassa, että käytettävissämme olevien myöhäisten tosiseikkojen avulla, olivatpa ne sitten historiallisia tai vertailevia, voisimme aavistaa, kuinka nykyisin tunnetuissa kielissä olevat muodot ovat alkuaan saaneet merkityksensä.

Luovuttuaan muotojen alkuperän määrittämisestä ja päätettyään ainoastaan seurata niiden kehitystä kielitieteilijät ovat keskittyneet tutkimaan erityisesti analogisia innovaatioita. Kun näet kerran on muodostunut järjestelmä, joka sitten vähitellen muotoilee itseään, juuri analogia muuttaa lakkaamatta sen yksityiskohtia ja joskus jopa yleistä rakennetta. Vuoden 1870 paikkeilla alkaneessa kielitieteellisessä suuntauksessa, jota on usein kutsuttu ”nuogrammaattiseksi”, vallitsee kaksi perusajatusta: yhden kielen foneemivastaavuuksien pysyvyys kahtena peräkkäisenä ajankohtana — tunnettu nimellä ”äännelait” — ja analogisten innovaatioiden tärkeys. Brugmann ja Osthoff antoivat vuodesta 1878 lähtien julkaisemalleen uusien ajatusten tutkimussarjalle nimen *Morphologische Untersuchungen*, ja analogialla oli kokoelmassa tärkein osa. H. Paulin *Prinzipien der Sprachgeschichte*, jossa uuden koulukunnan periaatteet esiteltiin, on olennaisesti analogian teoria. Ja kun edesmennyt V. Henry halusi levittää Ranskassa nuogrammaattikkojen ajatuksia, hän aloitti kirjoituksella nimeltä *Analogie*.

Vaikka uusien muotojen toista synty tapaa ei olekaan täysin unohdettu, itsenäisten sanojen siirtymistä kieliopillisiksi toimijoiksi on neljänkymmenen viime vuoden aikana tutkittu paljon vähemmän. Nyt se alkaa jälleen kiinnostaa. Tämä synty tapa onkin ratkaisevan tärkeä. Analogia voi uudistaa muotojen yksityiskohtia mutta ei yleensä vaikuta olemassa olevan järjestelmän kokonaisrakenteeseen. Sanojen ”kieliopillistuminen” taas luo uusia muotoja, tuo mukaan kategorioita, joilla ei aiemmin ole ollut kielellistä ilmaisua, ja muuttaa koko järjestelmää. Tämän tyyppiset innovaatiot ovat tulosta kielen käytöstä kuten analogisetkin innovaatiot: ne ovat sen välitön ja luonnollinen seuraus.

2. Muodon ja merkityksen kuluminen

Lause muodostuu pääasiassa väitteestä; se käsittää tarpeen vaatiessa subjektin eli sanan, joka ilmoittaa, kenestä tai mistä jotakin väitetään, ja tavallisesti predikaatin eli sanan, joka ilmoittaa mitä väitetään. Subjekti voi jäädä ilmaisematta, jos keskustelukumppanit sen tietävät. Niin tapahtuu imperatiivissa, muodossa, joka määritelmän mukaankin on osoitettu keskustelukumppanille: *tule, tulkaa* eivät tarvitse subjektia, ja vain jos tilanteesta ei riittävän tarkasti ilmene, ketä puhutellaan, se ilmaistaan: *tule, Pekka*. Jos odottaa jotakuta, voi venäjäksi sanoa *pridët* 'hän tulee' tai latinaksi *venit* 'hän tulee', ilman että tarvitsee erikseen osoittaa henkilö, joka tiedetään tilanteen tai aiemman lauseen perusteella. Erityisesti indoeurooppalaisissa kielissä voi verbimuoto riittää osoittamaan persoonan: venäjäksi sanotaan *pridu* 'tulen', latinaksi *venio* 'tulen'. Tällaisia tapauksia lukuun ottamatta lause muodostuu pääasiassa subjektista ja predikaatista, joka voi olla substantiivi kuten venäjän lauseessa *dom nov* 'talo on uusi' tai verbi kuten venäjän *Pëtr pridët* 'Pekka tulee'. Nämä sanat ovat lauseen perussanat. Lauseessa voi olla muitakin perussanoja, kuten komplementti sellaisissa lauseissa kuin latinan *aedifico domum* 'rakennan talon' tai *eo Romam* 'menen Roomaan' tai *venio Roma* 'tulen Roomasta' tai *habito Romae* 'asun Roomassa'. Perussanat ilmoittavat ne pääajatukset, joita varten lause on muodostettu.

Mutta lausetta ei muodosteta pelkästään perussanoista. Useimmiten tarvitaan myös muita sanoja, jotka määrittelevät tai tarkentavat niiden merkitystä. Otetaan esimerkiksi lause *laissez venir à moi les petits enfants* 'antakaa pienten lasten tulla tyköni'. Ranskan ortografia erottaa siinä seitsemän erillistä sanaa. Jos ei tartu sanoihin *à moi*, jossa *à* ei ole juuri muuta kuin kielipillinen yksikkö, eikä toistaiseksi artikkeliin *les*, joka sekin on jonkinlainen kielipillinen väline, lauseessa on kaksi sanaa, joista kumpikin on ryhmittynyt toisen kanssa: *laissez* ja *petits*. Kummallakin niistä on oma merkityksensä, mutta se saa arvon lauseessa vasta ryhmittyessään viereisen sanan kanssa. *Laissez* voi olla perussana vaikkapa lauseessa *laissez cela* 'antakaa olla', mutta käsittelemässämme lauseessa *laissez venir* muodostaa kokonaisuuden, jossa se on jollain tapaa apuverbinä. Sanalla *petit* on oma arvonsa, ja se voi jopa olla perussana siinä määrin kuin adjektiivi voi sitä olla, esimerkiksi jos sanotaan *apportez le petit paquet* 'tuokaa pieni paketti' (eikä isoa, joka on vieressä), mutta meidän lauseessamme *petits* ilmaisee vain lasten (*enfants*) lisäominaisuutta. Perussanojen lisäksi lauseessa siis on *lisäsanoja*. Sana voi olla perussana yhdessä lauseessa mutta lisäsana toisessa: *venir* on lisäsana huudahduksessa *il vient me dire cela!* 'hän tulee sanomaan minulle noin'. Perus- ja lisäsanojen välillä on myös paljon väliasteita: *laissez* on lauseessamme vähemmän lisäsana kuin *faire* lauseessa

faites le venir 'pyytäkää hänet sisälle'. Mutta jokaisessa lauseessa on tärkeää panna tarkoin merkille ero perussanojen ja enemmän tai vähemmän ylimääräisten lisäsanojen välillä.

Siitä, että sana on lisäsana, johtuu kahdenlaista heikennystä. Toinen koskee merkitystä, toinen ääntämystä.

Joka kerta, kun kielellistä yksikköä käytetään, sen ilmaisullinen arvo heikenee ja sen uudestaan käyttäminen tulee sen vuoksi helpommaksi. Sanaa ei koskaan kuulla eikä lausuta kahta kertaa täsmälleen samanarvoisena. Näin totuus yleensä vaikuttaa. Uusi sana tekee suuren vaikutuksen, kun sen kuulee ensimmäistä kertaa; heti kun se toistetaan, se menettää voimaansa eikä ole pian sen arvokkaampi kuin jo pitkään käytetty yksikkö. Sanaryhmiin tämä pätee vieläkin paremmin: suurin osa ihmisistä puhuu ja varsinkin kirjoittaa käyttäen valmiita ilmauksia, kliseitä. Niinpä kaksi tavallista sanaa vaikuttaa melkein uusilta, jos niitä käytetään yhdessä ensimmäistä kertaa tai jos niitä ei ainakaan yleensä käytetä yhdessä. Horatius huomautti jo kauan sitten, kuinka arvokas on uusi sanaliitto, *junctura nova*, ja osoittikin sen monin esimerkein. Tyylistään eli ilmaisustaan huolehtivat puhujat ja kirjailijat yrittävät ennen kaikkea yhdistää sanoja tavalla, joka ei olisi lattea vaan voisi tehdä kuulijaan tai lukijaan vaikutuksen. Jos muutamien vuosikymmenten kirjallisen käytön jälkeen kieli yleensä on kirjallisuuden kuluttama, jos kaikkien Euroopan suurten kielten kirjailijoiden on nykyään melkein pakko kirjoittaa banaalisti tai teennäisesti, tämä johtuu varmasti suurimmaksi osaksi siitä, että uusien, käytännössä mahdollisten sanayhdistelmien määrä kielessä on rajattu.

Jos siis sanayhtymä yleistyy, jos se toistuu usein, se lakkaa olemasta ilmaisuvoimainen ja kielenpuhujat tuottavat sen yhä automaattisemmin. Aikaan *je laisse venir* 'annan tulla' oli muodostunut kahdesta todella erillisestä sanasta ja verbillä *laisser* oli tämäntyyppisessä ilmauksessa koko semanttinen arvonsa. Mutta sittemmin *laisser* on totuttu yhdistämään infinitiviin, mistä on seurannut sen nopea heikentyminen. Se on menettänyt oman merkityksensä ja tullut jonkinlaiseksi perussanan apuverbiksi. Kuitenkaan *laisser* ei ole vielä siirtynyt kielipillisen yksikön asemaan, koska se ilmaisee hyvin erityistä, yhä konkreettista käsitettä ja on vielä merkitykseltään ja muodoltaan itsenäinen.

Kun sana ryhmittyy toisen kanssa tavalla, joka joissain tapauksissa pyrkii kiteytymään, se menettää näissä rakenteissa osan konkreettisesta merkityksestään. Otetaan vaikka sana *pied* 'jalka'. Yksinään käytettynä se merkitsee tarkoin määriteltyä, tietynmuotoista ihmisruumiin osaa. Mutta yhdistettynä jonkin esineen nimeen, kuten ilmauksissa *le pied d'une table*, *d'une chaise*, *d'une lampe* ('pöydän-, tuolin-, lampunjalka') tai *le pied d'une montagne* ('vuoren

juuri'), se menettää koko konkreettisen arvonsa eikä siitä jää jäljelle kuin abstrakti elementti: kantavaan pintaan koskeva ja sitä tukeva esineen osa. Kuten W. Wundt on osoittanut, tällaisissa tapauksissa ei pidä puhua metaforasta, vaikka niin valitettavasti yhä tehdäänkin. Termi on väärä. Kyse on todellakin toisesta sanasta; sitä paitsi esimerkiksi venäjässä ei käytetä sanaa *noga* 'jalka', vaan sen johdannasta *nožka* puhuttaessa huonekalun "jalasta". Päinvastaisiakin tapauksia on: sanaryhmällä on usein tarkempi ja konkreettisempi merkitys kuin sen muodostavien sanojen yhtymä antaisi odottaa. Kun puheena on *pied de lampe* 'lampunjalka', ei enää juuri ajatella *jalkaa* äsken määritellyssä abstraktissa merkityksessä eikä *lamppua*, vaan tietynnäköistä esinettä, jolla on tämä nimi. Jos rupeaa miettimään, yhtymän molemmat osat voi kuvitella, niistä on ehkä epämääräinen käsitys, mutta kokonaisuutena *pied de lampe* vastaa yhtä sanaa, joka merkitsee yhtä esinettä. Yhtymä voi myös olla sellainen, että toisella sanoista ei ole omaa kieliopillista tunnusta. Jos osmaninturkiksi halutaan puhua paššan puutarhasta, jota keskustelukumppanit eivät tunne, sanotaan *paša-nyn bağçe-si* 'paššan puutarha', jossa *-yn* on genetiivin tunnus. Jos taas ollaan paikassa, jossa 'paššan puutarha' on tunnettu asia, sanaa *paša* ei taivuteta, vaan sanotaan *paša bağçe-si* yhtenä ryhmänä, jolla on yksi ainoa taivutus; tässä ei enää oikeastaan ole kahta erillistä sanaa vaan yksi kokonaisuus. Kaukoidän kielissä kuten kiinassa ja vietnamissa, joissa ei ole affikseja eikä sanoja siis voida muodostaa johtamalla, henkilöiden tai asioiden nimiä saadaan yhdistämällä kaksi sanaa, joista kumpikin menettää oman merkityksensä. Niinpä esimerkiksi vietnamin kielen sanojen *phép* 'säätö' ja *toán* 'laskea' pohjalta saadaan sana *phép toán*, joka tarkoittaa 'laskeminen, aritmetiikka'; *ban* 'ampua' on pohjana sanassa *phép ban* 'ammunta' jne. Sanasta *thay* 'opettaja' saadaan samoin vapaiden ammattien nimiä; kun *phép thuoc* on 'lääketiede', *thay thuoc* on 'lääkäri' jne. Sanojen yleinen yhdistäminen vähentää sekä niiden omaa että niiden muodostaman liiton ilmaisuvoimaa, jopa niiden omaa konkreettista merkitystä.

Merkityksensä perusteella ryhmittyneet sanat ovat yleensä vierekkäin. Silloin ne käyttäytyvät ääntämykseltään kutakuinkin yhden pitkän sanan tavoin. Tapa, jolla sanat liittyvät toisiinsa lauseiden tavallisessa ääntämyksessä, ei tunnetusti vastaa sananvälejä nykykielten yleisessä kirjoitusasussa. On vakiintunut konventio, että kaikki ne yksiköt, jotka voidaan toisistaan erottaa ja joilla lauseessa on oma tehtävänsä, erotetaan kirjoituksessa toisistaan. Tämä selkeä ja kätevä käytäntö perustuu yksinomaan siihen, mikä tehtävä sanoilla on lauseessa ja millä tavalla ne siinä toimivat, eikä ota lainkaan ääntämystä huomioon. Esimerkiksi ranskan kielen artikkeli, joka ei koskaan voi esiintyä yksinään ja joka

aina kuuluu osana substantiiviryhmään, kirjoitetaan erikseen, koska se saattaa erkaantua määrittämästään substantiivista. Voidaan sanoa *les enfants* 'lapset', *les petits enfants* 'pienet lapset', *les pauvres petits enfants* 'pienet lapsiraukat' jne. Ääntämyksen kannalta *les enfants*, *les petits* ja *les pauvres* muodostavat kukin näissä yhtymissä yhden ainoan sanan. Foneettisen sanan määritelmä ei käy yksiin syntaktisen sanan määritelmän kanssa. Sanaryhmällä on taipumus muodostaa suurin piirtein yksi foneettinen sana.

Mutta monet havainnot ovat osoittaneet, että samat yksiköt äännetään sitä lyhemmin mitä pidemmän sanan osana ne ovat: *â* on ranskan sanassa *pâté* paljon lyhyempi kuin sanassa *pâte*³ ja sanassa *pâtissier* ja erityisesti sanassa *pâtisserie* se on vielä lyhyempi. Lyhenemisellä on vakavat seuraukset. Usein vokaaalien sävy muuttuu: lyhentyneellä vokaalilla on yleensä taipumus olla suppeampi, tai jos se on suppea jo valmiiksi, se saattaa kadota kokonaan. Tästä syystä toisten kanssa ryhmittyneet lisäsanat pyrkivät lyhenemään ja muuttumaan ääntämykseltään. Sekä supistumisensa että lisäsanana asemansa takia ne lisäksi äännetään huolimattomasti eikä niihin kiinnitetä kuultaessa erityistä huomiota. Ne jätetään huomiotta, vaille intensiteettiä, ja artikuloidaan vain puolittain. Kielten historia osoittaa, että tämän seurauksena lisäsanajoja käsitellään foneettisesti poikkeavalla tavalla. Äännelakien pysyvyyden periaatetta vastaan on usein esitetty lisäsanajen erikoinen kohtalo. Nyt nähdään kuitenkin, ettei perustelu ole pitävä: lisäsanat elävät erityisolosuhteissa, jotka määräävät niiden erityisen ääntämyksen. Niitä muodostavat yksiköt ovat lyhentyneitä ja heikosti artikuloituja, joten niillä on vaara heiketä tai hävitä sellaisissakin tapauksissa, joissa perussanan yksiköt säilyisivät koskemattomina tai muuttuisivat aivan toisin. Aiemmin äännelakien pysyvyyden sääntöä vastaan on esitetty esimerkiksi se, että englannin *th* on säilynyt soinnittomana (ns. kova *th*) melkein kaikkien sanojen alussa, mutta tullut soinnilliseksi (pehmeä *th*) artikkelissa *the*. Nyt tiedetään, että lisäsanajoja aloittavat soinnittomat konsonantit ovat altiita heikentymään omalla tavallaan. Paitsi englannissa sama ilmiö voidaan havaita esimerkiksi iirissä, pohjoismaisissa kielissä ja armeniaissa, eikä se ole ominainen vain indoeurooppalaisille kielille vaan tunnetaan myös polynesianlaisista kielistä, esimerkiksi Samoalta.

Lisäsanajen foneettinen heikentyminen on joskus hyvinkin huomattavaa. Jos ei tuntisi gootin kielen muotoa *himma daga* ('tänä päivänä'), voisi olla vai-

³Suomentajan huomautus: ranskan sanassa *pâté* 'pasticia' on kaksi tavua, sanassa *pâte* 'tai-kina' yksi.

kea uskoa, että muinaisesta muodosta *hiu tagu* ('tänä päivänä') on tullut muinaisläksaksassa *hiutu* (nykysaksassa *heute*) ('tänään') ja että muodosta *hiu dagu* ('tänä päivänä') on tullut muinaisalasaksassa *hiudu* ('tänään'). Jos vielä jää epäilyksiä, ne häipyvät, kun näkee samoin käyneen muodolle *hiu jâru* ('tänä vuonna'), josta on tullut *hiuru* (nykysaksan *heuer*), ja muodolle *hînaht* ('tänä yönä'), josta on tullut *hînet* keskiyläsaksassa ja *heint* ('tänään') nykybaijerissa. Koska paino on yhtymän alussa eli demonstratiivipronominilla, johon keskittyy ajatuksen ydin eli tieto siitä, että kyseessä on 'kaikkein lähin', koko loppusana on kutistunut melkein olemattomiin ja muuttunut tunnistamattomaksi. — Lisäsanat eivät lopulta enää muistuta perussanoja sielläkään, missä ne alun perin ovat olleet identtisiä. Siten muinaiskreikkalaisessa boiotian murteessa pitkä *a* on monikon genetiivissä *âôn* supistumattomana, mutta vastaava artikkeli supistaa päätteen *âôn* muotoon *ôn*, joten sanotaan esim. *tôn drakhmâôn*. Sen sijaan, että olisi yksi taivutusmuoto, on siis kaksi erillistä: yksi perussanoille, toinen artikkelille.

Lisäsanojen merkityksen ja muodon heikentyminen kulkevat käsi kädessä. Kun kumpikin on tarpeeksi pitkällä, lisäsana voi päätyä yksiköksi, jolla ei enää ole omaa merkitystä ja joka liittyy perussanaan merkiten sen kieliopillisen tehtävän. Muutos sanasta kieliopilliseksi yksiköksi on tapahtunut.

3. Ilmaisuvoiman lisäämisen tarve

Kieliopillisia muotoja syntyy, kun aiemmin itsenäiset sanat vähitellen rappeutuvat lyhyesti kuvailemienne prosessien kautta. Näitä kehityskulkuja ovat siis ääntämyksen heikkeneminen sekä sanojen ja sanaryhmien konkreettisen merkityksen ja ilmaisuvoiman heikkeneminen. Mutta kehitys saa alkunsa tarpeesta puhua voimakkaasti ja halusta olla ekspressiivinen. Kiellon historia tarjoaa esimerkin tästä periaatteesta.

Kieltoa ilmaistiin indoeurooppalaisessa kantakielessä pienellä lisäsanalla *ne*, joka on säilynyt selvästi esimerkiksi sanskritin sanassa *na*, slaavilaisten kielten ja liettuan sanassa *ne* ja gootin kielen sanassa *ni*. Mutta tämä lyhyt, yleensä painoton pikku sana, joka liettuaassa ja venäjässä päätyi ryhmittymään hyvin lähelle sitä perussanaa johon se liittyi, menetti nopeasti ilmaisuvoimansa. Silloin kun oli tarvetta korostaa kieltoa — ja puhujat tuntevat melkein aina siihen tarvetta, koska useimmiten puhutaan, jotta voitaisiin jotenkin vaikuttaa toisiin ja tehdä sen hyväksi mitä voidaan —, jouduttiin vahvistamaan kieltoaan *ne* toisella sanalla. Näin kävi esimerkiksi latinassa: samoin kuin saksassa

on ruvettu sanomaan 'ei yhtään' eli *nein*, kun halutaan sanoa 'ei', vanhassa latinassa sanottiin *noenum* 'ei yhtään' sanan *ne* sijaan. Koska *noenum* oli lisäsana, se sai erityisen kohtelun ja päätyi muotoon *nôn*. Mutta silloin muodosta *nôn* ei enää erotukaan merkitys 'ei yhtään'. Historiallisena aikana latinan *nôn* ei enää olekaan ollut juuri sen ekspressiivisempi kuin sanskritin *na*, slaavilaisten kielten *ne* tai gootin *ni*. Tämän vuoksi ranska joutui vahvistamaan *nôn*-sanasta lisäsanojen tapaan kehittyntä kieltomuotoaan *ne* pikku sanoilla; näitä olivat *pas*, *point*, *mie*. Tiedämme, miten *pas* menetti lauseissa kiellon lisänä kokonaan oman merkityksensä 'askel', joka erillisessä sanassa on täysin säilynyt, miten se sitten alkoi yksin ilmaista kieltoa ja miten sillä vuorostaan ei tämän jälkeen ole ranskassa enää ilmaisuvoimaa lainkaan vaan se tarvitsee seurakseen vahvistavia lisäsanoja: aletaan sanoa *pas du tout*, *absolument pas* tai turvaudutaan joihinkin aivan uusiin ilmaisuihin kuten nykyslangin huudahdukseen *tu penses, s'il est venu!* ('arvaa, tuliko hän!'), joka on varsin ekspressiivinen tapa sanoa 'hän ei tullut'. — Saksan kieltosanan *nicht* historia (etymologisesti 'ei yksikään asia') vastaa latinan ja ranskan kieltosanojen historiaa. — Siten kielet seuraavat jonkinlaista spiraalin muotoista kehitystä: ne ottavat käyttöön uusia lisäsanoja saadakseen aikaan tehokkaan ilmauksen; nämä sanat heikentyvät, rappeutuvat ja putoavat puhtaasti kieliopillisten välineiden asemaan; uusia tai erilaisia sanoja lisätään ilmaisuvoiman saamiseksi; heikentyminen alkaa taas, ja näin jatkuu loputtomiin.

Kieliopilliseksi yksiköiksi muuttuneilla sanoilla ilmaistavat kieliopilliset kategoriat ovat edellä kerrotuista syistä luonteeltaan ekspressiivisiä. Näin on ainakin kielissä, joissa on kieliopillisia muotoja sanoihin liimautuneina affikseina. Affiksittomat kielet, kuten kiina ja ehkä vielä paremmin vietnam, joutuvat ilmaisemaan useampia kategorioita lisäsanoilla, joita usein kutsutaan tyhjiksi sanoiksi. Mutta indoeurooppalaisissa kielissä sellaisia kategorioita kuin verbin preesens ja aoristi, jotka ilmaisevat pelkkiä tosiseikkoja, ei kovinkaan tunnusomaisesti ilmaista vähitellen liimautuvilla lisäsanoilla. Tai jos lisäsanat tässä toimivat, se tapahtuu vasta toissijaisesti heikentymiskehityksen päätyttyä, kuten kohta näemme. Toisin on laita niiden kategorioiden, joilla on voimakkaampi merkitys ja jotka siksi tarvitsevat selkeän ja erityisen tunnusomaisen ilmaisun. Perfektin ja futuurin historia ovat tältä kannalta havainnollisia.

Perfektin on merkitykseltään hyvin voimakas kategoria, joka ilmaisee päätyntä toimintaa ja toiminnan tulosta, ei toimintaa sinänsä kehittymisen ja keston kannalta, ei myöskään puhdasta ja yksinkertaista tekoa. Tällaista merkitystä il-

maistiin indoeurooppalaisessa kantakielessä erityisellä muodolla, jonka taivutuspäätteet ja vartalovokaalit olivat vain sille ominaisia ja jossa kantasanan alkuosa oli lisäksi usein kahdentunut, kuten kreikan muodossa *léloipa* 'olen jät-tänyt' jne. Tämä poikkeava ja siksi hyvin ilmaisuvoimainen muodostustapa hävisi indoeurooppalaisten kielten kehityksen mittaan osittain siksi, että sen merkitys heikkeni ja rappeutui, kunnes siitä tuli preesens — kuten latinan muodosta *memini* 'muistan' tai gootin muodosta *man* 'ajattelen' — tai preteriti, kuten latinan muodosta *cecini* 'lauloin' tai gootin muodosta *haihald* 'pidin'. Näin kävi osittain siksi, että rakenne oli liian tyypillisesti indoeurooppalainen säilyäkseen indoeurooppalaisen kantakielen muinaiskauden jälkeen: systeemissä tapahtuneet yleiset muutokset eivät sallineet niiden muodostustapojen säilymistä, joita indoeurooppalainen perfekti edellytti.

Mutta kadotessaan muoto jätti jälkeensä tyhjän paikan. On nimittäin olemassa tarve ilmaista päättynyttä toimintaa, jonka tulosta tarkastellaan. Tähän päästään useimmiten yhdistämällä verbiin nominaalinen muoto. Tämä on hyvin ymmärrettävää: koska päättynyt toiminta ei enää ole prosessi vaan asia, sitä on sopivampaa ilmaista substantiivilla kuin verbillä, jonka ominaispiirre on ilmaista prosessia. Tämä tendenssi näkyy erityisen selvästi passiivissa, minkä vuoksi perfektiä ilmaisevat liittomuodot ilmaantuvatkin useimmiten ensin passiivimuotoon. Latinassa oli *dictus est* 'hänen on sanottu' ja erityisesti persoonaton muoto *dictum est* 'on sanottu' jo ennen historiallista aikaa (tämä muodostustapa on muuten yleinen paitsi latinassa ja oski-umbrissa myös kelttiläisissä kielissä, mikä todistaa innovaation melko korkeasta iästä).

Vasta paljon myöhemmin, romaanisten kielten synnyn aikoihin, ilmestyi aktiivinen, rakenteeltaan täysin toisenlainen tyyppi *habeo dictum* 'olen sanonut'. Syntyessään tämä romaaninen muoto oli hyvin ilmaisuvoimainen: 'minulla on jotakin sanottua'. Sama iskevä muodostustapa oli jälleen germaanisissa kielissä niiden vanhimman kauden jälkeen (sitä ei vielä näy gootin kielessä 300-luvulla jKr.), varmaankin latinan osuvan ja kätevän tuntuisen rakenteen jäljittelynä. Vaikka germaaniset kielet näin matkivat latinan tapaa yhdistää sanoja, ei voi tehdä sitä johtopäätöstä, että ne olisivat lainanneet latinalta kieliopillisen muodon. Varsinaiset kieliopilliset muodot eivät tunnu lainautuvan. Siihen aikaan, kun jäljittelyä on esiintynyt, rakenne *habeo dictum* käsitti ilmeisesti vielä kaksi täysin erilliseksi ymmärrettyä sanaa: se ei ollut vielä kieliopillinen muoto vaan sanayhtymä. Ajan mittaan rakenne *j'ai dit* sulautui yhdeksi; ranskassa siitä tuli jo varhain yksinkertaisesti ja ainoastaan tapa ilmaista päättynyttä toimintaa, eikä sanojen *ai* tai *dit* merkityksiä enää erotettu toisistaan. Mutta samalla sanayhtymä lakkasi olemasta ilmaisuvoimainen, menetti perfek-

tin merkityksensä ja muuttui pelkäksi preteritiksi. Koska se silloin kilpaili yksinkertaisen preteritin *je dis* kanssa, tämä on pyrkinyt katoamaan. Onhan ranskan yksinkertainen preteriti paljon epäselvempi ja hankalampi muodostaa useine epä säännöllisine (*nous dîmes, vous dîtes, ils dirent*) ja joskus vieläpä monitulkintaisine muotoineen (*je dis, il dit, vous dites* ovat sekä preesensin että preteritin muotoja). Preteriti on nyt kokonaan poistunut käytöstä Pariisissa ja koko pariisilaiseen tapaan puhuvalla alueella eli parin-kolmensadan kilometrin säteellä kaupungin ympärillä. Tyypin *j'ai dit* merkityksen vähittäinen heikkeneminen on tehnyt siitä pelkän preteritin ilman perfektin merkityksen jäänteitäkään. Kierros on nyt juostu umpeen, ja jotta ranska saisi perfektin, sen pitäisi löytää jokin uusi keino, jonka synnystä ei vielä ole tietoa.⁴

Samanlaisia ilmiöitä kuin latinan ja romaanisten kielten, erityisesti ranskan historiassa on ollut monissa muissakin kielissä, joilla ei ole mitään yhteyttä näihin. Esimerkiksi persiassa indoeurooppalaisen kantakielen perfekti oli jo lähes kokonaan poistunut käytöstä Dareioksen aikaan eli kuudennen vuosisadan lopussa ennen ajanlaskumme alkua. Se korvattiin passiivisella nominaalimuodolla, jolla oli hyvin selvä perfektin merkitys. Päättyneen toiminnan ilmaisemiseksi sanottiin *ima tyā manā krtam* 'kas tässä mikä on tehty minun toimestani'; *krtam* tarkoittaa tässä 'tehty'. Mutta muinaispersiassa oli säilynyt yksinkertaisia preteritejä teon ilmaisemiseen, ja aoristilla *akumā* 'teimme' ilmaistaan pelkkää paljasta tekoa. Tämän jälkeen yksinkertainen preteriti katosi ja jäljelle jäi vain entinen liittomuoto, joka kuitenkin sai aktiivisen luonteen: *kard* tarkoittaa persian kielessä 'hän teki', muoto *man* rakenteessa *man kardam* hahmottui subjektin sijaksi ja *kardam* 'tein' yhdeksi taivutusmuodoksi jossa ei enää lainkaan erotu muinainen partisiippi. Merkitykseltään *kardam* on yksinkertainen preteriti, eikä sillä enää ole perfektin merkitystä sen enempää kuin nykyranskan muodolla *j'ai fait*.

Slaavilaisissa kielissä on aivan toisella muodolla ollut täsmälleen rinnakkainen kehitys. Entisaikaan niissä oli sekä yksinkertainen preteriti kuten *budixu* 'herätin' että liittomuotoinen perfekti *budilu jesmi* 'olen herättänyt' (perfektin merkitys), kirjaimellisesti 'minä olen herättäjä'. Perfektin merkitys oli jo vanhimpien tekstien aikaan heikentynyt, ja slaavilaisissa nykykielissä onkin yksinkertainen muototyyppi, jolla on puhtaasti preteritin merkitys, esim. venäjän *voz-budil* tai puolan *wz-budzilem*. Useissa suurimmissa slaavilaisissa kielissä,

⁴Suomentajan huomautus: Nykyranskassa on jo kaksinkertaisia liittomuotoja, *formes sur-composées*, joiden voidaan katsoa toimivan tässä tehtävässä: *j'ai eu déjeuné, j'ai été partie*.

erityisesti venäjässä ja puolassa, ei enää olekaan muuta preteritiä kuin entinen liittomuotoinen perfekt: yksinkertainen perfekt on jäänyt käytöstä aikoja sitten.

Kehitys on siis ollut samanlaista monissa kielissä, eikä olisi vaikeaa lisätä muita esimerkkejä nyt esitettyihin. Perfektiä pyritään ilmaisemaan luonteeltaan nominaalisten liittomuotojen kautta; heti tultuaan yleiseen käyttöön ne alkavat menettää perfektin merkitystään, rappeutuvat pelkiksi preteriteiksi, menettävät saman tien nominaalisen luonteensa ja muuttuvat verbinmuodoiksi. Koska ne yleensä ovat säännöllisempiä kuin vanhat yksinkertaisen preteritin muodot, niillä on taipumus syrjäyttää nämä.

Futuuri tai kestopreesens antavat aihetta samanlaisiin huomioihin kuin perfekt. Jopa kielissä, joissa on monimutkainen verbintaivutus, saattaa olla niin, ettei tulevaa toimintaa ilmaista erityisin kieliopillisin muodoin. Näin on laita esimerkiksi seemiläisissä kielissä ja suuressa osassa muinaisia indoeurooppalaisia kieliä. Kantagermaanissa ei ollut futuuria, ja tuskin voi sanoa, että saksassa olisi futuuri nykyisinkään. Tulevaa toimintaa ilmaistaessa turvaudutaan usein muotoihin, jotka tarkoittavat, että aiotaan tehdä jotakin. Indoeurooppalaisessa kantakielessä, josta kaikki indoeurooppalaiset kielet ovat peräisin, tätä merkitsevä kieliopillinen muoto oli subjunktiivi. Esimerkiksi latinassa sellaiset muodot kuin *erit* tai *dicet*, jotka alun perin ovat subjunktiivisia, ovat saaneet futuurin merkityksen eikä niillä historiallisena aikana ole muuta merkitystä enää ollutkaan; vain vertaileva kielentutkimus kertoo, että ne ovat olleet esihistoriallisella ajalla subjunktiivimuotoja. Myöhemmässä vaiheessa tiettyjen indoeurooppalaiskielten 'haluta'-verbistä on tullut apuverbi, joka ilmaisee futuuria. Monien ranskalaisten suussa *je veux faire*, 'haluan tehdä', muodostaa jo sanaryhmän, jonka merkitys on tarpeeksi heikentynyt vastatakseen jonkinlaista futuuria. Englannin tapauksessa *I will make* kehitys on vielä pitemmällä. Eteläslaavilaisissa kielissä ja nykykreikassa futuuri saadaan ilmaistuksi käyttämällä verbiä, joka tarkoittaa 'haluta' mutta on sekä muodoltaan että merkitykseltään niin kulunut, että vain kielitieteilijä pystyy sen tunnistamaan. Esimerkiksi nykykreikan *thelô ina* 'haluan että' on lyhentynyt muotoon *thelô na*, josta sitten on saatu *thena* ja vihdoin pelkkä *tha*, jossa enää mikään ei paljasta verbiä 'haluta'. Toisaalla saatetaan käyttää sanoja, joiden merkitys on 'täytyä', kuten englannissa *I shall make* tai läntisessä nykyarmeniassa *bidi anem* 'teen (futuuri)', kirjaimellisesti 'minun on välttämätöntä tehdä'. Tuolloin lisäsana voi lyhentyä ja muuttua tunnistamattomaksi; muodon *bidi* sijaan monissa armenian murteissa sanotaan vain *di*. Tällä tavoin romaanisiinkin kieliin on saatu futuuri,

kun vanhan latinan futuurista oli tullut liian heikko ja sen ilmaisuvoima oli heikentynyt: *facere habeo*, josta ranskan futuuri (*je*) *ferai* on kehittynyt, tarkoittaa 'minun on tehtävä' eli 'minun täytyy tehdä'. Infinitiivi ja 'omistaa'-verbi ovat sulautuneet yhteen; *avoir* on saanut oman taivutuksensa, joka on erilainen kuin itsenäisellä verbillä. Sanoessaan *je finirai* 'teen valmiiksi (fut.)' ranskalainen ei ajattele muotoja *finir* ja *ai*; sanoessaan *nous finirons* 'me teemme valmiiksi (fut.)' hän ei edes voi ajatella erikseen aineksia *finir* ja *-ons*; liioin hänen ei ole mahdollistakaan analysoida muotoja *j'aimerai* 'pidän (fut.)' tai *je viendrai* 'tulen (fut.)'. Niinpä nämä muodot ovat kadottaneet kaiken ilmaisuvoimansa. Koska useimmiten tekee mieli puhua tulevaisuudesta ilmaisten samalla jotain erityistä, kuten halua, odotusta, välttämättömyyttä, ranska on päätenyt tekemään itselleen uusia futuurimuotoja, jotka vielä ovat ilmaisuvoimaisia: on lähifutuuri *je vais faire*, jossa *je vais* 'menen' ei enää ole muuta kuin apuverbi eikä 'mennä'-verbin merkitystä enää voi havaita; on *je veux faire*, jossa 'haluta'-verbin merkitys on vielä selvästi tunnistettavissa; on myös *je dois faire*, jossa *je dois* 'minun täytyy' tuskin on muuta kuin apuverbi mutta jossa välttämättömyyden merkitys on selvä; on futuuri *j'ai à faire* 'minun on tehtävä' ja niin edespäin. Futuuri ei ole välttämätön muoto, mutta niissä kielissä, joissa se on, se uudistuu jatkuvasti.

Siellä missä verbintaivutus ilmaisee aikamuotoja, tarvitaan oma muoto ilmaisemaan parhaillaan tapahtuvaa toimintaa. Mutta jos halutaan korostaa toiminnan kestoa, käytetään usein moniosaisia ilmaisuja, jotka myöhemmin toimivat yksinkertaisten muotojen perustana. Englannin tyyppi 'olen tekemässä', *I am making*, on tästä nykykielinen esimerkki. Kaikissa armenian nykymurteissa preesensiä ilmaistaan muodoin, joilla ei enää ole erityistä ilmaisuvoimaa, mutta jotka ovat olleet kestoa ilmaisevia liittomuotoja. Useimmissa venäjänarmenian murteissa tyyppi *sirum em* on tarkoittanut 'minä olen rakastettavana' ja tyyppi *g sirem* useimmissa turkinarmenian murteissa on moniosaisen muodon heikentymisen tulos: alkuperäisestä muodosta *kay ew sirê* 'hän on ja rakastaa' *kay ew* on supistunut muotoon *ku* ja *ku* muotoon *k* (jossa on eräänlainen mykkä *e*); muinaisen *k*:n ääntäminen *g*:ksi on tuon alueen armenian erikoisuus. Ilmaus *kay ew sirê* ilmaisi hyvin voimakkaasti toiminnan kestoa; nykyinen muoto *g sire* ei enää ole sen kummempi kuin ranskan *il aime* 'hän rakastaa', ja yhtä lailla puhuja hahmottavat senkin yhdeksi muodoksi.

Tämäntyyppisiä esimerkkejä voisi antaa paljon lisää: ilmaisun tarve saa aina muodostamaan sanaryhmiä, jotka käytössä menettävät ekspressiivisyytensä ja alkavat toimia voimansa menettäneinä kieliopillisina muotoina.

4. Sanajärjestyksen kieliopillistuminen

Näin ollen on selvästi väärin puhua *synteettisistä* ja *analyttisistä* kielistä. Liitomuotoja ei käytetä, jotta voitaisiin analysoida, vaan ilmaisemisen vuoksi, eikä yksiosaisia muotoja ole olemassa synteetin takia, vaan ne ovat seurausta tavalliseen tapaan ryhmittyneiden sanojen lähentymisestä. Kun halutaan käyttää voimakasta ilmaisua, annetaan jokaiselle käsitteelle oma erillinen ilmauksensa: ei sanota *je ferai* 'teen (fut.)' vaan 'minulla on halu tehdä' tai 'minun täytyy tehdä' tai 'olen juuri tekemäisilläni'. Tässä ei ole kyse logiikasta vaan tunteesta, joka halutaan välittää, ja toiminnasta, joka halutaan kohdistaa keskustelukumppaniin. Jos sitten *je veux faire, je dois faire* tai *je vais faire* eivät enää ilmaisekaan varsinaisesti tahtoa, välttämättömyyttä tai läheisyyttä, se johtuu siitä, että vakiinnuttuaan tähän ryhmittymiseen sanat *veux, dois* ja *vais* ovat menettäneet oman merkityksensä ja ekspressiivisen sävynsä ja niistä on tullut pelkkiä apuverbejä, jotka myöhemmin yhdistyvät jäljessään olevaan infinitiiviin. Roomalainen ei sanoessaan *facere habeo* tehnyt sen enempää analyysia kuin ranskalainen tekee synteettistä sanoessaan *je ferai*. Analyysi ja synteesi ovat logiikan termejä, jotka vievät harhaan todellisia prosesseja kuvattaessa. "Synteesi" on välttämätön ja luonnollinen seuraus käytöstä, joka on sanojen ryhmittymistä.

Sanat eivät sitä paitsi ole ainoita, joista tulee kieliopillisia yksiköitä; myös niiden tavasta ryhmittyä voi tulla kieliopillinen ilmauskeino. Latinassa jokaisen substantiivin kieliopillinen rooli näkyy sen muodosta eikä pakollista sanajärjestystä siksi ole: 'Pekka lyö Paulia' voidaan ilmaista *Petrus Paulum caedit* tai *Paulum Petrus caedit* tai *caedit Petrus Paulum* tai *caedit Paulum Petrus* ja niin edespäin. Järjestys ei ole yhdentekevä vaan ilmaisee tiettyjä sävyjä: riippuen siitä, sanotaanko ensin *Petrus* vai *Paulum*, kiinnitetään huomio jompaankumppaan sanaan, mutta sanojen kieliopillista tehtävää järjestys ei mitenkään ilmaise. Ranskassa tai englannissa sanojen keskinäinen järjestys sitä vastoin ilmoittaa niiden tehtävän, ja jos sanojen *Pierre* ja *Paul* paikka lauseessa *Pierre bat Paul* vaihtuu, vaihtuu myös kummankin substantiivin kieliopillinen tehtävä. Tässä tavanomaiseksi tullut sanajärjestys on jostain syystä saanut "morfeemin" eli kieliopillisen kategorian merkin luonteen. Sanajärjestyksen ekspressiivinen merkityssävy, jonka näemme latinassa, on saanut kieliopillisen merkityksen.⁵ Ilmiö on samantapainen kuin jonkin sanan "kieliopillistuminen": sen sijaan,

⁵Tunteen merkityksestä kieliopillisten muotojen synnyssä ks. Ballyn *La stylistique, Le précis, Le traité* ja *Le langage et la vie* tai uudempaa Leo Spitzlerin *Aufsätze zur romanischen Syntax und Stylistik*, Halle 1918.

että ”morfeemin” luonteen saisi tottumuksen vaikutuksesta muiden kanssa ryhmittyvää sana, sen saakin sanojen tapa ryhmittyä. Tässäkin on todella kyse uusien kieliopillisten välineiden luomisesta, ei muuntelusta. Se miten ranska ja englantia hyödyntävät sanajärjestystä lauseen osien keskinäisten suhteiden merkitsemisessä on näiden kielten omaa luomusta: latinassa ja kantagermaanissa ei ollut mitään vastaavaa.

Suomentanut Meri Larjavaara.

Väliotsikot toimituksen.

Kirjallisuus

- Ahlman, Erik 1933: Adverbista. — *Virittäjä* 37 s. 137—159.
- Airila, Martti 1938: Suomen pre- ja postpositioiden rektiosta. — *Virittäjä* 42 s. 224—226.
- Alhoniemi, Alho 1988: Postpositiorakenteiden synkroniaa ja diakroniaa. *Sananjalka* 30 s. 27—44. Turku.
- Anttila, Raimo 1977: *Analogy*. Mouton, The Hague.
- Anttila, Raimo 1989 [1972]: *Historical and Comparative Linguistics*. Second revised edition. Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Ariste, Paul 1948: *Vadja keele grammatika*. Nõukogude soome-ugri teadused 9. Tartu.
- Bahtin, M. M. 1979 [1934—1935]: Sana romaanissa. Teoksessa *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia* (suom. Kerttu Kyhälä-Juntunen ja Veikko Airola) s. 79—242. Progress, Moskova.
- Bahtin, M. M. 1986 [1953]: The Problem of Speech Genres. Teoksessa C. Emerson & M. Holquist (toim.), *Speech Genres and Other Late Essays*. University of Texas Press, Austin.
- Benveniste, Émile 1968: Mutations of Linguistic Categories. Teoksessa Lehmann — Malkiel 1968 s. 83—94.
- Benveniste, Émile 1971a [1956]: The Nature of Pronouns. *Problems in General Linguistics* s. 217—222. University of Miami Press, Florida.
- Benveniste, Émile 1971b [1958]: Subjectivity in language. *Problems in General Linguistics* s. 223—230. University of Miami Press, Florida.
- Bertinetto, Pier Marco — Bianchi, Valentina — Dahl, Östen — Squartini, Mario 1995: Temporal Reference, Aspect and Actionality. Vol. 2: *Typological Perspectives*. Rosenberg & Sellier, Torino.
- Blake, Barry J. 1994: *Case*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Brinton, Laurel J. 1988: The Development of English Aspectual Systems: Aspectualizers and Post-verbal Particles. Cambridge University Press, Cambridge.
- Brugman, Claudia 1990: What is the Invariance Hypothesis? — *Cognitive Linguistics* 1 s. 257—266.
- Bybee, Joan — Perkins, Revere — Pagliuca, William 1994: *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Bybee, Joan — Fleischman, Suzanne (toim.) 1995: *Modality in Grammar and Discourse*. Typological Studies in Language 32. Benjamins, Amsterdam.
- Cannellin, Knut 1898: Suomen partisipien alalta. — *Virittäjä* s. 45—46.
- Carey, Kathleen 1994: The Grammaticalization of the Perfect in Old English. Teoksessa

- William Pagliuca (toim.) 1994 s. 103—117.
- Carroll, Lewis — Voipio, Melina 1994: Peilipeli eli Liisan matka unen halki. Espoon teatteri. Käsiohjelma.
- Casad, Eugene 1996: *Cognitive Linguistics in the Redwoods*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Craig, Colette 1991: *Ways to Go in Rama: a Case Study in Polygrammaticalization*. Tooksessa Traugott — Heine II 1991.
- Croft, William 1984: *Semantic and Pragmatic Correlates to Syntactic Categories*. Tooksessa Testen — Mishra — Drogo (toim.) 1984 s. 53—70.
- Croft, William 1991: *Syntactic Categories and Grammatical Relations: The Cognitive Organization of Information*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Dahl, Östen 1985: *Tense and Aspect Systems*. Blackwell, Oxford.
- Dahl, Östen 1995: *Grammaticalization*. Luontosarja Helsingin yliopistossa toukokuussa 1995.
- DeLancey, Scott 1995: *Functional, Typological, and Cognitive Approaches to Syntax*. Summer LSA Institute, University of New Mexico. Handouts.
- Fleischman, Suzanne 1995: *Imperfective and Irrealis*. Tooksessa Joan Bybee — Suzanne Fleischman 1995.
- Forsberg, Hannele 1995: *Kysymyssanojen indefiniittistä käyttöä suomen murteissa*. Tooksessa Murteiden matkassa s. 37—69.
- Forsman-Svensson, Pirkko 1992: *Vanhan kirjasuomen nominaalirakenteista*. Stockholm University Studies in Finnish Language and Literature. Department of Finnish, Stockholm University.
- Forsyth, J. 1970: *A Grammar of Aspect. Usage and Meaning in the Russian Verb*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Från Pohjolas pörten till kognitiv kontakt. Vänskrift till Erling Wande den 9 maj 1990. Stockholm studies in Finnish language and literature 6.
- Frawley, William 1992: *Linguistic Semantics*. Erlbaum, New Jersey.
- Gabelenz, Georg von der 1901 [1891]: *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. 2. painos. Leipzig, Weigel.
- Genetti, Carol 1986: *The Development of Subordinators from Postpositions in Bodie Languages*. — Berkeley Linguistics Society 12 s. 387—400.
- Genetti, Carol 1991: *From Postposition to Subordinator in Newari*. Tooksessa Traugott — Heine I 1991 s. 227—255.
- Givón, Talmy 1978: *Negation in Language: Pragmatics, Function, Ontology*. — Syntax and Semantics 9. Academic Press, New York.
- Givón, Talmy 1979: *On Understanding Grammar*. Academic Press, New York.
- Givón, Talmy 1989: *Mind, Code and Context: Essays in Pragmatics*. Erlbaum, Hillsdale, N.J.

- Givón, Talmy 1995: Modal Prototypes of Truth and Action. Teoksessa Givón, Talmy 1995 s. 111—174.
- Givón, Talmy 1995: Functionalism and Grammar. Benjamins, Amsterdam.
- Goffman, Erving 1974: Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience. Northeastern University Press, Boston.
- Goffman, Erving 1981: Footing. Teoksessa Goffman 1981 s. 124—159.
- Goffman, Erving 1981: Forms of Talk. Blackwell, Oxford.
- Greenberg, Joseph H. (toim.) 1978: Universals of Human Language. Volume 3: Word structure. Stanford University Press, California.
- Grice, H. P. 1975: Logic and Conversation. — Syntax and Semantics 3 s. 41—58. Academic Press, New York.
- de Groot, Casper — Tammola, Hannu (toim.) 1984: Aspect Bound: A Voyage into the Realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian Aspectology. Foris, Dordrecht.
- Gruber, Jeffrey S. [1965] 1976: Lexical Structures in Syntax and Semantics. North-Holland Linguistic Series 25, Amsterdam.
- Haiman, John — Thompson, Sandra (toim.) 1988: Clause Combining in Grammar and Discourse. Benjamins, Amsterdam.
- Hakulinen, Auli 1983: Subjektin kategoria vai nominaalijäsenten subjektimaisuus? Teoksessa Hakulinen — Leino 1983 s. 238—251.
- Hakulinen, Auli 1990: Kuka puhuu kertomuksessa eli naisten kutsut. — Naistutkimus / Kvinnoforskning 1/1990 s. 4—19.
- Hakulinen, Auli (toim.) 1996: Suomalaisen keskustelun keinoja II. Kieli 10. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Hakulinen, Auli — Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppi. SKST 350, Helsinki.
- Hakulinen, Auli — Leino, Pentti (toim.) 1983: Nykysuomen rakenne ja kehitys I. Näkökulmia kielen rakenteisiin. Tietolipas 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hakulinen, Auli — Leino, Pentti 1987: Finnish Participial Construction from a Discourse Point of View. — Ural-Altaic Yearbook 59 s. 35—43.
- Hakulinen, Auli — Saari, Mirja 1995: Temporaaalisesta adverbista diskurssipartikkeliksi. — Virittäjä 99 s. 481—500.
- Hakulinen, Lauri 1951: Luennot suomen partikkeleista. Käsikirjoitus.
- Hakulinen, Lauri 1956: Über das finnische Wort *ohimo* und seine Verwandten. — Ural-Altaische Jahrbücher 28: 3—4 s. 196—200.
- Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Keuruu.
- Harris, Alice — Campbell, Lyle 1995: Historical Syntax in Cross-linguistic Perspective. Cambridge University Press, Cambridge.
- Harris, Martin 1988: Concessive Clauses in English and Romance. Teoksessa Haiman —

- Thompson 1988 s. 71—99.
- Hawkins, John 1988: Explaining Language Universals. Blackwell, Oxford.
- Heine, Bernd 1991: Auxiliaries. Oxford University Press, Oxford.
- Heine, Bernd 1992: Grammaticalization chains. *Studies in Language* 16-2 s. 335—368.
- Heine, Bernd 1995: Conceptual Sources of Grammar. Summer LSA Institute, University of New Mexico. Handouts.
- Heine, Bernd (painossa): Possession: Cognitive Sources, Forces and Grammaticalization. Cambridge University Press, Cambridge.
- Heine, Bernd — Claudi, Ulrike — Hünemeyer, Friederike 1991: Grammaticalization: A Conceptual Framework. The University of Chicago Press, Chicago.
- Heinäsmäki, Orvokki 1995: The Progressive in Finnish: Pragmatic Constraints. Teoksessa Bertinetto — Bianchi — Dahl — Squartini 1995 s. 143—154.
- Helasvuo, Marja-Liisa 1996: Ollako vai kikö olla — eksistentiaalilauseen subjektin kohtalonkysymys. *Virittäjä* 100 s. 340—356.
- Herlin, Ilona 1994: Konjunktion monikäyttöisyys: *kun*. Teoksessa Leino — Onikki 1994 s. 139—163.
- Herlin, Ilona 1997: Suomen kielen *koska*-konjunktion merkitys ja merkityksenkehitys. *Suomi* 183. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hintikka, Jaakko 1982: *Kieli ja mieli*. Otava, Helsinki.
- HKV = Hakulinen, Auli — Karlsson, Fred — Vilkuna, Maria 1980: Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus. Publications of the Department of General Linguistics, University of Helsinki. 6.
- Hopper, Paul 1991: On Some Principles of Grammaticization. Teoksessa Traugott — Heine vol. I 1991 s. 17—35.
- Hopper, Paul J. — Traugott, Elizabeth Closs 1993: Grammaticalization. Cambridge University Press, Cambridge.
- Huomo, Tuomas 1995a: Paikallissijan kielipillistuminen datii-geetiivin funktioon: urallaisen *n*-sijan ja itämerensuomalaisen adessiivin kehityksen vertailua. — *Sananjalka* 37 s. 55—79.
- Huomo, Tuomas 1995b: *Ongella Elmeri huitaisi Anselmia ongella*. Lauscaseman vaikutuksesta cräiden adverbialityyppien tulkintaan. — *Virittäjä* 99 s. 45—70.
- Hyryläinen, Otto 1893: Tutkimus Hirvensalmen kielestä. — *Suomi* II: 7. Helsinki.
- Ikola, Osmo — Palomäki, Ulla — Koitto, Anna-Kaisa 1989: Suomen murteiden lausoppia ja tekstikielioppi. SKST 511, Helsinki.
- Ikola, Osmo 1959: Eräistä suomen syntaktisista siirtymistä. *Sananjalka* I s. 39—60. Turku.
- Ikola, Osmo 1986: Nykysuomen käsikirja. Toinen uudistettu laitos. Weilin+Göös, Espoo.
- Inkilä, Arvo T. 1938: Post- ja prepositiokonneksioista. — *Virittäjä* 42 s. 226—229.
- Iso-Koivisto, Matti 1988: Passiivin I. partitiivin sisältävä nesessiivirakenne suomen mur-

- teissa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Itkonen, Terho 1974: Ergatiivisuutta suomessa. — *Virittäjä* 79 s. 379—398.
- Itkonen, Terho 1983: Muoto-opin keruuopas. Tietolipas 59. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jaakola, Minna 1994: Genetiivin merkitysrakenteen tarkastelua. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Jackendoff, Ray — Aaron, David 1991: Review Article: Lakoff, George — Turner, Mark 1989: *More than Cool Reason*. The University of Chicago Press, Chicago. — *Language* 67 s. 320—338.
- Jussila, Raimo — Nikunen, Erja — Rautoja, Sirkka 1992: Suomen murteiden taajuussanas-to. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Jännes, Arvi 1891: Suomen partikkelimuodot. — *Suomi* III: 4. Helsinki.
- Kajanne, Milla 1996: Kertomus, referointi ja kerronnan valta. Teoksessa Hakulinen, Auli 1996 s. 207—242.
- Kalevala. Uuden Kalevalan 16. painos. SKST 14. Tampere 1924.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1976: Verbien sisäisestä aspektista. — *Sananjalka* 20 s. 17—28.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1980: Deverbaalien lausedynamiikkaa. — *Virittäjä* 84 s. 289—301.
- Kangasmaa-Minn 1981: Derivaatiopuun pudonnoiset. — *SKYJ* 7 s. 29—33.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1984: Tense, Aspect and Aktionsarten in Finno-Ugrian. Teoksessa de Groot — Tommola s. 77—93.
- Kangasniemi, Heikki 1992: Modal Expressions in Finnish. *Studia Fennica Linguistica* 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kannisto, Artturi 1897: Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta. — *Suomi* III: 14. Helsinki.
- Kannisto, Artturi 1902: Lauscopillisia havaintoja läntisen etelä-Hämeen kielimurteesta. — *Suomi* III: 20. Helsinki.
- Karlsson, Fred 1977: Syntaktisten kongruenssijärjestelmien luonteesta ja funktioista. — *Virittäjä* 81 s. 359—391.
- Karlsson, Fred 1994: Yleinen kielitiede. Yliopistopaino, Helsinki.
- Karlsson, Göran 1957: Suomen kielen *nukuksissa* ja *hereillä* -tyyppiset paikallissija-adverbit. Vartaloltaan *-ksi-* (~ *-kse-*) ja *-ei-* ~ *-ee-* -loppuisia paikallissija-adverbeja koskeva tutkimuskoe. SKST 250. Turku.
- Karlsson, Göran 1960: Numerustutkimia. Kirjoituksia suomen kielen yksikön ja monikon käytöstä. Tietolipas 19. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Karlsson, Göran 1995: Suomen kielen tavan adessiivi. *Suomi* 178. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Karste, Greta 1932: Havaintoja olosijojen käytöstä Säkkijärven murteesta. — *Suomi* V: 15. Helsinki.

- Kellermann, Günter — Morrissey, Michael 1992: *Diachrony within Synchrony: Language History and Cognition*. Peter Lang, New York.
- Kemmer, Susanne — Shyldkrot, Hava Bat-Zeev 1996: The Semantics of "Empty" Prepositions in French. *Teoksessa* Casad 1996 s. 347—388.
- Kiuru, Silva 1989: Kolmannen infinitiivin olosijat ja vanha kirjasuomi. "Weisatcat jalost kielten leikis helisemisellä". — *Virittäjä* 93 s. 432—445.
- Koivisto, Helinä 1987: Partisiippien adjektiivistuminen suomen kielessä. SKST 474. Helsinki.
- Korhonen, Mikko 1993: *Kielen synty*. WSOY, Porvoo.
- Kortmann, Bernd 1992: Reanalysis Completed and in Progress: Participles as Source of Prepositions and Conjunctions. *Teoksessa* Kellermann — Morrissey 1992 s. 429—453.
- Koski, Mauno 1987: Ihmisen ruumiinosien nimitykset suomessa ja Ruotsissa (1). — *Kontrastiivista kielentutkimusta I*. Fennistica 8 s. Turku.
- Kristeva, Julia 1993: *Puhuva subjekti*. Tekstejä 1967—1993. Gaudeamus, Helsinki.
- Kuiri, Kaija 1984: Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa. SKST 405. Helsinki.
- Kuiri, Kaija 1986: Toiminta, sen syyt ja seuraukset. *Virittäjä* 90 s. 1—21.
- Kukk, Tiit 1987: Slovoobrazovanie narcčij v karel'skom jazyke. Dissertacija na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskich nauk. Tartu.
- Kurylowicz, Jerzy 1965: The Evolution of Grammatical Categories. — *Diogenes* 51.
- Kuusi, Matti (toim.) 1980: *Kalevalaista kertomaruunoutta*. SKST 362. Jyväskylä.
- König, Eckehard 1986: Conditionals, Concessive Conditionals and Concessives: Areas of Contrast, Overlap and Neutralization. *Teoksessa* Traugott ym. (toim.) 1986 s. 215—227.
- König, Eckehard 1988: Concessive Connectives and Concessive Sentences. *Teoksessa* Hawkins 1988 s. 145—166.
- Laitinen, Lea 1988: Pitääkö vai saako — modaaliverbin kaksoissidos. — *Virittäjä* 92 s. 57—83.
- Laitinen, Lea 1992: Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nessesiiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Laitinen, Lea 1995: Persoonat ja subjektit. *Teoksessa* Lyytikäinen (toim.) 1995 s. 35—79.
- Lakoff, George 1990: Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-schemas? — *Cognitive Linguistics* 1: 39—74.
- Lakoff, George — Turner, Mark 1989: *More than Cool Reason*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Langacker, Ronald W. 1977: *Syntactic Reanalysis*. *Teoksessa* Li 1977 s. 57—139.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar I: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.

- Langacker, Ronald W. 1991: *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Langacker, Ronald W. 1991a [1987]: Nouns and Verbs. *Teoksessa Langacker 1991 s. 59—100*.
- Langacker, Ronald W. 1991b [1990]: Subjectification. *Teoksessa Langacker 1991 s. 315—342*.
- Langacker, Ronald W. 1991c [1986]: Transitivity, Case, and Grammatical Relations. *Teoksessa Langacker 1991 s. 209—260*.
- Langacker, Ronald W. 1993: Reference-point Constructions. — *Cognitive Linguistics 4 s. 1—38*.
- Laurma, Petri 1990: Spatiaalinen kenttä. *Teoksessa Leino ym. 1990 s. 108—145*.
- Leech, Geoffrey 1987 [1971]: *Meaning and the English Verb*. Second edition. Longman, London and New York.
- Lehmann, Christian 1985: Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change. — *Lingua e Stile 20(3) s. 303—318*.
- Lehmann, Christian 1989: Grammatikalisierung und Lexikalisierung. — *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 42 s. 11—19*.
- Lehmann, Christian 1995: *Thoughts on Grammaticalization*. LINCOM Studies in Theoretical Linguistics 01. Revised and expanded version, first published edition. LINCOM Europa, München.
- Lehmann, W.P. — Malkiel, Yakov 1968: *Directions for Historical Linguistics*. A Symposium. University of Texas Press, Austin.
- Lehtinen, Tapani 1983: Suomen konditionaalien morfologisesta ja semanttisesta motivaatiosta. — *Virittäjä 87 s. 482—507*.
- Lehtinen, Tapani 1984: Itämerensuomen passiivin alkuperästä. *Suomi 129. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki*.
- Lehtinen, Tapani 1987: Suomen kielen historiallista muoto-oppia. *Luentomoniste. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos*.
- Lehtinen, Tapani 1997: *Kielipillistumisen tutkimuksesta*. Academia Scientiarum Fennica. Vuosikirja 1996. Suomalainen Tiedakatemia, Helsinki.
- Leino, Pentti 1990a: Sijojen asema kielenkuvauksessa. *Teoksessa Leino ym. 1990 s. 12—58*.
- Leino, Pentti 1990b: Spatial Relations in Finnish: a Cognitive Perspective. *Teoksessa Från Pohjolas porten till kognitiv kontakt*.
- Leino, Pentti 1991: Lausheet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia. *Suomi 160. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki*.
- Leino, Pentti 1993: Polysemia — kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kieliooppia 1. *Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki*.

- Leino, Pentti — Helasvuo, Marja-Liisa — Lauerma, Petri — Nikanne, Urpo — Onikki, Tiina 1990: Suomen kielen paikallissijat konseptuaalisessa semantiikassa. *Kieli 5*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Leino, Pentti — Onikki, Tiina 1992: Comments on Cognitive Grammar. — *SKY:n vuosikirja* s. 35—52.
- Leino, Pentti — Onikki, Tiina 1994: Näkökulmia polysemiaan. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 2. *Kieli 8*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Li, Charles N. (toim.) 1977: *Mechanisms of Syntactic Change*. University of Texas Press, Austin.
- Lyons, John 1977: *Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lyytikäinen, Pirjo (toim.) 1995: *Subjekti. Minä. Itse. Kirjoituksia kielestä, kirjallisuudesta, filosofiasta*. Tietolipas 139. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1874: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Maamies, Sari 1990: *Tulemaisillaan, lähtemäisillään*: suomen propinkvatiivin muoto- ja merkityshistoriaa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Markkanen, Raija 1979: Tense and Aspect in English and Finnish. A Contrastive Study. *Studia philologica Jyväskylänse 13*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Meillet, Antoine 1921 [1912]: *L'évolution des formes grammaticales*. Teoksessa Meillet, Antoine 1921 s. 130—148.
- Meillet, Antoine 1921: *Linguistique historique et linguistique générale*. Tome I. Paris, Champion.
- Metslang, Helle 1993: Grammatikalisierungstendenzen und soome keeles. *Lähivertailuja 7*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44 s. 9—32.
- Metslang, Helle 1994: Kielet ja kontrastit. — *Virittäjä 98* s. 203—226.
- Mikkola, Anna Maria 1958: 'Takia'-merkityksisiä suomen murteiden postpositioita. — *Virittäjä 62* s. 156—164.
- Moravcsik, Edith A. 1978: Reduplicative Constructions. Teoksessa Greenberg 1978 s. 297—334.
- Mourelatos, Alexander 1981: Events, Processes, and States. — *Syntax and Semantics 14* s. 191—211.
- Mulari, Kerttu 1978: Suomen *nokka-*, *noukka*, *nuokka-* ja *nookka-*pesyset. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Murteiden matkassa. Juhlakirja Alpo Räsäsen 60-vuotispäiväksi. *Studia Carclica Humanistica 6*. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- Nichols, Johanna — Timberlake, Alan 1991: Grammaticalization as Retextualization. Teoksessa Traugott — Heine I 1991 s. 129—146.
- Nikanne, Urpo 1990: Possessiivinen kenttä. Teoksessa Leino ym. 1990 s. 183—199.

- NS = Nykysuomen sanakirja I—III. Viides painos 1963. WSOY, Porvoo.
- Nuutinen, Olavi 1976: Suomen teonnimirakenteista. Stockholm studies in Finnish language and literature 1. Stockholm.
- Ohori, Toshio 1996: Case Markers and Clause Linkage: Toward a Semantic Typology. Teoksessa Casad 1996 s. 347—388.
- Oinas, Felix J. 1961: The Development of some Postpositional Cases in Balto-Finnic Languages. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 123. Helsinki.
- Onikki, Tiina 1994: *Rähmältä pystyyn ja naama peruslukemille*. Nykysuomen paikallisiaisten asennonilmausten merkitysrakenteen kartoitusta. Painamaton liseniaatintutkielma, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Onikki, Tiina 1996: Lindénin vaatteissa vai uuteen kaapuun pukutuncna? — Virittäjä 100 s. 38—51.
- Paasonen, Heikki 1890: Lauscopillisia havaintoja verbin ja konjunktionin alalta. — Suomi III: 3. Helsinki.
- Pagliuca, William (toim.) 1994: Perspectives on Grammaticalization. Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Benjamins, Amsterdam.
- Patajoki, Selma 1944: Havaintoja Jämsän murteen olo- ja tulosijojen käytöstä. — Suomi 103. Helsinki.
- Paunonen, Heikki 1974: Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä I. SKST 317. Helsinki.
- Penttilä, Aarni 1957: Suomen kieliooppi. WSOY, Porvoo.
- PS = Suomen kielen perussanakirja 1—3. 1990. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Valtion painatuskeskus, Helsinki. 1990, 1992, 1994.
- Quirk, Randolph — Greenbaum, Sidney — Leech, Geoffrey — Svartvik, Jan 1974 [1972]: A Grammar of Contemporary English. Fifth impression (corrected). London.
- Renvall, Gustav 1823: Lexicon fennicum. Aboac.
- Rimmon-Kenan, Shlomith 1991 [1983]: Kertomuksen poetiikkaa (suom. Auli Viikari). Tietolipas 123. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Räsänen, Matti 1996: Tracing Conventional Linguistic Units in a Corpus. Esitelmä Helsingin yliopistossa.
- Sadeniemi, Matti 1960: Kielenkäytön kysymyksiä. Tietolipas 18. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Sadeniemi, Matti 1960: Post- ja prepositioista ja niiden rektiosta. Teoksessa Sadeniemi 1960 s. 7—16.
- Salmela, Heli 1996: Ilmaustyyppien *olla nähtävissä ~ nähtävillä ~ näkyvissä ~ näkyvillä* merkitysten kehittymisen tarkastelua. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Salmi, Tiina 1994: Spatiaalinen ja metaforinen *yli*. Teoksessa Leino, Pentti — Onikki, Tiina

1994.

- Salminen, Taru 1993: Suomen kielen kvasirakenteen semanttisesta ja morfologisesta motivaatiosta. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Salonius, Paavo 1881: Tutkimus kielimurteesta Tornion seudulla. — Suomi II: 14. Helsinki.
- Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku.
- Sarvas, Leena 1980: Lapinlahden murretta. Suomen kielen näytteitä 9. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 12. Helsinki.
- Seppänen, Eeva-Leena 1997a: Osallistumiskehikko. Tooksessa Tainio (toim.) 1997 s. 156—176.
- Seppänen, Eeva-Leena 1997b: Suomen perfektin merkityksestä keskusteluaineiston valossa. — Virittäjä 101 s. 2—26.
- Setälä, Emil Nestor 1883: Lauscopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. — Suomi II: 16. Helsinki.
- Setälä, Emil Nestor 1887: Zur Geschichte der Tempus- und Modusstamm-bildung in den finnisch-ugrischen Sprachen. Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 2. Helsinki.
- Shore, Susanna 1985. Onko suomessa passiivia? Suomi 133. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Siro, Paavo 1964: Suomen kielen lauscoppi. Tietosanakirja oy, Helsinki.
- Sivula, Jaakko 1989: Lintu soideessa sokka: Suomen murteiden kiimatermistö. SKST 504, Mänttä.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja 1—6 [1955—1978]. Lexica Societatis Fennougricae. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SKYJ = Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja.
- SMS = Suomen murteiden sanakirjan kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1—2. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, ja Gummerus, Jyväskylä. 1992, 1995.
- Stoebke, Renate 1968: Die Verhältniswörter in den Ostseefinnischen sprachen. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, vol. 93. Bloomington.
- Suomen Kansan Vanhat Runot I—XIV. SKST 121—151. Helsinki 1908—1948.
- Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. Toimittanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Suova, Eino 1938: Post- ja prepositioiden pääsanain sijoista. — Virittäjä 42 s. 114—118.
- Sweetser Eve 1988: Grammaticalization and semantic bleaching. — Berkeley Linguistics Society 14 s. 389—405.
- Tainio, Liisa (toim.) 1997: Keskusteluanalyysin perusteet. Vastapaino, Tampere.
- Tannen, Deborah (toim.) 1988: Linguistics in Context: Connecting Observation and Under-

- standing. *Advances in Discourse Processes*, Vol XXIX. Ablex Publishing Corporation, Norwood, New Jersey.
- Tannen, Deborah 1988: *Hearing Voices in Conversation, Fiction, and Mixed Genres*. Teoksessa Tannen (toim.) 1988 s. 89—113.
- Tauli, Valter 1956: The Origin of Affixes. — *Finnisch-ugrische Forschungen* XXXII s. 170—225. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- Taylor, John R. 1989: *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Clarendon Press, Oxford.
- Testen, David — Mishra, Veen — Drogo, Joseph (toim.) 1984: *Papers from the Parasession on Lexical Semantics*. Chicago Linguistic Society, Chicago.
- Toivainen, Jorma 1982: Suomen puhekielen suhdeseanojen luokittelusta. — *Fenno-Ugrica Suecana* 5 s. 341—358. Uppsala.
- Tommola, Hannu 1995: *Progressives (and Future)*. Tutkijakoulu kielellinen merkitys ja sen prosessointi 17.5.95. Moniste. Helsingin yliopisto.
- Traugott, Elizabeth 1989: On the Rise of the Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectification in Semantic Change. — *Language* 65 s. 31—55.
- Traugott, Elizabeth Closs — Heine, Bernd 1991: *Approaches to Grammaticalization*. Vol. I—II. *Typological Studies in Language* 19:1—2. Benjamins, Amsterdam.
- Traugott, Elizabeth Closs — König, Eckhard 1991: *The Semantics-Pragmatics of Grammaticalization Revisited*. Teoksessa Traugott — Heine (toim.) 1991, Vol. I.
- Traugott, Elizabeth — ter Meulen, Alice — Snitzer Reilly, Judy — Ferguson, Charles A. (toim.) 1986: *On Conditionals*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tuomikoski, Risto 1973: Adjektiivin ja adverbien eroista. — *Virittäjä* 77 s. 199—214.
- Vendler, Zeno 1979 [1967]: *Verbs and Times*. Teoksessa Vendler 1979 s. 97—121.
- Vendler, Zeno 1979: *Linguistics in Philosophy*. Fourth printing. Cornell University Press, Ithaca and London.
- Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- Vološinov, Valentin 1990 [1929]: *Kielen dialogisuus* (suom. Tapani Laino). Vastapaino, Tampere.
- Vuoriniemi, Jorma 1973: Ollin kieli nykysuomen kuvastimena. *Semantis-interpretatiivi tutkimus*. SKST 312.
- Vuoriniemi, Jorma 1976: *Konnektorit tekstin strukturoijina*. *Virittäjä* 80 s. 192—215.
- Wierzbicka, Anna 1988: *The Semantics of Grammar*. Benjamins, Amsterdam.
- Wierzbicka, Anna 1996: *Semantics: Primes and Universals*. Oxford University Press, Oxford.

Aincistolähteet

HL = Hanna Lappalaisen Artjärven-aincisto. Helsingin yliopisto.

HP = Helsingin puhekielen aincisto. University of Helsinki Language Corpus Server, Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos ja monikielisen kieliteknologian tutkimusyksikkö. Suomenkieliset ATK-korpuksset.

HS = Helsingin Sanomat. Helsinki.

HKV = Hakulinen — Karlsson — Vilkuna tekstikorpus. University of Helsinki Language Corpus Server. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos ja monikielisen kieliteknologian tutkimusyksikkö. Suomenkieliset ATK-korpuksset.

KKSA = Karjalan kielen sana-arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

KKSK = Karjalan kielen sanakirja. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.

LA = Lauscopin arkisto, Turku.

MA = Muoto-opin arkisto. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.

Minna Canth, Volter Kilpi, Johannes Linnankoski = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen korpuksset [ATK-tallenteita]: suomalaisen kirjallisuuden klassikoita.

SK = Suomen Kuvalchti, vuosikerrat 1975 ja 1987. University of Helsinki Language Corpus Server. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos ja monikielisen kieliteknologian tutkimusyksikkö. Suomenkieliset ATK-korpuksset.

SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

UHLCS = University of Helsinki Language Corpus Server. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos ja monikielisen kieliteknologian tutkimusyksikkö.

ISBN 951-45-7863-5
ISSN 0782-8519